T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

GÖÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ (1923-1989)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SEDA NUR KOÇ

BURSA 2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

GÖÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ (1923-1989)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

SEDA NUR KOÇ

Danışman:
DOÇ. DR. KADER ÖZLEM

BURSA 2023

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Seda Nur KOÇ
Üniversite :Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim/Anasanat Dalı: Uluslararası İlişkiler
Bilim/Sanat Dalı : Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XİV+217
Mezuniyet Tarihi : ……/……./20....
Tez Danışman(lar)ı : Doç Dr. Kader ÖZLEM

Göç Diplomasisi Bağlamında Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Analizi (1923-1989)

Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen olayların etkisiyle Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde birçok değişim yaşanmış olup değişime uğrayan unsurlardan birisi de göç olmuştur. Bu dönemde göç konusu "yüksek politika" konusu içerisinde ele alınmaya başlanmış ve bu durum disiplin içerisindeki göç çalışmalarının artmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda göç konusuna ilişkin farklı bakış açıları geliştirilerek göç diplomasisi kavramı ortaya çıkmış ve daha sonra kavrama yönelik teorik çerçeve çizilerek kavram kuramsallaştırılmıştır. Çalışma, on yılı aşkın süredir ortaya çıkmış olmasına rağmen literatürde kısıtlı ve genellikle son dönem ağırlıklı yapılan göç diplomasisi çalışmalarına retrospektif bir bakış açısı katmak amaçlanmıştır. Bu kapsamda jeopolitik konumu gereği dönem dönem azalsa da sürekli göç hareketlerine maruz kalan Türkiye ile dört farklı dönemde göç hareketinin yaşandığı ve Türk azınlığın en fazla yaşadığı devlet olan Bulgaristan ele alınacaktır.

Vaka analizi olarak ele alınan çalışmanın temel parametreleri göç ve göç diplomasisi olarak ele alınacak olup bu doğrultuda literatürde yer alan farklı tanımlamalara yer verilerek iki parametre detaylı olarak açıklanacaktır. Bununla birlikte Türkiye ile Bulgaristan arasında yaşanan göç hareketleri, önce ikili ilişkiler daha sonra göç döneminde mevcut olan uluslararası konjonktür ile hem Türkiye hem de Bulgaristan açısından dönemin konjonktürel özellikleri ele alınarak iki devletin dış politika hedefleri belirlenecek böylece iki devletin dış politika hedefleri çerçevesinde göçü araçsallaştırarak göç diplomasisine başvurma durumu analiz edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Göç, Göç Diplomasisi, Türkiye, Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri

ABSTRACT

Name and Surname : **Seda Nur KOÇ**
University : **Bursa Uludag University**
Institution : **Social Science Institution**
Field : **International Relations**
Branch : **International Relations**
Degree Awarded : **Master**
Page Number : **XİV+217**
Degree Date : **…../……/20….**
Supervisor/s : **Doç. Dr. Kader ÖZLEM**

Analysis of Türkiye- Bulgaria Relations in The Context of Migration Diplomacy (1923-1989)

With the impact of the events that took place in the post-Cold War period, many changes have been experienced within the discipline of International Relations and one of the elements that has undergone change has been migration. In this period, the issue of migration started to be addressed within the subject of "high politics" and this situation led to an increase in migration studies within the discipline. As a result, the concept of migration diplomacy emerged by developing different perspectives on migration, and then the concept was theorised by drawing a theoretical framework for the concept. The study aims to add a retrospective perspective to migration diplomacy studies, which, although they have emerged for more than ten years, are limited in the literature and generally focused on the recent period. In this context, Türkiye, which has been subjected to continuous migration movements, albeit decreasing from time to time due to its geopolitical position, and Bulgaria, which has experienced migration movements in four different periods and where the Turkish minority lives the most, will be discussed.
The basic parameters of the study, which is considered as a case study, will be considered as migration and migration diplomacy, and in this direction, the two parameters will be explained in detail by giving place to different definitions in the literature. In addition, the foreign policy objectives of the two states will be determined by considering the migration movements between Türkiye and Bulgaria, first bilateral relations, then the international conjuncture that existed during the migration period and the conjunctural characteristics of the period in terms of both Türkiye and Bulgaria, and thus the situation of resorting to migration diplomacy by instrumentalising migration within the framework of the foreign policy objectives of the two states will be analysed.

Key Words: Migration, Migration Diplomacy, Türkiye, Bulgaria, Turks of Bulgaria

ÖNSÖZ

En büyük hayallerimin ilk adımını oluşturan yüksek lisans sürecim maalesef manevi olarak oldukça zorlandığım bir döneme denk geldiyse de tüm zorluklara rağmen elimden gelen en iyi şekilde yapmaya çalıştığım tez çalışmam, benim için bu süreci daha anlamlı kıldı. Tez yazma sürecinde anlayışı ve çalışma kapsamında farklı bakış açıları sunarak bana yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Kader Özlem'e, en sevdiğim işi yapmak için yükümü omuzlayan aileme ve yaşamış oldukları mezalimler karşısında ayakta durmayı başarmış olan ve bana her şeye rağmen hayata tutunmayı, tutunabildiği yerden büyümeyi ve devam etmeyi öğreten Bulgaristan Türkleri'ne teşekkür ederim.

Seda Nur KOÇ
BURSA 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI……....iv
YEMİN METNİ……v
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZİNTİHAL RAPORU……vi
ÖZET……...……....vii
ABSTRACT……...viii
ÖNSÖZ……ix
İÇİNDEKİLER……..…....x
KISALTMALAR TABLOSU……xii
GİRİŞ ……1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. GÖÇÜN TANIMI VE BOYUTLARI……..……4
1.1. Göçün Tanımı……...……....……..4
1.2. Göçün Tarihsel Gelişimi……..……..……...9
1.3. Göçü Ortaya Çıkaran Sebepler ……...…….…..17
1.3.1. Doğal Sebepler….……19
1.3.2. Sosyal Sebepler…….……...20
1.3.3. Ekonomik Sebepler……21
1.3.4. Siyasi Sebepler……22
1.4. Göçün Türleri……..……...22
1.4.1. Mesafeye Göre Göçler……..24
1.4.2. Zamana Göre Göçler……26
1.4.3. İradeye Göre Göçler……27
1.4.4. Kişi Sayısına Göre Göçler……..…….……28
1.4.5. Hukuki Prosedüre Göre Göçler……28
1.5. Uluslararası İlişkilerde Göç Tartışmaları……...29
2. GÖÇ DİPLOMASİSİNİN TANIMI VE BOYUTLARI……...32

2.1. Göç Diplomasisinin Tarihsel Gelişimi……...32
2.2. Göç Diplomasisinin Tanımı……..……34
2.3. Göç Diplomasisinin Türleri……40
2.3.1. Güvenlik Kapsamında Kullanım……..40
2.3.2. Ekonomik Kapsamda Kullanım…….……..41
2.3.3. Sosyo-Kültürel Kapsamında Kullanım..…….……...42

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ VE BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN DURUMU

1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ÖNCESİ TÜRK - BULGAR İLİŞKİLERİ…….....44
1.1. Bulgarların Tarihsel Kökeni..…….44
1.2. Osmanlı Devleti Döneminde Türk- Bulgar İlişkileri…….…….....46
1.2.1. Balkan Savaşları Dönemi ……60
1.2.2. 1. Dünya Savaşı Dönemi ……..…….....63
2. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ (1923-1989)……...……...66
2.1. 1. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri……..…66
2.2. 2. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri……....76
2.3. Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri……...79
2.3.1. İlişkilerde Karşılıklı Güvensizlik Dönemi……79
2.3.2. Détente Dönemi……..……..…...84
2.3.3. İlişkilerde Kriz Dönemi (1984-1989)……..……87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GÖÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ (1923-1989)

1. 1. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEM ……95
1.1. Dönemin Konjonktürel Özellikleri…….....95
1.1.1. Türkiye Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri……..106

1.1.2. Bulgaristan Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri……110
1.2. 1925 Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü ve Oturma (İkamet) Sözleşmesi.....114
1.3. Göç Diplomasisi Bağlamında Analiz……...115
2. İLİŞKİLERDE KARŞILIKLI GÜVENSİZLİK DÖNEMİ ……..……..…120
2.1. Dönemin Konjonktürel Özellikleri……...121
2.1.1. Türkiye Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri……..127
2.1.2. Bulgaristan Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri……130
2.2. 1950-1951 Zorunlu Göçü……..134
2.3. Göç Diplomasisi Bağlamında Analiz……137
3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE DÉTENTE DÖNEMİ ……..……..139
3.1. Dönemin Konjonktürel Özellikleri……...140
3.1.1. Türkiye Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri……..149
3.1.2. Bulgaristan Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri……154
3.2. 1968 Göç Anlaşması……156
3.3. Göç Diplomasisi Bağlamında Analiz……157
4. İLİŞKİLERDE KRİZ DÖNEMİ (1984-1989)……160
4.1. Dönemin Konjonktürel Özellikleri……...160
4.1.1. Türkiye Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri……..165
4.1.2. Bulgaristan Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri……168
4.2. 1989 Zorunlu Göçü……...170
4.3. Göç Diplomasisi Bağlamında Analiz……176
SONUÇ ……179
KAYNAKÇA……..……..……..……184

KISALTMALAR TABLOSU

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	Avrupa Güvenlik Konseyi ve İşbirliği Konferansı
AT	Avrupa Topluluğu
BAKSA	Balkanlar'ın Kimyasal Silahlardan Arındırılması
BANSA	Balkanlar'ın Nükleer Silahlardan Arındırılması
BKP	Bulgar Komünist Partisi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
COMECON	The Council for Mutual Economic Asistance
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
EOKA	Ethniki Organosis Kiprion Agoniston
ed. by	Editör/ yayına hazırlayan
et. al.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
FIR	Flight Information Region
HÖH	Hak ve Özgürlükler Hareketi
ICAO	International Civil Aviation Organization
IOM	International Organization for .Migration
loc.cit.	Yazara ait son zikredilen eser
MC	Milletler Cemiyeti
NATO	North Atlantic Treaty Organization

NOTAM	Notice to Airmen
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
op.cit.	Adı geçen eser
p.	Sayfa
pp.	Sayfalar
SALT I/II	Strategic Arms Limitation Talks
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
trans. by	Çeviren
VMRO	Vătrešna Makedonska Revoljucionna Organizacija
w. date	Basım tarihi yok
w. place	Basım yeri yok
WEU	Western European Union

GİRİŞ

1991 yılında Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra iki kutuplu sistemin çökmesi ve "Yeni Dünya Düzeni"nin ortaya çıkmasıyla birlikte başlayan Soğuk Savaş sonrası dönemde, Uluslararası İlişkiler alanında pek çok değişim ve dönüşüm meydana gelmiştir. Bu durum Uluslararası İlişkiler disiplinin alt dallarından birisi olan "güvenlik" çalışmalarında kendisini göstermiş olup Soğuk Savaş sonrasındaki konvansiyonel problemleri açıklayamadığı, çözemediği ve önleyemediği gerekçesiyle değişime ve kavramsal olarak genişlemeye uğramıştır. Böylece referans nesnesi olarak sadece devletleri değil bunun yanında milletleri, toplumları, göçleri, ekosistemi de içerisinde barındırmaya başlamıştır. Çalışma kapsamında göçe yoğunlaşılacak olursa, Doğu-Batı mücadelesi kapsamında yer almadığı ve uluslararası sistemi doğrudan etkilemediği için Realist yaklaşım içinde ilgi duyulmayan göç hareketleri, Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik eşitsizlik, kolaylaşan seyahat koşulları ve küreselleşme gibi faktörlerin etkisiyle artış göstermiştir. 2022 yılında Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından yayınlanan verilere göre 2020 yılında dünyadaki göçmen nüfusu yaklaşık 280 milyona ulaşmış olup bu sayının dünya nüfusuna oranının %3,6 olması ve böylece uluslararası sistemdeki aktörlerin göç hareketlerine yönelik güç, çıkar ve güvenlik kapsamında kararlar almaya başlamasıyla "yüksek politika" alanı içerisinde literatürde gelişmeye başlamıştır. Bu durum birçok disiplin içerisinde olduğu gibi Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde de göç çalışmalarının artmasını sağlamıştır. Tüm bu gelişmeler ile birlikte Uluslararası İlişkiler disiplininde, göç akışlarının sistematik olarak incelenmesi konusunda yapılan çalışmaların artış göstermesine rağmen hala oldukça sınırlı sayıda olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında günümüzde Türkiye özelinde dahi göç konusunda bakanlık kurulması, uzmanlık enstitülerinin kurulması, sivil toplum örgütlenmelerinin artmasından ve konuyla ilgili yapılan çalışmalara, hem lisans hem de lisansüstü düzeydeki derslerde yer verilmesinden yola çıkarak disiplin içerisinde göçe olan entelektüel ilginin arttığını söylemek mümkündür.

Soğuk Savaş sonrası Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yaşanan gelişmeler sonucunda disiplin içerisinde önemi artması ve tarafımızca konuya ilgi duyulmasından dolayı çalışmanın birinci parametresi göç olarak belirlenmiştir. Türkçe literatürde göç ile ilgili yapılmış olan tez çalışmalarında genellikle güvenlik, Suriye/Afgan mülteciler, AB

ve daha güncel konuların ele alınmasından dolayı bu çalışmada göç konusunda farklı bir perspektif sunmak amacıyla akademik olarak ilk defa 2011 yılında kullanılan "göç diplomasisi" kavramını ikinci parametre olarak ele alınmıştır. Ayrıca çalışma öncesi yapılan literatür taraması sonucunda göç diplomasisine yönelik 2010 yılı öncesine ait sabit özneli bir vaka analizinin yapılmadığı görülmüş ve bundan dolayı çalışmada göç diplomasisi kapsamında retrospektif bir vaka analizi sunarak literatürdeki bu boşlukları gidermek amaçlanmıştır. Çalışmada, Türkiye'nin ve Bulgaristan'ın komşu iki ülke olarak yoğun diplomatik ilişkiler içerisinde bulundukları, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık nedeniyle 20. yüzyılda Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik göçlerin yaşandığı ve bu göçleri yönetmek ve düzenlemek için iki aktörün göç diplomasisine başvurdukları varsayılmıştır. Nitekim bu varsayımlardan dolayı çalışmanın öznesi olarak Türkiye ve Bulgaristan seçilmiştir. stratejik konumu itibarıyla kuruluşundan itibaren -zaman zaman azalsa da- sürekli göç hareketlerinin yaşanmasından dolayı seçilirken Bulgaristan ise en fazla Türk azınlığın yaşadığı bölge ve Türkiye ile dört farklı dönemde büyük göç hareketi yaşamış olmasından dolayı tercih edilmiştir. Vaka analizi yönteminin kullanılacağı çalışmada genel itibarıyla nitel verilerden faydalanılacaktır. Bu doğrultuda İngilizce ve Türkçe literatür taranarak araştırma konusu incelenecek olup akademik kitap, makale, gazete ve elektronik kaynaklardan yararlanılacaktır. Ayrıca çalışmanın amacını ortaya koymaya yardımcı birtakım sorulardan faydalanılacaktır. Söz konusu sorular;

- Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru yaşanan göçlerde dönemin konjonktürel özellikleri nelerdir?
- Dönemin konjonktürel özellikleri iki devlet arasında yaşanan göçlere etki etmiş midir?
- Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik yaşanan göçlerde Türkiye ve Bulgaristan göç diplomasisi kullanmış mıdır?

Çalışma üç ana bölümden oluşmakla birlikte birinci bölümde tezin ana parametreleri olan göç ve göç diplomasisi kavramları kapsamında "Kavramsal Çerçeve" ele alınmış olup göç ve göç diplomasisi kavramlarının kavramların hem disiplinler arası hem de çok boyutlu bir yapıya sahip olmaları nedeniyle farklı tanımları üzerinde ağırlıklı olarak durularak literatür taraması yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü "Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Durumu" başlığında ele alınmış olup ikili ilişkiler

retrospektif olarak Türkiye Cumhuriyeti öncesi ve Cumhuriyet dönemi olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir. Tezin son bölümü olan üçüncü bölümünde tez çalışmasının ana başlığı olan "Göç Diplomasisi Bağlamında Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Analizi" ele alınmış olup bu bölümde Türkiye ile Bulgaristan 1923-1989 yılları arasında yaşanmış olan göç hareketleri ayrı ayrı ele alınarak göç diplomasisi kapsamında analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Giriş bölümünde ortaya konulan genel çerçeve doğrultusunda birinci bölümde, çalışmanın temel parametreleri olan "göç" ve "göç diplomasisi" kavramları ele alınacaktır. Ele alınacak olan iki parametreye yönelik Uluslararası İlişkiler literatüründe farklı tanımlamalar, sınıflandırmalar ve yaklaşımlar bulunduğu için bu bölümde bu hususlar karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

1. GÖÇÜN TANIMI VE BOYUTLARI

Çalışmanın birinci bölümünde, ilk olarak göç parametresi ele alınmış olup bu bölümde göçün; tanımı, tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü, nedenleri, türleri ile birlikte uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki göç tartışmaları incelenecektir.

1.1. GÖÇÜN TANIMI

Literatürde göç kapsamında ele alınan çalışmaların birçoğunun girişinde, göçün insanlık tarihi kadar eskiye dayandığı ifadesi yer almaktadır. Nitekim insanlık, ilk çağlardan itibaren gerek koruma/korunma gerek kendini geliştirme içgüdüsü ile dünyanın farklı bölgelerine göç etmiş olup Eren Tellal göçün, insanlığın temel özelliklerinden birisi olduğunu ve tarih boyunca her topluluğun göç ettiğini ifade etmektedir.[1] İnsanlık tarihini, insanların hedeflerini elde etme amacıyla yön verdikleri kurumsal politikalar ile self determinasyon arzuları arasındaki çekişme tarihi olarak açıklayan Nanda R. Shrestha, kurumsal politikalar ile self determinasyon arzusunun en çekişmeli olduğu alanın göç olduğunu[2] ve bundan dolayı insanlık tarihi ile göç tarihinin iç içe geçmiş bir yapısı olduğunu savunmaktadır.[3] William H. McNeill, yaşamının her döneminde kendisini güçlü gösterme eğiliminde olan insan doğasının, kendisini veya yuvasını korumak/savunmak, yiyecek ve heyecan aramak gibi nedenlerle gezici davranışlarda bulunduğunu ve bu gezici davranışların insanın evriminde -hatta insan öncesi dönem için

[1] Eren Tellal, "Göçmen İşçiler, Yaşam Koşulları ve Son Uluslararası Sözleşme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 49, Sayı 3, Mart 1994, p. 417.
[2] Nanda R. Shrestha, "Institutional Policies and Migration Behavior: A Selective Review", *World Development,* Vol. 15, No. 3, 1987, p. 329.
[3] Ibid., p. 332.

de- önemli olduğunu savunmaktadır.[4] Ayrıca McNeill insanlığın, gezici davranışları ve bu gezinme davranışlarının başarılı bir sonucu olarak tanımladığı göçler olmadan dünyada baskın olarak yer edinemeyeceğini de açıklamaktadır.[5] Göç, insanlık tarihi kadar ezeli olması ve sürekliliğini korumasından dolayı "dinamik" bir yapıya sahiptir. Literatürde göçün dinamikliğinin ebediyen sürmesi gerektiğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Örneğin İlber Ortaylı'ya göre göçün durağan hale geldiği noktada tarih de sona ereceğinden dolayı, ilk çağlardan itibaren göç eden insanlığın bu eylemini sonsuza kadar devam ettirmesi gerekmektedir.[6] Nitekim yönüyle insanlık tarihinin aynı zamanda "göçler tarihi" olarak ele alınmaktadır.

Günümüzde göç olgusu, birçok disiplinin araştırma konusu olmasına rağmen 19. yüzyıla kadar yalnızca coğrafya biliminin ilgi odağı olmuştur.[7] 19. yüzyılda meydana gelen Sanayi Devrimi'nin ve beraberinde getirdiklerinin etkisiyle birlikte göç hareketlerinin sayısında artış yaşanmış ve farklı disiplinler tarafından göç olgusu incelenmeye başlanmıştır.[8] Bu incelemelerle birlikte disiplinerarası bir yapıya bürünen göç olgusu kapsamında, birbirinden farklı göç tanımları yapılmıştır. Göç olgusunun karmaşık ve çok boyutlu olmasına sebebiyet veren bu durumun en önemli nedeni her disiplinin, göç olgusunu ana özne olarak ele almasına rağmen olguya yönelik bakış açılarında ve amaçlarında farklılık olmasıdır.[9] Örneğin göç, beşeri coğrafya disiplininde yalnızca mekânsal bir değişiklik; demografi disiplini içerisinde göç eden insanların sayısal verilerine odaklanıldığı bir olgu; iktisat disiplinine göre ise işgücü ve üretim faktörü kapsamında ele aldıkları insanın başka bir ülkeye geçiş hareketi olarak ele alınmıştır.[10]

Uluslararası İlişkiler aktörleri, birçok disiplin tarafından araştırma konusu olarak ele alınan göç olgusunu kavramsallaştırma noktasında, kendi toplumsal yapılarına ve iç hukuk sistemlerine göre ele alarak farklı tanımlamalarda bulunmuşlardır. Örneğin

---

[4] William H. McNeill, "Human Migration: A Historical Overview", *Human Migration Patterns And Policies*, ed. by William H. McNeill and Ruth S. Adams, Indiana University Press, Bloomington: 1978, pp. 3-4.
[5] Ibid., p. 4.
[6] İlber Ortaylı, "Genel Göç Olgusu", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler,* İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2006, p. 19.
[7] Mehmet Fikret Gezgin, *İşgücü Göçü ve Avusturya'daki Türk İşçileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3743, 1994, p. 13.
[8] Göç olgusunun tarihsel arka planı, "Göç Olgusunun Tarihsel Gelişimi" başlığı altında inceleneceği için tekrara düşmemek adına bu noktada ele alınmamıştır.
[9] Gezgin, op. cit., p. 14.
[10] Ayrıntılı bilgi için bkz., Ibid.

Türkiye, 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun (YUKK) 3. maddesinin I bendinde göçü şu şekilde ifade etmektedir:

> *"Yabancıların, yasal yollarla Türkiye'ye girişini, Türkiye'de kalışını ve Türkiye'den çıkışını ifade eden düzenli göç ile yabancıların yasa dışı yollarla Türkiye'ye girişini, Türkiye'de kalışını, Türkiye'den çıkışını ve Türkiye'de izinsiz çalışmasını ifade eden düzensiz göçü ve uluslararası korumayı kapsamaktadır."*[11]

Bununla birlikte Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından göç şu şekilde açıklanmaktadır:

> *"Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret."*[12]

Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından 2009 yılında yayınlanan Göç Terimleri Sözlüğü'nde göç şu şekilde açıklanmaktadır:

> *"Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir Devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dâhildir."*[13]

Birleşmiş Milletler (BM) *"Bir ülkenin sınırlarını aşarak bir yıl veya daha uzun bir süre kalmak niyetiyle yer değiştirmektir."*[14] şeklinde göç tanımı yapmıştır.

Göçün kavramsallaştırılması kapsamında ortak bir tanım kabul edilmemiş olmasına rağmen tanımların birçoğunda *"zaman"* ve *"mesafe"* boyutlarına değinildiği görülmektedir. Dolayısıyla göçün tanımlanmasında bu iki nokta hem fikir birliğini oluşturmakta hem de fikir birliğinin sona erdiği yer olmaktadır.[15] Ayrıca tanımlarda öne çıkan zaman ve mesafe boyutlarına dair nispi bir ölçüt veya kriter bulunmadığı için iki boyut kapsamında da tanımsal sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin R. P. Shaw, William Petersen'den alıntı yaparak göçü *"kişilerin önemli bir mesafe boyunca, nispeten kalıcı hareketidir."* şeklinde tanımlamaktadır.[16] Bu tanımda yer alan "nispeten" ve "önemli"

---

[11] Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf (e.t. 23.02.2022)
[12] TDK Sözlükleri, https://sozluk.gov.tr/ (e.t. 23.02.2022)
[13] Richard Perruchoud, Jillyanne Redpath- Cross, *Göç Terimleri Sözlüğü*, trans. by Bülent Çiçekli, İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü, 2. Baskı, No: 31, 2011, pp. 35-36.
[14] Barış Özdal, *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınevi, 2021, p. 6.
[15] Pieter Kok, "The Definition of Migration and Its Application: Making Sense of Recent South African Census And Survey Data", *Southern African Journal of Demography*, Vol.7, No.1, 1997-1999, p. 19.
[16] Ibid., p.20.

kalıplarının muğlaklığı, zaman ve mesafe boyutlarında ölçütün olmaması durumuna en güzel örneklerden birisidir. Nitekim Pieter Kok, *"ikamet değişikliği dâhilinde bir veya daha fazla kişinin mekânsal bir sınırı geçmesi"* şeklinde göçü açıklamakla birlikte olgunun temelinde karmaşık meseleler ve uzun teorik tartışmalar yatmasından dolayı, basit ve genel bir tanımlama yapmanın daha doğru olacağını ifade etmektedir.[17] William Petersen ise tüm bu tanımsal sorunlardan hareketle göç ile ilgili genel bir tanım yapmak yerine her göçün kendi içinde değerlendirilmesi gerektiğini ve bu kapsamda farklı tanımlamalar yapılması gerektiğini savunmaktadır.[18] Peter Stalker, Petersen'ın görüşüyle paralel olarak her göçmenin kendine özel seyahat etme nedenlerinin olabileceğini belirterek ortak özellikleri bulunsa da her göç hareketlerinin farklı bir deneyim, bir bulmaca olduğunu ifade etmektedir.[19]

Göç olgusuna yönelik ortak bir tanımın yapılamamasının nedenlerinden birisi de daha önce de vurguladığımız göçün dinamik bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Soğuk Savaş sonrasında küreselleşen dünyada yaşanan göçler, basit bir yer değiştirme hareketinden çok daha derin anlamlar taşımakta ve bu süreçle birlikte dönüşen göç olgusuna yönelik yapılan eski tanımlar yetersiz kalmaktadır.[20] Göç olgusu üzerine birçok çalışması olan ve göçü, *"toplumsal mevcudiyetin her durumunu etkileyen ve kendi sofistike dinamiklerini geliştiren bir süreç"*[21] olarak açıklayan Stephen Castles ve Mark J. Miller, küreselleşmenin etkisiyle dünyadaki her devletin hem göç alan hem göç veren veya göç alan ve göç veren şeklinde

---

[17] Ibid.; Bilal Karabulut, "Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Göç Olgusunun Analizi: Suriyeli Göçmenler Örneği", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi,* 5 (1), Mayıs 2021, p. 239.

[18] Petersen, her göçün kendi içinde değerlendirilmesi halinde çok daha gelişmiş bir göç tipolojisinin oluşturulabileceğini savunmakta ve bu kapsamda yaşanan göçleri *"primitive migration, forced migration, impelled migration, free migration, mass migration"* olmak üzere beş sınıfa ayırmaktadır. Burada yapılan sınıflandırmaların Türkçeleri yerine orijinal ifadelerinin verilme nedeni "forced" ile "impelled" ifadelerinin Türkçe çevriminde yaşanan lengüistik sorundan dolayıdır. Forced ve impelled kavramları Türkçeye zorunlu olarak çevrilmektedir. Ancak Petersen, bu iki ifade arasında küçük de farklılıklar olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda *"impelled migration"* olarak adlandırılan sınıfta göçe yönelik bir zorlama olmasına rağmen ülkeden/bölgeden ayrılıp ayrılmama kararı göçmende iken *"forced migration"* kapsamında ele alınan sınıfta göç bir seçenek değil mecburiyettir. Ayrıntılı bilgi için bkz., William Petersen, "A General Typology of Migration", *American Sociological Review,* Vol. 23, No. 3, Jun. 1958, pp. 259- 264.

[19] Peter Stalker, *The No-Nonsense Guide to International Migration,* Second Edition, Oxford: New Internationalist, 2008, p. 20.

[20] Matthew I. Mitchell, "The Perils of Population Movements in International Relations: New Directions For Rethinking The Migration-Conflict Nexus", *Canadian Political Science Association Annual Meeting,* 12-15 June 2012, p. 2.

[21] Stephen Castles ve Mark J. Miller, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri,* 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Şubat 2008, p. 30.

göçten çok daha fazla şekilde etkileneceğini savunmaktadırlar.[22] Bununla birlikte Castles ve Miller, *"göç ölümü bile aşabilir"* diyen Tribalat'tan yola çıkarak, göçün yalnızca bireyi değil bunun yanında toplumları hatta sonraki kuşakları etkileyeceğini[23] ifade etmekte ve göçün küreselleşme karşısında kilit bir konuma sahip olduğunu savundukları 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılın başlarındaki dönemi *"Göçler Çağı"* olarak adlandırmaktadır. E. N. Lorenz tarafından ortaya atılan kaos teorisinde ise göçlerin, basit olarak ifade edilebilecek bir yer değiştirmede bile dünyadaki birçok düzeni sarsacak bir yapıya büründüğü ifade edilmektedir.[24] Anthony Giddens, dünyada birbiri ardına meydana gelen göç olaylarını, devletler arasındaki çabucak değişen ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin yansıması olarak ele alarak göçü küreselleşme sürecinin bir bölümü olarak açıklamaktadır.[25]

Literatürde, küreselleşmenin göçü daha kolay hale getirdiği, küreselleşme ile göçün birbirlerini besleyen süreçler olduğu veya başka bir ifade ile küreselleşmeyle birlikte göçün daha erişilebilir hale geldiği görüşlerinin tersine küreselleşmenin göçü sınırlandırdığını ve zorlaştırdığını savunan görüşler de bulunmaktadır. Örneğin Hein De Haas, "Göçler Çağı" tanımına karşılık 19. yüzyılda yaşanan göç oranlarının, 20. yüzyılda yaşanan göç oranlarıyla birbirine yakın olduğunu; göç hareketlerinde artış yaşandığına dair görüşlerin bir algı olduğunu ve bunun nedeninin Batı'ya yönelen göçlerin artmasından kaynaklandığını ifade ederek "Göçler Çağı" ifadesini *"mit"* olarak ifade etmektedir.[26] Russell King, küreselleşmeyle ile birlikte dönüşen göç olgusunu *"sosyal özgürleşme süreci"* olarak gören Gurrieri'nin tersine göç etme konusunda insanların diğer yüzyıllara oranla daha az özgür olduğunu savunmaktadır.[27] Jorgen Carling, yalnızca

---

[22] Ibid., p. 8.
[23] Ibid., p. 29.
[24] Deniz Kaygusuz, "Uluslararası İlişkilerde Göç Olgusu ve Göçün Güvenlikleştirilmesi", *Akademik Düşünce Dergisi*, Sayı: 3, Bahar 2021, p. 63.
[25] Anthony Giddens, *Sosyoloji,* ed. by Cemal Güzel, 1. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları, Eylül 2012, p. 567.
[26] Hein De Haas, "International Migration, Remittance and Development: Myths and Facts", *Third World Quarterly*, Vol. 26, No. 8, 2005, p. 1270.
[27] Castles ve Miller, dönüşen göç olgusuna yönelik genel eğilimleri 5 farklı şekilde sınıflandırmaktadır. İlk olarak *"göçün küreselleşmesi"* kapsamında dünyadaki birçok ülkenin göç hareketlerinden etkilenmesi ve gittikçe göçten etkilenen ülke sayısının artması ele alınmaktadır. İkinci olarak *"göçün hızlanması"* kapsamında dünyanın çeşitli bölgelerinde göçün önemli bir hacimde büyümesi –niceliksel artış- ele alınmaktır. Üçüncü olarak *"göçün farklılaşması"* kapsamında göçün artık ülkeler için salt emek göçü, mülteci gibi tek tip bir unsuru ifade etmediğini göç ile ilgili unsurların daha iç içe geçmiş bir tipolojiye büründüğü açıklanmaktır. Dördüncü olarak ise *"göçün kadınlaşması"* kapsamında eski yüzyıllarda erkek egemen göç sürecinin terk edildiği ve artık göç sürecinde kadınların görünürlüğünün arttığı ifade edilmektedir. Beşinci olarak *"göçün siyasallaşmas"* kapsamında devletlerin ulusal politikalarının, diğer

Avrupa ve Kuzey Amerika gibi ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde ikamet edenlerin ve ekonomik açıdan iyi durumda olanların küreselleşmeyle göçü paralel tuttuğunu; Afrika, Latin Amerika veya Asya'daki ekonomik açıdan gelişmemiş ülkelerde ikamet edenlerin göç kapsamında tam tersine bir durum yaşadıklarını savunmaktadır.[28]

Özetleyecek olursak en genel haliyle bireysel veya kitlesel olarak, bir bölgeden başka bir bölgeye hareket etme durumu olarak açıklayabileceğimiz göç olgusunun kavramsallaştırılması noktasında literatürde ortak bir tanım bulunmamaktadır. Bu durumun en önemli nedenleri sıralanacak olursa ilk olarak göçün dinamik yapıya sahip olması ileri sürülebilir. Göçün dinamik yapıya sahip olması nedeniyle dönemin koşullarına bağlı olarak dönüşmesi olgu üzerinde ortak bir kavramsallaştırma yapılmasına engel oluşturmaktadır. İkinci olarak disiplinerarası olarak adlandırabileceğimiz göç olgusu üzerinde her bir bilim dalının kendi amacı ve ilgilenme alanı bağlamında göçü açıklaması, göç olgusunu karmaşık bir hale büründürmektedir. Son olarak küreselleşmenin etkisiyle birlikte göç, yukarıda ele aldığımız durumların etkisiyle – göçün dinamik ve interdisipliner yapısı- basit bir yer değiştirme hareketinden çok daha derin anlamlar taşıyan göç olgusunun oluşmasına sebebiyet vermiş ve bu durum göçün çok boyutlu bir yapıya sahip olmasına yol açmıştır. Dolayısıyla küreselleşmenin de -tıpkı sıralanan diğer nedenlerde olduğu gibi- göçün kavramsallaştırılmasını karmaşık hale getiren nedenlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

1.2. GÖÇÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

Göç, insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olan bir olgudur ve insanlık ile göç arasında birbirini besleyen, çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Bu kapsamda göç ile insanlık arasındaki ilişkiye yönelik Teresa Hayter, insanlığın ilk olarak Doğu Afrika'da ortaya çıktığını ve sonrasında tüm dünyaya göç ettiğini belirterek insanların ya göçmen ya da göçmen soyundan geldiklerini ifade etmektedir.[29] Hoffmann ise göçün insan

devletlerle olan ikili ilişkilerinin ve güvenlik politikalarının göç olgusundan etkilendiği açıklanmaktadır. Bkz., Castles ve Miller, op. cit., pp. 12-14.

[28] Carling bu savını, uzun yıllardır dünyanın çeşitli ülkelerine göç eden yapıya sahip "Cape Verdians" üzerinde ele alarak Cape Verdians halkının küreselleşme sonrasında göç hareketlerinde kısıtlama yaşamasını 21. yüzyılı "Göçler Çağı" olarak tanımlayan Castles ve Miller'ın tanımına karşılık *"İstem Dışı Hareketsizlik Çağı"* olarak ele almaktadır. Jorgen Carling'in analizi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Jorgen Carling, "Migration in the Age of Involuntary Immobility: Theoretical Reflections and Cape Verdean Experiences", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 28, No. 1, 2002, pp. 5-42.

[29] Teresa Hayter, *Open Borders: The Case Against Immigration Controls*, Second Edition, London: Pluto Press, 2004, p. 8.

gruplarının/toplumların oluşmasını karakterize eden bir olgu olduğunu savunmaktadır.[30] Hoffmann'ın savunduğu bu görüşten hareketle diyebiliriz ki insanlık tarihi açısından göç, hem yerleşik hayat öncesi dönemde hem de yerleşik hayat döneminde oldukça önemli bir konuma sahip olmuştur.[31] Nitekim Gezgin, Kurt Horstmann'dan alıntı yaparak; yerleşik hayata geçildikten sonra göçlerin siyasi, iktisadi ve sosyal tarihin ayrılmaz bir parçası haline geldiğini ifade ederek yerleşik dönem sonrasında da göçün önemli bir olgu olduğuna vurgu yapmaktadır.[32]

Literatürde göçün tarihsel gelişimi ile ilgili farklı ayrımlar ve sınıflandırmalar mevcuttur. Örneğin Özdal, Roma İmparatorluğu döneminde yaşanan barbar istilaları ve Kavimler Göçü gibi yaşanan ilk göç hareketlerini "klasik göçler" olarak adlandırırken[33]; Tellal, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında kapitalist üretim şeklinin doğduğu süreçte gerçekleşen göç olaylarını, 17. yüzyılda barbar istilaları sonucunda gerçekleşen göç olaylarından ayırarak "çağdaş göçler" olarak adlandırmaktadır. Douglas S. Massey, göçün modern tarihinin dört sınıfa ayrılabileceğini savunmaktadır. Bu kapsamda Massey, 1500 ile 1800 yılları arasını *ticari dönem*; 1800 ile 1925 yılları arasını *sanayi dönemi*; 1920 ile 1960 yılları arasını *sınırlı göç dönemi*; 1960 ile 1990 yılları arasındaki dönemi *post-endüstriyel göç dönemi* adlandırmakla birlikte 1990 sonrasında göçün küresel bir fenomen haline geldiğini ifade etmektedir.[34] Wilbur Zelinsky, göç hareketlerini mutlak bir tarih aralığı içerisinde ayırmak yerine iktisadi ve sosyal niteliklerine göre göçleri sınıflandırmanın daha düzenli olacağını savunmaktadır. Bu doğrultuda "*modernite öncesi geleneksel toplumda göç, erken geçiş toplumlarında göç, geç geçiş toplumlarında göç, ileri toplumlarda göç* ve *geleceğin süper gelişmiş toplumlarında göç"* olmak üzere göç hareketlerini beş sınıfa ayırmaktadır.[35]

Tarihsel süreçte meydana gelen göç hareketlerine bakacak olursak 16. yüzyıl öncesinde meydana gelen göç hareketlerine neden olan en önemli faktörlerin beslenme (tatlı su kaynakları, elverişli iklim sayesinde çeşitli yiyecek olanağı) ve güvenlik (savaş,

---

[30] Hans- Joachim Hoffman-Nowotny, "A Sociological Approach Toward A General Theory of Migration", *International Migration Review*, Vol. 15, Issue 1_suppl, January 1981, p. 64.
[31] Özdal, op.cit., p. 3.
[32] Gezgin, op.cit., p. 16.
[33] Özdal, loc. cit.
[34] Ayrıntılı bilgi için bkz., Douglas S. Massey, "Why Does Immigration Occur? A Theoretical Synthesis", Charles Hirschman, Philip Kasinitz, Josh Dewind, *The Handbook of International Migration: The American Experience*, New York: Russel Sage Foundation, 1999, pp. 34-35.
[35] Wilbur Zelinsky, "The Hypothesis of the Mobility Transition", *Geograpical Review*, Vol. 61, No. 2, Apr. 1971, pp. 230-231.

istila, doğal afetler) oluğunu söylemek mümkündür. Keşifler çağı olarak da adlandırılan 16. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte beslenme ve güvenlik faktörüne ek olarak "iş gücü" faktörü göç hareketlerine sebebiyet veren faktörlere dahil olmuştur. İş gücü faktörünün devreye girmesi ile birlikte farklı bakış açıları doğmuştur. Gülay Toksöz, dünyadaki iş gücü pazarının tarihini, şiddetin tarihi olarak tanımlamıştır.[36] Bunun nedeni bu dönemde İspanyolların, Güney Amerika'daki bazı bölgelere -Peru ve Meksika- girmesi ile birlikte Güney Amerika'da bulunan yerlileri zorlu koşullar altında madenlerde çalıştırmaları ve bunun yanında Avrupa'dan gelenlerin getirdikleri hastalıklara (çiçek, kızamık, suçiçeği) karşı, yerlilerin bağışıklıklarının olmamasından dolayı kitlesel ölümlerin söz konusu olduğunu ifade etmiştir.[37] Nitekim yaklaşık olarak 11 milyona sahip olan Güney Amerika nüfusu, 16. yüzyılın başında 1,5 milyona düşmüş olup ortaya çıkan iş gücü açığı –büyük çoğunluğunu Afrika'nın oluşturduğu- köle ticareti ile sağlanmaya çalışılmış ve bu durum da göç dalgalarının artmasına sebebiyet vermiştir.[38] Bu dönemden itibaren ülkelerdeki iş gücü eksikliği/ fazlalığı diğer ülkelere ve diğer ülkelerden gelen akışlarla dengelenmeye çalışılmış olup Peter Stalker gibi araştırmacılar bu durumdan hareketle emeğin uluslararası göçünün, kölelikle başlatılabileceğini ifade etmiştir.[39]

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren göç, toplumsal hayatın ve politik ekonominin önemli bir yere sahip olmasında ve modernleşme ile sanayileşme süreçlerinin hızlanmasında kilit bir rol oynamıştır.[40] Bu gelişmelerin ardından kapitalizmin etkisiyle emperyalist güçler olarak ortaya çıkan Avrupalı devletler, 17. yüzyıldan sonra meydana gelecek olan göç hareketlerine de yön vermişlerdir. Nitekim bu dönemde İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya, Portekiz gibi devletler, hem Orta Doğu'da hem Afrika'da koloniler oluşturmuşlar ve kolonileştirdikleri yerleri sömürgeleştirerek bu bölgelere yönelik göç hareketi başlatmıştırlar. Aynı zamanda bu devletler yeni keşfedilen yerlere de göç dalgası başlatmış ve bu durum sonraki süreçte yeni ülkelerin (ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda) oluşmasını sağlamıştır.[41] Yaşanan göç hareketlerinin etkisiyle

[36] Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2006, p. 12.
[37] Ibid.
[38] Ibid., p. 11.
[39] Peter Stalker, *The Works of Strangers: A Survey of International Labour Migration*, Geneva: International Labour Office, 1994, p. 9.
[40] Castles, Miller, op. cit., p. 69.
[41] Brian Keeley, *International Migration: The Human Face of Globalization*, Paris: OECD Insights, September 2009, p. 30.

azınlık haline düşen yerli nüfuslar, köle olmaya itilmiş olup Güney Afrika gibi yerlilerin azınlık duruma düşmediği yerlerde ise kontrol sağlanması amacıyla ülkelere yerleşenler tarafından yöneticiler atanmış ve yerliler köleliğe zorlanmıştır.[42]

18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19.yüzyılın başları arasındaki döneme bakılacak olursa her yıl binlerce köle göç etmeye zorlanmış olup zor şartlar altında, çok düşük ücret karşılığında çalıştırılmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşme süreciyle birlikte sömürgelerden elde edilen kazançlar ticari tarımın artması için boş arazilerin yatırıma dönüştürülmesini sağlamış ve bu durum Batı Avrupa'da göçlerin hızlanmasına yol açmıştır.[43] Tellal, 18. yüzyılda olduğu gibi 19. yüzyılda gerçekleşen göç hareketlerinde de şiddet unsuru gözlemlenmiş olsa da 18. yüzyılda devlet eliyle gerçekleşen göçlerin tersine 19. yüzyılda gerçekleşen göçlerin, gönüllü olarak gerçekleştiğini ifade ederek birbirinden ayrı ele alınması gerektiğini savunmuştur.[44] Ancak Tellal'ın belirttiği gönüllü göç ifadesinin pratikteki uygulamalara bakıldığında pek de sağlanamadığını söylemek mümkündür. Teoride 19. yüzyılda köleliğin kalkmış olması ile beraber iş gücü boşluğunun doldurulması adına -kendilerine başka bir seçenek sunulmadan- sözleşmeli işçilik/geçici kölelik sistemi getirilerek[45] bu kişilere en az 10 yıllık sözleşmeli çalışmanın sonunda söz konusu kişilerin, kendi ülkelerine geri dönme hakkı verilmiştir.[46] Teoride kendi özgür iradeleriyle sözleşmeleri imzalamış olarak görülseler de pratikte kendilerine siyasi veya insani haklar tanınmamış olup sözleşmelerinin süreleri dolunca da çoğu kişi parasızlıktan kendi ülkesine dönememiştir.[47] Bununla birlikte bu dönemde Avrupa sömürgeciliğinin dışında yeni kurulan birçok rejim, sömürgelikten kurtulmaya çalışmış olup bu dönemde Fransa Cezayir'den, Portekiz Angola'dan ve Mozambik'ten, İngiltere ise Zimbabve'den ayrılmıştır.[48]

---

[42] Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Uluslararası Yurttaşlığa*, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Şubat 2017, pp. 75- 76.
[43] Castles, Miller, op. cit., p. 77.
[44] Tellal, op. cit., p. 418.
[45] Myron Weiner, "Security, Stability and International Migration", *International Security*, Vol. 17, No. 3, Winter 1992-1993, p. 101.
[46] Hayter, op. cit., p. 9.
[47] Ibid.
[48] Weiner, op. cit., p. 102.

Ahmet İçduygu, 20. yüzyılı Avrupa temelli ekonomik, toplumsal ve siyasal transformasyonun ve modernitenin yaygın hale geldiği dönem olarak tanımlamaktadır.[49] Bu yüzyılda, ulus devletlerin egemenliğinin güçlenmesi ile birlikte dünya ekonomisinin fonksiyonlarından biri haline gelen ulusal ekonomiler hem iç göçün hem de dış göçün artmasını sağlamaktadır. Bunun yanında İçduygu, modernite öncesi dönemde göç hareketlerinin sınırlı yapısından dolayı günümüzde kullanılan göç kavramının, 20. yüzyılda gerçekleşen göç hareketleriyle –burada kastedilen daha çok uluslararası göç- tanımsal olarak paralellik gösterdiğini ifade etmektedir.[50]

1. Dünya Savaşı, 1891 ile 1914 yılları arasında -çoğunluğunu Güney ve Doğu Avrupa'ya yönelik göçlerin oluşturduğu- 27 milyona varan, göç hareketlerini durma noktasına getirmiştir.[51] Savaşın çıkmasıyla ortaya çıkan siyasi istikrarsız ve bozulan ekonomik durum sonucunda, bu dönemde göç alan bazı ülkelerin çeşitli kısıtlamalar getirmesine neden olarak göç eden kişi/grupların kendi ülkelerine dönmesine/dönmeye zorlanmasına yol açmıştır. Örneğin ABD'de 1921 yılında Kota Yasası, 1924 yılında da Göç Kısıtlama Yasası getirilmiştir.[52] 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte hem getirilen kısıtlama yasalarının hem de 1929 yılında gerçekleşen ve tüm dünyayı etkileyen Büyük Buhranı'nın etkisiyle göç hareketlerinde azalma yaşanmıştır. İlaveten 1. Dünya Savaşı sonunda dört imparatorluğun yıkılmasıyla birlikte uluslararası sistemde yeni devletler ortaya çıkmış ve yeni devletlerin sınırları içerisinde heterojen nüfus yapılanmalarıyla karşı karşıya kalınmıştır. Bu dönemde baskın olan milliyetçilik akımının etkisiyle yeni sınırlar içerisinde homojen bir ulus yapılanması amacıyla ülkeler arasında nüfus mübadeleleri yapılmıştır.[53] Örneğin 1. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonra Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi yaşanmıştır. Baskın Oran, bu dönemde 1.200.000 Rum'un Anadolu'yu terk ederek Yunanistan'a; 400.000 Türk'ün ise Türkiye'ye göç ettiğini ifade etmiştir.[54] Ayrıca Fransa, 1. Dünya

[49] Ahmet İçduygu, "Türkiye'de Uluslararası Göçün Siyasal Arka Planı: Küreselleşen Dünyada Ulus-Devleti İnşa Etmek ve Korumak", *Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar, Bireysel Yaşamlar*, ed. by Barbara Pusch, Tomas Wilkoszewski, trans. by Mutlu Çomak-Özbatır, 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, Ocak 2010, p. 19.
[50] Ibid.
[51] Toksöz, op cit., p. 18.
[52] Stalker, *The Works of Strangers: A Survey of International Labour Migration*, p. 16.
[53] Abadan-Unat, op.cit., p. 76.
[54] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, 23. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, p. 337.

Savaşı sonunda ortaya çıkan iş gücü açığını doldurmak amacıyla göçmenleri işçi olarak kabul etmiş ve Avrupa ülkeleriyle bu doğrultuda anlaşmalar imzalamıştır.[55]

2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1929 Büyük Buhranı'ndan sonra mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin oluşturduğu göç hareketleri kontrol altına alınmış ve göç hareketleri tekrar yavaşlamıştır.[56] Savaşın bitmesiyle ortaya çıkan yıkımla birlikte ülkeyi ve ülke ekonomisini yeniden inşa etmek amacıyla Batı Avrupa ülkeleri göç almaya başlamıştır. Örneğin İngiltere, 1948 yılında Tabiyet Yasası'nı kabul ederek göçmenlere geniş haklar tanımış ve göç akımının artmasını sağlamıştır.[57] Türkiye, Yunanistan ve İspanya gibi devletler ise (Batı) Almanya'nın iş gücü ihtiyacına karşılık göç vermişlerdir. İlaveten 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu, Afrika ve Asya'da yeni devletler kurulmuş olup bu yeni devletler de sorunlar yaşamışlardır. Yeni kurulan devletlerin baskın bir siyasal yapıya sahip olmaları, bölgesel çatışmaları doğurmuş ve bu doğrultuda bu bölgelerden kitlesel göçler gerçekleşmiştir. 2. Dünya Savaşı'nı 20. yüzyılda gerçekleşen uluslararası göç hareketlerinin dönüm noktası olarak kabul eden Tellal, savaştan önce ABD'nin Avrupa'dan göç kabul ettiğini, Avrupalıların ise sömürge topraklarına göç ettiğini ifade ederken savaştan sonra ABD'ye Latin Amerikalıların ve Asyalıların göç ettiğini bunun yanında Avrupalıların sömürgelerinden göçmen kabul ettiğini ele almıştır.[58] Bu doğrultuda uluslararası göçlerin yapısının Avrupa'dan değil, Avrupa'ya doğru şeklinde değiştiğini söylemek mümkündür. Mynor Weiner, 2. Dünya Savaşı sonunda gerek savaşın etkisi gerek Avrupa'nın sınırlarının yeniden çizilmesinin etkisiyle yerinden edilmiş kişi ve mültecilerin sayısı tahmini olarak 30 milyon olduğu ifade etmiştir.[59]

1950'li yılların başından 1960 yılların sonuna kadar göç, ülkelerin ekonomik istihdamının sağlanması için teşvik edilen bir olgu olmuştur. Bu dönemde göç alan ülkeler tarafından göçmenler, hem geri döneceklerini düşündüklerinden –nitekim alınan göçmenler "geçici misafir işçi" olarak ifade edilmiştir- hem de madenler gibi ağır iş kollarında istihdam edildiklerinden olumlu bakış açısı kapsamında

[55] Castles, Miller, op.cit., p. 88.
[56] Massey, op.cit., p. 34.
[57] Giddens, op.cit., p. 549.
[58] Tellal, op.cit., p. 418.
[59] Myron Weiner, "Bad Neighbors, Bad Neighborhoods: An Inquiry Into The Causes of Refugee Flows", *International Security*, 21(1), 1996, p. 6.

değerlendirilmişlerdir.[60] Bu durum 1960'lı yılların sonuna kadar devam etse de 1973 yılında meydana gelen Petrol Krizi ile birlikte olumsuz olarak tersine bir eğilim göstermeye başlamıştır. Petrol Krizi ile birlikte ekonomik bunalım yaşayan ülkeler, işçi alımlarını durdurmuş ve hatta geçici misafir olarak kabul ettikleri işçileri kendi ülkelerine geri göndermek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak iltica, aile birleşimi veya yasal olmayan koşullar altında göçler devam etmiş olup göç engellemeleri başarılı olamamıştır. Dolayısıyla bu süreçten itibaren göç, istenmeyen bir olgu haline gelmiş ve bu durum orta vadede göçün bir güvenlik meselesi haline gelmesinin önünü açmıştır. Aynı zamanda bu dönemde göç hareketleri Körfez ülkelerine doğru yönelmiş ve sermaye bakımından zengin ancak az gelişmiş bazı ülkeler emek göçü almaya başlamışlardır.[61] 1980'li yıllarda dünya genelinde "ekonomik mülteciler"[62] olarak adlandırılan göç hareketleri yaşanmış ve uluslararası göç Asya'ya (Japonya, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Malezya, Tayland) yayılmıştır.[63]

1990 yılında uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerin (SSCB'nin dağılması, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi, Demir Perde'nin yıkılması küreselleşmenin hız kazanması vb.) sonucunda yeni ülkelerin ortaya çıkması, Avrupa'nın doğusu ile batısı arasında meydana gelen uçurum, siyasi sıkıntılar ve iç karışıklıklar gibi konular göçün hızlanmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen uluslararası göç hareketleri, toplumsal olarak çok kültürlü bir yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. Hatta buradan yola çıkarak söyleyebiliriz ki bu dönemin en önemli sonuçlarından biri toplumların tek kültürlülüğe geri dönüşü imkânsız hale getiren kültürel çeşitlilik seviyesine erişmiş olmasıdır.[64] Bu doğrultuda hem Soğuk Savaş sonrası güvenliğin öneminin artmasına paralel olarak bu alanındaki çalışmaların yoğunlaşması hem de uluslararası göçün kontrolsüz bir şekilde hızlanması göç alan ülkelerde, ötekileştirme ve ırkçılık gibi olguları doğurmuş olup uluslararası göç bir güvenlik sorunu haline gelmiştir.

---

[60] Stalker, *The No-Nonsense Guide To International Migration,* p. 24.
[61] Douglas S. Massey et.al., *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium,* 1st Edition, Oxford: Clarendon Press, April 8 1999, p. 2.
[62] Tellal, loc.cit.
[63] Ibid., p. 3.
[64] Andrew Heywood, *Küresel Siyaset,* trans. by Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, 5. Baskı, Ankara: BB101 Yayınları, Eylül 2018, p. 241.

1995 yılında "Cezayir Silahlı İslami Grup" tarafından Paris'teki metro durağının bombalanması, 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen ABD'de saldırıların gerçekleşmesi, 11 Mart 2004 tarihinde Madrid'de ve 7 Temmuz 2005'te Londra'da meydana gelen bombalama olaylarının etkisi ile birlikte göç ve terörizm ilişkilendirilerek göçün güvenlik sorunu haline gelmesi söz konusu olmuştur.[65] Nitekim Josep Piqué, yasadışı göçle mücadelenin aynı zamanda terörizmle mücadele olduğunu açıklamıştır.[66] 11 Eylül saldırılarından sonra ABD, Taliban yönetimi ve El-Kaide örgütüne karşı Afganistan'a karşı askeri operasyonlar düzenlemiş olup bu durum Afganların Pakistan ve İran gibi ülkelere göç etmelerine sebebiyet vermiştir. Ayrıca ABD, Afganistan'dan sonra 2003 yılında *"şer ekseni"* olarak ifade ettiği ülkeler içerisinde yer alan Irak'a yönelik *"Irak'ı Özgürleştirme Operasyonu"* adıyla operasyonlar düzenlemiş olup bu durum Irak'ta göç hareketlerinin artmasına neden olmuştur. Hem Afganistan'da olduğu gibi hem de Irak müdahalesinden sonra 2011 yılında otoriter rejimlere karşı ortaya çıkan Arap Baharı'nın etkisiyle Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da iç çatışmalar yaşanmış ve göç hareketleri artmıştır. Bu dönemde öncelikle Suriye olmak üzere İran, Ürdün, Lübnan ve Türkiye gibi ülkelere doğru göçler yaşanmıştır. Özetleyecek olursak 11 Eylül olaylarından önce ve sonra meydana gelen terör olaylarına göçmenlerin dâhil olması sonucunda uluslararası sistem içinde göçmenlere yönelik güvensizlik ortamı oluşturmuştur. Ek olarak literatürde göç ve güvenlik ile ilişkilendirilmesi çoğunlukla 11 Eylül saldırıları ile birlikte başlatılmış olsa da 11 Eylül saldırılarından önce de göç ve güvenlik arasındaki ilişkilendirmenin ortaya çıktığını ve 11 Eylül saldırılarından sonra göç ve güvenlik ilişkisinin pekiştirilmiştir.

Göçü, küreselleşmenin ayrılmaz bir parçası olarak gören David Held, küreselleşmenin etkin olduğu 21. yüzyılla birlikte insanların bu yüzyılda daha kolay ve hızlı nüfus hareketliliğine sahip olduğunu ifade etmiştir.[67] Nitekim bu yüzyılda Ortadoğu, Afrika ve Asya ülkelerinde meydana gelen siyasi baskılar ve iç savaşlardan dolayı birçok insan göç etmeye başlamış ve bu durum daha önce görülmemiş seviyede mülteci krizine yol açmıştır.[68] Tüm bu yaşananlar sonucunda göç edilen ülkelerde toplumsal korkuların

[65] Fiona B. Adamson, "Crossing Borders: International Migration and National Security", *International Security*, Vol. 31, No. 1, Summer 2006, pp. 165-166.
[66] Ibid., p. 195.
[67] Stephen Castles, "International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century: Global Trends And Issues", *International Social Science Journal*, Vol.52, 2000, p. 271.
[68] "History of UNHCR", *UNHCR*, https://www.unhcr.org/history-of-unhcr.html (e.t. 20.03.2022)

ve güvenlik endişelerinin oluşması, 21. yüzyılda göçün uluslararası bir sorun haline gelmesine sebebiyet vermiştir.

2019 yılının sonlarına doğru Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve 2020 yılının ilk aylarıyla birlikte dünyaya yayılan Covid-19 virüsünün etkisiyle birlikte dünya genelinde bir pandemi süreci başlamış olup bu süreç içerisinde birçok ülkede seyahat kısıtlamaları söz konusu olmuştur. Ülkeler tarafından getirilen sağlık önlemlerinin (aşı, test, karantina, maske vb.) etkisi ile birlikte 2021 yılının Temmuz ayı itibarıyla seyahat kısıtlamaları kalkmaya başlamıştır. Dünya genelinde etkili olan pandemi süresinde göç hareketlerinde de azalma olacağı düşüncesinin aksine -IOM tarafından göçlerin daha anlaşılır hale gelmesine katkı sağlamak amacıyla, 2000 yılından itibaren her iki yılda bir yapılan ve 2022 yılında on birincisi yayınlanan- "Dünya Göç Raporu"na göre uluslararası göç ölçeğinde artış yaşandığı açıklanmıştır.[69] Ayrıca rapora göre 2019 yılında 272 milyon olan uluslararası göçmen sayısı, 2021 yılında 281 milyon ulaşmış olup bu sayı dünya nüfusunun yaklaşık %3.6'sına denk gelmektedir.[70] Pandeminin küresel boyut kazanması uluslararası göç ve nüfus hareketleri ile doğrudan bağlantılı olmakta ve salgın hastalıklar ile göçler arasında yakın bir ilişki olduğunu orta koymaktadır.

Özetlemek gerekirse, göçün tarihsel gelişimi kapsamında Stalker'dan hareketle hiçbir ulusun her zaman şu anda yaşadığı yerde yaşadığını iddia edemeyeceğini söylemek mümkündür.[71] Beslenme, barınma, korunma, doğal afetler, ticaret, macera, elverişli topraklar, sanayi devrimi, savaşlar, istilalar, sömürgecilik, teknolojik gelişmeler, küreselleşme, küresel ısınma gibi etkenler göçün tarihsel gelişiminde önemli olan bazı faktörlerdir. Ayrıca Soğuk Savaş öncesi dönemde genel itibarıyla doğal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak gelişen ve olumlu olarak görülen göç hareketleri, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik ile ilişkilendirilerek istenmeyen bir olgu haline gelmiş ve bu durum göç olgusuna yönelik çalışmaların artmasına neden olmuştur.

1.3. GÖÇÜ ORTAYA ÇIKARAN SEBEPLER

Göç araştırmacıları, göçü ortaya çıkaran sebepleri analiz etmeye çalışırken, hem menşe ülkenin hem de hedef ülkenin sahip olduğu hangi faktörün/faktörlerin bireyleri,

[69] M. McAuliffe, A. Triandafyllidou, *World Migration Report 2022*, Geneva: Internetional Organization for Migration (IOM), 2021, p. 3.
[70] Ibid.
[71] Stalker, *The Works of Strangers: A Survey of International Labour Migration*, p. 9.

grupları veya toplumları göçe sevk ettiğini bulmaya çalışmışlardır. Bu çalışmalara örnek verecek olursak Everett Lee, 1966 yılında yayınladığı "A Theory of Migration" adlı makalesinde, nüfusun mekânsal hareketliliğine yol açan ve bu kapsamda belirli faktörleri ele alan *İtme-Çekme Teorisini (Push-Pull Thoery)* geliştirmiştir.[72] Lee'ye göre, insanları bir alandan başka bir alana iten, çeken ve kayıtsız kalmalarına neden olan birçok faktör vardır. Ayrıca göç etme kararına etki edip göç sürecine dâhil olan faktörler "*menşe ile ilgili faktörler, hedef ile ilgili faktörler, araya giren engeller* ve *kişisel faktörler"* olarak dört sınıfa ayrılarak açıklanmaktadır.[73]

Şekil 1. "Menşe ve Hedef Ülke Fakrötleri ve Göçlere Müdahale Engeller"[74]

Lee'nin İtme-Çekme Teorisi kapsamında hazırladığı yukarıdaki şekilde hem menşe ülkede hem de hedef ülkede (+) olarak belirtilen hususlar, insanların o ülkede kalmasını sağlayan veya başka ülkeden insanların o ülkeye gelmesini sağlayan koşullardır dolayısıyla göçü çeken-olumlu faktörlerdir. (–) olarak belirtilen hususlar, insanları bulundukları bölgeden uzaklaştıran dolayısıyla göçe iten-olumsuz faktörlerdir. Son olarak (0) olarak belirtilen hususlar ise insanların başka bir bölgeye itilme veya çekilme durumuna karşı kayıtsız-tarafız kaldığı faktörlerdir. Örneğin Lee, bazı itici faktörler olarak; savaş, kıtlık, kuraklık ve yoksulluk gibi unsurları ele alırken çekici faktörler olarak iş fırsatları, elverişli iklim, daha iyi eğitim ve yaşam koşulları gibi unsurları

[72] İtme-Çekme Teorisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Everett Lee, "A Theory of Migration", *Demography*, 3(1), 1966, pp. 47-57.
[73] Ibid., p. 50.
[74] Şekil tarafımızdan Türkçe'ye çevrilmiş olup orijinal hali için bkz., Ibid.

açıklamaktadır.[75] Kayıtsız kalınan faktörlere örnek olarak iyi bir eğitim fırsatının çekici bir etken olarak ele alınabileceği gibi çocuksuz bir ailenin bu etken karşısında kayıtsız kalabileceğini bu yüzden de göçün sebeplerinin araştırılmasında kişisel faktörlerin önemli olduğunu açıklamaktadır.[76]

Petersen, Lee'nin çalışmasından hareketle göçe neden olan itici ve çekici faktörlerin tarımsal bir krizden macera ruhuna, gemiciliğin gelişmesinden nüfus artışına kadar uzatılabilecek heterojen bir dizi faktörleri kapsadığını ifade etmektedir.[77] Nitekim çalışmamızın bu bölümü -Lee'nin İtme-Çekme Teorisi'nde açıklandığı gibi göç hareketlerine yol açan nedenlerde tüm göç hareketlerini kapsayıcı bir kesinlik bulunmasa da- karmaşık bir yapıya sahip olan göç olgusunu ortaya çıkaran sebepler; doğal sebepler, sosyal sebepler, ekonomik sebepler ve siyasi sebepler olmak üzere dört sınıfta incelenmektedir.

1.3.1. Doğal Sebepler

İnsanlık, dinamik bir yapıya sahip olan fiziksel çevre ile etkileşim halinde olarak zamanla evrimleşmiştir. İnsan ile fiziksel çevre arasında denge olduğunu savunan Dennis Pirages, bu iki unsur arasında dört düzenin bulunduğunu ifade etmektedir. Pirages, *"insan topluluklarının talepleri ile çevresel sistemlerin sürdürülebilir kapasiteleri*, *insan nüfusu ile büyüme oranları, insan topluluklarının talepleri ile diğer türlerin talepleri, insan nüfusu ile hastalıklı mikro organizmalar"* olarak ele aldığı dört düzenin bozulması durumunda, insan ile çevre arasındaki dengelerin bozulacağını ve bozulan dengelerin yeniden kurulması adına insan nüfusu göç edeceğini savunmaktadır.[78] Nitekim gerek doğal sebepler sonucunda –kendiliğinden- gerek insan faaliyetlerinin sonucunda çevresel düzende bozulmalar meydana gelebilmektedir. İnsan faaliyetlerinin dışında, doğal sebeplerden dolayı oluşan doğal afetler, meydana geldikleri bölgede yaşayan insanların hayatlarına etki etmektedirler. İlkel göç hareketlerine de sebebiyet veren doğal afetlere volkanik patlamalar, seller, depremler gibi faktörler örnek olarak verilebilir.[79] İnsan

[75] Weiner, "Security, Stability and International Migration", p. 92.
[76] Lee, loc.cit.
[77] Petersen, op.cit., p. 258.
[78] Dennis Pirages, "Demographic Change and Ecological Security", *ESCP*, 1997, p. 37. https://www.files.ethz.ch/isn/136132/ECSP%20report_3.pdf#page=37 (e.t. 23.03.2022)
[79] Bu doğrultuda ilkel göçler, insanlığın doğada meydana gelen güçlüklerle baş edememesine karşı hareket etmesi durumu olarak ifade edilmektedir.. Bkz., Petersen, op.cit., p. 259.

faaliyetlerine bağlı olarak gelişen çevresel düzendeki bozulmalara ise çölleşme, kuraklık, su kıtlığı, iklim değişikliği, yiyecek kaynaklarında azalma, çatışma, savaş, nükleer denemeler sonucunda oluşan tahripler gibi faktörler örnek verilebilir. Doğal sebeplerle gerçekleştirilen göçlerde çevresel bozulmalarla karşı karşıya kalındığı için buradaki göç hareketinde genellikle gönüllülük değil zorunluluk hâkim olup bu göçler daha çok topluluk halinde –kitlesel- gerçekleşmektedir. Ayrıca çevresel bozulmalar sonucu meydana gelen tahriplere karşı düzeltici eylemde bulunmak için yeterli gelişmişlik düzeyine ve teknolojiye sahip olmayan gelişmemiş devletlerde doğal sebeplere bağlı olarak göç hareketleri daha fazla görülebilmektedir.

Özetleyecek olursak hem insan faaliyetleri dâhilinde hem de insan faaliyetleri haricinde, fiziksel çevrede doğal sebeplerle gerçekleşen bozulmalar meydana gelmekte ve bundan dolayı insanlar, yaşamlarını daha iyi idame ettirebilecekleri çevrelere göç edebilmektedirler. İlaveten doğal nedenlerle gerçekleşen göç hareketlerinin itici faktörlerine deprem, kuraklık, sel, erozyon; çekici faktörlerine ise coğrafi yapının, iklimin yerleşime uygun olması, su kaynaklarının bulunması gibi örnekler verilebilir.[80]

1.3.2. Sosyal Sebepler

Aristoteles'in de ifade ettiği gibi insan, doğası gereği sosyal bir varlık olup –aksini savunan görüşler de bulunmaktadır- tarih boyunca çeşitli faktörlerin etkisi ile birlikte genellikle topluluk halinde yaşamıştır. Ancak insanın yaşadığı topluluklar içerisinde zaman zaman fikir ayrılıkları söz konusu olmuş ve bu durum topluluk içinde daha azınlık konuma sahip olan bireylerin veya grupların göç etmelerine sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda söyleyebiliriz ki bir topluluk içinde yaşayan insanlar arasında fikir ayrılıklarının olması, topluluk içindeki baskın grupların azınlık grubun karşıt düşüncelerine karşı baskı uygulamaları, azınlık grubun karşıt düşüncelerine karşı yasaklama veya kısıtlama getirilmesi durumu göçe sebep olabilmektedir.

Sosyal sebeplerden dolayı gelişen göçler, daha çok inanç olgusu, ailevi sorunlar, sosyal imkânların yetersizliği, bölgesel ve kültürel farklılık gibi faktörlerin etkisiyle gerçekleşmektedir. İnanç olgusu, hem dini farklılık hem de mezhepsel farklılık sebebiyle ortaya çıkabilmekte olup insanlık tarihinin ilk zamanlarından itibaren görülebilmektedir ve bundan dolayı sosyal sebeplerle gerçekleşen göçlerin en önemli faktörlerinden biri

[80] Özdal, op.cit., p. 10.

olmaktadır.[81] Ailevi faktörlerin etkisiyle gerçekleşen göçler akrabalık, aile bağları ve hemşerilik gibi sebeplerle ilişkilidir.[82] Bu tür göçler aile birleşimi sebebiyle olabileceği gibi daha çok ataerkil aile yapısından ve kuşak farklılığından ortaya çıkan ailesel baskılara karşı çıkma sebebiyle de gerçekleşebilmektedir. Ayrıca aile içerisinde daha önce göç etmiş kişilerin olumlu deneyimleri de bu tür göçlere etki edebilmektedir.[83] Sosyal imkânların yetersizliği sebebiyle yapılan göçlerde eğitim imkânlarının yetersiz olması, toplum içerisinde sanata ve bilime önem verilmemesi, sosyal ağlarda kısıtlama olması gibi hususlar yer almaktadır.

Özetle insanlar, sosyal imkânlardan daha fazla yararlanmak amacıyla sosyolojik olarak daha gelişmiş olan ülkelere göç edebilmektedirler. Sosyal sebeplerle gerçekleşen göçlerin itici faktörlerine dini, etnik, bölgesel ve kültürel farklılıklar; çekici faktörlerine eğitim, sağlık, ulaşım gibi sosyal imkânlara daha kolay ulaşım gibi örnekler verilebilir.[84]

1.3.3. Ekonomik Sebepler

İnsanlar gerek temel ihtiyaçlarını karşılamak gerek yaşam standartlarını daha yukarı çekmek amacıyla iş bulma olanaklarının, yüksek gelir sağlama olasılıklarının daha yüksek olduğu bölgelere göç etmektedirler. Sanayi Devrimi'nden sonra etkili olan kapitalist sistem ile birlikte göç hareketleri daha çok ekonomik sebeplerle gerçekleşmiştir.[85] Ekonomik göçlerde gönüllülük söz konusu olmakla birlikte insanlar yaşam koşullarını iyileştirme kaygısı ile birlikte göç etmektedirler.[86]

Ülkeler arasındaki gelir ve istihdam olanaklarında meydana gelen büyük farklılıklar ekonomik göçlerin çekici ve itici motivasyonlu olmasını sağlamaktadır.[87] Nitekim ekonomik göç kuramlarına göre beklenen faydaların maliyetleri aştığı noktada bireyler göç etmeye başlamaktadır.[88] Ayrıca devletler, hem ucuz ve kalifiye işçi bulmak hem de yaşlı nüfuslarının artmasıyla birlikte emek gücüne ihtiyaç duymaları sebebiyle ekonomik göçü teşvik etmektedirler. Sonuç olarak ekonomik sebepli göçler, ülkeler arası veya ülke

---

[81] Ibid., p. 12.
[82] Belgin Oral, Fevziye Çetinkaya, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları", *Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics*, 3(1), 2017, p. 5.
[83] Ibid.
[84] Özdal, op.cit., p. 13.
[85] Ibid.
[86] Tellal, op.cit., p. 417.
[87] Weiner, "Security, Stability and International Migration", p. 92.
[88] Ibid., p. 93.

içerisindeki bölgelerde gelişmişlik düzeyinin farklılaşması ve gelişmemiş ülke veya bölgelerdeki insanların yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak, yaşam standartlarını maksimize etmek gibi amaçlarla iş olanaklarının daha yüksek olduğu yerlere göç etmesiyle oluşmaktadır. Ekonomik sebeplerle gelişen göçlerin itici faktörlerine ülkeler/bölgeler arasındaki emek gücünün farklılaşması, yoksulluk ve işsizlik; çekici faktörlerine yüksek iş ve gelir olanakları örnek olarak verilebilir.[89]

1.3.4. Siyasi Sebepler

Doğal, sosyal ve ekonomik sebeplerin yanı sıra siyasi sebepler de göçe etki etmektedir. Siyasi istikrarsızlık, savaş ve çatışmalar gibi faktörlerin etkisiyle[90] dolayı ortaya çıkan siyasi sebepli göçler, genellikle insanların isteklerinin dışında gerçekleşen, zorunlu göç hareketleridir. Bu tarz göçler, ülkenin siyasi rejimi ve kişilerin ideolojik çatışması sonucunda olabileceği[91] gibi ülke içindeki iç karışıklıklar, çatışmalar ve savaş gibi faktörlerin etkisi ile gerçekleşmektedir. Siyasal sebeplerle gerçekleşen göçler kalıcı nitelikte olup bu tür göçlerden en çok etkilenenler göç edilen ülkenin çevresinde yer alan ülkeler olmaktadır. Bu doğrultuda insanların, ister ülke içerisindeki baskılardan dolayı ister başka bir ülkenin kendi ülkesine yönelik siyasal baskıları dolayı her türlü siyasal kaosun oluştuğu ortamdan olumsuz etkilenerek göç edebileceğini söylemek mümkündür. Siyasi sebeplerle gelişen göçlerin itici faktörlerine savaşlar, terör eylemleri, devrimler; çekici faktörlerine barış ve güvenlik arayışı örnek olarak verilebilir.[92]

1.4. GÖÇÜN TÜRLERİ

Dinamik ve karmaşık bir yapıya sahip olan göç olgusunun daha anlaşılır hale gelmesi amacıyla literatürde birçok sınıflandırma yapılmıştır. Yapılan sınıflandırmalarda; göç edilen yerin özellikleri, göç eden kişilerin sayısı, göç edenlerin iradelerinin olup olmaması, göçün amaçları ve nedenleri, göçün hukuksal uygunluğu gibi faktörlerin bazen birkaçı bazen hepsi birlikte dikkate alınarak çeşitlendirilmiştir.

Genel olarak literatürdeki göç sınıflandırmalarına bakacak olursak Kok, göçün *"mekânsal sınırlar" (spatial boundary)* ve *"ikamet değişikliği" (change residence)*

[89] Özdal, loc.cit.
[90] P. Krishnakumar, T. Indumathi, "Pull and Push Factors of Migration", *Sona Global Management Review*, Volume 8, Issue 4, August 2014, p. 10.
[91] Gezgin, op.cit., p. 19.
[92] Özdal, op.cit., p. 14.

olarak iki ana bileşeni olduğunu ancak bu iki bileşenin dışında kalan bir de *"zaman"* bileşeni olduğunu savunarak göçü üç sınıfa ayırmaktadır.[93] Roel Jennissen, post-endüstriyel dönemden sonra yeni uluslararası göç türlerinin ortaya çıktığını iddia ederek bunları *"işçi göçü" (labour migration), "dönüş göçü" (return migration), "zincir göçü" (chain migration), "sığınma göçü" (asylum migration)* olarak dört sınıfa ayırmaktadır.[94] Simon Bell ve arkadaşlarının 2010 yılında ele aldığı *"Migration and Land Use Change in Europe: A Review"* adlı çalışmada 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra *"işçi göçü"*, *"zorunlu göç"* ve *"uluslararası emeklilik göçü" (international retirement migration*) olarak üç başat göç türünün tanımlanmasının mümkün hale geldiği belirtilmektedir.[95] Petersen göçü, *"Göç Olgusunun Tanımı"* başlığı altında belirttiğimiz gibi beş sınıfa ayırarak, davranış kalıplarına göre bu beş sınıfı *"keşifçi" (innovating)* ve *"muhafazakâr" (conservative)* olarak iki kategoride incelemektedir.[96]

Özetle çalışmamızın önceki bölümlerinde görüldüğü gibi literatürde göç olgusu üzerinde hem ortak bir tanım hem de ortak bir sınıflandırma yapılamamıştır. Nitekim çalışmamızın bu bölümünde karmaşık yapıya sahip göç olgusu kapsamında sınıflandırma yapılarak olgunun daha anlaşılır hale getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmamızda göç türleri mesafeye göre (iç göç, dış göç), zamana göre (geçici göç, kalıcı göç), iradeye göre (gönüllü göç, zorunlu göç), kişi sayısına göre (bireysel göç, kitlesel göç) ve hukuki prosedüre göre (düzenli göç, düzensiz göç) olmak üzere beş sınıfa ayrılmıştır. Ele alınan sınıflandırmalar dışında kalan beyin göçü, hakkı-ı hıyar, seçim göçü, mekik göç gibi göç türleri de bulunmakta olup bu göç türleri çalışmamızın kapsamının dışında olduğu için ele alınmamıştır. Ayrıca ele alınan bu bölümde göç türlerine dair literatür taramasına yer verilecek olsa da belirli bir standardın sağlanabilmesi için IOM tarafından hazırlanan "Göç Terimleri Sözlüğü" kapsamında tanımlar açıklanacak ve tanımlar çalışmanın devamında da bu açıklamalar nezdinde ele alınacaktır.

---

[93] Kok, op.cit., pp. 20-21.

[94] Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Roel Peter Wilhelmina Jennisen, *Macro-Economic Determinants of International Migration in Europe,* Amsterdam: Dutch University Press, 13 September 2004, pp. 94-105.

[95] Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Simon Bell et.al., *Migration and Land Use Change in Europe: A Review,* Müncheberg: Living Reviews in Landcape Research, January 2010, pp. 16-18.

[96] Petersen, keşifçi olarak adlandırdığı sınıfı, göçü yeniye ulaşmak için araç olarak kullananlar; muhafazakar olarak adlandırdığı sınıfı ise göçü değişen koşulların etkisiyle sahip olunan değerleri korumak amacıyla araç olarak kullananlar olarak tanımlamaktadır. Petersen, op.cit., p. 266.

Şekil 2. Göç Türlerinin Sınıflandırılması

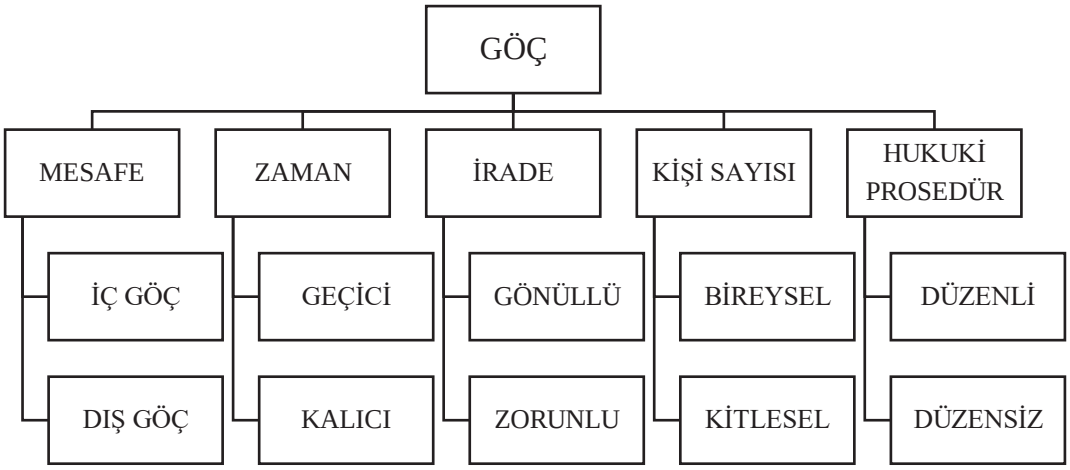

1.4.1. Mesafeye Göre Göçler

Mesafeye göre göçler[97], iç göç ve dış göç olarak ikiye ayrılmaktadır. İç göç, bir ülkenin sınırları içerisinde yer alan il, ilçe, belediye vb. yerleşim yerlerinden diğer yerleşim yerlerine hareket etmeyi ifade etmektedir. İç göç, ülke nüfusunu etkilemezken yerleşim yerlerindeki nüfus yoğunluğunu değiştirmektedir.[98] "*Singer Prebisch Tezi"* olarak adlandırılan teoride bir yerleşim yerinde veya bölgede diğerlerine oranla daha fazla istihdam imkânı, işçi ücretlerinin daha yüksek olması ve tarım sektörüne oranla sanayi ve ticaret bölgelerinin gelişmesi durumu cazip hale gelerek göç almasına sebebiyet vermektedir. [99] 1947 yılında Türkiye'ye "Marshall Yardımı" sağlanması ile birlikte yabancı sermaye girişi başlamış olup bu sermaye girişi Türkiye'de sanayileşmenin artmasına etki ederek kırdan kente doğru iç göçün yaşanmasına sebebiyet vermiştir.[100] Ayrıca iç göçü kendi içerisinde *"sürekli ve mevsimlik/mevsimsel"* olarak iki sınıfa ayırmak mümkündür. Sürekli göç, bir yerleşim yerinden diğerine göç eden kişinin/kişilerin daimi olarak göç ettiği yerde kalması iken mevsimlik göç, genellikle

[97] Burada ele alınan mesafeden kasıt, uzaklık veya yakınlık durumu değil göç hareketinin ülke sınırları içine veya ülke sınırları dışına doğru gerçekleşmesi durumudur. Nitekim her ülkenin yüzölçümünün farklı olması ve göç edecek kişinin/kişilerin ülkenin farklı noktalarından göç edebilme ihtimali uzaklık veya yakınlık bağlamında kesin bir ölçütün verilmesine engel olmaktadır.

[98] Yusuf Sayın, Ahmet Usanmaz, Fırat Aslangiri, "Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (31), 2016, p. 2.

[99] Ibid.

[100] Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydıngün, "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi", *Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı 6-8 Haziran 1997 Bolu-Gerede*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, p. 221.

ekonomik amaçla belirli bir zaman dilimi kapmasında başka bir yerleşim yerine geçilip, göç edilen yerleşim yerine geri dönülmesidir.

IOM tarafından hazırlanan *"Göç Terimleri Sözlüğü"* kapsamında iç göç *(internal migration)* şu şekilde açıklanmaktadır :[101]

> *"Yeni bir ikamete sahip olmak amacıyla veya yeni bir ikametle sonuçlanacak şekilde insanların aynı ülkenin bir bölgesinden başka bir bölgesine göç etmeleri. Bu göç, geçici veya daimi olabilir. İç göçmenler, menşe ülke içinde yer değiştirirler, ama yine menşe ülkede kalırlar. (örneğin, kırsaldan şehre göç)."*

Ülkeler arasındaki farklılıklara cevap olarak da tanımlanan[102] dış göç, göç hareketinin bir ülkenin sınırlarından diğer ülke sınırlarına geçilmesi ile meydana gelmektedir. Ancak bir ülkenin sınırlarının geçilip diğer ülkeye geçilmesi her zaman için göç sayılmamaktadır.[103] Nitekim bahsedilen eylemi turistler, gezginler ve iş insanları da yapmaktadır. Bu yüzden ülke sınırlarının aşılmasına ek olarak gidilen ülkede asgari bir süre boyunca ikamet etmek gerekmektedir. Ayrıca dış göçün bir ülkenin siyasi sınırlarının aşılarak yapılmasından dolayı literatürde uluslararası göç (international migration) olarak da adlandırılmaktadır.

IOM tarafından hazırlanan *"Göç Terimleri Sözlüğü"* kapsamında dış göç/ uluslararası göç *(international migration)* şu şekilde açıklanmaktadır:[104]

> *"Kişilerin geçici veya daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşe ülkelerinden veya mutat olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmaları. Dolayısıyla, uluslararası bir sınırın geçilmesi söz konusudur."*

Türkçe'de, göç, hem ülke sınırları içerisine yönelik hem de ülke sınırları dışına yönelik yapılan göç hareketlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak İngilizce literatürde bu iki göç hareketi *"immigration"* ve "*emigration"* olarak ele alınmakta olup bu durum lengüistik açıdan göçün tanımlanması noktasında zorluklar çıkarmaktadır. Bu zorluğun aşılması amacıyla IOM tarafından *"vatandaş olmayan kişilerin yerleşim amacıyla başka bir ülkeye gittikleri süre"*,[105] olarak adlandırılan "*immigration"* kavramı

[101] Perruchoud, Cross, op.cit., p. 43.
[102] David Bartram, Maristsa V. Poros, Pierre Monforte, *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*, trans. by Itır Ağabeyoğlu Tuncay, Ankara: Hece Yayınları, Ocak 2017, p. 14.
[103] Castles, op.cit., p. 270.
[104] Perruchoud, Cross, op.cit., p. 88.
[105] Ibid., p. 92.

Türkçe'de *"ülkeye göç"*; "*emigration"* kavramı da *"ülkeden göç"* olarak açıklanmaktadır.[106]

1.4.2. Zamana Göre Göçler

Zamana göre göçler, geçici ve kalıcı olarak ikiye ayrılmaktadır. Geçici göçler daha çok eğitim, iş, seyahat gibi amaçlar sebebiyle belirli bir süre kapsamında -kısıtlı- yapılan göç hareketleridir.[107] Bu göç hareketinde kalıcı olarak yerleşme amacı güdülmemektedir. Bu doğrultuda öğretmenler, öğrenciler, araştırmacılar, sanatçılar, mevsimlik işçiler gibi çeşitli alanda çalışan kişiler geçici göç hareketi kapsamında ele alınabileceği gibi deprem gibi doğal afetlerin gerçekleşmesi sonucunda yerleşim yerini geçici olarak değiştirmek zorunda kalan kişiler de geçici göç kapsamına dâhildir. Geçici göçün tam tersi olarak kalıcı göç, kişinin/kişilerin belirli bir süre sınırlaması olmaksızın, hayatlarının geri kalanlarının göç ettikleri yerde sürdürme amacıyla yaptıkları göç hareketidir. Geçici göçlerde olduğu gibi eğitim, iş, doğal afetler gibi nedenlerle yapılabilmektedir ancak kalıcı göçlerde geri dönme niyeti söz konusu değildir.

Geçici veya kalıcı olarak bir ülkeye yerleşmek, o ülkenin göçmen politikaları kapsamında ele alınan çalışma ve oturma izinleri gibi hususlara bağlıdır. İlgili izinleri göç alan ülke/ülkeler, genel itibarıyla ekonomik ve siyasal kaygılar nedeniyle kontrollü ve sınırlı sayıda vermektedir.[108] Geçici göçmenlere daha kısıtlı toplumsal ve siyasal haklar verilirken, kalıcı göçmenlere bu haklar daha geniş bir şekilde tanınmaktadır. Ayrıca bir ülkenin kalıcı veya geçici olarak kabul ettiği göçmenlerin niteliklerinden yola çıkarak o ülkenin hangi nitelikteki kişilere ihtiyaç duyduğu ve bu kapsamda ele aldığı politikaları analiz edilebilmektedir. IOM tarafından yapılan geçici veya kalıcı göç başlığı altında yapılan bir tanım bulunmamakla birlikte kısa süreli göçmen ve uzun süreli göçmen tanımları ela alınmaktadır. Ayrıca hem iç göç hem de dış göç tanımları açıklanırken göç hareketlerinin geçici ve daimi olabileceği vurgusu yapılmaktadır. Kısa süreli göçmen için

---

[106] Ibid., p. 90.

[107] Bir ülkeden diğerine göç ederken geçiş yolu üzerindeki ülke veya ülkelerde kısa süreli olarak göç etme hareketi olarak tanımlanan *"transit göç"* de geçici göçler kapsamında ele alınabilir.

[108] Ahmet İçduygu, Sema Erder, Faruk Gençkaya, *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere MiReKoç Proje Raporları 1/2014 TÜBİTAK 1001_106K291,Eylül 2009*, İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, Ocak 2014, p. 69.

en az üç ay en çok bir yıl kalma ölçütü getirilirken, uzun süreli göçmene en az bir yıl kalma ölçütü getirilmektedir.[109]

1.4.3. İradeye Göre Göçler

İradeye göre göçler, gönüllü ve zorunlu olarak ikiye ayrılmaktadır. Gönüllü göç de diğer ele aldığımız göç türlerindeki nedenlerden (eğitim, iş, seyahat, daha iyi yaşam koşulları vb.) gerçekleşebilmekle birlikte buradaki önemli husus, gönüllü göçün hiçbir baskı ve zorlamaya tabi olmadan tamamen bireyin kendi iradesi ile gerçekleşmesidir. Gönüllü göçlerin çoğunlukla gelişmemiş ülkelerden gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere, kırdan şehirlere doğru yapıldığını söylemek mümkündür.

Zorunlu göçler, gerek doğal (doğal afetler, kuraklık, salgın hastalık vb.) gerek insan faaliyetleri (savaş, iç savaş, siyasi baskılar, hükümet politikaları, nüfus mübadelesi vb.) nedeniyle kişi/kişilerin ülke sınırları içerisinden başka ülkeye doğru veya bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine doğru zorla göç etmesi durumunu kapsamaktadır. Zorunlu göçte kişinin/kişilerin ilk amacı hayatta kalmak olmakla birlikte tercih hakkı ve iradesi söz konusu değildir.[110]

IOM tarafından hazırlanan *"Göç Terimleri Sözlüğü"* kapsamında zorla göç *(forced migration)* tanımı bulunmamakla birlikte zorunlu göç şu şekilde açıklanmaktadır:[111]

> *"Doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketi. (Ör: mültecilerin, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin hareketleri ve doğal, çevresel, kimyasal, nükleer felaketler, açlık ya da kalkınma projeleri nedeniyle gerçekleşen hareketler)."*

---

[109] Uzun süreli göçmen ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Ibid., p. 89.; Uzun süreli göçmen tanımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Perruchoud, Cross, op.cit., p. 57.

[110] Sığınmacılar ve mülteciler zorunlu göç kapsamı içerisinde yer almaktadır. IOM tarafından sığınmacı, *(asylum seeker)* kendi ülkesi içinde zulüm vb. yasa dışı eziyet gören ve korunmak amacıyla başka bir ülkeye geçme arayışında bulunan, mültecilik statütüsüne başvuru yapıp sonucunu beklemekte olan kişi olarak tanımlanmaktadır. Bkz., Ibid., 74. Mülteci kavramı, BM öncülüğünde 1951 yılında Cenevre Sözleşmesi'nde tanımlanmış olup Türkiye, bu sözleşmede yer alan mülteci tanımına uyumlu hareket etmiştir. Ancak sözleşmeye taraf olan ülkelere *"coğrafi kısıtlama"* yapma yetkisi verilmiş olup Türkiye, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun (YUKK) 61. maddesi çerçevesinde *"Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle… ülkesine dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sırasında mülteci statüsü verilir."* şeklinde bir mülteci tanımı yapmıştır. Bkz., Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 11 Nisan 2013, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm#:~:text=MADDE%2061%20%E2%80%93%20(1)%20Avrupa,ya%20da%20s%C3%B6z%20konusu%20korku (e.t. 29.03.2022)

[111] Perruchoud, Cross, op.cit., p. 92.

1.4.4. Kişi Sayısına Göre Göçler

Kişi sayısına göre göçler, bireysel ve kitlesel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bireysel göç, bireyin tek başına veya ailesi gibi küçük bir grup eşliğinde yaptığı göç hareketidir. Genel itibarıyla kişinin kendi iradesi ve ekonomik sebeplerle gerçekleşmekle birlikte ülke nüfusuna etki etmeyen bir göç türüdür. Kitlesel göçlerle ilgili belirli bir niceliksel ölçüt bulunmamakla birlikte büyük gruplar veya pek çok sayıda insanın hep birlikte göç etmesiyle kitlesel göçler gerçekleşmektedir. Örnek verecek olursak Kavimler Göçü (nitekim tarihteki ilk kitlesel göç olarak da adlandırılır) ve 2011 yılında Suriye'de meydana gelen iç savaş nedeniyle Türkiye'ye yönelik gerçekleşen göç hareketleri kitlesel göçler arasında yer almaktadır. Ayrıca bazı göçmenler, hedef ülkedeki tecrübelerini göç ettiği ülkede iletişim ağını sürdürdüğü kişilere aktararak bireysel olarak gerçekleştirdikleri göç hareketini, kitlesel bir göç hareketin oluşmasını sağlayan öncü niteliğe büründürebilmektedirler.[112]

IOM tarafından hazırlanan *"Göç Terimleri Sözlüğü"* kapsamında bireysel göç *(individual migration): "Kişilerin bireysel olarak veya aileleriyle birlikte göç ettiği durumlar. Kitlesel programların aksine, bu gibi hareketler genelde kişinin kendisi tarafından finanse edilir veya bireyler, örgütler veya devletlerin desteğiyle gerçekleşir."*[113] şeklinde açıklanırken; kitlesel/toplu göç *(mass/collective migration): "Yüksek sayılarda ani insan hareketi."* şekilde açıklanmıştır.[114]

1.4.5. Hukuki Prosedüre Göre Göçler

Hukuki prosedüre göre göçler, düzenli ve düzensiz olmak olarak ikiye ayrılmaktadır. Düzenli göçler, en genel ifade ile bir kişinin, yaşamak istediği ülkenin yasa ve düzenlemelerine yer alan birtakım şartları sağladıktan sonra veya bu şartlara uygun olarak yaptığı yasal göçlerdir.[115] Düzenli göç, hem kişi/kişiler tarafından hem de bir işgücü ve nüfus durumuna bağlı olarak devlet/devletlerden talep edilebilmektedir. Düzensiz göç, sınır ötesinde gerçekleşen nüfus hareketlerinin ülkeler tarafından gözetlenemeyen durumların söz konusu olduğunda gerçekleşmektedir. Ayrıca düzensiz göç, ülkelerin sınır kapılarının denetiminin tam yapılamamasından kaynaklanabileceği

[112] Petersen, op.cit., p. 259.
[113] Ibid., p. 59.
[114] Perruchoud, Cross, op.cit., p. 14.
[115] Toksöz, op.cit., p. 110.

gibi kişi/kişilerin sahte belgeler kullanması ile ülke sınırları içerisine girmesiyle de gerçekleşebilmektedir.

IOM tarafından hazırlanan *"Göç Terimleri Sözlüğü"* kapsamında düzenli göç *(orderly migration) "Menşe ülkeden çıkışı ve ev sahibi ülkeye seyahati, transit geçişi ve girişi düzenleyen kanun ve yönetmeliklere uygun olarak insanların olağan ikamet yerinden yeni bir ikamet yerine gitmeleri."* şekilde açıklanırken;[116] düzensiz göç *(irregular migration): "Gönderen, transit ve kabul eden ülkelerin düzenleyici normlarının dışında gerçekleşen hareketlilikler. Düzensiz göç konusunda açık veya genel kabul gören bir tanım yoktur. Hedef ülkeler açısından, göç düzenlemeleri uyarınca gerekli olan izin veya belgelere sahip olmadan bir ülkeye giriş yapmak veya bir ülkede kalmak veya çalışmak anlamına gelmektedir. Gönderen ülke açısından ise örneğin, bir kişinin geçerli bir pasaportu veya seyahat belgesi olmadan uluslararası bir sınırı geçmesi veya ülkeden ayrılmak için idari koşulları yerine getirmemesi gibi durumlarda düzensizlik söz konusudur. Ancak, "yasadışı göç" terimini göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretiyle kısıtlamak gibi bir eğilim söz konusudur."* şeklinde açıklanıştır.[117]

1.5. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÖÇ TARTIŞMALARI

Göçün tarihsel olarak derin bir geçmişi olsa da Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde göç çalışmaları oldukça geç olarak niteleyebileceğimiz, Soğuk Savaş sonrası dönemde ele alınmıştır.[118] James F. Hollifield, bu durumun nedenini 1945-1990 yılları arasında uluslararası ilişkilerde baskın yaklaşımın realizm olmasından kaynaklandığını açıklamaktadır.[119] Nitekim realizmde "yüksek ve düşük politika" (high and low politics) olarak iki ayrım olmakla birlikte Uluslararası İlişkiler kapsamında ana gündemi oluşturduğunu savunulan güvenlikle ilgili konular (askeri, siyasi) yüksek politika; daha çok iç meselelerle ilgili sosyal ve ekonomik konuları ise düşük politika alanı içerisinde yer almaktadır.[120] Bu kapsamda göç olgusu, Soğuk Savaş sonrası döneme kadar sosyal ve ekonomik bir mesele gibi düşük politika kapsamında ele alınmış ve göz ardı edilmiştir.

---

[116] Perruchoud, Cross, op.cit., p. 26.
[117] Ibid.
[118] Cristopher Mitchell, "International Migration, International Relations and Foreign Policy", *International Migration Review*, Vol. 23, No. 3, Autumn 1989, p. 681.
[119] James F. Hollifield, Tom K. Wong, "The Politics of International Migration How Can We "Bring The State Back In"?", ed. by Caroline B. Bretell, James F. Hollifield, *Migration Theory: Talking Across Disciplines*, Third Edition, New York: Routledge, 2015, pp. 227-228.
[120] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 9. Baskı, Bursa: Aktüel Yayınları, 2018, p. 119.

Ancak bu dönemde göç üzerine çalışmalar yapılması gerektiğini savunan araştırmacılar da bulunmaktadır. Örneğin Michael S. Teitelbaum, 1984 yılında yazdığı *"Immigration, Refugees and Foreign Policy"* adlı makalesinde dış politika uzmanlarının, geçmişte olduğundan çok daha ciddi bir şekilde göç politikalarıyla ilgilenmek zorunda kalacaklarını ve göç politikalarıyla ilgilenenlerin, uluslararası göçte meydana gelen değişiklikler nedeniyle çalışmalarında dış politikayı merkezi bir konumda tutmaları gerektiğini savunmaktadır.[121] Uluslararası İlişkiler disiplini kapsamında göç ile ilgili konulara ilginin artmasına paralel olarak disiplin içerisindeki farklı yaklaşımlar ve okullar tarafından tartışıldığı ve kuramsal olarak irdelendiği görülmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi realist yaklaşım kapsamında göç, düşük politika alanı içerisinde yer almakla birlikte Samuel P. Huntington, modern çağda toplumsal güvenliğe yönelik en önemli tehdit unsurunun göç olduğunu savunmakta olup göçün asimilasyonu teşvik ettiğini ifade etmektedir.[122] Liberalist yaklaşım kapsamında göç, küreselleşme ve artan karşılıklı bağımlılık için önemli bir olgu olarak kabul edilmektedir.[123] Bunun yanında göç, bir tehditten ziyade uluslararası işbirliğini ve barış ortamı sağlayabilecek bir gelişme olarak görülmektedir.

1985 yılında *"Kopenhag Barış ve Çatışma Araştırmaları Merkezi"* kapsamında çalışmalar sürdüren Barry Buzan, Ole Waewer, Jaap De Wilde, Morten Kelstrup, Pierre Lamartine ve Elzbieta Tromer gibi araştırmacılar tarafından oluşturulan Kopenhag Okulu, Soğuk Savaş sonrası dönemde klasik güvenlik anlayışını sorgulayarak *"güvenlikleştirme"* ve *"toplumsal güvenlik"* gibi birçok kavramın Uluslararası İlişkiler disiplinine kazanmasını sağlamıştır.[124] Waewer, 2008 yılında ele aldığı *"Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi"* adlı makalesinde toplumsal güvenliğine tehdit oluşturan en yaygın konular içerisinde göçü birinci sırada ele almaktadır.[125] Bunun yanında göç

---

[121] Michael S. Teitelbaum, "Immigration, Refugees and Foreign Policy", *International Organization*, Volume 38, Issue 03, June 1984, p. 450.
[122] Samuel P. Huntington, *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, New York: Sımon&Schuster Paperback, 2004, p.181
[123] Filip Ahlborn, *The Role(s) of Migration Diplomacy: The Concept of Migration Diplomacy From A Role Theory Perspective And The Case of Morocco's "Migration Roles"*, (Master's Thesis), Uppsala: Uppsala University Department of Government, Fall 2019, p. 11.
[124] Bezen Balamir Coşkun, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", *Uluslararası İlişkiler Kuramları II*, ed. by Tayyar Arı, Elif Toprak, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, Ocak 2019, p. 135.
[125] Ole Waewer, "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi", trans. by Birgül Demirtaş Coşkun, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, p. 156.

sebebiyle ortaya çıkan tehditler de ulus güvenliği ile ilişkilendirilen toplumsal güvenlik kavramının gelişmesini sağlamaktadır.[126]

Farklı teorik yaklaşımların yanında göç ile ilgili çeşitli kuramlar da geliştirilmiştir. 1885 yılında E. G. Ravenstein tarafından yazılan *"Göç Kanunları"* (The Laws of Migration) adlı makale göç kuramlarına yönelik akademik alanda ele alınan ilk çalışmadır.[127] Ravenstein'den sonra göç kuramları ile ilgili birçok akademik çalışma ele alınmıştır. Nitekim Zelinsky, göç kuramlarını Ravenstein'in ilk kez dile getirdiğini, Dorothy Swaine Thomas ve Samuel A. Stouffer'ın değiştirdiğini ve son olarak da Lee'nin geliştirip kodladığını açıklamaktadır.[128] Ayrıca 20. ve 21. yüzyılda uluslararası göç hareketlerinin çağdaş çözümleri olarak adlandırılan birçok göç kuramı gelişmiştir.[129]

Sonuç olarak göçün Uluslararası İlişkiler çalışmalarına konu olması açısından Soğuk Savaş sonrası dönem bir dönüm noktası olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde yaşanan değişimler göçün Soğuk Savaş öncesinde realist paradigma kapsamında düşük politika olarak adlandırılmasının tersine önem kazanmış ve yüksek politika kapsamında ele alınmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren göç ile ilgili akademik literatür genişlemiş olup birçok yaklaşım tarafından göç tartışılmış ve çeşitli göç kuramları geliştirilmiştir. Ancak bu kuramlar çalışmamızın hem ana konusu ile örtüşmediği hem de Massey ve arkadaşlarının 1993 yılında ele aldığı *"Uluslararası Göç Teorileri: Bir İnceleme ve Değerlendirme"* (Theories of International Migration: A Review and Appraisal) adlı makalede "tek bir tutarlı uluslararası göç teorisi yoktur"[130]; Abadan-Unat'ın Alejandro Portes'den alıntılayarak aktardığı *"tek bir büyük kuram yoktur"*[131] ifadelerinde olduğu gibi kapsayıcı bir göç kuramının olmamasından dolayı ele alınmamıştır.

---

[126] Hungtington, op.cit., p. 180.
[127] Makale ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. E. G. Ravenstein, "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 48, No. 2, Jun 1885, pp. 167-225.
[128] Zelinsky, op.cit., pp. 219-220.
[129] Bu kuramlar arasında Neoklasik Ekonominin Makro ve Mikro Kramları, Yeni Ekonomi Kuramları, Dünya Sistemleri Kuramları, İlişkiler Ağı Kuramları gibi kuramlar yer almaktadır. Kuramlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Abadan-Unat, op.cit., pp. 53-70; Özdal, op.cit., pp. 55-65.
[130] Douglas S. Massey, et.al., "Theories of Internetional Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, Vol. 19, No.3, Sep. 1993, p. 432.
[131] Abadan-Unat, op.cit., p. 51.

2. GÖÇ DİPLOMASİSİNİN TANIMI VE BOYUTLARI

Çalışmanın birinci bölümünde, ikinci olarak göç diplomasisi parametresi ele alınmış olup bu bölümde göç diplomasisinin; gelişimi, tanımı, kullanım amaçları ve türleri incelenecektir.

2.1. GÖÇ DİPLOMASİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Soğuk Savaş sonrası dönemde ülkeler arasında yaşanan ekonomik eşitsizlik, artan seyahat koşulları, küreselleşme gibi nedenlerin etkisi ile göç hareketlerinde artış söz konusu olmuştur. Nitekim göç hareketlerinde yaşanan artışın etkisi ile 2007-2017 yılları arasında Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği yapmış olan Ban Ki-moon, ülkeler arasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldırma ve dünyanın gelişmesini sağlama potansiyeline sahip olarak gördüğü göçmenlerin, daha iyi yaşam koşulları ve fırsatlar elde etmek amacıyla daha fazla sınırın aşılacağı *"hareketlilik çağına"* girildiğini ifade etmiştir.[132] Bunun yanında IOM tarafından yayınlanan 2022 Göç Raporu'na göre göçmen sayısı dünya nüfusunun %3,6'sına denk geldiğinden göç hareketlerini oransal olarak ele alıp düşük olarak gören araştırmacılar da bulunmuştur. Ancak *"büyük insan gruplarının küçük bir yüzdesi bile milyonlarca insanı temsil eder"*[133] diyen Teitelbaum'dan da yola çıkacak olursak 272 milyona denk gelen göçmen nüfusu dünyanın en kalabalık beşinci ülkesi olabilecek kapasitede olup bu durum göç hareketlerini ortaya koymaktadır.[134]

David Held ve arkadaşları artık dünyanın neredeyse hiçbir yerinde emeği ithal veya ihraç etmeyen bir devletin kalmadığı ve eskiden "göç devleti olmadığını" ifade eden devletlerin bile artık dış politikalarını, göç akışları ile uyumlu olacak şekilde değiştirdiklerini açıklamaktadır.[135] Buradan hareketle denilebilir ki göç, devletlerin dış politikalarını dönüştürebilmekte olup bunun yanında devletler arasındaki güç ve çıkar ilişkilerini etkileyebilmektedir. Bu aşamada göç düşük politika özelliğini kaybederek devletlerin çeşitli konulardaki çıkarlarının yükseltilmesi amacıyla kullanılan yüksek politika konusu kapsamına girmekte ve bu çıkarların yükseltilmesi için araçsallaştırılmaktadır. Adamson'a göre bir devletin en önemli kaynaklarından biri nüfustur ve bunu dış politikada etkili olmak için faaliyete geçirmelidir.[136] Örneğin

[132] Keeley, op.cit., p. 12.
[133] Teitelbaum, op.cit., p. 430.
[134] Adamson, op.cit., p. 169.
[135] Ibid.
[136] Ibid., p. 185.

sanayileşmiş devletlerin birçoğunda bağımlılık oranı fazla olup bu ülkeler genç işçi nüfusa ihtiyaç duymaktadır. Bu durumda genç işçi nüfusa sahip olan devletler, dış politika çıkarlarını dönüştürme yoluna gidebilirler. Nitekim 2007 yılında OECD Genel Sekreteri Angel Gurria, "*yaşlanma zorluğuyla yüzleşmek için iş gücüne katılımı artırmak önemlidir. Göçmenler çözümün bir parçası olabilir."* açıklamasını yaparak göç kapsamında kaynak ve hedef konumda olan devletlerin, politikalar yürütmek zorunda kalabileceğini ve böylece göç hareketlerinin önemli bir olgu olmaya devam edeceğini ifade etmektedir. [137] Dolayısıyla göç, devletleri dış politika konuları hakkında birbirleri ile konuşmaya/müzakere etmeye zorlayan bir olgu olup devletleri birbirleri ile ilişkilendirerek devletler arası ilişkilere aktiflik katmaktadır.[138]

Devletler, sahip oldukları göç hareketlerini bir güç olarak tanımlayıp hareket etmeye başlarlarsa ekonomik, askeri ve diplomatik alanda devlet gücünü arttırabilirler. Bunun yanında devletler, göçün ekonomik, güvenlik, siyasi ve sosyokültürel etkilerinin ülke içindeki yansımalarına bakarak bu etkileri yönetmeye çalışırlar.[139] Sonuç olarak devletler hem ulusal hem de uluslararası faktörleri göz önünde bulundurarak göç politika kararlarını formüle ederler.[140] Teitelbaum, hem göç alan hem de göç veren ülkelerin kitlesel göç hareketlerini, *"silahsız fetih ya da egemenlik iddiası için kitlesel göç"* kapsamında dış politika amaçları doğrultusunda araç olarak kullanıldıklarını açıklamaktadır.[141] Tam da bu duruma paralel olarak Kelly M. Greenhill, 1999 yılında Martha Minow'un yapmış olduğu "*savaşın doğası değişti; şimdi mülteciler savaştır"* açıklaması ile aynı doğrultuda silah ile mültecileri bir ele alarak dünya cephaneliğine yeni bir silahın girdiğini ifade etmektedir.[142]

Göç hareketleri, devletlerin ulusal politika oluşturmalarının ötesinde ulusal sınırları aşan/ulus ötesi bir nitelikte olup Uluslararası İlişkilerdeki aktörlerin birbirleri ile olan ilişkilerini etkileyerek aktörler arasındaki diplomasinin nesnesi haline gelebilmektedir.[143]

---

[137] Keeley, op.cit., p. 14.
[138] Frank Düvell, "The EU's International Relations and Migration Diplomacy at Times of Crisis: Key Challenges and Priorities", *Perceptions*, Volume XXII, Number 4, Winter 2017, p. 38.
[139] Fioana B. Adamson, Gerasimos Tsourapas, "Migration Diplomacy in World Politics", *International Studies Perspectives*, 2018, p. 3.
[140] Kelsey P. Norman, "Migration Diplomacy and Policy Liberalization in Morocco and Turkey", *International Migration Review*, 2020, p. 3.
[141] Teitelbaum, op.cit., p. 437.
[142] Kelly M. Greenhill, "Strategic Engineered Migration as a Weapon of War", *Civil Wars*, 10:1, 2008, p. 6.
[143] Adamson, Tsourapas, loc.cit.

Ayrıca Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası düzenin değişmesi ile birlikte göçün devletlerin hem ikili hem de çok taraflı diplomatik ilişkilerinde önemli hale gelmesi göç politikalarının devletler arası diplomasinin bir aracı veya amacı olarak gelişmesini sağlayarak "göç diplomasisi" kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

2.2. GÖÇ DİPLOMASİSİNİN TANIMI

Göç diplomasisi kavramı, akademik olarak ilk defa 2011 yılında Helene Thiollet tarafından ele alınan *"Migration as Diplomacy: Labor Migrants, Refugees and Regional Politics in the Oil-Rich Countries"* adlı makalede kullanılmaktadır. Orta Doğu'daki işçi göçünün siyasi dinamiklerinin incelendiği makalede, göç diplomasisinin resmi veya gayri resmi olarak kamu ve özel diplomasiyi kapsadığını açıklamaktadır.[144] Daha sonra 2015 yılında Meredith Oyen, "The Diplomacy of Migration: Transnational Lives and the Making of U.S. – Chinese Relations in the Cold War" adlı kitabında göç diplomasisinin, ABD ile Çin arasındaki ittifakın temelinde inşa edildiğini savunmakla birlikte göç diplomasisini, göç politikasının diplomatik amaçlar doğrultusunda kullanılma süreci olarak tanımlamaktadır. [145] Bunun yanında Oyen kitabında, göç diplomasisi kapsamında üç modelin ortaya çıktığını savunmaktadır:[146] İlk olarak göç diplomasisinin, devletlerin ikili ilişkilerinde kullandıkları bir dış politika aracı haline geldiğini; ikinci olarak direkt kullanımının dışında kamu diplomasisi kapsamında kullanıldığını; üçüncü olarak sadece "en iyi" göçmenlerin ilgili bölgede yaşamasına izin verilip göç diplomasisinin yeniden şekillendirilerek kullanıldığını ifade etmektedir. Sonuç olarak Oyen, kitabında politika yapıcıların, göç politikalarını dış politika çıkarlarını sağlamak amacıyla göç diplomasisinin kullandığını ele alarak göç politikalarını iyi yönetmenin diplomatik ilişkiler için önemli bir hale geldiğini açıklamaktadır.[147]

2018 yılında Adamson ve Tsourapas tarafından ele alınan *"Migration Diplomacy in World Politics"* adlı makalede göç diplomasisi örnekleri kapsamında teorik bir çerçeve çizilmiş olup göç diplomasisi kuramsallaştırılmaktadır. Makalede göç diplomasisi *"devletlerin sınır ötesindeki nüfus hareketliliklerini yönetmek amacıyla diplomatik*

---

[144] Helene Thiollet, "Migration as Diplomacy: Labor Migrants Refugees and Regional Politics in the Oil-Rich Countries", *International Labour and Working-Class History*, No. 79, Spring 2011, p. 110.
[145] Meredith Oyen, *The Diplomacy of Migration: Transnational Lives and the Making of U.S.-Chinese Relations in the Cold War*, New York: Cornell University Press, 2015, p. 4.
[146] Ayrıntılı bilgi için bkz., Ibid., pp. 4-5.
[147] Ibid., p. 248.

amaçları, süreçleri ve prosedürleri kullanması" olarak tanımlanmaktadır.[148] Ayrıca göç diplomasisi, devletin göç konularına yönelik amaçlara - makalede belirtildiği ifade ile *"diğer amaçlara"*- ulaşmak için bir araç olarak görülebileceği ifade edilmektedir.[149] Ek olarak devletlerin göçle ilgili hedeflerine ulaşmak amacıyla kullanabilecekleri diplomasi türlerini daha iyi anlayabilmek için devletleri, yapısal göç konumlarına göre göç alan, göç veren ve transit olarak ayrı ayrı ele alarak sınıflandırılmaktadır. Bu durumun nedeni makalede, devletlerin ele alınan üç sınıfa bağlı olarak diğer devletler karşısında çıkar ve pazarlık pozisyonları geliştirmesine bağlanmaktadır.[150] Ancak devletlerin belirtilen üç şekilde sınıflandırılması mantıklı olarak görülse de göçün çok boyutlu yapısı nedeniyle kavram karmaşıklaşabilmektedir. Çünkü bir devlet hem göç alan hem göç veren hem de transit devlet konumunda yer alabilmektedir. Dolayısıyla Adamson ve Tsourapas'ın ele aldıkları sınıflandırmayı yaparken göç süreçlerini çok içselleştirilmeden yapısal rasyonalist pazarlık perspektifinde, devletlerin çıkarları ve konumları kapsamında dışsal olarak göç diplomasisine yaklaştıklarını söylemek mümkündür.[151] Nitekim makalede göç diplomasisinin teorileşmesi kapsamında rasyonalist pazarlık çerçevesi sunulmaktadır. Bu çerçeve, devletlerin göç diplomasisi kapsamında ya mutlak kazanımlar ya da göreli kazanımlar olarak hesaplanan durumlar arasında ayrım yapılmasını içermektedir. Karen Jacobsen, mülteci ve göç politikaları gibi çok az konunun ulus ötesi politika sorunu olduğunu ve bu yüzden devletlerin durumlarını güçlendirmek, uluslararası sistemde etkilerini arttırmak gibi çeşitli nedenlerle göç konularının pazarlık kozu olarak kullanabildiklerini açıklamaktadır.[152] Sonuç olarak makalede ele alınan pazarlık çerçevesinin rasyonalist olduğunu ve göç diplomasisinin belirli bir göç sorunu üzerinde pazarlık stratejileri incelemenin bir aracı olarak görülebileceğini söylemek mümkündür.

Adamson ve Tsourapas, çağdaş dünya siyasetindeki göç diplomasisinin öneminin, 2011 yılından sonra Suriyeli mülteci krizinden sonra ortaya çıktığını ifade etmektedir. Örneğin Ürdün Kralı Abdullah, Ürdün'ün Suriyeli mültecilerin kabulüne yönelik "kaynama noktasında" olduğunu ve *"…Ürdünlülerin sadece Suriyeli mülteciler için değil*

[148] Adamson, Tsourapas, op.cit., pp. 3-4.
[149] Ibid., pp. 4-5.
[150] Ibid., p. 7.
[151] Ahlborn, op.cit., p. 28.
[152] Karen Jacobsen, "Factors Influencing yhe Policy Responses of Host Governments to Mass Refugee Influxes", *International Migration Review*, Vol. 30, No. 3, Autumn 1996, p. 662.

kendi gelecekleri içinde bir yardım yapılıp yapılmayacağını…"[153] görmelerinin önemli olduğu açıklaması yapmıştır.[154] Yapılan bu açıklamalardan sonra 4 Şubat 2016 tarihinde Londra'da "Bağışçılar Konferansı" (Donors Conference) düzenlenmiş ve Ürdün'e toplamda en az 747 milyon avroluk yardım sağlanacağı taahhüdü verilmiştir.[155] Ayrıca bu konferansta Ürdün Mutabakatı (Jordan Compact) kabul edilmiş olup mutabakat mülteci krizi ile ilgili sürdürülebilir çözümlerin geliştirilmesi için istihdam fırsatlarının ve temel hizmetlerin iyileştirilmesini amaçlamaktadır.[156] Bu bağlamda göç diplomasisinin uluslararası sistemdeki aktörler tarafından ekonomik kazançlar elde etmek, diplomatik ilişkiler yürütmek, devletler arasındaki ikili ilişkileri geliştirmek, ulusal güvenliğini korumak gibi çeşitli amaçlar elde etmek için kullanılabildiği ileri sürülebilir.

Son olarak literatürde yeni olarak ele alınan göç diplomasisi kavramının, göç politikası kavramı yerine kullanılmaması açısından iki kavramı açıklamak gerekli görülmüştür. Genellikle göç diplomasisi ile karıştırılan husus bir ülkenin kendi iç politikasına yönelik uyguladığı göç politikasından ziyade diğer ülke(lere) karşı uyguladığı, dış politikasına yönelik göç politikaları olmaktadır. Bu durumun en temel nedenlerinden birisi literatürde diplomasi ve dış politika kavramlarının ortak bir tanımının olmaması ve kavramların birbirleri yerine kullanılmasıdır. Literatürdeki bu karışıklıktan dolayı çalışmanın temel parametreleri içerisinde yer almasa da bu kavramlara kısaca değinmek gerekirse, dış politika kavramına yönelik yapılan tanımlardaki farklılık

---

[153] "Ürdün, Yardım Almazsa Artık Daha Fazla Mülteci Kabul Etmeyecek", *BBC News*, 2 Şubat 2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160202_urdun_krali_roportaj (e.t. 07.04.2022)

[154] Adamson ve Tsourapas, Suriyeli Mülteciler Krizi kapsamında, Ürdün dışında Türkiye örneği ile de göç diplomasisinin önemini vurgulamaktadır. Makalede verilen örnekte Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın *"Yunanistan ve Bulgaristan'ın kapılarını her an açabiliriz ve mültecileri otobüslere bindirebiliriz"* ifadelerini kullandığını ve Türkiye'nin bu tavrı sonrasında AB-Türkiye Anlaşması yaptığı açıklanmaktadır. Ancak Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ifade edildiği şeklinde ele alınan açıklama, *"Euro2day"* adlı haber sitesinde Erdoğan ile AB Konseyi Başkanı Donald Tusk ve Avrupa Komisyonu Başkanu Jean-Claude Juncker yaptığı görüşmenin tutanak notları olarak adlandırılan belgede yer aldığı ifade edilmekte ve bu belge taraflar tarafından doğruluğu kabul edilmediğinden yalnızca bir iddia kapsamındır. Bu yüzden çalışmamızda Adamson ve Tsourapas'ın ele almış olduğu Türkiye örneğine yer verilmemektir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Adamson, Tsourapas, op.cit., p. 2.; "Erdoğan'dan AB'ye: 'Mültecileri Otobüsle Göndeririz", *BBC News*, 8 Şubat 2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160208_erdogan_juncker_tusk (e.t. 7.04.2022).

[155] "EU and Jordan", *Council of the EU,* 20 December 2016, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/12/20/eu-jordan-partnership-priorities-and-compact/ (e.t. 07.04.2021)

[156] Bouthaina Ben Kridis, "The Jordan Compact: A Model for Burden-Sharing in the Refugee Crisis", *School of Advanced Study University of London,* 17 May 2021, https://rli.blogs.sas.ac.uk/2021/05/17/the-jordan-compact-a-model-for-burden-sharing-in-the-refugee-crisis/ (e.t. 07.04.2021)

genellikle uluslararası sistem kapsamında kabul edilen aktörün değişkenlik göstermesinden ve eylemin daha özel veya genel olarak tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin *"Dictionary of International Relations"* kitabında dış politika devlet aktörlerinin hareket ettiği, tepki verdiği ve etkileşime girdiği aktivite[157]; Mehmet Gönlübol'a göre bir devletin dış tercihlerini oluşturması, uygulaması ve değerlendirmesi[158]; Joseph Frankel'a göre devlet ve diğerleri arasındaki ilişkileri kapsayan karar ve eylemler[159] şeklinde ifade edilmektedir. Tanımların devlet odaklı bakış açısına sahip olması eleştirilere neden olmuş ve bu nedenle Cristopher Hill, Morin ve Paquin gibi isimlere göre dış politika bağımsız bir aktör/siyasi otorite tarafından uluslararası sistemde gerçekleştirilen eylemler olarak açıklanmaktadır.[160] Sonuç olarak dış politikanın, ele alındığı çalışmadaki uluslararası sistemin temel aktör algılamasına göre devlet(ler) veya uluslararası sitemdeki diğer aktörler içine alarak genişleyen ve bu aktörlerin dış ilişkilerindeki hedefler, amaçlar, tercihler ve davranışların bütünü olduğunu söyleyebiliriz.

Literatürde diplomasi[161] kavramına yönelik tanımlar arasındaki makas farkı oldukça açıktır. Örneğin Albert de Broglie tarafından diplomasi devletlerarası ilişkilere salt gücün hakim olmasının önlenmesi için medeniyet tarafından yaratılan en iyi şey ve diplomasiyi Uluslararası İlişkiler disiplini kapsamında kullanan Edmund Burke tarafından uluslararası ilişkiler ve müzakerelerde yetenek ve R. Cohen tarafından uluslararası sistemin işlemesini sağlayan *"makine dairesi" (engine room)*[162] olarak tanımlanırken[163]; La Trosne tarafından karanlık bir sanat[164]; Talleyrand tarafından yalan söylemek ve inkar etmek olarak tanımlanmaktadır.[165] Literatürdeki tanımlar kapsamında diplomasi genel olarak meslek, politika aracı – faklı toplulukların birbirleri ile ilişki

[157] Evans, Newnham, op.cit., p. 129.
[158] Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000, p. 26.
[159] Joseph Frankel, *The Making of Foreign Policy: An Analysis of Decision Making*, London: Oxford University, 1963, p. 1.
[160] Frederic Morin, Jonathan Paquin, *Foreign Policy Analysis: A Toolbox*, London: Macmillan, 2018, p. 3.
[161] Diplomasi kavramının kökü, Yunanca katlamak anlamına gelen "diploun" kelimesinden türemiş olan ve Roma İmparatorluğu döneminde pasaport olarak kullanılan metal plakalara verilen "diploma" kelimesine dayanmaktadır. Bkz., Harold Nicolson, *Diplomacy*, London: Oxford University Press, 1942, p. 26.; TDK
[162] Christer Jönsson, Martin Hall, *The Essence of Diplomacy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005, p. 1.
[163] Temel İskit, *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, p. 3.
[164] Jönsson, Hall, op.cit., p. 2.
[165] İskit, loc.cit.

kurmasında kullanılan araç[166], politikanın uygulanmasını sağlayan araç[167]-, beceri ve sanat – uluslararası meseleler üzerinde en çok etkili olan sanat[168], egemen devletlerin hükümetleri arasında kurulan resmi ilişkileri yürütülmesinde uygulanan zeka ve incelik[169]- ifadeleri ile açıklanmıştır. Nitekim TDK tarafından da diplomasi *"uluslararası ilişkileri düzenleyen anlaşmalar bütünü, yabancı ülke ve uluslararası topluluklarda temsil etme işi ve sanatı ve bu işte çalışan kişinin sanatı ile bu görevde çalışanların oluşturduğu topluluk; mecazi olarak da güç bir görüşmede sergilenen ustalık"* olarak beş farklı şekilde açıklanmıştır.[170] Belirtilen tüm bu farklı tanımlamalara rağmen, diplomasi dış politikanın alt ürünü olarak görülerek bu kapsamda eritilmiş ve iki kavram sıklıkla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Victor Wellesley, diplomasi ile dış politikanın birbirlerini tamamladıklarını, birinin işbirliği olmadan diğerinin harekete geçemeyeceğini ve diplomasinin politika değil politikayı uygulayan araç olduğunu ifade etmiştir.[171] Hüner Tuncer, dış politikanın uluslararası ilişkilerde bir devletin hedeflerini ve amaçlarını içerirken diplomasinin bu hedeflerin ve amaçların uygulanması süreci olarak iki kavram arasındaki farkı açıklamıştır.[172]

Diplomasi ile dış politika ayrımından yola çıkarak göç diplomasisi ile göç politikası arasında ayrım yapılacak olursa devletlerin, dış politika hedeflerine ulaşmak için göç hareketlerinin veya göçmenlerin diplomatik yöntemler kullanılarak araçsallaştırılması noktasında konu göç diplomasisi bağlamında ele alınabilir. Dolayısıyla devletin göç hareketleri veya göçmenlerle ilgili yürütmüş olduğu her girişim göç diplomasisi kapsamına girmemektedir. Örneğin bir devletin vize verme koşulları, sınır kontrolleri, mülteci veya sığınmacı politikaları diplomatik yöntemler için kullanılmadığı sürece göç politikasının kapsamındadır. Adamson ve Tsourapas, göç diplomasisinden söz edilebilmesi için üç koşulun sağlanması gerektiğini ileri sürmektedir. Bunlardan ilki, göç diplomasisinin devlet eylemlerine yönelik atıfta bulunduğu ve göçlerin devletlerin diplomatik amaçları ile ne kadar bağlantılı olduğunu üzerinde durduğudur.[173] İkinci

---

[166] Hüner Tuncer, *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye...*, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 2009, p. 13.
[167] İskit, op.cit., p. 2.
[168] Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, 1. Cilt, trans. by Baskın Oran, Ünsal Oskay, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970, p. 181.
[169] Tuncer, op.cit., p. 15.
[170] TDK Sözlükleri, https://sozluk.gov.tr/ (e.t. 21.06.2023)
[171] İskit., op.cit., pp. 1-2.
[172] Tuncer, loc.cit.
[173] Adamson, Tsourapas, op.cit., p. 4.

olarak, göç diplomasisinin müzakere ile alakalı olduğu ele alınmış ve daha önce de belirttiğimiz gibi göç diplomasisinin hem diğer amaçlara ulaşmak için araç olarak kullanılabileceği ifade edilmektedir.[174] Son olarak göç diplomasisinin uluslararası bir özelliğe sahip olmasından dolayı sınır ötesi hareketliliğin yönteminin önemine vurgu yapması gerektiğini açıklanmaktadır.[175]

2008 yılında Greenhill'in "Strategic Engineered Miration as a Weapon of War" adlı makalesinde göçü, bir dış politika aracı olarak ele alarak devlet veya devlet dışı aktörler aracılığıyla, belirli bir bölgede ikamet eden nüfusun durumunu arttırmak, azaltmak veya değiştirmek amacıyla kasıtlı olarak teşvik edilen veya manipüle edilen iç ve dış göçler *"Stratejik Göç Mühendisliği" (Strategic Engineered Migration)* olarak tanımlanmıştır.[176] Ayrıca Greenhill, mühendislik kapsamında üretilmiş stratejik göçlerin ortaya çıkmasında finansal teşviklerden askeri güç kullanımına kadar birçok aracın söz konusu olduğunu ve bu araçlarla normalde kapalı olan sınır kapılarının bile basit bir şekilde açılmasının sağlanabileceğini ve Stratejik Göç Mühendisliği'ni uygun maliyetli politika aracı olduğunu ifade ederek bu kavramın tıpkı diplomasi, savaş, propaganda ve ekonomik yöntemler gibi dış politika aracı olduğunu açıklamıştır.[177] Ayrıca Greenhill, makalesinde Stratejik Göç Mühendisliği'nin dört farklı biçimi olduğunu ifade etmiştir. Bunlar, hem ülke içine hem de ülke dışına yönelik göçlerin dâhil olduğu, esas amacın bir grubun/grupların toprak veya mülklerine el konulması veya bu unsurların tehdit olarak algılanan siyasi ve ekonomik hâkimiyetine son verilmesi olan Mülksüzleştirici Göç Mühendisliği *(Dispossessive Engineered Migration);*[178] gerek yabancı hükümetleri istikrarsızlaştırmak gerek iç siyasi konumu güçlendirmek ve ülke içerisindeki "düşmanları" sınır dışı etmek için üstlenilen, yerinden edilmeleri kapsayan İhracatçı Göç Mühendisliği *(Exportive Engineered Migration);*[179] genellikle devam eden bir çatışma sırasında, düşmana karşı askeri olarak avantaj sağlamak, düşmanın komuta kontrol, lojistik veya hareket alanını yok etmek veya insan gücü ve kaynaklar elde ederek askeri

[174] Ibid.
[175] Ibid.
[176] Greenhill, op.cit., p. 7.
[177] Literatürde Greenhill'in *"Stratejik Göç Mühendisliği" (Strategic Engineered Migration)* ifadesini göç diplomasisi çerçevesinde ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bkz., Barış Özdal, Medihanur Argalı, "Bir Modern Diplomasi Türü Olarak Göç Diplomasisi", *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 2022, pp. 18-38.
[178] Greenhill, op.cit., p. 8.
[179] Ibid.

gücün güçlenmesini sağlamak amacıyla yapılan Militarist Göç Mühendisliği (Militarized Engineered Migration)[180] ve dış politika aracı olarak siyasi tutumda değişikliklere neden olmak/önlemek ve hedef/hedeflerden yan ödemeleri çıkarmak amacıyla göç hareketlerinin propaganda amaçlı kullanımını içeren Zorlayıcı Göç Mühendisliği *(Coercive Engineered Migration)* olarak ele alınmıştır.[181]

2.3. GÖÇ DİPLOMASİSİNİN TÜRLERİ

Çalışmanın bu bölümünde göç diplomasisi türleri "Güvenlik Kapsamında Kullanılan Göç Diplomasisi", "Ekonomik Kapsamda Kullanılan Göç Diplomasisi", "Sosyo-Kültürel Kapsamda Kullanılan Göç Diplomasisi" ayrılmaktadır.[182]

2.3.1. Güvenlik Kapsamında Kullanılan Göç Diplomasisi

Realizm ve Neorealizm başta olmak üzere güvenliği ele alan teorik yaklaşımlar, devletlerin kendilerini ilk başta başka devletlerin tehdidinden korumaya çalıştığını ifade etmekteyken küreselleşme sonrasında devletlerin, devlet dışı aktörler tarafından da güvenlik tehdidi altında olduğunu ele almaya başlamıştırlar.[183] Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde yüksek politika kapsamında değerlendirilmeye başlanan göç olgusu da devlete yönelik bir tehdit olarak adlandırılarak güvenlikleştirilmiş ve bu durum göç ile ilgili politikaların ve diplomatik süreçlerin yürütülmesini ortaya çıkarmıştır.

Devletler iç güvenlik endişeleri söz konusu olduğunda gerek bireyleri gerekse grupları, devletin sınırlarından ayrılmaya zorlamak, sınır dışı etmek veya transfer etmek amacıyla başka devletlerle göç diplomasisi yürütebilmektedirler.[184] Güvenlik kapsamında kullanılan göç diplomasisinde, göç hareketleri daha çok olumsuz bir olgu – terörizm ve organize suçları güçlendirmeye yönelik- olarak görülmektedir. Bu doğrultuda devletler tarafından suçlu veya terörist olarak ilan edilen kişi/kişilerin başka bir devlete göç veya iltica etmesi durumunda devletler, "ikili iade anlaşması" gibi yollarla bu

[180] Greenhill, op.cit., p. 7.
[181] Greenhill, loc.cit.
[182] Adamson ve Tsourapas tarafından ele alınan "Migration Diplomacy in World Politics" adlı makalede göç diplomasisi türleri olarak güvenlik, ekonomil ve kamu diplomasisi olarak ele alınmış olsa da çalışmada kamu diplomasisi başlığı yeterli görülmemiş ve bunun yerine sosyo-kültrel kapsamda kullanılan göç diplomasisi başlığı ele alınmıştır.
[183] Fiona B. Adamson, "Globalisation, Transnational Political Mobilisation, and Networks of Violence", *Cambridge Review of International Affairs,* 18:1, 2005, p. 32.
[184] Adamson, Tsourapas, op.cit., p. 8.

kişi/kişilerin geri gönderilmelerine karşılık diplomatik süreçler izleyebilmektedir. Türkiye ile Tunus arasında 1982 yılında yapılan "Cezai Konularda Adli Yardımlaşma ve Suçluların Geri Verilmesi Sözleşmesi" bu duruma örnek olarak verilebilir.[185] Ayrıca günümüzde de önemli bir sorun olarak güncelliğini koruyan Suriyeli mülteciler[186] krizi konusunda Avrupa ülkeleri, komşu ülkelere yönelik ticari anlaşmalar yapma, vize erişimi sağlama ve kalkınma yardımları gibi faaliyetler karşılığında kendi sınırlarını dışsallaştırılmasını sağlamaya çalışarak göç diplomasisi kullanmaktadırlar. 18 Mart 2016 tarihinde yapılan Türkiye-AB Zirvesi bu durumun en güzel örneklerinden birisidir. Nitekim zirve sonrasında açıklanan bildiride, Türkiye'den AB'ye doğru gerçekleşen yasadışı göçlere yönelik Türkiye'nin kara ve deniz güzergâhlarında gerekli her türlü tedbiri alması ve 20 Mart 2016 tarihi itibarıyla Yunan adalarına geçen göçmenlerin iadesini kabul etmesi açıklanmaktadır. Türkiye'nin tedbir ve iade kabulünün karşılığında AB ise Türk vatandaşlara yönelik vize gerekliliklerinin kaldırılmasına yönelik adımlar atacağına ve Türkiye'ye sağlık, eğitim, altyapı gibi alanlarda finansman sağlanacağı belirtilmektedir.[187]

2.3.2. Ekonomik Kapsamda Kullanılan Göç Diplomasisi

Göç hareketleriyle ekonomik büyüme arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu savunan araştırmacılar, ticaret ve sermaye akışlarının küreselleşmesi ile birlikte iş gücüne yönelik göçlerin, devletlerin ekonomik kazançlarını en üst seviyede tutabilmenin bir yolu

---

[185] Sözleşme ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmet Ulutaş, "Türk Geri Verme Hukukunda Terminoloji Birliği İhtiyacı ve Bu Açıdan Türkiye-Tunus Sözleşmesi'nin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XVI, Sayı 3, 2012, p. 284.

[186] 1951 yılında BM kapsamında yapılan Cenevre Sözleşmesi'nde mülteci kavramı: *"1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerden korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korunmasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle istemeyen her şahıs"* olarak açıklanmıştır. Ancak Türkiye, sözleşmede yer alan tanıma coğrafi sınırlama getirerek *"Avrupa'da meydana gelen olaylar sonucunda.."* şeklinde tanımı ele almıştır. Bundan dolayı Türkiye'deki Suriyeliler, Türkiye tarafından kabul edilmiş mülteci tanımına uymamakla ve Türkiye Göç İdaresi Başkanlığı bu kişilerin "geçici koruma" statüsünde ele almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf (e.t. 07.04.2022) https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler (e.t. 07.04.2022); https://help.unhcr.org/turkiye/tr/information-for-syrians/temporary-protection-in-turkey/ (e.t. 07.04.2022).

[187] Türkiye-AB Zirve Bildirisi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., "18 Mart 2016 Türkiye-AB Zirvesi", *T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı*, 21.03.2016, https://www.ab.gov.tr/50241.html (e.t. 08.04.2022)

olduğunu ifade etmektedir.[188] Nitekim bazı devletler, güvenlik gibi ekonomik amaçlara ulaşmak için de göç diplomasisi kullanılmaktadır. Ayrıca göç hareketlerinin nedenlerinin önemli bir yüzdesini oluşturan iş gücünün oluşturduğu[189] düşünülecek olursa ekonomik kapsamda kullanılan göç diplomasisinin, göç diplomasisinin türleri içerisinde en çok kullanıldığı söylenebilir. Bu diplomasi türünde devletler, iş gücü akışını yönetmek amacıyla gerek ikili anlaşmalar yapma gerek mutabakat yapma gibi diplomatik süreçler izleyebilmektedirler.[190] Ekonomik kapsamda kullanılan göç diplomasisine örnek olarak daha önce ele aldığımız Ürdün Sözleşmesi ve Türkiye-AB Zirvesi verilebilir. Her ne kadar bu iki örnek AB açısından güvenlik kapsamında kullanılan göç diplomasisine dâhil olsa da Ürdün ve Türkiye için bu örnekler ekonomik kapsam içerisine dâhil olmaktadır.

2.3.3. Sosyo-Kültürel Kapsamda Kullanılan Göç Diplomasisi

Kamuoyunun daha anlaşılır hale gelmesi, bilgilendirilmesi ve etkilenmesi gibi faaliyetler kapsamında devletler arasında stratejik bir iletişim aracı olarak kullanılan sosyo-kültürel faaliyetler, Soğuk Savaş sonrasındaki süreçte -göç diplomasisinde söz konusu olduğu gibi- devletlerin dış politika hedeflerinde etkin bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Uluslararası sistemde devletlerin, başka bir devletin politik aktörlerini etkileyebilmek amacıyla sivil inisiyatifin karar alma sürecinde ve alınan kararların faaliyete geçirilme sürecinde diğer ülke veya milletlerin algısında bir kanı oluşturulmasında sosyo-kültürel faaliyetler önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu önemli konumu itibarıyla devletlerin yumuşak güç elde etme aracı olarak sosyo-kültürel faaliyetleri, amaçlarına ulaşmak amacıyla göç diplomasisi kapsamında kullanabilmektedir. Ayrıca sosyo-kültürel kapsamında kullanılan göç diplomasisi, uluslararası sistemdeki asimetrik güce sahip aktörler arasında ilişkilerin yürütülmesini sağlamaktadır. Örneğin daha çok gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler, hedef ülke içerisindeki göçmenleri veya göçmenlerle aynı soydan gelenleri kullanarak lobicilik ve

[188] Christopher Rudolph, "Security and the Political Economy of International Migration", *American Political Science Review*, 97(04), 2003, p. 618.
[189] "Immigrants by Reason for Immigration", *Statistisk Sentralbyrå*, 25 May 2021, https://www.ssb.no/en/befolkning/innvandrere/statistikk/innvandrere-etter-innvandringsgrunn (e.t. 08.04.2022)
[190] Adamson, Tsourapas, op.cit., p. 9.

halkla ilişkiler faaliyetlerine sponsor olarak diasporalarını dahil ederek göç diplomasisi yürütebilmektedir.[191]

[191] Adamson, "Crossing Borders: International Migration and National Security", p. 189.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

İkinci bölümde Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ele alınmakla birlikte bu ilişkilerin temelini analiz etmek amacıyla ilk olarak Türk-Bulgar ilişkileri ele alınmakta ve bundan dolayı bölüm, "Türkiye Cumhuriyeti Öncesi Türk-Bulgar İlişkileri" ve "Türkiye Cumhuriyeti Sonrası Türkiye-Bulgaristan İlişkileri" olarak ikiye ayrılacaktır.

1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ÖNCESİ TÜRK- BULGAR İLİŞKİLERİ

Çalışmanın bu bölümünde Tür-Bulgar ilişkilerine yönelik retrospektif perspektif sunulmak amacıyla ilk olarak Bulgarların tarihsel kökeni, daha sonra da Osmanlı Devleti Döneminde Türk- Bulgar ilişkileri ele alınacaktır.

1.1. BULGARLARIN TARİHSEL KÖKENİ

Literatürde Türk-Bulgar ilişkileri kapsamında ele alınan kaynakların tarihsel arka planı ağırlıklı olarak Osmanlı Dönemi'ne dayandırılmış olsa da ikili ilişkiler daha köklü bir geçmişe sahip olmasının da ötesinde Bulgarların bir Türk kavmi olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.[192] Nitekim Bulgar kelimesi tıpkı Bulgaristan'ın da içinde yer aldığı bölge olan Balkanlar[193] gibi Türkçe kökenli olup kimi kaynaklara göre

[192] 453 yılında Batı Hun İmparatoru Attila'nın ve daha sonraki yıllarda da iki büyük oğlunun (İlek= İl-lig ve Dengizlik=Deniz-cik) ölmesi üzerine imparatorluğun varisi olarak İrnek (İrnik) Kağan, imparatorluğun hakimiyetini sağlamak amacıyla Kuzeybatı Karadeniz'e çekilmiş ve burada Ogurlar'la karşılaşmıştır. Daha sonraki yıllarda Hun boyları ile Ogurlar karışıp birleşmesiyle Bulgarlar ortaya çıkmıştır. Literatürde Bulgar ırkının kökeni ile ilgili ele alınan çalışmalarda Bulgarların Tatar, Slav, Ural, Fin gibi farklı kökenlere dayandığına dair iddialar geliştirilmiş olsa da ilk defa 1882 yılında A. Vambery tarafından açıklanan Bulgarların Türk kökenli olduğu görüşü 1922-1939 yılları arasında Bulgaristan'da yapılan arkeolojik araştırmalar ve dil incelemeleri sonucunda Bulgarların Türk kökenli olduğu kesinleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., İbrahim Kafesoğlu, "Türk-Bulgar'ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları*, Sayı: 10-11, 1982, pp. 91-93; Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2019, pp. 23.-24

[193] Balkan kelimesi TDK'ye göre sarp ve sıradağlar anlamına gelmektedir. Bkz., TDK Sözlükleri, https://sozluk.gov.tr/ (e.t. 12.08.2022) Balkanlar coğrafi olarak iki farklı açısı ile tanımlanabilmektedir. İlk olarak Balkanları fiziki coğrafya kapsamında tanımlayacak olursak; Doğuda Karadeniz, Güneydoğuda Marmara ve Ege Denizi, Güneybatıda İyon Denizi ve Batıda Adriyatik Denizi ile çevrili bir yarımadadır. İkinci olarak beşeri coğrafya kapsamında tanımlayacak olursak Balkanlar'ın, tarihsel konjonktürde yaşanılan olayların etkisi ile birlikte bölgesel güvenlik alanları, sahip olduğu değerler ve diğer Avrupalı devletlerle arasındaki kültürel/zihinsel farklılıklar ile birlikte kendilerine ait bölgesel alt kimliklerinin bulunduğunu ve bundan dolayı "Batı'nın Doğusu" olarak ifade edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim bu farklılıklardan dolayı 2003 Selanik Zirvesi'nde Balkanlar terimi yerine "Güneydoğu Avrupa" terimini kullanılarak Avrupa'nın kıtasal entegrasyonuna boyut kazandırılmaya ve Avrupa merkezli bir bakış açısı sunulmaya çalışılmıştır.

"karışmak"[194], "karışmış olmak, bulgamak (bulamak)"[195] kimi kaynaklara göre ise "karışık, melez"[196] anlamına gelmektedir. Bulgarlar, bilinen ilk kağanları Gostun önderliğinde Hazar Denizi ile Tuna Nehri arasındaki bölgede yaşamış[197] ve 630 yılında Kubrat Han önderliğinde Büyük Bulgaristan'ı (Magna Bulgaria), 681 yılında Asparuh Han (Esperik/İsperih Han) önderliğinde 1. Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır. 865 yılında – Tarihte bilinen ilk Hristiyan Bulgar kralı[198] Boris Han döneminde (852-888)- Gök Tanrı inancı yerine Hristiyanlığın kabul edilmesi ve fethedilen topraklarda Türk nüfusa oranla Slav nüfusun çoğunlukta olması, Bulgarların Slav etkisi altına girerek dil, örf ve adetlerinin benimsenmesine ve böylece öz kimliklerini kaybetmesine sebebiyet vermiştir.[199] Bundan dolayı yukarıda bahsi geçen Bulgarlarla -Bulgarların kökenini oluşturanlarla- günümüzdeki Bulgarlar arasında etnik ve kültürel ilişki devam etmediğini söylemek mümkündür. Nitekim literatürde tıpkı R. J. Crampton, Hon S. Runciman gibi tarihçiler, iki Bulgar unsur arasındaki farktan dolayı Türk kökenli olan Bulgarları, Proto-Bulgarlar (Ön Bulgarlar/ İlk Bulgarlar) olarak adlandırmaktadır.[200]

1. Bulgar Devleti, uzun yıllar savaşım verdiği Doğu Roma İmparatorluğu'na 1018 yılında yenik düşerek, 1185 yılına kadar imparatorluğun egemenliği altında kalmıştır.[201] 1. Bulgar Devleti'nin Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında olduğu yıllarda Türk-Bulgar ilişkisi, Karadeniz'den[202] Peçenekler, Uzlar ve Kumanların (Kıpçakların)

---

[194] R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi,* trans. by Nuray Ekici, İstanbul: Jeopolitika Yayınları, 2007, p. 4.
[195] Özlem, loc.cit.
[196] Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000, p. 15.
[197] Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı,* der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006, p. 105.
[198] Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm,* 1. Baskı, İstanbul: Vatan Yayınları, Ağustos 1986, p. 95.
[199] Boris Han döneminde Hristiyanlığın kabul edilmesi ile birlikte Bulgaristan Devleti'nde adeta yeni bir çağ başlamıştır. Sanat ve ticaretle uğraşıp iyi bir çiftçi olan Bulgar Türklerinin dinsel değişikliğin yanında Slav etkisi altında karşılaştıkları baskılar sonucunda kendilerine has karakterlerini yitirmiş hatta bu yüzden Bulgaristan Devleti'nin en parlak döneminin Bulgaristan Türklerinin etkin olduğu bölüm olarak ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Géza Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, pp. 45-54.
[200] Hon S. Runciman, "Ortaçağ Başlarında Avrupa ve Türkler", *Belleten Dergisi*, Cilt VII, Sayı 25, 1943, p. 47.
[201] Crampton, loc.cit.
[202] Anadolu Türklerinin bölgeye ilk yerleşmesi ise 1261 yılında Moğollardan kaçan İzzeddin Keykavus ile 1263 yılında Sarı Saltuk'un Türkmen obası ile Keykavus'un yanına gelmesi ile gerçekleşmiştir. Anadolu Türk destanlarından biri ve Ebü'l Hayr-ı Rumi tarafından yazıya geçirilmiş olan "Saltukname"de Sarı Saltuk'un hayatını destanlaştırarak ele alınmış olmakla birlikte destanda Sarı Saltuk'un Balkanlar'ın Türkleştirilmesinde büyük rolü olduğu vurgulanmaktadır. Saltukname ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Kemal Yüce, "Saltuk-name'nin Türk Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı,* Cilt 40, Sayı 1992 (1995), pp. 61-66.

bölgeye göç etmesi ile başlamıştır.[203] Bu Türk boyları, Varna'dan Tuna'ya hanedanlar kurarak bu bölgenin Türk yerleşim yeri olmasını sağlamışlardır.[204] Özellikle Kumanlar, sadece bölgeye yerleşmekle kalmamış 169 yıl Doğu Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalan Bulgarların, bağımsızlık mücadelesine destek olarak 1195 yılında 2. Bulgar Devleti'nin kurulmasında önemli bir pay sahibi olmuşlardır.[205]

1.2. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE TÜRK-BULGAR İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan (Bulgar Krallığı) ilişkilerinin kurulmasında Osmanlı Devleti tarafından uygulanan fetih, iskân ve istimalet politikaları önemli rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yürütülen fetih politikası, 1329 yılında İznik'in ve 1337 yılında İzmit'in fethedilmesi ile nüfusunun yarım milyona ulaşması sonucunda ihtiyaç haline gelmiştir.[206] Ayrıca nüfusun artması demografik, ekonomik ve toplumsal baskıları beraberinde getirmiş olup fetih amacının çeşitlenmesine sebebiyet vermiş ve bu fetih amacı doğrultusunda Batı'ya –Rumeli'ye[207]- yönelinmiştir. Osmanlı Devleti'nde Rumeli'ye yönelik fetihler, birdenbire değil "tedrici" bir anlayışla ittifaklar, yardımlar ve akrabalık bağları geliştirilerek denge politikası ile tesis edilmiş ve bu doğrultuda fetihlerin sadece askeri güç ile değil diplomatik adımlarla da gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.[208] Ayrıca bu dönemde Doğu Roma İmparatorluğu'nun ve papalığın otoritesinin zayıflaması nedeniyle bölgede yaşanan siyasal parçalanma Osmanlı Devleti'nin fetihlerinin kolaylaşmasında büyük bir öneme sahip olmuştur. Nihayetinde 1352 yılında Çimbi/Çimpe Kalesi ardından 1354 yılında Gelibolu Kalesi alınarak Gelibolu Yarımadasına girilerek *"Rumeli'ye mürur"*[209] *(Rumeli'ye geçiş)* olarak adlandırılan bu olay gerçekleştirilmiştir. İsmail Hami Danişmend'in de ifade ettiği gibi bu geçişle birlikte Avrupa'da Osmanlı-Türk hâkimiyeti

---

[203] Refik Korkud, *Bulgar Yönetimi ve Tarihi Yalan*, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı, 1986, p. 2.
[204] Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları (OBİV), 1993, p. 9.
[205] Mualla Uydu Yücel, "Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006, p. 207.; Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992, p. IV.
[206] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, pp. 34-35.
[207] Rumeli terimi "Diyar-ı Rum/ Rum ili" anlamına gelmekle birlikte Osmanlı Devleti'nde, Eflak-Boğdan, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk ve Mora dışında Avrupa'da fethedilen bölgeler için bu terimi kullanılmıştır. Bkz., Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, I. Cilt, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, p. 1.
[208] Sander, op.cit., pp. 35-37; İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", pp. 14-15.
[209] İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: 1, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1961, p. 27.

başlamış ve bundan dolayı bu olay Osmanlı tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur.[210] 2. Bulgar Devleti ile ilk siyasi temas ise 1361 yılında Edirne[211] alınarak, sınır komşu olunması ile 1. Murat döneminde kurulmuştur.[212] Böylelikle Bulgaristan coğrafyasındaki ilk Türk-Bulgar mücadelesi ise Bulgar Kralı İvan Aleksandr Asen döneminde başlamıştır. 1371 yılında Asen'in ölmesi ile birlikte 2. Bulgaristan Devleti dörde bölünerek en büyük pay olan Tırnovo, Shishman'a (Şişman) kalmış[213] ve 1. Murat'ın Şişman döneminde -1389 yılında- gerçekleştirdiği Kosova Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Tuna ve Vidin'e kadar egemenlik sağlamıştır.[214] 1. Murat'ın ölmesinin ardından başa geçen 1. Bayezid döneminde ise Tırnovo'nun alınmasıyla (1393) 2. Bulgaristan Devleti ilk olarak vergiye tabi tutulmuş daha sonra 1396 yılında gerçekleşen Niğbolu Zaferi ile birlikte tamamen ortadan kaldırılmış ve Rumeli Beylerbeyliği idaresine bağlanmıştır.[215]

Osmanlı Devleti için fethedilen Bulgaristan toprakları, hem Avrupa yolu üzerinde yer alması hem de Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki başkenti Edirne'ye ve daha sonra başkent olacak İstanbul'a yakın olması -Bilal Nedim Şimşir'in ifadesi ile Osmanlı Devleti'nin "hinterlandı"[216] olması- bölgenin jeopolitik açıdan stratejik önemini arttırarak idaresinin sağlanması aşamasında daha özenli olunmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti, 1354 yılında Gelibolu Kalesi'nin alınması ile başlayan Balkan fütuhatı ile birlikte bölgeye yönelik "iskân politikası" uygulayarak bölgenin Türkleştirilmesini sağlamıştır. Uygulanan iskân politikası planlı olarak gerçekleştirilmiş olup bu politikayla hem Balkanlar bölgesinde fethedilen toprakların güvenliği hem de Anadolu'da kalan toprakların güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Balkanlar'da, Avrupa'dan gelebilecek saldırılara karşı bir savunma hattı oluşturmak amacıyla askeri kuvvetler yerleştirilmiş ve bölgenin teşkilatlandırılması için de Türk aşiretler bölgeye

---

[210] Ibid.

[211] Edirne'nin bilinen en eski ismi "Odrissiye/Odrisia" olup bu isim Hint-Avrupa kavmi olarak adlandırılan Trakların soyundan gelen Odrisiler tarafından verilmiştir. Daha sonraki yıllarda Romalıların eline geçince şehrin ismi Adriyanopol olarak değiştirilmiştir. Son olarak 1361 yılında 1. Murat tarafından fethedilen şehir, Edirne adını almış ve 1365 yılında Osmanlı Devleti'nin başkenti ilan edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Niyazı Ahmet, "Edirne Düşman Elinden Kurtuldu", *Akşam Postası*, 25 Kasım 1936, http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/haber(aksam%20postasi)/haber(aksam%20postasi)_1936/haber_1936_ikincitesrin_/haber_1936_ikincitesrin_25_.pdf , p. 5. (e.t. 10.09.2022).

[212] M. Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlılar Döneminde Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006, p. 320.

[213] Kocabaş, op. cit, p. 96.

[214] Özlem, op. cit., p. 27.

[215] Yalçınkaya, op. cit., p. 322.

[216] Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1848-1935)*, 1. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986, p. 9.

iskân edilmiştir.[217] Bunun yanında 14. yüzyılda, Orta Asya'da yaşayan Türkmenlerin Moğol baskısından kaçarak Anadolu topraklarına gelmesi, Anadolu'da Türkmen nüfusunu arttırmış olup Osmanlı Devleti ileride oluşabilecek siyasi rakip veya tehdit halini önlemek amacıyla bu nüfus fazlasını –Türkmenleri- Balkan topraklarına iskânını sağlamıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti'nde iskân politikası izlenirken öncelik gönüllü olanlara verilmiş[218] ve göçe gönüllü olunması için mülkler, vakıflar, iktalar ve bazı köylerin tımar olarak verilmesi gibi teşviklerde bulunulmuştur.[219] Bu doğrultuda söylenebilir ki Osmanlı Devleti, bölgeye yalnızca askeri amaçlarla değil kültürel ve ekonomik kalkınma amacıyla da stratejiler geliştirmiştir. Nitekim Anadolu'dan gelen Türk nüfus, fethedilen topraklardaki harap yerlerin imarında; han, hamam, yol, köprü, kervansaray gibi imarların yapımında bulunmuştur.[220] Osmanlı Devleti'nin geliştirdiği stratejilerle birlikte Anadolu toprakları gibi Balkanlar da "Türk Yurdu" haline gelmiş ve Ömer Lütfi Barkan'ın deyimi ile "şenlendirilmiştir."[221]

482 yıl boyunca Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında kalan Bulgar halkı bu dönemde kendilerini *"Türk Boyunduruğu" (Tursko Robstvo)*[222] altında olarak ifade etmişlerdir. Nikolay Todorov'un Bulgaristan Tarihi adlı kitabında yer alan Zamblak'ın methiyesinde ifade edildiği gibi Osmanlı Devleti'nin Bulgarları zulme uğrattığı ve Bulgar nüfusunu yok ettiğini savunan görüşler olsa da Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olması ile birlikte hem bölgedeki anarşi son bulmuş hem de baskı altında olan köylü Bulgar nüfusu baskıdan kurtarılarak barış tesis edilmiştir. [223] Nitekim Osmanlı Devleti'nin zulüm yaptığı

---

[217] Osmanlı Devleti'nde Balkanlara yönelik iskân politikasının yürütülmesinde "Kolonizatör Türk Dervişleri" görevlendirilmiştir. Bkz., İbrahim Kamil, *Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1989, p. 1.

[218] Bu noktada karıştırılmaması gereken husus, J. Von Hammer tarafından yazılan "Osmanlı İmparatorluğu" adlı kitapta da ifade ettiği gibi "iskân politikası" ile "nefy" olarak ifade edilen sürgünün birbirine karıştırılmaması gerektiğidir. İki unsurda da göç söz konusu olmakla birlikte birbirilerinden farklı özellikler taşımaktadırlar. İskân politikası kapsamında yapılan göçlerde -yukarıda ifade edildiği gibi- öncelik gönüllü olanlara verilmekte iken nefy, ceza olarak yaptırılan göç eylemidir. Nefye örnek olarak 1374-1375 yıllarında Osmanlı Devleti'nde mevcut olan tuz yasağını çiğneyen Saruhan halkının Filibe'ye sürgün edilmesi ve Celali isyanları sonucu bazı Türk kitlelerinin sürgün edilmesi verilebilir. İskan politikası ile nefy arasındaki fark ile ilgili olarak bkz. J. Von Hammer, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. by Mustafa Güçlükol, Bilge Bozkurt, İrfan Bülbül, 5. Baskı, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, Eylül 2011, p. 20. Nefy ile ilgili verilen örnekler ile ilgili olarak bkz. M. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Journal of Turkology*, Cilt: 10 (1953), p. 300.; Şimşir, op. cit., p. 10.

[219] Osmanlı Devleti'nin iskan politikası kapsamında verdiği teşvikler ile ilgili olarak bkz. Aktepe, op. cit., pp. 303-308.

[220] Kamil, loc.cit.

[221] Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", w.place, Hamle Yayınları, w.date, p. 41.

[222] Özlem, loc.cit.

[223] Crampton, op.cit., p. 24.

izlenimine yönelik Crampton ve Halil İnalcık, direkt devlete yönelik isyanların dışında Osmanlı Devleti'nin *"hoşgörü politikası" (istilamet politikası)* uygulayarak uzlaşmacı olduğunu ve bölgedeki barış ortamının kalıcılığını arttırarak refah ortamını sağladığını ele almışlardır. [224] Todorov, *"The Balkan City"* adlı kitabında Türklerin gelmesiyle birlikte bölgedeki Bulgarların dağlara çekildiğini ve Bulgar nüfusunun yok edilmesi ile değil bu yüzden Türklerin bölgedeki şehirlerde yoğunluğunun arttığını ifade etmiştir.[225] Nitekim Özlem'in de ifade ettiği gibi yukarıda belirtilen iddialar gerçek olsaydı 482 yıl imparatorluk altında kalmış bir milletin varlığının günümüze kadar sürdürülmesi pek mümkün olmazdı.[226] Özetleyecek olursak Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan topraklarını fethetmesi ile birlikte bölgeye yönelik iskân politikası uygulanmış olup bölgedeki anarşi ortamına son verilmiş, askeri güvenlik sağlanmış ve bununla birlikte camiler, köprüler, hanlar, hamamlar vb. imarların yapılması ile birlikte hem kültürel hem de ekonomik olarak bölge kalkındırılarak refah seviyesi arttırılmıştır.

Osmanlı Devleti, 14. ve 15. yüzyılda kazandığı zaferlerle, Balkanlar'daki varlığını pekiştirmiş olup Osmanlı Devleti'nin "altın çağı" olarak bilinen 16. yüzyılda da devletin hâkimiyeti üç kıtaya yayılmıştır. Bu yüzyıllar boyunca Anadolu'dan Türk göçleri devam etmiş bu durum yukarıda da ele alındığı şekilde Balkan topraklarının etnik ve dinsel olarak çeşitlenmesini, nüfusun artmasını, ticaretin ve kültürel etkileşimin gelişmesini sağlamıştır. Yapılan göçler ve beraberinde yaşanan gelişmelerle birlikte Balkan toprakları Türkleşmiştirilmiştir. Nitekim Varna, Rusçuk, Sofya ve Plovdiv şehirleri dikkate alındığında, 16. yüzyılda bu dört şehirdeki Müslüman sayısı 18.360 iken Bulgarların sayısı 12.635 olduğu görülmektedir.[227] 16. yüzyılın sonunda 17. yüzyılın başında yaşanan ve "Uzun Türk Savaşları" olarak da adlandırılan Osmanlı-Avusturya Savaşı (1593-1606) sonucunda meydana gelen gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin geleceği ile ilgili önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Yaşanan savaş sonunda, 11 Kasım 1606 tarihinde imzalanan Zitvatorok Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Avrupalı bir devletin karşısında diplomatik üstünlüğünü kaybetmiş olup Avrupalı devletler için Osmanlı tehdidi durdurulmuştur.[228] 17. yüzyılın sonunda meydana gelen 2. Viyana Kuşatması/Bozgunu

[224] Lütem, op.cit., p. 17.; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* İstanbul: Kronik Kitap, 2019, p. 26.
[225] Nikolai Todorov, *The Balkan City (1400-1900),* London: University of Washington Press, 1983, p. 13.
[226] Özlem, op.cit., p. 29.
[227] Korkud, op.cit., p. 5.
[228] Barış Özdal, Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi- I*, 4. Basım, Bursa: Dora Yayınları, 2020, p. 265.

(1683) olayından sonra 26 Ocak 1699 tarihinde Karlofça Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile birlikte Osmanlı Devleti ilk defa toprak kaybederek diplomatik üstünlüğünü kaybetmiş ve beraberinde "gerileme dönemi" başlamıştır.[229] 18. yüzyılda ise 1768-1774 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Karadeniz'de Türk donanması yok edilmiş ve savaş sonrasında yapılan Küçük Kaynarca Anlaşması ile Rusya'ya bütün Ortodoksların resmi koruyuculuğuna ek Tuna vilayetindeki Türk otoritesini denetleme görevi verilmiştir.[230] Rusya bu görevi, Osmanlı Devleti üzerinden kazançlar elde etmek için kullanmıştır.[231] Ayrıca Osmanlı Devleti, 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan bilimsel, kültürel, ekonomik ve askeri gelişmeleri takip etmemiş, Uçarol'un ifade ettiği gibi *"uzak durma siyaseti"* kapsamında kendisini yaşanan gelişmelerin dışına itmiş ve Batılı güçlere ayak uyduramayarak devletin zayıflamasına sebep olmuştur.[232] Bütün bu yaşanan gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti'nin yenilebileceğinin görülmesi, 1815 yılında ilk defa siyasi bir terim olarak kullanılacak olan "Doğu Meselesi"nin (Doğu Sorunu/ Şark Meselesi)– temelini oluşturmuştur.[233]

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonundan itibaren içerisinde bulunduğu kötü gidişata rağmen Bulgarların, 18. yüzyılın sonlarına kadar genel bir isyanda bulunmadığını[234] ve hatta filoloji ile uğraşan bilginlerin ve Balkanlar üzerinde gezen seyyahların raporlarına/yazılarına bakıldığında bu yüzyıla kadar Osmanlı Devleti idaresindeki Bulgar nüfusun varlığından haberdar olunmadığını söylemek mümkündür.[235] Nitekim Ruslar, 1. Petro zamanından beri "haydut çeteler" olarak adlandırılan küçük gruplardan oluşan Bulgar isyancılarına karşı tahrikte bulunmuş olsalar bile genel anlamda Bulgarlarla ilk temasları 1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile gerçekleşmiş ve bu savaştan sonra Bulgarların tahrik edilmesi ile sonraki yıllarda ilk ciddi Bulgar isyanları söz konusu olmuştur.[236]

---

[229] Ibid., p. 287.
[230] John Merriman, *A History of Modern Europe: From the Renaissance to the Present*, Third Edition, New York: W.W. Norton & Company, 2009, p. 427.
[231] Kocabaş, op.cit., p. 41.
[232] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-1994*, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, p. 46; Merriman, op.cit., p. 426.
[233] Ibid., p. 48. Doğu Meselesi üç aşamalı olup ilk olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilerleyişinin durdurulması; ikinci olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması; üçüncü olarak da Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarının Düvel-i Muazzama yani "Büyük Güçler" tarafından paylaştırılması amaçlanmıştır. Bkz., Özdal, Karaca, op.cit., p. 294.
[234] Kocabaş, op.cit., p. 44.
[235] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 7. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, p. 84.; İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, p. 17.
[236] Kocabaş, op.cit., p. 100.

Osmanlı Devleti idaresindeki Bulgar isyanları genel olarak; "haydut çeteler"in[237] oluşturduğu isyanlar, Osmanlı Devleti'ndeki idari alanda yaşanan sorunlar nedeniyle çıkan isyanlar, Fener Rum Patrikhanesi'nin baskıcı politikaları sonucunda çıkan isyanlar ve 19. yüzyılda Balkanlar'da yaşanan gelişmeler sonucunda çıkan isyanlar olarak ele almak mümkündür. İfade edilen isyanlar entegrist bir yapıda olup bu isyanları genel hatları ile değerlendirilirse, İlk olarak 14. yüzyılda Bulgaristan'ın Osmanlı topraklarına katılması ile birlikte kin ve intikam duygusuyla dağa çıkan, haydut çeteler tarafından yapılan isyanları ele almak mümkündür ancak söz konusu isyanlar bölgesel nitelikte olup kitlesel bir önem arz etmemiştir.[238] İkinci olarak Osmanlı Devleti'nin 1699 Karlofça Anlaşması'ndan sonra toprak kaybetmesi ile birlikte yaşanan mücadeleler sonucu bazı toprakların sık sık el değiştirmesi; idari düzenin bozulması, valilerin denetiminin aksaması vb. nedenlere yol açmış ve bundan dolayı bölgedeki Bulgarlar, bölge yönetimine –valilere- karşı bölgesel nitelikli isyanlarda bulunmuşlardır.[239] Üçüncü olarak Fener Rum Patrikhanesi'nin Bulgar Ortodokslara karşı uyguladığı politikalardan kaynaklı isyanlara bakacak olursak; Fatih Sultan Mehmet, 1453 yılında İstanbul'u fethetmiş ve hoşgörü politikası kapsamında kendisini Hristiyanların "koruyucusu"[240] ilan ederek "millet sistemini" geliştirmiştir. Bu sistem ile Osmanlı Devleti içerisindeki tüm Ortodokslar, etnik farklılık gözetmeksizin Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlanmıştır. Bu durum kısa vadede dini grupların bir arada tutulmasını sağlasa da uzun vadede Rum Ortodoksların bu tebaa içinde en imtiyazlı grup olması ve diğer grupları da Rumlaştırma çalışmaları yürütmeleri nedeniyle Bulgaristan gibi etnik grupların bağımsızlık mücadelesi vermelerine yol açmıştır. Ayrıca Fener Rum Patriği tarafından Bulgar kilise okullarının kapatılması, Bulgarca din kitaplarının toplatılması, Bulgarca ayin yapılmasının yasaklanması ve 1767 yılında Ohri'deki Bulgar Kilisesi'nin kapatılmasına kadar varan uygulamalara[241] karşı Bulgarların, ilk milliyetçi hareketlenmeleri ortaya

[237] Milli bir faaliyetle ilgileri olmayan "haydut eşkıyası" veya hayduk olarak da adlandırılan bu grup, 17. ve 19. yüzyılın başlarına kadar soyguncu olarak tasvir edilse de 19. yüzyılın ortalarından itibaren milliyetçi komitelerle işbirliği yaparak kitlesel hareketlerde rol oynamışlardır. Bkz., İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, p. 26.
[238] Ibid., p. 87.
[239] Kocabaş, op.cit., p. 44.
[240] J. Hammer-Kostantiyüs, Albert Gabriel, *Fatih Sultan Mehmet: İstanbul'un Alınışı-Eski Hali ve Türkler İstanbul'a Neler Getirdiler?*, Rado Yayınları, 1981, p. 97.
[241] Crampton, op.cit., p. 55.

çıkmıştır. Dolayısıyla Bulgarların ilk milliyetçi hareketlenmeleri Osmanlı Devleti'ne karşı değil Ortodoks Rumlara karşı gerçekleşmiştir.

Ele alınan üç isyanda yaşanan gelişmeler, bölgesel nitelikte ve direkt olarak Osmanlı Devleti'ne yönelik tehditler olmadığı için ciddi bir sorun oluşturmamış olsa da dördüncü olarak ele alacağımız isyanlar 19. yüzyılın başından itibaren Balkanlar'da meydana gelen gelişmeler, Bulgar ulusal uyanışındaki en önemli sorunları oluşturmuştur. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesi, Avrupa'da yayılan milliyetçilik düşüncesi, Bulgar entelektüel gelişimi, Rusya-Panslavizm faktörü ile Sırp ve Yunan ayaklanmalarındaki başarılar gibi ana faktörlerin tamamı Bulgar bağımsızlığının yolunu açmıştır. Genel hatları ile inceleyecek olursak; Osmanlı Devleti, gerileme dönemi içerisinde Avrupa'da toprak kaybetmiş ve bu dönemde Orta Avrupa'da ticaret kolonileri olan Bulgarlar, Avrupa'daki devletlerle ticarete açık hale gelerek, ekonomik açıdan zenginleşmişlerdir.[242] Ticaret yolu ile Avrupa'daki devletlerle kurulan ilişkiler, 1789 yılında gerçekleşen Büyük Fransız Devrimi'nin ve akabinde yaşanan Koalisyon Savaşları'nın getirdiği milliyetçilik düşüncesi ile daha yakın temas kurulmasına sebebiyet vermiş ve Bulgar milliyetçiliği düşüncesinin ilkel de olsa temelleri atılmıştır.[243] Milliyetçilik düşüncesinin yaydığı dalga ile birlikte Bulgarlar, Fener Rum Patrikhanesi'nin baskılarına karşı etnik bağlarını tekrar canlandırmak amacıyla faaliyetler sürdürmeye başlamış ve ekonomik açıdan yaşanan gelişme sayesinde de Crampton'ın deyimi ile Bulgar entelektüel gelişimine giden yolda yeterli zenginleşmeyi sağlamıştır.[244]

Literatürde Bulgar Rönesans'ının başlatıcısı olarak kabul edilen ve bu nedenle Bulgar ulusal uyanışının en önemli sembollerinden kabul edilen Paisii Hilenderski, Bulgarlara kendi kimliklerini hatırlatmak ve milli duyguları canlandırmak amacıyla 1762 yılında "Bulgar Tarihi" kitabını yazmıştır.[245] Kitap yarı modern Bulgarca ile yazılmış olsa da oldukça güçlü şekilde milliyetçi duyguları harekete geçiren niteliğe sahip olup Halil İnalcık'ın deyimiyle *"uyuşmuş kalmış Bulgarların ruhunda milliyetçi kıvılcımın yanmasını"* sağlamıştır.[246] Paisii tarafından yazılmış olan Bulgar Tarihi kitabı elde

[242] İlber Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, 3. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, Mayıs 2021, p. 22.
[243] Anderson, op.cit., p. 178.
[244] Crampton, op.cit., p. 45.
[245] L. S. Stravrianos, *Balkan Federation: A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*, ed. by William Dodge Gray, Hans Kohn, Ray Allen Billington, Northampton: Department of History Smith College, 1944, p. 20.; Lütem, op.cit., p. 18.; Karal, op.cit., p. 84.; Kocabas, op.cit., p. 98.
[246] İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* p. 20.

yazılarak çoğaltılmış ve Sofronii gibi öğretmenler tarafından dağıtılarak milliyetçi duyguların gençlerde de gelişmesi sağlanmıştır.[247] 1814-1816 yılları arasında H. J. Kirchovski ve K. Puchinovich tarafından ilk kez modern bir Bulgarca ile yazılmış dini eserler basılmıştır.[248] 1824 yılında Bulgar Alfabesi düzenlenmiş ve dil bilimine yönelik eserleriyle Bulgarların tanınmasında önemli yere sahip olan Yuril Venelin, 1828 yılında *"Antik ve Modern Bulgarlar"* kitabını yazmıştır.[249] Kültürel uyanışı desteklemek için kitap, dergi, gazete gibi yayınlar genellikle Romanya'da ve Rusya'da basılsa da 1844 yılından itibaren Samakov, Selanik, İzmir ve İstanbul'da Bulgar matbaalarının açılması ile birlikte Osmanlı Devleti bünyesinde basılmaya başlanmıştır.[250] Matbaanın gelmesi ile birlikte 1846 yılında Dr. İvan Bogorov tarafından "Bulgarksi Orel" adında ilk Bulgar gazetesi çıkartılmıştır.[251] İlber Ortaylı'nın *"Bulgar eğitim hareketinin babası"* olarak nitelendirdiği Vasil Aprilov[252] öncülüğünde 1835 yılında Gabravo'da ilk modern Bulgar Okulu inşa edilmiş ve 10 yıl sonra Bulgar Okulu sayısı 53'e ulaşmıştır.[253] Bulgarlar bu okullara öğretmen yetiştirebilmek amacıyla başta Rusya'ya öğrenci göndermişler[254] ve burada "Panslavizm" akımı etkisi altına girmişlerdir.[255] Daha önce de değinildiği gibi birçok devlet gibi Ruslar Çarlığı da Bulgar nüfusunun Osmanlı Devleti içerisindeki yoğunluğundan uzun bir süre önemsememişlerdir. Ancak 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Ruslar, Osmanlı Devleti idaresindeki Bulgarlarla temasa geçmiş[256] dil ve din yönünden bağ kurarak Bulgarları yanlarına çekmek istemiştir.[257] Bununla birlikte Rusya, Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra ortaya çıkan Avrupa karşıtlığı düşüncesinin önemli bir tezahürü olan "Tüm Slavların Rusya öncülüğünde birleşmesi" yani Panslavizm düşüncesi kapsamında Osmanlı Devleti içerisindeki Bulgarları tahrik ederek

---

[247] Stravrianos, loc.cit.
[248] Anderson, op.cit., p. 179.
[249] İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* p. 21.; Stravrianos, loc.cit.
[250] İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* p. 23.
[251] Ibid.
[252] Ortaylı, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, p. 19.
[253] İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* p. 22.
[254] 1856-1876 yılları arasında 500 Bulgar öğrenci Rusya'ya gönderilmiştir. Bkz., Anderson, op.cit., p. 192.
[255] Kocabas, op.cit., p. 105.; Karal, op.cit., p. 87.
[256] Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesi ile etkinliğini arttıran tüccar Bulgarlar, milliyetçilik düşüncesi gibi Panslavizm düşüncesinin de taşıyıcısı olarak Bulgar ulusal hareketine yön vermişlerdir. Odessa'da ortaya çıkan ve Panslavist örgütlenmenin ilki olarak kabul edilen yapı Bulgar ticaret kolonisinde ortaya çıkmış ve burada Rus ve Bulgar kimliklerin birbirine tanıtılması, Panslavizmin yayılması için Bulgar kilise ve okullarına maddi yardımların yapılması, Bulgar öğrencilerin Rusya'da eğitimlerini tamamlaması için çeşitli faaliyetler düzenlenmiştir. Bkz., Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, Sayı 15, Ocak 2004, p. 77.
[257] Karal, op.cit., p. 84.

ayaklanmaları ve isyanlarını desteklemiş,[258] Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesi için teşviklerde bulunmuş ve Avrupa'daki güç dengesini kendi lehine değiştirmek istemiştir. Yani Rusya, Balkanlar'da sıcak sulara inmek, boğazlarda egemenlik kurmak, Osmanlı Devleti'ni parçalamak gibi politikalarını uygulamak amacıyla Bulgaristan'ı bir araç olarak kullanmak istemiş[259] olup bütün bu politikalarının arkasına da "Ortodoks haklarının koruyuculuğu" adı altında sığınmıştır. Rusya, özellikle 1850'lerden sonra daha da aktifleşen panslavizm politikaları kapsamında Balkanlar'daki Slav milletleri kendisine bağlı hale getirebilmek amacıyla Bulgaristan'dan öğrenim amacıyla kendi ülkesine gönderilen öğrencileri panslavist düşüncelerle etkileyip ajan olarak geri göndermiş, haydut çeteleri kışkırtmış, Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik içeren broşürler dağıtılmasını ve gizli toplantılar yapılmasını sağlayarak da halkı isyana teşvik etmeye çalışmıştır.[260]

Bulgarların kültürel uyanışı ile birlikte Rusya'nın panslavist politikaları bir dizi düzensiz isyanı -1841 Niş, 1850 Vidin, 1859 Tırnovo[261]- desteklemiş olsa da hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın nedeni olarak iki önemli konu ele alınabilir. Bu konulardan ilki Bulgaristan'ın coğrafi konumu olarak ifade edilebilir. Bulgaristan'ın, coğrafi konum itibari ile hem İstanbul'a yakın olması hem de içerisinde büyük oranda Müslüman nüfusu yaşamasından dolayı gelişen herhangi bir isyan veya ayaklanmada hızlıca tedbir alınması ve durumun kontrol altına alınması daha kolay sağlanmıştır.[262] İkinci konu ise bütün Bulgar nüfusunun genelinin isyanlarda etkin olmaması olarak ifade edilebilir.[263] Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Bulgar ulusal uyanışında aktif rol oynayanlar yalnızca tüccarlar, sanatkârlar, öğretmenler ve haydut çeteleri olmuştur.[264] Ancak Bulgar çorbacılar, zengin toprak sahipleri ve köylü Bulgar halkı gelişen isyanları desteklememişlerdir.[265] 5 Ağustos 1868 tarihinde Fransız Konsolosu Doz tarafından yazılan raporda Bulgar halkının Osmanlı Devleti'nin idaresinden memnun olduğu, idareye karşı yapılan isyanları destekliklerinin söz

[258] Aydın, loc.cit.
[259] Sezgin Nuray, *Soğuk Savaş Sonrası Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri,* (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, p. 48.
[260] Lütem, op.cit., p. 18; İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* p. 39.
[261] Lütem, loc.cit.
[262] Stravrianos, op.cit., p. 18. Ayrıca askeri olarak da Edirne, Şumnu, Niş, Sofya, Manastır dahilinde çevrelendiği için diğer Balkan devletleri gibi başka bir devlet tarafından yardım sağlanması daha zor olmuştur. Bkz., İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* p. 26.
[263] Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Sultan Abdulhamit ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar*, İstanbul: Toker Yayınları, 1989, p. 160.
[264] Kocabaş, op.cit., p. 110.
[265] Stravrianos, op.cit., p. 21.

konusu olmadığı hatta isyan girişimlerinden haberdar olununca ihbarda bulundukları ve cellatlıklarını yaptıkları ifade edilmiştir.[266] Nitekim bu dönemde Bulgarlar açısından ana sorunun Osmanlı Devleti olmamasının nedeni Midhat Paşa'nın bölgeye yönelik yapmış olduğu demiryolu gibi iyileştirme çalışmaları[267] ve Bulgarlar için Fener Rum Patrikhanesi'nin baskılarının Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimine oranla daha zararlı görülmesidir.[268] Zaten isyan hareketleri düzenleyen "Gizli Merkez Komitesi" adındaki Bulgarların bile ilk amacı Osmanlı Devleti'ne bağlı bir özerklik verilmesi kapsamında ayrıcalıklı bir konum elde etmek olmuştur.[269]

11 Mart 1870 tarihinde bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulması ile birlikte Bulgar bağımsızlık hareketinin daha geniş halk kitlesine yayılmasına neden olmuş ve ilk önce eğitim vermek amacıyla kullanılan kilise daha sonra Osmanlı Devleti'ni parçalama stratejilerinin yürütüldüğü siyasi bir nitelik kazanmıştır.[270] Rusya ise daha geniş kitlelere yayılan Bulgar milliyetçiliğini, Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı koz olarak kullanmaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Bulgar milliyetçi grupları tarafından Balkanlardaki çeşitli köylerde bağımsızlık mücadelesi adı altında Türkleri katletmeye varan isyanlar başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kötü yönetimi sebebi ile bölgeye yeteneksiz valilerin atanması birlikte isyanlar hızla yayılarak yüzlerce Müslümanın öldürülmesinin önüne geçilememiştir.[271] 1876 yılının Nisan ayında "Ya Özgürlük Ya Ölüm" pankartı ve "Yaşasın Bulgarya" sloganı ile büyük bir isyan başlatılarak Müslüman köylerinde kıyımlar başlamıştır.[272] Nisan Ayaklanması, (Aprilsko Vastanie) Bulgarlar açısından yenilgi ile sonuçlanmış[273] olsa da Osmanlı Devleti'nin düzenli birliklerinin Bosna-Hersek'teki isyanla uğraşmalarını fırsat bilerek 2 Mayıs 1876 tarihinde tekrar isyan etmişlerdir.[274] Tamamen Müslüman halkın katledilmesine odaklanan Bulgarlar, Zağra müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin hatıralarında ele aldığına göre iki gün içinde

[266] Kocabaş, op.cit., p. 118.
[267] Ibid., p. 119.
[268] Stravrianos, op.cit., p. 20.
[269] Anderson, op.cit., p. 192.
[270] Kocabaş, op.cit., p. 109.
[271] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, trans. by Mehmet Harmancı, Cilt 2, İstanbul: E yayınları, 2010, p. 205.
[272] Tepelenlioğlu, op.cit., p. 194.
[273] Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2: Bulgaristan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987, p. 1.
[274] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922),* trans. by Fatma Sarıkaya, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, p. 62.

1000 Müslümanı öldürüp 3000'e yakın evi yakmışlardır.[275] Gittikçe büyüyen bu isyan, Osmanlı Devleti tarafından düzensiz birlikler olan başıbozukların görevlendirilmesi ile sertçe bastırılmıştır. İsyan sonucunda Türkler ile Bulgarları karşı karşıya gelmiş ve iki taraf da kayıplar vermiştir. Ancak bu durum Avrupa'daki devletler tarafından Osmanlı Devleti aleyhine duyurularak propagandaya dönüştürülmüştür. İngiliz basınında 4.000'den fazla, Amerika'da 12.000[276]-15.000, Bulgarlar arasında 30.000- 100.000 Hristiyan Bulgar'ın öldürüldüğüne yer verilerek Avrupa'da Türklere karşı kamuoyu oluşması sağlanmaya çalışılmıştır.[277] 6 Mayıs 1876 tarihinde Müslüman olan Bulgar kızın kaçırılarak Amerikan konsolosluğuna götürülmesi karışıklığın daha da büyümesiyle Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesine ve büyük devletlerin Selanik limanına filo göndermelerine sebep olmuştur.[278] Böylece ilk olarak mahalli bir isyan olmasına karşın Avrupa'daki devletlerin propagandası nedeniyle siyasi ve uluslararası bir boyuta evrilmiş olan bu karışıklıklar 23 Aralık 1876 tarihinde Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla İstanbul Konferansı'nın (Tersane Konferansı) düzenlenmesi ile sonuçlanmıştır. Konferansın toplanma amacı Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda bulunan topraklarındaki genel asayiş durumuna yönelik çözüm üretmek olarak ifade edilmiştir.[279] Konferansta bölgedeki karışıklıklara yönelik çeşitli reformlar sunulmuş ve Osmanlı Devleti tarafından bu reformlar kabul edilmiş ve birlik sağlanmış olsa da Osmanlı Devleti, reformun Avrupalı devletler tarafından denetlenmesinin istenmesine karşı çıkmış ve bu durumu kabul etmemiştir.[280] Bulgarların ve destekçilerinin Müslümanları katletmesi ile başlayan ve kamuoyuna abartılarak yayılan bu olaylar silsilesi sonucunda devletler anlaşmaya varamamış ve nihayetinde Rusya, 24 Nisan 1877 (93 Harbi) tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir.

Bilal Nedim Şimşir'in "Bulgaristan Türkleri" kitabında belirttiği üzere 1876 yılında Tuna vilayetinde 1.120.000 Türk nüfusa karşılık 1.130.000 Bulgar nüfus

[275] Hüseyin Raci, *Zağra Müftüsünün Hatıraları: Tarihçe-i Vak'a,i Zağra,* ed. by Ertuğrul Düzdağ, Tercüman Gazetesi, 1979, p. 20.
[276] McCarthy, op.cit., p. 68.
[277] Shaw, loc.cit.
[278] Raci, loc.cit.
[279] Sevim Hacıoğlu, "1876 İstanbul Konferansı'na Sunulan Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetlerinin Önerisi", *Troyacademy,* 5(2), 2020, p. 189.
[280] Nitekim daha İstanbul Konferansı görüşmeleri bitmeden (20 Ocak), Osmanlı Devleti 23 Aralık 1876 tarihinde Meşrutiyeti ilan ederek bütün vatandaşların haklar elde etmesine yönelik reform adımı atmıştır. Bkz. Raci, op.cit., p. 22.; Crampton, op.cit., p. 69.

yaşamaktaydı.[281] Bu bölgede nüfusun hemen hemen eşit olması Panslavizm ve Bulgar bağımsızlığından yana olan Rusya için rahatsız edici olmuştur. Bu nüfus yoğunluğunu kırmak için "Bulgaristan Mülki İdare Teşkilatı" ve Panslavistler, 93 Harbi ile "yok etme" ve "ırk imhası" fikrinde birleşerek bu doğrultuda hareket etmişlerdir.[282] Nitekim 1 Ekim 1878 tarihinde Fransa'nın Rodop Komisyonunu temsilcisi ile İstanbul büyükelçisi arasında geçen gizli raporda "Rusya'nın bir ırkı yok etmek istediği" ifadesi yer almaktadır.[283] Bu kapsamda Türk nüfusu kırmak için hızlı bir şekilde silahlandırılan Bulgarlar, Türk askeri ile savaşmak yerine 1864 Cenevre Sözleşmesi'ne de aykırı bir şekilde Türk köylerini yağmalanıp yakılması, kadınların ve çocukların işkence, tecavüz gibi çeşitli eziyetlerle katledilmesi, hastanelerin bombalanması, 300 arabalık göçmen kafilesinin arabasının topa tutulması[284] gibi savaş hukukunu hiçe sayan faaliyetler göstermişlerdir.[285] Ayrıca Rusya, doğuda Erzurum'a kadar gelirken batıda 22 Ocak 1878 tarihinde Edirne'yi alarak Çatalca'ya kadar gelmiştir.[286] Ancak Rusya her ne kadar İstanbul'a kadar ilerlemiş olsa da savaşla birlikte ekonomik olarak kötü duruma düşmüş ve ülke içerisinde huzursuzluklar başlamıştır.[287] Bu yüzden hem Osmanlı Devleti hem de Rusya, savaşın daha fazla uzamasını istemeyerek 31 Ocak 1878 tarihinde Edirne Mütarekesi ile savaşı bitirmiş olup 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile kendi aralarında barış imzalamışlardır.[288]

Ayastefanos Antlaşması ile birlikte sınırları *"Tuna'dan Ege Denizi'ne, Selanik'ten Edirne kapılarına, Karadeniz'deki Balçık, Varna, Burgaz Sisebolu, Ahtebolu limanları ile Lüleburgaz dolaylarına, batıdaki Pirot ve Ohri Gölüne kadar"* uzanan *"Büyük Bulgaristan" (Velika Bılgariya)* kurulmuştur.[289] Böylece Bulgaristan, Ege Denizi'ne kadar uzanarak, Balkanlar'ın 3/5'ini kapsayan büyük bir toprak parçasına sahip olmuştur.[290] Bu doğrultuda Rusya da 1. Petro döneminden itibaren izlemiş olduğu sıcak

[281] Şimşir, op.cit., p. 200.
[282] Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, pp. 13-14.
[283] Özden Çalhan, Alev Keskin, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini,* Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004, p. 100.
[284] Bilal Nedim Şimşir, Ocak 1878 tarihinde gerçekleşen bu olayı yaklaşık 50.000 arabalı Türk göçmen kitlesinin topa tutulması olarak ifade etmektedir. Bkz., Şimşir, op.cit., p. 201.
[285] İpek, op.cit., p. 16; Çalhan, Keskin, op.cit., p. 51.
[286] Uçarol, op.cit., p. 339.
[287] Shaw, op.cit., p. 234.
[288] Uçarol, op.cit., pp. 341-343. Antlaşmanın Bulgaristan ile ilgili maddeleri için bkz. Bıyıklıoğlu, op.cit., p. 10.
[289] Kamil, op.cit., p. 5. Sander, op.cit., p. 244.
[290] Lütem, op.cit., p. 19.

denizlere inme politikasını gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda bu antlaşma ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlık kazanmış olup Rusya; Kars, Ardahan, Batum ve Beyazıt'ı topraklarına katmıştır. Antlaşma alınan kararlar itibari ile uluslararası nitelikte olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin ve Rusya'nın temsilcileri arasında imzalanmıştır. Bu durum diğer ülkelerin çıkarlarına göre çeşitli tepkilere neden olmuş ve antlaşmaya yönelik en çok tepki verenler İngiltere ve Avusturya olmuştur. İngiltere, sömürgesi olan Hindistan'ın ve boğazların Rus tehdidi altında olmasından; Avusturya ise Balkan nüfuzunun çoğunlukla Bulgaristan'ın dolayısıyla Rusya'da olması durumunu tehdit olarak görmüş bu nedenle Rusya Besarabya bölgesini alırsa kendisinin de Bosna-Hersek'i topraklarına katacağını ifade etmiştir.[291] Ayrıca Ayastefanos Antlaşması ile Rusya'nın Doğu Sorunu'nu tek başına çözmeye çalıştığını ve bu antlaşmanın Avrupa'yı ilgilendirdiği halde Rusya'nın Osmanlı Devleti ile tek başına imza etmesi durumunun 1856 Paris Antlaşması'na ters düştüğünü ifade etmişlerdir.[292] Özetle Ayastefanos Antlaşması'nda alınan kararalar, Avrupa güçler dengesini Rusya lehine değiştirmesinden dolayı, Avrupalı devletler bu durumdan rahatsız olmuş ve güçler dengesinin tekrar sağlanabilmesi adına antlaşmanın tekrar görüşülmesini istemişlerdir. Bu tepkiler sonucunda 13 Haziran 1878 tarihinde Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın katılımıyla kongre toplanmış ve 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır.[293] İbrahim Kamil'in Bulgaristan'ın "doğum belgesi" olarak nitelediği ve Otto van Bismarck tarafından başkanlığının yürütüldüğü Berlin Antlaşması'nda, Büyük Bulgaristan üçe ayrılmış olup Osmanlı Devleti'ne bağlı, vergi veren bir Bulgar Prensliği kurulması ve Bulgarlar tarafından seçilecek olan prensin padişahın onayına sunulması kararlaştırılmıştır.[294] Bulgar Prensliği, merkezi Sofya olmak üzere Balkan dağları ve Tuna Nehri ile sınırlandırılmıştır.[295] Aynı zamanda bu antlaşmayla bugünkü Bulgaristan'ın güneyi, Makedonya ve Trakya Osmanlı Devleti'ne bırakılırken; Balkan dağlarının güneyini kapsayan merkezi Filibe olan Osmanlı

[291] Bıyıklıoğlu, op.cit., p. 11.
[292] Sander, op.cit., p. 345.
[293] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1: 18. ve 19. Yüzyıllar*, trans. by İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2013, p. 390.
[294] Kamil, op.cit., pp. 5-6.; Merriman, op.cit., p. 711.
[295] Bulgar Prensliği: Sofya, Niğbolu, Rusçuk, Tırnova, Silistre, Varna, Şumnu, Ziştovi ve Lofça şehirlerini kapsamıştır. Bkz., Yalçınkaya, op.cit., p. 328.

Devleti'nin muhtarlığında Şark-ı Rumeli (Doğu Rumeli, Rumeli-i Şark Vilayeti) vilayeti kurulmuştur.[296]

Bulgarlar, Ayastefanos Antlaşması'nda elde ettikleri Büyük Bulgaristan topraklarının, Berlin Antlaşması ile kaybetmiş olup bundan sonraki süreçteki politikalarını yeniden Büyük Bulgaristan topraklarını elde etmek amacıyla kullanmışlardır. Bu doğrultuda Bulgar Prensliği, Şark-ı Rumeli'yi kendi topraklarına katmak istemiş ve bu düşünceye sahip komitecileri destekleyerek koşulların sağlanmasını amaçlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Doğu Rumeli'ye vali olarak atadığı Karavelov, bu fikre sıcak bakmayıp 1. Alexander'ın bu fikri benimsemesi ile birlikte 18 Eylül 1885 Karavelov devrilmiş olup yerine prens olarak 1. Alexander seçilmiş ve Şark-ı Rumeli'nin Bulgaristan'la birleştirildiği ilan edilmiştir.[297] Bulgarların oldubittisine karşılık Osmanlı Devleti, herhangi bir harekette bulunamamış ve durumu kabul etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, bölgeye yönelik nüfuzunu gittikçe yitirmiş ve Bulgar Prensliği, özerk bir devlet gibi hem iç hem de dış politikada faaliyetler yürütmeye başlamıştır.[298]

Büyük Bulgaristan amacıyla bağımsızlık kazanmak isteyen Bulgar Prensliği, Osmanlı Devleti içerisindeki iç karışıklıklardan yararlanma yoluna gitmiş ve aradığı fırsatı 1908 yılında bulmuştur.[299] 12 Eylül 1908 tarihinde Hariciye Nazırı Tevfik Paşa tarafından 2. Abdülhamit'in doğum günü için verilen yemeğe yabancı temsilciler çağırılırken Bulgar temsilcisi Osmanlı Devleti'nin vilayeti olduğu için çağırılmamıştır.[300] Bu durum üzerine Bulgar Prensliğinin İstanbul temsilcisini Sofya'ya çağırmasına karşılık Osmanlı Devleti de Sofya temsilcisini geri çağırmıştır. Karşılıklı olarak temsilciliklerin geri çekilmesinden sonra gerginleşen ikili ilişkilerle birlikte Bulgar Prensliği, İstanbul'da hâkim olan siyasi karışıklık ortamını fırsat bilerek 5 Ekim 1908 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti, Bulgar Prensliği'nin bağımsızlığını istemese de kabul etmek zorunda kalmış ve yapılan müzakerelerden sonucunda Bulgaristan'ın Osmanlı

[296] Şark-ı Rumeli: Filibe, Hasköy, İslimye, Burgaz ve Tatarpazarcığı şehirlerini kapsamıştır. Ibid.
[297] Ekici, op.cit., p. 531.
[298] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl*, trans. by Zehra Savan, Hatice Uğur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009, p. 40.
[299] Bulgar Prensliği 1908 yılında ilan edilen 2. Meşrutiyet'in ırk ve mezhep ayrımı gözetmeksizin ortak bir paydada vatan tanımı yapması ve ortak özgürlükler tanıması durumundan bağımsızlık düşüncelerine gölge düşüreceğini düşündükleri için karşı çıkmış ve meşrutiyetin gelişmesini engellemeye çalışmışlardır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, p. 226.
[300] Ibid., p. 227.

Devleti'ne tazminat (125.000.000 Frank)[301] ödemesine karar verilmiştir. Böylece Bulgaristan bağımsız bir devlet olarak tanınmış ve Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyeti hukuki olarak da sona ermiştir.

Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'ndan sonra topraklarının 2/5'sini kaybetmesi Anadolu'ya doğru büyük Türk göçleri başlatmıştır.[302] John Merriman, 1879 yılında Bulgaristan'da yaşayan 1.5 milyon Müslümanın yarısının artık orada bulunmadığını; 200.000 kişinin öldüğünü ve diğerlerinin de Osmanlı Devleti'ne göç ettiğin ifade etmiştir.[303] Her ne kadar Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'da yaşayan Türklerin hakları güvence altına alınmışsa da Bulgarın Türklere uyguladığı işkencelerin devam etmesi göçlerin gittikçe artmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca yaşadıkları topraklardan göç etmek zorunda kalan Türklerin mal ve mülkleri -Berlin Antlaşması'nda alınan kararların aksine[304]- yağmalanmıştır. Türklerin ilk defa azınlık statüsünde yer alarak korunduğu bu antlaşmaya rağmen bölgede adeta Bulgar terörü başlamıştır.[305] Türklerin gece sokağa çıkmaları, kendi aralarında toplanmaları, silah taşımaları yasaklanarak Türk köylerinde sıkıyönetim ilan edilmiş ve Bulgarlar, Türk köylerini basıp yağmalamaya, saldırmaya; cami, mescit ve medreseler yıkmaya devam etmiştir. Yaşamış oldukları mezalimler nedeniyle Bulgaristan'da yaşayan Türkler, büyük göç hareketi başlatmışlardır. Şimşir, Haziran 1879- Eylül 1880 tarihleri arasında Varna limanından göç eden Türklerin sayısını 18.033 olarak ifade etmiştir.[306] Fransa'nın Edirne konsolosu tarafından 1883 tarihli raporda kara yoluyla 200.000'den fazla Türkün Edirne üzerinden göç ettiği; 1884 tarihli raporda da Bulgaristan'dan 600.000'den fazla Türkün göç ettiğini açıklanmıştır.[307]

1.3. BALKAN SAVAŞLARI DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

Berlin Antlaşması ile birlikte istediklerini alamayan ve mevcut statükodan memnun olmayan Balkan devletleri Doğu Sorunu'nu tekrar gündeme getirerek görüşmelere

---

[301] Ekici, op.cit., p. 539.
[302] Shaw, op.cit., p. 238.
[303] Merriman, op.cit., p. 869.
[304] Şimşir'in Bulgar Prensliği için anayasa hükmünde olarak ifade ettiği Berlin Antlaşması'nda, prensliğin sınırları içerisinde bulunan Türklerin hakları ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı ele alınmıştır. Bkz. Şimşir, op.cit., p. 202, Kamil, loc.cit.
[305] Özlem, op.cit., p. 78.
[306] Şimşir. op.cit., p. 203.
[307] Ibid., pp. 204-205.

başlamışlardır. Ancak görüşmelerde en etkin konumda olan Bulgarların, kendisine vaat edilen toprakları elde edememesi ve Rusya'ya olan güvensizlikleri[308] nedeniyle görüşmeler bir süre sonra Rusya'dan gizli olarak yapılmaya başlanmıştır. Yapılan görüşmeler dört Balkan devletinin (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ) ittifak kurmasıyla sonuçlanmıştır. 8 Ekim 1912 tarihinde Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne saldırması ile birlikte 1. Balkan Savaşı başlamıştır.[309] Osmanlı Devleti, yaşamış olduğu iç çekimeler ve ekonomik sorunlar nedeniyle ordu teçhizatını modernize edememesi, 2. Meşrutiyet ile birlikte deneyimli askerlerinin siyasete atılması gibi nedenlerden dolayı savaşa hazırlıksız yakalanmıştır. Bölgede Osmanlı Devleti'nin 320.000 kişiden oluşan askeri gücüne karşılık Balkan devletlerinin 700.000 kişilik askeri güce sahip olması Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesine yol açmıştır.[310] Avrupa tarihinin ilk hava bombardımanın gerçekleştirildiği savaşta[311] Osmanlı Devleti, savaşta ağır bir yenilgi alarak 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti Midye- Enez bölgesine hattına kadar çekilerek Avrupa'daki toprakları İstanbul ve çevresi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca Edirne'nin Bulgaristan'a; Girit'in Yunanistan'a bırakılması, Arnavutluk Devleti'nin kurulması ve Osmanlı Devleti'nin çekildiği Makedonya topraklarının savaştan önce devletlerin öngördüğü şekilde paylaştırılması kararlaştırılmıştır.[312]

Balkan Devletleri sonuçları itibarıyla 1. Balkan Savaşı'nı kazanmış olsa da verilen kararların uygulanması konusunda – Makedonya topraklarının paylaşılması- yaşanan anlaşmazlık bu devletler arasında 2. Balkan Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuştur. Makedonya'nın paylaşılması ile ilgili Sırbistan'ın ve Yunanistan'ın kurmuş olduğu ittifaka karşılık Bulgaristan hem 1. Balkan Savaşı'nda en fazla yükün kendisinde olduğunu ileri sürerek daha fazla hak elde etmek hem de Makedonya topraklarını ele geçirerek "Büyük Bulgaristan" hedefine ulaşabilmek amacıyla Sırbistan ve Yunanistan'a saldırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve Yunanistan'ın yanında yer almasıyla Bulgaristan tek kalmış ve 2. Balkan Savaşı'ndan hezimetle ayrılmıştır. Savaş sonucunda Balkan devletleri ile Bükreş; Osmanlı Devleti ile İstanbul Antlaşması yapılmıştır.

[308] Merriman, op.cit., p. 713.
[309] McCarthy, op.cit., p. 143.
[310] Jelavich, op.cit., p. 102.
[311] Crampton, op.cit., 119.
[312] Birgül Demirtaş Coşkun, *Bulgaristan'la Yeni Dönem: Soğuk Savaş Sonrası Ankara- Sofya İlişkileri*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001, p. 6.

Bulgaristan, 1. Balkan Savaşı'nda kazanmış olduğu Güney Dobruca'yı Romanya'a; Edirne'yi Osmanlı Devleti'ne vermiş olup Dedeağaç limanı ve Ege Denizi'nde 80 millik bir alanı topraklarına katarak Osmanlı Devleti'nin batıdaki tek komşusu olmuştur.[313] 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ve bu antlaşmaya ek müftülüklerle ilgili sözleşme, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yapılan ilk barış antlaşması olması açısından önemlidir.[314] Bu antlaşmaya göre iki devlet arasında sınır belirlenmiş olup Bulgaristan Türkleri'nin hakları düzenlenmiştir. Yapılan düzenlemelerde birlikte Bulgaristan Türkleri'ne vakıf mallarına idare etme yetkisi tanınması, din okulu (Nüvvab Mektebi) açılması, Türk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde "İslam Cemaati" açılması, müftülüklere geniş yetkiler tanınması, Bulgaristan topraklarında yaşayan Türk nüfusun (sözleşmede Müslüman ifadesi kullanılmıştır) Bulgar vatandaşı olarak kabul edileceği ve 4 yıl içerisinde istedikleri zaman Bulgaristan'ı terk ederek Türk vatandaşlığına geçebileceği maddeleri yer almıştır.[315] Barış antlaşmasından sonra 2 Kasım 1913 tarihinde İstanbul'a Bulgar büyükelçi gönderilerek güven mektubu sunulmuştur. Osmanlı Devleti ise buna karşılık 2 Aralık 1913 tarihinde de Ali Fethi Okyar büyükelçi olarak Sofya'ya tayin ederek güven mektubu sunmuştur. Ayrıca bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, Sofya'ya askeri ateşe olarak atanmış ve bu görev sayesinde kurduğu bağlantılarla ileride yapılacak olan Kurtuluş Savaşı'na Bulgarların desteğinin alınmasını sağlayacaktır.[316]

93 Harbi'nde olduğu gibi Balkan Savaşları'nda da Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesinin en ağır faturasını Müslümanlar ve Türkler üstlenmiştir. Edirne'yi alıp Çatalca önlerine kadar gelen Bulgarlar, bu toprakları ele geçirirken Türk nüfusa katliamda bulunmuş ve bölgede yaşayan Türklerin ölüm ve göç arasında sıkışmasına sebep olmuşlardır.[317] Balkan Savaşları'nda ölen ve göç eden Türk nüfusu tam olarak bilinmese de Şimşir, "Anap" adlı Macar gazetesinin yayınladığı rapora göre yalnızca Makedonya'da 60.000 Arnavut, 40.000 Türkün öldürüldüğünü; bu verilerden yola çıkarak da Türk nüfusunun daha yoğun olduğu Trakya'da en az bu oranda Türkün öldürüldüğünün düşünülmesi ile yaklaşık 200.000 Türk Müslüman'ın Balkan Savaşları

[313] Jelavich, op.cit., p. 105.
[314] Birgül Demirtaş Coşkun, op.cit., p. 7.
[315] Lütem, op.cit., pp. 59-60.; Kamil, op.cit., p. 21.
[316] Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1984, p. 116.
[317] McCarthy, op.cit., p. 290.

sonucunda öldürüldüğünün söylenebileceğini ifade etmiştir.[318] Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın ele aldığı "Hatıralar" adlı kitabında özellikle yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan oluşan yaklaşık 500.000 Müslümanın öldürüldüğü ifade edilmiştir.[319] Balkan Savaşları sırasında büyük göç kitleleri de söz konusu olmuş; Tevfik Bıyıklıoğlu, Makedonya ve Trakya'dan yaklaşık 440.000; Justin McCarthy ise 413.922 kişinin Anadolu'ya göç ettiğini ifade etmiştir.[320] Ayrıca Balkan Savaşları'ndan sonra imzalanan İstanbul Antlaşması ve ek protokolünün getirdiği haklar Bulgaristan Türkleri için sevindirici olsa da belirtilen hakların uygulamada gerçekleştirilmemesi, Balkan Savaşları'ndan sonra iki devlet arasındaki durgunluk döneminde bile aşağıdaki tabloda görüleceği gibi Türk göçlerinin zaman zaman azalsa da sürekli olarak devam etmesine neden olmuştur.

1.3. 1. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

1. Dünya Savaşı, statükocular olarak adlandırdığımız İtilaf devletleri (İngiltere, ABD, Rusya, Fransa, Yunanistan, Sırbistan, Romanya) ile revizyonist olarak adlandırdığımız İttifak devletleri (Almanya, Avusturya- Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan, Osmanlı Devleti) arasında gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, revizyonist bloğun vaatlerinin iki devletin çıkarlarına daha uygun olmasından dolayı Balkan Savaşları'nda karşı karşıya gelmelerine rağmen 1. Dünya Savaşı'nda aynı blokta yer almışlardır. Aslında iki devlet de savaşın başında tarafsızlığını ilan etmiş olup Almanya'nın vaatleri ve kışkırtmaları ile birlikte revizyonistlerin yanında savaşa dâhil olmuşlardır. Bu dönemde Balkan Savaşları'ndan büyük bir hezimetle ayrılan Osmanlı Devleti, ordusunu modernize etmeye çalışmanın yanında kendisini siyasi yalnızlıktan kurtarmak için ittifak arayışına girmiştir.[321] İngiltere ile Fransa'ya yönelttiği ittifak girişimleri[322] kabul edilmeyince revizyonist bloğa itilen Osmanlı Devleti, ittifak sağlamak için görüşmeye başladığı Almanya ile 2 Ağustos 1914 tarihinde ittifak antlaşması

[318] Şimşir, op.cit., p. 206.
[319] Cemal Paşa, *Hatıralar*, der. Behçet Cemal, w.place, Selek Yayınları, 1959, p. 85.
[320] Bıyıklıoğlu, op.cit., pp. 92-93. Bak; McCarthy, op.cit., p. 205.
[321] Hikmet Öksüz, Mehmet Okur, "Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006, p. 623.
[322] Osmanlı Devleti bu dönemde Bulgaristan'a da ittifak girişimlerinde bulunmuştur. Limni, Midilli ve Sakız Adaları'nın Yunanistan'ın elinden almak için er ya da geç savaşa gireceğini bilen Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ı yanında tutmak istemişse de Bulgaristan'ın ittifaka karşılık bütün Makedonya topraklarını istemesi ve savaşa katılmamak için görüşmeleri uzatması ittifağın sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Cemal Paşa, op.cit., p. 67.

imzalamıştır.[323] Yapılan ittifak antlaşması gizli tutulmuş olup Osmanlı Devleti savaş başladığında bağımsızlığını ilan etmiş daha sonrasında 29-30 Ekim 1914 tarihinde savaşa Almanya'nın yanında katılmıştır.

İki Balkan Savaşı atlatan ve 2. Balkan Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan Bulgaristan ekonomisi oldukça kötü duruma düşmüş olup bu durumu atlatabilmek için kaynak arayışına girmiştir. Nitekim statükocu ve Revizyonist devletler, önemli stratejik konuma sahip olmasından dolayı Bulgaristan'ı yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Bulgaristan, stratejik önemini kullanarak savaşa hemen dâhil olmak yerine iki tarafın da vaatlerini dinlemiştir. Hatta savaşa katılmasına en büyük engel olarak sunduğu ekonomik sorunlara karşılık, Alman Bankası 1914 yılında 500 milyon altın leva kredi vermişse de savaşa hemen katılım göstermemiştir.[324] Nihayetinde 11 Ekim 1915 tarihinde hem zafere daha yakın görünmeleri hem de statükocuların vaatlerine karşılık (Trakya'da sadece Midye-Enez hattına kadar genişleme) daha çok vaatlerde (Dedeağaç'a giden demiryolunun kontrolünün verilmesi, Makedonya'nın tamamı, Trakya'nın büyük bir bölümü) bulunmalarından dolayı Bulgaristan'ın revizyonistlerin yanında savaşa katılmıştır.[325]

İtilaf devletlerinin kazanması ile sonuçlanan 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Bulgaristan yenilgiye uğramış ve ağır şartlar içeren antlaşmalar imzalamak zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması ile 10 Ağustos 1920 tarihinde Sévres Barış Antlaşması'nı; Bulgaristan, 20 Eylül 1918 tarihinde Selanik Ateşkes Antlaşması ile 27 Kasım 1919 tarihinde Neuilly Barış Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kalmıştır.[326] Kabul edilen anlaşmalar gereğince Osmanlı Devleti, başkenti dahil olmak üzere işgal altında olan bir devlet konumuna gelmişken Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışını sağlayan toprakları elinden alınmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti imzalamış olduğu Mondros Anlaşması'nın 23. maddesi gereğince; Bulgaristan imzalamış olduğu Selanik Antlaşması'nın 3. maddesi gereğince müttefik oldukları devletlerle ilişkilerini kesmek zorunda bırakılmışlardır. Bundan dolayı İstanbul elçisi Nedelko Koluşev'e Hariciye Nezareti'nde görev yapan Mehmet Reşit Paşa tarafından nota verilerek hem kendisinin hem de İzmir ve Edirne'deki bütün

[323] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* İstanbul: Alkım Yayınevi, Ocak 2010, pp. 141-142.
[324] Crampton, op.cit., p. 122.
[325] Ibid., p. 124.
[326] İlker Alp, *Milli Mücadele Sürecinde Türk- Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları,* İstanbul: Balkan Araştırma Enstitüsü Yayını, Mayıs 2019, p. 25.

diplomatların ülke terk etmeleri istenmiştir.[327] Aynı şekilde Bulgaristan da 17 Aralık 1918 tarihinde Sofya, Varna, Burgaz ve Rusçuk'taki diplomatların ülkeyi terk etmeleri için elçi Sefa Bey'e nota vermiştir.[328] Bundan sonraki süreçte iki devlet arasındaki ilişkiler, İstanbul'da İsveç elçiliği; Bulgaristan'da İspanya elçiliği nezdinde yürütülmesiyle başlamıştır.[329]

1. Dünya Savaşı'na müttefik olarak katılan iki devlet arasındaki ilişkiler, savaş sırasında aynı cephelerde savaşmaları ve aynı kaderi paylaşmalarının etkisi ile düzelmeye başlamış olup bu durum Bulgaristan Türkleri'ni de olumlu yönde etkilemiştir. Bunun yanında Bulgaristan Türkleri'nin 1. Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan'a karşı bir isyanda bulunmayıp ülkeye bağlı kalarak aynı cephede savaşmış olmaları ilişkilerin olumlu yönde etkilenmesini sağlamıştır.[330] Ayrıca Bulgaristan'ın savaş sonunda imzalamış olduğu ve Berlin Anlaşması'ndan daha keskin hükümlere sahip olan Neuilly Barış Anlaşması'nda (49- 57 maddeler) azınlıklıklara karşı dinsel ve kültürel özgürlükler tanınmıştır.[331] Bu kapsamda Bulgaristan Türklerinin hakları teminat altına alınmış olup Bulgaristan'ın azınlığa karşı politikaları değişmiş ve kullanımı yasaklanan Türk isimlerinin kullanımı serbest bırakılmıştır. Ayrıca 23 Mayıs 1919 tarihinde cemaat, müftülük ve vakıflar teşkilatı ile ilgili düzenlemeleri içeren *"Bulgaristan Müslümanları Teşkilat Nizamnamesi"* oluşturularak Bulgaristan Türkleri'ne geniş dini haklar verilmiştir.[332] Tüm bu gelişmeler neticesinde Bulgaristan Türkleri'nin siyasi ve kültürel statüsü gelişmiş olup 1914-1919 yılları arasındaki dönemde 17 milletvekili ile mecliste temsilci çıkarabilmişlerdir.[333] Sonuç olarak 1. Dünya Savaşı'nda aynı cephede yer alan Osmanlı Devleti ile Bulgaristan ortak çıkarlar, savaştaki ikili yardımlaşma gibi sebeplerden dolayı Balkan Savaşları'ndan beri devam eden olumsuz dönemi geride bırakarak ikili ilişkilerde düzelmeye geçmişlerdir. İkili ilişkilerin düzelmesi Bulgaristan Türkleri'nin durumunu da etkilemiş ve Bulgaristan önceki dönemlerde uygulamış olduğu

---

[327] Stefan Velikov, *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan*, trans. by Naime Yılmaer, İstanbul: Kitaş Yayınları, 1969, p. 91

[328] Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1919-1988)*, (Doktora Tezi), Ankara: A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988, pp. 56-57.

[329] İbrahim Tatarlı, "Atatürk ve Modern Türkiye'nin Bulgaristan Parlamentosu'nda Değerlendirilmesi (1919-1945)", *Erdem Dergisi*, 33. Sayı, 1999, p. 914.

[330] 1. Dünya Savaşı sırasında 88.106 Bulgar yaşamını yitirirken bu sayının 9.604'ü Bulgaristan Türkleri oluşturmuştur. Bkz., Özlem, op.cit., p. 55.

[331] Osman Keskioğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Aralık 1985, p. 59.

[332] Ibid., p. 44.

[333] Özlem, op.cit., p. 56.

(asimilasyon, zorla göç ettirme, katliam) politikaları terk ederek Bulgaristan Türkleri'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerin sağlanması için "zenginlik unsuru" olarak ele almıştır.[334]

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ SONRASI TÜRKİYE- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti sonrası Türkiye-Bulgaristan ilişkileri ele alınacak olup uluslararası sistemde gelişen olayların etkisi ile bölüm, "1. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri", "2. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri" ve "Soğuk Savaş Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri" olarak üç alt başlıkta incelenecektir.

2.1. 1. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

1. Dünya Savaşı'nda aynı cephede yer alan Osmanlı Devleti ve Bulgaristan imzalamak zorunda kaldıkları antlaşmalar dolayısıyla zor şartlar altında kalmışlardır. Bulgaristan, imzaladığı Neuilly Barış Antlaşması ile toprak kaybetmiş ve bundan dolayı Bulgar nüfusunun %16'sı Bulgar sınırları dışarısında kalmıştır. Ayrıca Bulgar ordusunu gönüllülük esası çerçevesinde en fazla 20.000 kişi olacak şekilde sınırlamak; 37 yıl boyunca itilaf devletlerine 2.250 milyonluk altın franklık tazminat ödemek ve daha önce değinildiği gibi müttefikleri ile ilişkilerini kesmek zorunda kalmıştır.[335] Savaş sonrasında ülkede siyasi olarak kriz dönemi yaşanmış olup çiftçi sınıfı siyasette en etkili aktör olarak yer almış ve bunun sonucunda 21 Mayıs 1920 tarihinde Bulgar Halk Çiftçi Partisi iktidara gelmiş ve Aleksandır Stamboliyski Başbakan seçilmiştir.[336]

Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk olarak Mondros Mütarekesi gerçekleştirilmiş olup daha sonra Sévres Barış Antlaşması'nın şartlarının görüşülmesi amacıyla 19-26 Nisan 1920 tarihleri arasında San Remo toplantısı düzenlenmiştir. Bu antlaşmaya göre Doğu Trakya, Batı Anadolu ve Ege adaları Yunanistan'a bırakılması; 12 Ada ve Rodos'un İtalya'ya bırakılması; bağımsız bir Ermeni devletinin kurulması ile Doğu Anadolu'daki altı vilayetin bu devlete verilmesi,

[334] Ibid., p. 55.
[335] Crampton, op.cit., pp. 129-130.
[336] Nergis İmamoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk ve Aleksandır Stamboliyski: Kader Birliğinden Siyasi İşbirliğine" *Balkanlar'da Türk Kültürü*, Sayı: 77, Eylül-Ekim 2009, p. 6.

özerk Kürdistan'ın kurulması ve boğazlar her zaman savaş ve ticaret gemilerine açık olmakla birlikte denetimi uluslararası komisyona bırakılması kararlaştırılmıştır.[337] Alınan kararlar Türk halkı tarafından kabul edilmeyerek Mustafa Kemal Paşa önderliğinde milli mücadele hareketi başlatılmıştır. 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen Meclis-i Mebusuna karşılık milli iradeyi siyasi alanda bağımsız bir şekilde temsil etmek amacıyla 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) kurulmuştur. TBMM tarafından işgal altında olan Meclis-i Mebusunda alınan kararlara karşı çıkılmışsa olunsa da İtilaf Devletleri, 10 Ağustos 1920 tarihinde Sévres Barış Antlaşması'nı kabul ettirmiştir.[338] Bu sürede Yunanistan'ın Batı Trakya'yı işgale başlaması ile Türk yetkililer -Wilson Prensipleri gereği- bölgedeki nüfus çoğunluğunun Türk olmasından dolayı halk oylamasının gerektiğini ifade etmiş olsalar da işgale devam edilmiştir.[339] Mustafa Kemal Paşa, "batılı emperyalist güçlere karşı" birlikte mücadele edebileceği, askeri olduğu kadar siyasi ve diplomatik ittifaklar kurmaya çalışmış ve bu doğrultuda karşısında iki büyük güç Rusya ile ABD'nin yanında üçüncü güç olarak dayanabileceği Bulgaristan yer almıştır.[340]

Konumuzla bağlantılı olarak Bulgaristan ile kurulan ilişkilere odaklanacak olursak, Mustafa Kemal Paşa, Yunanistan'ın başlattığı işgalde başarılı olabilmek için Bulgaristan'ın desteğini almanın önemli olduğunu düşünmüş olup bu doğrultuda 2 Kasım 1918 kurulan Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey ile iletişime geçerek kendisinin vekil tayin edilmesini, iki delege gönderilmesini ve derhal teşkilatlanılmasını istemiştir.[341] Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1920 tarihinde Bulgaristan Başbakanı Stamboliyski'ye iki devlet arasındaki ilk diplomatik girişim[342] olarak kabul edilen mektup yollamıştır. Mektupta, İtilaf Devletleri'nin baskıları ile İstanbul'un işgal altında olduğu ve Meclis-i Mebusan'ın işlevsiz hale geldiği bu nedenle de Ankara Hükümeti'nin tanınması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda emperyalist güçlere karşı başlatılan milli mücadelenin amacı

[337] İbrahim Kamil, *(Kurtuluş Savaşı İle İlgili) Bulgaristan Diplomatik Belgeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, p. 46.
[338] Armaoğlu, op.cit., pp. 241-242.
[339] Osmanlı Devleti tarafından düzenlenen Doğu Trakya ve Batı Trakya'daki istatistiklere göre; Doğu Trakya'da 360.417 Türk, 224.680 Rum, 19.888 Ermeni; Batı Trakya'da 362.445 Türk, 86.255 Rum, 68.656 Bulgar, 1.296 Ermeni bulunmaktadır. Bkz., Bıyıklıoğlu, op.cit., pp. 247-248.
[340] Bıçaklı, op.cit., p. 61.
[341] Bıyıklıoğlu, op.cit., p. 168.
[342] Tatarlı, op.cit., p. 915.

bu mücadele için desteğe ihtiyaç duyulduğu ve Bulgaristan ile diplomatik ilişkiler kurmanın hedeflendiği vurgulanmıştır. [343]

Stamboliyski başkanlığındaki Bulgaristan, milli mücadele hareketine olumlu bakmış ve Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiştir. Bu durumun önemli sebepleri 1. Dünya Savaşı'nda müttefik olunması ve ikili ilişkilerin düzelmeye başlaması, Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye tarafından kazanılması ile Sévres Barış Antlaşması üzerinde yapılacak revizenin 1. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalamak zorunda kaldıkları Neuilly Barış Antlaşması'nın da revize edilebileceğinin düşünülmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Ekim 1913 tarihinde Sofya'ya ataşemiliter olarak atanması ve bu sırada Bulgar Kralı, siyasi kişiler ve elit sınıfı ile iyi bağlar kurması[344] ve iktidarda olan Bulgar Halk Çiftçi Partisi'nin %80'inin çiftçilerden olan Türklerin desteğine ihtiyaç duyması şeklinde sıralanabilir.

Bulgaristan, Kurtuluş Savaşı'na askeri olarak destek vermeye daha Ankara hükümeti ile resmi ilişkiler kurulmadan Cafer Tayyar Bey'in liderliğindeki Trakya ve Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyetlerine katılım göstermekle başlamıştır. Bulgaristan cemiyete silahlı birliklerin oluşturulmasında destek verirken Abadçiev gibi Bulgar çete liderleri cemiyetin toplantılarına katılmıştır. Cafer Tayyar Bey ve yardımcısı Şekip Bey, Bulgar Halk Çiftçi Partisi'nden silah ve mermi yardımı istemiş ve Bulgar hükümeti bu yardımları kabul etmenin yanında askeri teçhizatların Anadolu'ya taşınmasında yardımcı olmuştur.[345] Bu dönemde 30 Türk-Bulgar silahlı çetesi kurulmuş ve Yunanistan'a karşı birlikte mücadele vermiştir.[346] 20 Temmuz 1920 tarihinde Yunanlıların Çorlu'ya kadar ilerleyip 1. Kolordu'yu sıkıştırmaları ve İstanbul hükümetinin savaştan kaçınılmasını emir vermesi üzerine yaklaşık 10 bin Türk askeri Bulgaristan'a sığınmıştır.[347] Bulgaristan kendisine sığınan Türk asker ve sivilleri özellikle çeşitli bölgelere yerleştirip 2 milyon leva tutarında bir yardımda bulunmuş ve daha sonra Türkiye'ye geçmelerine yardım etmiştir.[348] Bu dönemde Kurtuluş Savaşı'na destek vermek için emekli Bulgar subay ve askerlerin, Türk askerlerle birlikte Türkiye'ye

[343] Mektup ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Velikov, op.cit., pp. 92-97.
[344] Muzaffer Erendil, *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1976, pp. 88-89.
[345] Tuğlacı, op.cit., pp. 119-120.
[346] Birgül Demirtaş Coşkun, op.cit., p. 8.
[347] Tuğlacı, op.cit., p. 120.
[348] İbrahim Kamil, "Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya'da Milli Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri (1919-1922)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, 2017, pp. 89-90.

geçtikleri ifade edilmiştir.[349] Ayrıca Ankara hükümeti tarafından Batı Trakya'da teşkilat faaliyetleri için görevlendirilen Fuat (Balkan) Bey, Makedonya İhtilal Komitesi başkanlığında bulunan Todor Aleksandrov ile irtibata geçmiş ve bunun sonucunda Türk ve Bulgarlardan meydana gelen "Batı Trakya Müfrezesi" kurulmuştur.[350] Bu müfreze, Batı Trakya'da Fransa'nın işgal ettiği demiryollarına, Yunan askeri trenlerine baskınlar düzenlemiş ve bu baskınlar sonucunda birçok askeri teçhizat ele geçirmişlerdir.[351]

Türkiye ve Bulgaristan arasındaki diplomatik ilişkiler, 1. Dünya Savaşı sonunda iki devletin de imzalamak zorunda kaldığı antlaşmalarda yer alan müttefikler ile diplomatik ilişkilerin yasaklanması maddesi nedeniyle hızlı şekilde geliştirilememişse de gizli yollara dahi ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Stamboliyski, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine yazmış olduğu mektuptan sonra ikili diplomatik ilişkilerin kurulması için Bulgaristan'da diplomatik temsilcilik açmak istese de bu duruma İtilaf Devletleri karşı çıkmıştır.[352] İtilaf Devletleri'nin bu tavrına rağmen Bulgar hükümeti, kumaş pazarlarını inceleme bahenesi altında tüccar Paskal Yançef'in yanında Bulgar Halk Çiftçi Partisi milletvekili Angel Grozkov, Yüzbaşı Grigor Pisarev'den oluşan gizli heyeti Ankara'ya göndermiştir.[353] Stamboliyski tarafından gönderilen heyetin asıl amacı Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye lehine biteceği kanaatinden yola çıkarak Ankara hükümeti ile ilişkilere yönelik sağlam ve kalıcı bir anlaşma yapmak ve Türkiye'nin savaş sonunda batı komşusu olarak Yunanistan yerine Bulgaristan'ı tercih etmesini sağlamak olmuştur.[354] Mustafa Kemal Paşa, heyetin gelmesi ile birlikte Sofya ile temasın kopmaması adına Edirne'de telsiz istasyonu yaptırmış olmakla birlikte Bulgaristan'dan askeri teçhizat, gönüllü askeri uzman yardımında bulunmasını istemiştir.[355] Gizli heyetin Ankara'ya gelmesi, İtilaf Devletleri tarafından duyulması ile birlikte Bulgaristan'a karşı ciddi baskılarda bulunulmuş ve bunun sonucunda Stamboliyski, heyetin ticari amaçlar doğrultusunda Ankara'ya gittiğini ifade etmiştir.

---

[349] Özlem, op.cit., p. 59.
[350] Bıyıklıoğlu, op.cit., p. 404.
[351] Ibid., p. 405.
[352] Velikov, op.cit., p. 97.
[353] Ibid., p. 98.
[354] Ibid., p. 104.
[355] Esra Sarıkoyuncu Değerli, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliği'nin Türk-Bulgar İlişkilerine Yansımaları (11913-1938),* Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2006, p. 56.

İtilaf Devletleri'nin baskısına rağmen Bulgaristan, 27 Şubat 1921 tarihinde Ankara hükümeti tarafından yarı resmi temsilci atanabileceğini kabul etmiştir. Bunun üzerine "Trakya davası ile Anadolu davasının ortak" olduğunu ifade eden Mustafa Kemal Paşa, Bulgaristan ile ilişkilerin kontrol altına alınabilmesi için Sofya'ya Cevat Abbas (Gürer) Beyi göndermiştir.[356] Mustafa Kemal Paşa, Cevat Abbas Beyi, Bulgaristan tarafından Ankara Hükümeti'nin resmi olarak tanınması, Türk halkının teşkilatlanmasının düzenlenmesi ve bunun yanında maddi ile askeri teçhizat yardımının sağlanması için görevlendirmiştir.[357] Ancak İtilaf Devletleri, Cevat Abbas Beyin faaliyetlerinden haberdar olup baskılarda bulununca Cevat Abbas Bey, Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalmıştır. Tüm bunlara rağmen Stamboliyski, -Stefan Velikov'un da ifade ettiği gibi- kendi geleceğini Türk milletinin geleceğine bağladığı için Kurtuluş Savaşı'na olan tutumunu değiştirmemiştir.[358] Nitekim Stamboliyski, 26 Ekim 1922 tarihinde Bulgar parlamentosunda yaptığı konuşmada *"ortak çıkarlarımız bizleri barış içinde yaşamaya zorlamaktadır."* ifadelerini kullanmıştır.[359] Ayrıca Velikov tarafından ifade edilen verilere göre bu dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye *"24. 474 kilo mermi, 1.671.836 kilo demir ve bronz, 643 kilo askeri malzeme, Şakir Zümre'nin organize etmesi ile 50.000 kilo patlayıcı"* temin edilmiştir. Bunun yanında Türkiye'ye uygulanan ekonomik ambargo nedeniyle yiyecek ve maddi yardım da yapılmıştır.[360]

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılmış olan Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile sonuçlanmasından sonra yapılan Laussane Barış Konferansı'nda Bulgaristan ve Türkiye arasında işbirliğinin arttırılması amacıyla iki devlet tarafından konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. 8 ay süren konferans sürecinin ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Laussane Barış Antlaşması ile Türkiye tam bağımsızlığa kavuşmuş olup Balkanlar'da önemli bir unsur haline gelmiş ve bu durum karşısında Stamboliyski, T. Markov'u iki devlet arasında iyi komşuluk ve dostluk görüşmelerini başlatmak için Ankara'ya göndermiştir. 27 Ocak 1923 tarihinde İzmir'de Mustafa Kemal ile Markov görüşerek; ortak tarihi geçmiş ve birliktelik, Bulgaristan'ın Batı Trakya yolu üzerinden Ege Denizi'ne çıkış isteği, Bulgaristan'daki Türk nüfusu ve Bulgaristan'ın bu nüfusa karşılık politikaları, Türkiye'deki Bulgar okullarının statüsü ve Bulgar ekzarhlığı gibi

[356] Bıçaklı, op.cit., p. 76.
[357] Değerli, op.cit., pp. 58-59
[358] Velikov, op.cit., p. 114.
[359] Ibid., p. 106.
[360] Ibid., p. 119.

konular üzerinde durulmuştur.[361] Mustafa Kemal Paşa ile Markov arasında yapılan görüşmeden sonra iki devlet arasındaki iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin gelişmesinde olumlu yönde etki etmiş olsa da 9 Haziran 1923 tarihinde Bulgaristan'da yapılan darbe ile Stamboliyski indirilerek terine Aleksandır Tsankov geçmiş ve bu durum ikili ilişkilerin gelişmesini geciktirmiştir.[362] Bu nedenle iki devlet arasındaki yapılması planlanan dostluk antlaşması Stamboliyski'nin devrilmesi nedeniyle bir sonraki Tsankov döneminde imzalanmak zorunda kalmıştır.

Tsankov'un başa geçmesinden sonra Kasım 1923 tarihinde Bulgar diplomat Simeon Radev'in İstanbul'a gelmesi ile birlikte Türk-Bulgar ilişkileri yeniden başlamış ve daha önce yapılan görüşmelerde uzlaşıya varılamayan/ askıda kalan konular (Doğu Trakya bölgesindeki Bulgar göçmenlerin eski bölgelere dönmeleri, Türkiye'de ve Bulgaristan'da bulunan azınlıkların sorunları, Türkiye'deki Bulgar okulları ve ekzarhlığı) tekrar gündeme gelmiştir. Ancak iki devlet yetkilileri tarafından bu konuda uzlaşıya varılamaması 1925 yılına gelindiğinde dahi Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın yapılamamasına neden olmuştur. Bu durum karşısında Atatürk, ikili ilişkilerin diplomatik olarak kurulmasını sağlayacak antlaşmanın imzalanmasının verimsiz şekilde uzatılmasını iki ülkenin kamuoyunu tedirgin ettiğini ve bundan dolayı görüşmelerin ya bir sonuca bağlanması ya da sonlandırılması gerektiğini ifade etmiştir.[363] Bu açıklama üzerine Bulgar hükümeti iki devlet arasındaki sorunların danışıklı olarak çözülmesi kapsamında 25 Ekim 1925 tarihinde "Türkiye- Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü" ve "Türkiye- Bulgaristan Oturma (İkamet) Sözleşmesi" imzalanmıştır. Bu antlaşmada kurulan ilişkileri daha da güçlendirmek amacıyla da 6 Mart 1929 tarihinde Türkiye ile Bulgaristan arasında "Tarafsızlık, Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması" imzalanmıştır.[364] Bu antlaşmalarla birlikte Türkiye ile Bulgaristan arasında çeşitli

[361] Cengiz Hakov, "1925 Bulgar-Türk Dostluk Antlaşması ve İki Ülke Arasında "Askıda Kalmış" Sorunların Çözümü", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994),* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. IV, pp. 1373-1375.
[362] Crampton, op.cit., p. 137.
[363] Hakov, op.cit., p. 1375.
[364] Antlaşma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt, 2. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, p. 375-378.

alanlarda sözleşmeler yapılmış böylece iki ülke arasındaki iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin temeli atılmıştır.[365]

1. Dünya Savaşı'ndan sonra herhangi bir toprak parçasını geri alamayan Bulgaristan, Stamboliyski döneminden sonra da Neuilly Barış Anlaşması'nın yeniden görüşülmesi ve gözden geçirilmesi için arayışa geçmiş olsa da bir türlü iç istikrar sağlanamamış olması bu duruma engel olmuştur. Tsankov, yönetime geldiğinden itibaren bireysel hak ve siyasi özgürlükleri sınırlandırmış ve ülke içerisindeki şiddet olaylarını bahane olarak göstererek iktidara önemli yetkiler tahsis etmiştir. Ancak ülkedeki şiddet olayları konusunda düzen ve siyasi istikrar sağlanamadığından Tsankov yerine, Makedon Andrey Lyapçev geçmişse de 1929 yılında yaşanan ekonomik buhran nedeniyle ekonomik krizin önüne geçilememiş ve 1931 yılında yapılan seçimlerde Lyapçev kaybederek yerine Nikola Muşanov hükümeti kurulmuştur.[366] Ayrıca 3. Boris, İtalya hamiliğinde amaçlarına ulaşabilmek için 1930 yılında İtalya Kralının kızı ile evlenmişse de bu evlilik ikili ilişkilere sembolik bir etkiden öte bir katkı sağlamamıştır.[367] Ancak 1. Dünya Savaşı sonunda Bulgaristan, Türkiye ile yaptığı antlaşmalar gereği herhangi bir toprak talebinde bulunmamış olsa da "Büyük Bulgaristan" kurmayı amaçlayan revizyonist politikalarına devam ederek Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan toprak talebinde bulunmuştur.[368]

1. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin dış politik tutumu, statükonun korunması ve bölgesel barışın sağlanması şeklinde olmuştur. Nitekim Atatürk, 1929 ekonomik buhranının Balkan ülkelerini iktisadi olarak etkilemesi ve Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın yayılmacı tutumları karşısında Balkan Birliği oluşturulması gerektiğini düşünmüş ve fikri temelleri, 1929 yılında yapılan Dünya Barış Kongresi'nde eski Yunan başbakanı Aleksandr Papanastasiyu tarafından ortaya atılan Balkan Antantı'nın en büyük destekleyicilerinden birisi olmuştur.[369] Balkan Antantı'nın görüşülmesi için 5 Ekim 1930 tarihinde Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya ve Arnavutluk arasında 1. Balkan Konferansı gerçekleştirilmiş olsa da Bulgaristan'ın revizyonist

[365] Bu dönemde Türkiye ile Bulgaristan arasında yapılan diğer antlaşmalar için bkz., Rıdvan Tümenoğlu, "Atatürk Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türkleri", *Balkanlar'da Türk Kültürü*, Sayı 63, p. 11.
[366] Crampton, op.cit., p. 140.
[367] Ibid., p. 149.
[368] Bazı kaynaklara göre Türkiye'den de toprak talebi olsa da bunu açık şekilde ifade etmemiştir.
[369] Armaoğlu, op.cit., p. 256.

politikaları kapsamında uyguladığı baskılar sonucunda görüş ayrılıkları ortaya çıkarmıştır. Zira Bulgaristan, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra belirlenen sınırların kesinlik kazanmasını istememekte ve Neuilly Barış Antlaşması'nın değiştirmesini amaçlamıştır. Bu süreçte Türkiye ile Bulgaristan arasında sık sık diplomatik görüşmeler yapılmıştır. Türkiye tarafından yapılan diplomatik görüşmelerin amacı Bulgaristan'ı revizyonist amaçlarından vazgeçirip Balkan Antantı'na ikna etmek iken Bulgaristan'ın amacı Türkiye'yi revizyonist politikalarına ikna etmek ve Balkan Konferansları sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan yakınlaşma ve ikili ilişkilerde yaşanan gelişmeden duyulan endişe olmuştur. Ancak iki devlet, Balkan Antantı ve dış politika amaçlarının farklılık göstermesine rağmen ikili ilişkilerin korunmasına özen gösterilmiştir. Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen Bulgaristan'ın 3. Balkan Konferansı'ndan (23-26 Ekim 1933) çekilmesine ve Balkan Antantı'na taraf olmamasına karşılık; Bulgaristan'ın toprak talebine rağmen Türkiye'nin 14 Eylül 1933 tarihinde Yunanistan ile Trakya sınırlarını garanti altına alan *"Pacte d'Entent Cardiale" (Samimi Antlaşma Paktı)* imzalanmasından[370] sonra da ikili ilişkilerde bozulma yaşanmamıştır. Nitekim bu dönemde yapılan diplomatik görüşmelerde de iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerine vurgu yapılmış olup Atatürk, 1931 yılında Türkiye'ye ziyarete gelen Bulgar Dışişleri Bakanı Nikola Muşanov'a *"Türkiye ile Bulgaristan dost olmalıdır. Bulgaristan'a karşı olan Türkiye'ye de karşıdır."* ifadesini kullanmıştır.[371] Ayrıca ikili ilişkileri pekiştirmek amacıyla 6 Mayıs 1932 tarihinde "Türk-Bulgar Kardeşlik Cemiyeti" kurulmuştur.[372]

Bulgaristan'ın hem iç hem de dış politikada istikrarsız ve sıkıntılı dönemden geçiyor olması Bulgaristan Türkleri'ni de etkilemiştir. Stamboliyski'nin iktidarlığında dönemin çıkarları doğrultusunda Bulgaristan Türkleri, hak ve özgürlüklerini daha rahat yaşayabildikleri huzurlu bir dönem geçirmişlerdir. Nitekim 1921 yılında, 1909 yılında yapılmış olan Bulgar Maarif Yasası'nda düzenlemelere gidilerek Türk okullarına yardım fonu oluşturulması, Türk müfettiş atanması gibi hususlar ele alınmıştır.[373] Ayrıca 19 Aralık 1921 tarihinde yayınlanan genelge ile Bulgaristan'da iki Türk Öğretmen Okulu

[370] Özlem, op.cit., p. 67.
[371] Velikov, op.cit., p. 130.
[372] "Türk-Bulgar Kardeşliği", *Vakit*, 10 Mayıs 1932, p. 2. https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1932-05-10/2 (e.t. 02.04.2023)
[373] Keskioğlu, op.cit., p. 74.

açılması kararlaştırılmıştır.[374] Eğitim alanında yaşanan gelişmeler sayesinde 1909 yılında 1.214 olan Türk Okulu sayısı, 1921 yılına gelindiğinde 1.712'e yükselmiştir.[375]

Tüm bu gelişmelere rağmen 9 Haziran 1923 tarihinde Bulgaristan'da yaşanan askeri darbe ile birlikte Stamboliyski devrilerek faşist yönetim anlayışının hakim olduğu döneme geçilmiştir. Bu dönemden itibaren Bulgaristan Türkleri'ne eğitimsel, kültürel ve dini alanlarda kısıtlama getirilmiş ve yapılan baskılar sonucunda göç ettirilmesi hedeflenmiştir. İki devlet arasında dış politikada iyi ilişkiler tesis edilmiş ve "Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü" ve "Türkiye- Bulgaristan Oturma (İkamet) Sözleşmesi" imzalanmış olmasına karşın Bulgaristan içerisinde Türkler baskıya maruz kalmıştır. Bu dönemde Bulgaristan'ın kuzeyinde *"Bulgaristan Bulgarlarındır"* sloganıyla hareket eden faşist *"Rodna Zaştita" (Vatan Savunması/Yurt Koruması)* silahlı Bulgar örgütü ile *"İç Makedonya Devrimci Örgütü"*nün (VMRO) faaliyetlerinin kontrolden çıkarak Türk köylerine baskınlar düzenleyerek çeşitli zulümlerde bulunmuşlardır.[376] Yapılan zulümler ve baskılar sonucunda 1923-1930 yılları arasında yıllık ortalama 17.000'den fazla Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiştir.[377] Göç edenlerin yanında yaşanan eziyetlere rağmen göçe karşı çıkanlar da olmuştur. Örneğin bu dönemde Bulgaristan'da çıkan *"Yeni Adım"* gazetesi asıl amacın göç değil, Bulgaristan'da kalmak olduğunu belirten yazı yayımlanmıştır.[378]

Bu dönemde Bulgaristan Türkleri'ne yönelik olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Ekonomik, siyasi ve kültürel bağların güçlendirilmesi amacıyla Bulgaristan'da 1924 yılında *"Bulgar-Türk Cemiyeti"*; Buna karşılık Türkiye de 1931 yılında *"Türk-Bulgar Cemiyeti"* kurulmuştur.[379] Bulgaristan'daki Türk gençleri tarafından kültürel ve sportif amaçlar doğrultusunda çok sayıda spor kulübü açılarak *"Bulgaristan Türk Spor Birliği"* kurulmuştur. Kurulan birliğin adı 1926 yılında *"Turan"* olarak değiştirilmiş ve Atatürk devrimlerini benimseyerek bu devrimlerin Bulgaristan Türkleri arasında yayılmasını amaçlamışlardır.[380] Ayrıca Bulgar Krallığı döneminde kurulmuş olan ve Bulgaristan Türklerine eğitim konusunda önemli katkılar sunan Türk Öğretmenler Birliği bu dönemde

[374] Ibid., p. 81.
[375] Şimşir, op.cit., p. 149.
[376] Özlem, op.cit., p. 63.
[377] Şimşir, op.cit., p. 211.
[378] "Garbi Trakyada Kaç Türk Var?", *Vakit*, 17 Şubat 1932, https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1932-02-17/4 (e.t. 02.04.2023)
[379] Tuğlacı, op.cit., p. 140.
[380] Şimşir, op.cit., p. 103.; Tümenoğlu, op.cit., p. 12.

zulme uğrayan Bulgaristan Türklerinin örgütlenerek sorunlarının duyurulması için çalışmalar yürütmüştür. Örneğin 1 Kasım 1928 tarihinde Türkiye'de harf devriminin ilan edilmesiyle birlikte Bulgaristan'da kabul edilen yeni Türk harflerinin kullanılması kararlaştırılmışsa da 10 Ekim 1928 tarihinde Bulgaristan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yasak getirilmiştir.[381] Bunun üzerine Türk Öğretmen Birliği, Türk hükümeti ile temasa geçmesi sonrasında yeni Türk harflerinin kullanılması önündeki yasaklar kaldırılmış ve 1928/1929 eğitim-öğretim yılının yeni Türk harfleri ile başlatılması sağlanmış ve böylece Bulgaristan Türkleri Harf devrimini Türkiye dışında benimseyen ilk topluluk olmuştur.[382]

1934 yılına gelindiğinde Bulgaristan'ın iç politikasında ekonomik, siyasi ve sorunlarına çözüm bulamamış olması darbeye yol açmış ve 1935 yılında 3. Boris ülkede tam hakimiyet kurarak yönetimi ele almıştır. Bu dönemden itibaren Bulgaristan Türklerine karşı yasaklar, baskılar ve zulümler artmıştır. Bu kapsamda yeni Türk harflerinin kullanılması yasaklanmış ve çok fazla sayıda Türk Okulu kapatılmıştır.[383] Toplumsal birlik sağlama amacı adı altında Bulgaristan Türklerinin, iş yerlerinin, cemiyetlerin Türkçe isimleri zorla Bulgarca olacak şekilde değiştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca Bulgaristan Türkleri arasındaki kültürel bağların koparılması için Türk Cemiyetleri kapatılmış ve Türklerin bir araya gelmeleri yasaklanmıştır. Bunun yanında Bulgaristan'ın birçok şehrinde çoğunlukta olan Türk nüfusunu göçe zorlamak için 1934 yılında Toprak İhtilali yapılarak Türklerin ellerindeki yerlere el koyularak yağmalanmıştır.[384] Bulgaristan 1934 yılından itibaren yürüttüğü faşist politikalarla Bulgaristan Türklerine karşı açıkça etnik temizlik amacı gütmüş olup bu durumdan haberdar olan Atatürk, gözdağı vermek amacıyla Bulgaristan sınırlarını ihlal ederek Filibe yakınlarına Türk askerlerini göndermiştir.[385] Sonuç olarak Bulgaristan Türkleri ikili ilişkilerin olumlu seyrettiği dönemde "etkilenen" konumda olmuştur. Ancak bazı dönemlerde ikili ilişkiler olumlu seyretse de bu durum Bulgaristan Türkleri üzerinde

[381] Cengiz Hakov, "Sofya Başmüftülüğü ve Bulgaristan'daki Türk Okullarında Yeni Türk Alfabesinin Uygulamaya Konuluşu", *Kültür Evreni*, Sayı: 5, 2010, p. 136.
[382] Ibid., p. 97.
[383] 1921 yılında 1712 olan Türk okulu sayısı 545'e düşürülmüştür. Bkz., Şimşir, op.cit., p. 149.
[384] Keskioğlu, op.cit., pp. 26-27.
[385] Özlem, op.cit., p. 72

etkili olmayarak Türkiye'nin tepkisine yol açmıştır. Türkiye'nin tepkisiyle birlikte Bulgaristan Türkleri ikili ilişkilerde "etkileyen" konumuna geçmiştir.[386]

2.2. 2. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRKİYE- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

2. Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle birlikte aslında bölgesel bir savaş olarak başlamış olup daha sonra dünyanın çeşitli coğrafyalarında çeşitli aktörlerin birbirleriyle çatışmaya girmesiyle birlikte dünya savaşına dönüşmüştür. 2. Dünya Savaşı sırasında Balkanlar'ın, Hitler ve Stalin kıskacı arasında kalması savaştan doğrudan etkilenmesine neden olmuştur. Türkiye ve Bulgaristan, savaşın başında tarafsızlıklarını ilan etmiş olmasına rağmen coğrafi konumlarının sahip olduğu stratejik önemden dolayı Mihver ve Müttefik Devletleri kendi yanlarına çekmek için iki devlete baskılarda bulunmuşlardır. 2. Dünya Savaşı'na giden süreçte Atatürk'ün vefat etmesi ile Türkiye'nin yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuş ve bu dönemde de Atatürk dönemi dış politikasının genel prensiplerinden olan *"yurtta barış, cihanda barış"* anlayışı devam ettirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye, 2. Dünya Savaşı döneminde aktif tarafsızlık olarak dış politikasını şekillendirerek savaşın olumsuz etkilerinden olabildiğince uzak kalmayı hedeflemiştir. Bulgaristan ise yukarıda belirtildiği gibi savaşın başında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen ülke içerisindeki milliyetçi grup tarafından bu savaş, *"Büyük Bulgaristan"* topraklarına erişebilmek için bir fırsat niteliğinde olmuştur. Almanya, Bulgaristan'ın kendi yanında savaşa girmesi için Bulgar milliyetçilerini destekleyerek Bulgaristan'a kaybettiği toprakları geri verme vaadinde bulunmuştur.[387] Bu durumun en somut örneği olarak Almanya, -daha Bulgaristan savaşa katılmadan önce- 7 Eylül 1940 tarihinde Güney Dobruca'nın Bulgaristan'a bırakılmasının kararlaştırıldığı Craiova Antlaşması'nı, Romanya'yı zorla kabul ettirmiştir.[388] Almanya'nın vaatleri ve baskıları karşısında Mihver Devletleri'ne yakınlaşan Bulgaristan, bu devletler tarafından 1 Mart 1941 tarihinde gerçekleştirilen Berlin Paktı'na (3'lü Pakt/ Tripartite Paktı) katılarak Almanya'nın Bulgaristan üzerinden Yunanistan ve Yugoslavya'ya saldırmasına izin vermiştir.[389] Bulgaristan'ın Berlin Paktı'ndan sonra dahi savaş ilan etmemesinin en büyük nedenlerinden birisi 3. Boris'in

[386] Ibid., p. 63.
[387] Birgül Demirtaş Coşkun, op.cit., p. 12
[388] Crampton, op.cit., p. 150.
[389] Lütem, op.cit., p. 25.

"Karım İtalyan, ordum Alman, halkım ise Rus yanlısı. Bir ben Bulgar yanlısıyım." ifadesinden de anlaşıldığı gibi bu dönemde Bulgaristan içerisindeki çok seslilikten kaynaklanmıştır.[390] Nitekim Bulgaristan, 12 Aralık 1941 tarihinde ABD'ye ve İngiltere'ye savaş ilan ettiğini açıklasa da ülke halkı tarafından adeta bir kurtarıcı olarak görülen Rusya'ya karşı savaş ilanında bulunmamıştır.[391]

2. Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile Bulgaristan ilişkilerinde iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri korunmaya çalışılarak sık sık diplomatik ziyaretlerde bulunulmuştur.[392] Bulgaristan Başbakanı Köseivanof, 15-22 Mart 1939 tarihinde Türkiye'ye ziyarette bulunarak İnönü ile görüşmüştür.[393] Yapılan görüşmeler sonrasında iki ülke arasında barışın devam ettirilmesinin ana amaç olarak ele alındığı ortak bir tebliğ yayınlanmıştır.[394] Yayınlanan bu tebliğden sonra 1940 yılında iki Türk askerinin Bulgaristan sınırına girmesi; yine aynı yılda Bulgaristan'a ait bir uçağın Türkiye sınırına girmesi gibi ufak çaplı askeri olaylar yaşanmış olsa da iki devlet de sağduyulu yaklaşarak ilişkilerin bozulmasına izin vermemiştir.[395] Ayrıca iki devlet arasında 17 Şubat 1941 tarihinde iyi komşuluk ve dostluk prensibinin korunması, her türlü savaştan kaçınılması ve ticaretin geliştirilmesi amacıyla bir "Saldırmazlık Bildirisi" imzalanmıştır.[396] Yapılan bu bildiriden kısa bir süre sonra Bulgaristan'ın savaş ilan etmesi Türk kamuoyunda endişe yaratmış ve bundan dolayı Türkiye, Bulgaristan sınırına askeri yığınak yapmaya başlamıştır. Türkiye'nin endişelerini giderebilmek amacıyla 3. Boris ve Bulgaristan Başbakanı Filof, tarafından Türkiye ile ilişkilerin hala 1925 yılında imzalanan Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile 1941 yılında imzalanan Saldırmazlık Bildirisi temelinde ilerlediğini ve bu ilişkinin karşılıklı güven dostluk prensibi altında gelişmeye devam edeceğini açıklamışlardır.[397] Savaşın ilk yıllarında Almanya üstünlüğü sağlamış ve Bulgaristan kendisine vaat edilen Batı Trakya bölgesini işgal etmişse de sonraki yıllarda Almanya'nın üstünlüğünü kaybetmesi, 3. Boris'in öldürülmesi ve 1943 yılında

---

[390] Crampton, loc.cit.
[391] Lütem, op.cit., p. 26.
[392] Esra Sarıkoyuncu Değerli, Hasan Karakuzu, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Etkisi", *History Studies*, Volume: 14, Issue: 2, May 2022, p. 436.
[393] Ibid., p. 437.
[394] Ibid.
[395] Esra Sarıkoyuncu Değerli, Hasan Karakuzu, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ile Bulgaristan Arasındaki Sosyal ve Ekonomik İlişkiler", *Belgi Dergisi*, Sayı: 23, 2002, p. 201.
[396] Ibid.
[397] Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968, p. 15.

yapılan Tahran Konferansı'nda Bulgaristan'ın Rusya'nın nüfuz alanına bırakılması ile Rusya'nın, Bulgaristan içerisindeki *"Vatan Cephesi"*ne *(Oteçestven Front/ Fatherland Front)* destek vererek iç karışıklık çıkarması Bulgaristan'ı güç duruma düşürmüştür.[398] Sonraki süreçte Almanya'nın savaşı kaybedeceğini anlayan Bulgaristan, 2 Eylül 1944 tarihinde tarafsızlık ilan ederek Türkiye aracılığıyla Rusya ile anlaşma yoluna girmeye çalışmış ve Almanya'ya savaş ilan ettiğini bildirmişse de Rusya'nın aynı tarihte Bulgaristan'a savaş ilan etmesi girişimlerini başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Kısa sürede Bulgaristan topraklarına giren Rusya, Bulgar halkı tarafından coşkuyla karşılanmış olup mevcut hükümet düşürülerek Vatan Cephesi hükümeti kurulmuş ve 15 Eylül 1946 tarihinde Bulgaristan Halk Cumhuriyeti (Narodna Republika Bılgaria) ilan edilerek Bulgaristan'da sosyalist dönem başlamıştır.[399]

2. Dünya Savaşı sürecinde Bulgaristan Türkleri'nin durumuna bakacak olursak ilk olarak bu dönemde nüfus yoğunluklarının arttığı söylenebilir. Bu durumun iki önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki Bulgaristan'ın Güney Dobruca'yı ve Batı Trakya'yı işgal etmesi ile birlikte oradaki Türk nüfusunu bünyesine katmış olmasıdır. Öyle ki bu dönemde 1940 yılından önce 600.000 olan Türk nüfusu Pomaklar hariç 750.000'e yükselmiştir.[400] İkinci olarak da Bulgaristan'ın Türklere güvenmemesi sebebiyle orduda yer vermemesi ile savaşta Türkler oldukça az sayıda kayıp vermiştir. Savaşın etkisiyle birlikte savaştan önce Bulgaristan topraklarında bulunan Türklere baskı ve şiddet olayları azalmış ve 1923-1939 yılları arasında 198.688 olan Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç sayısı, 1940-1945 yılları arasında 15.700'e düşmüştür.[401] Bunun yanında savaş öncesi Bulgaristan topraklarında yer alan Türklere değilse de yeni ele geçirilen topraklarda Bulgar mezalimi devam etmiş olup özellikle Güney Dobruca'nın ve Batı Trakya'nın işgali sırasında ele geçirilen yerlerde bulunan Türklere yönelik saldırılarda bulunulmuştur.[402] Ayrıca bu dönemde bütçe yetersizliği adı altında birçok Türk Okulu kapatılmış, Türk Okullarında Bulgar öğretmenler görevlendirilmiş ve Bulgaristan

---

[398] Ömer E. Lütem, "The Past and Present State of the Turkish- Bulgarian Relations", *Foreign Policy*, 1(4), 1999, p. 68.
[399] Crampton, op.cit., p. 162.
[400] Erendil, op.cit., p. 100.
[401] Şimşir, op.cit., pp. 211-212.
[402] Crampton, op.cit., p. 152. Günümüzde hala Batı Trakya Türkleri arasında kullanılan *"Bulgar sopası"* söylemi 2. Dünya Savaşı sırasında uygulanan Bulgar vahşetinden ortaya çıkmıştır. Bkz., Özlem, op.cit., p. 75.

Türkleri'nin okuma yazma oranları düşürülerek azınlığa karşı açık bir *"cahil bırakma siyaseti"* yürütülmüştür.

2.3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ TÜRKİYE- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

2. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile Bulgaristan ilişkilerini etkileyen en önemli unsurları uluslararası sistemin yapısı ile Bulgaristan Türkleri'nin durumu oluşturmuştur. Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistemde *"Süper Güç" (Super Power)* olarak adlandırılan Sovyetler Birliği ve ABD sırasıyla Doğu ile Batı olarak adlandırıldığı iki kutuplu sistem hâkim olmuştur. Soğuk Savaş döneminde bu iki süper gücün hedef ve çıkarları doğrultusunda yürüttüğü politikalardan sahip olduğu jeostratejik önem nedeniyle en çok etkilenen bölgelerden birisi olan Balkanlar, Soğuk Savaş döneminde iki süper gücün rekabet alanlarından birisi olmuştur.[403]

2.3.1. İlişkilerde Karşılıklı Güvensizlik Dönemi

Daha önce de ele aldığımız gibi Bulgaristan, 2. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş ve 15 Eylül 1946 tarihinde Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ilan edilerek sosyalist bir rejim kurulmuştur. Sovyetler Birliği tarafından "Büyük Bulgaristan" hayallerinin canlandırılan Bulgaristan, Sovyetler Birliği'nin uydusu olarak hareket etmeye başlamıştır. Türkiye ise 2. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya ve Japonya'ya karşı savaş ilan ederek savaşa fiilen olmasa da hukuken katılmıştır. Sovyetler Birliği, savaşa katılmasının ardından 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye nota vermiş olup 1925 yılında imzalanan *"Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"nın* yenilenmeyeceğini bildirmiştir.[404] Ayrıca yine aynı yıl yapılan Postdam Konferansı'nda da Kars ve Ardahan'a yönelik toprak talebini, Türkiye'nin güvenilir olmadığı vurgulayarak da boğazların statüsünün değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[405] Türkiye, Sovyetler Birliği tarafından topraklarının tehdit altında olması ve bu nedenle kendi güvenliğini sağlayabilmek hem de diplomatik yalnızlıktan kurtulabilmek için ABD ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Böylece

[403] Kader Özlem, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye'nin Balkanlar Politikası (1939-1950)", *Ulusal Kahraman, Devlet Adamı: İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri*, ed. by Engin Berber, İzmir, p. 240.
[404] Erendil, op.cit., p. 98.
[405] Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, p. 41.

Türkiye ile Bulgaristan, Soğuk Savaş dönemi boyunca karşı iki blok –sırasıyla Batı ve Doğu- içerisinde yer alarak bu durum ikili ilişkilerin seyrini etkilemiştir.

Bulgaristan, 2. Dünya Savaşı'nda ele geçirmiş olduğu Batı Trakya topraklarını Yunanistan'a bırakmış olsa da Güney Dobruca topraklarının kendisine bırakılmıştır. Ele geçirilen Güney Dobruca bölgesinde, Türk nüfusunun yoğun olması Bulgaristan içerisindeki Türk nüfus yoğunluğunun artmasını sağlamıştır. Bulgaristan'ın 1947 yılında Paris'te imzalanan Barış Antlaşması'nda din, dil ve ırk ayrımı gözetilmeden herkesin hak ve özgürlüklerinin eşit olmasını kabul etmesi ile birlikte Bulgaristan Türkleri'nin haklarının korunması uluslararası yükümlülük altına girmiştir.[406] Bunun yanında aynı yıl uygulanmaya başlayan "Dimitrov Anayasası" ile birlikte tüm Bulgar vatandaşlarının din, dil ve ırk ayrımı gözetilmeden eşit hak ve özgürlükler tanınmıştır.[407] Ancak Bulgaristan hükümeti, Soğuk Savaş döneminin başında sosyalist rejimin Bulgaristan Türkleri tarafından benimsenmesi için Türk dilinin ve kültürünün gelişmesi için teşviklerde bulunmuştur.[408] Nitekim eğitimde Türkçe olarak sosyalist rejimin ve İslam karşıtı söylemlerle birlikte ateizmin propagandası yapılarak Bulgaristan Türkleri'nin duruma hızlıca entegre olması amaçlanmıştır.[409] Bulgaristan'ın güttüğü bu amaçlara rağmen yapılan propagandalarla istenilen amaca ulaşılamamış tersine Türkçe eğitimin gelişmesi için atılan adımlar Bulgaristan'daki Türk kimliğini güçlendirmiştir. Çünkü bu dönemde sosyalist amaçlarla açılan Türk okullarına Bulgaristan Türkleri oldukça yüksek seviyede talep göstermiş olup ilkokuldan üniversiteye kadar her seviyede Türk öğrenci sayısı artmış, böylece kısa bir zamanda Türk aydın kadrosu gelişerek Türk kimliğinin güçlenmesi sağlanmıştır.[410] Bulgaristan uğradığı bu başarısızlıktan sonra hak ve özgürlükleri teminat altına alan uygulamaları hiçe sayarak birçok Türk okulunun, Nüvvab Mektebi'nin ve caminin kapatılması yoluna gitmiş olup İslam dininin öğretilmesini yasaklayarak suç saymıştır.[411] Ayrıca yürütülen bu politika değişikliği ile beraber 2. Dünya Savaşı sonrasında okulların harap olması, Türk öğretmenlerinin maaşlarının

[406] Şimşir, op.cit., p. 380.
[407] Nuray, op.cit., p. 88.
[408] Ali Eminov, "The Turks in Bulgaria: Post-1989 Developments", *Nationalities Papers*, Volume 27, Issue 1, March 1999, p. 31.
[409] Ali Eminov, "The Status of Islam and Muslims in Bulgaria", *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, 8:2, 1987, p. 294.
[410] Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, p. 259.
[411] Ibid., p. 293.

zamanında ödenmemesi ve araç-gereç ile kitap temini konusundaki sorunların giderilmesi adı altında kararlaştırılan Türk okullarının kamulaştırılması süreci hız kazanmıştır. Bulgaristan hükümetinin ele aldığı amaçlara yönelik Türk okullarına maddi destek sağlamak yerine kamulaştırması altındaki asıl amaç Bulgaristan Türkleri'nin kimliğine yönelik asimilasyon politikasının hedeflenmesi olmuştur.[412]

Bundan sonraki süreçte teorik olarak hak ve özgürlükleri güvence altına alan bir ülke olarak görünse de pratikte bunların tam zıttı uygulamalarda bulunmuştur. Bulgaristan Türkleri uğramış oldukları bu baskılar sonucunda Türkiye'ye göç etmek isteseler de Bulgar hükümeti tarafından 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ihtiyaç duyulan iş gücü sebebiyle göç etmek isteyenlere pasaport çıkarılmasında ciddi güçlük çıkarılmıştır. Bundan dolayı -2. Dünya Savaşı yılları dışındaki dönem hariç- 1946-1949 yılları arasındaki dönem Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye'ye göçlerin en düşük olduğu döneme karşılık gelmiş olup bu dönemdeki göçmen sayısı 5.653 kişi olmuştur.[413]

1946 yılından sonra Bulgaristan Başbakanı Georgi Dimitrov, Balkanlar'dan Osmanlı izlerinin silinmesi gerektiği ve Türkiye'nin Balkan ülkesi olmadığına dair açıklamalarda bulunarak Türkiye'yi hedef almaya başlamıştır.[414] Türkiye, önce Bulgaristan Türklerinin uğramış oldukları baskılar sonrasında kendi ülkesine karşı yapılan sert tutum nedeniyle Bulgaristan'ın uygulamalarını Sovyetler Birliği'nin çıkarlarının yansıması olarak yorumlamıştır. Böylece Sovyetler Birliği'nin politikalarını durdurabilmek amacıyla Türkiye, önce Batı Bloğuna dahil olmasının ilk adımı olarak görülen Truman Doktrini'ni (1947) ve daha sonra Marshall Planı çerçevesinde belirlenen yardımları kabul etmiştir.[415] Türkiye ve ekseninde yer aldığı Batı Bloğunun bu hamlesine karşılık Doğu Bloğu'nda yer alan Bulgaristan, 1949 yılında COMECON'a katılarak Sovyetler Birliği ile ilişkilerini güçlendirmiştir.

Karşı iki bloklara taraf olan Türkiye ve Bulgaristan arasında bu süreçten sonra ilişkiler gerilmeye başlamış ve bu durum beraberinde olumsuz olayların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. 1948 yılında yanlışlıkla Bulgar hava sahasına giren iki Türk avcı uçağı iniş için yer arayışı yaptıkları sırada düşürülmüş olup uçakta bulunan pilotlarından

[412] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, p. 73.
[413] Şimşir, op.cit., p. 212.
[414] Bıçaklı, op.cit., pp. 145-149.
[415] Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, p. 54.

Kemal Menderes şehit olurken Talat Ülkü yaralı olarak kurtarılmıştır.[416] Yaşanan uçak düşürme olayından sonra Türkiye, Bulgaristan'dan Ankara'da bulunan askeri ateşesini çekmesini istemiştir.[417] İkili ilişkilerde tırmanan bu gerilim Bulgaristan Türkleri'ne karşı bakış açısını olumsuz olarak etkilemiş olup bir yanda sosyalist rejime entegre çalışmaları artmış, bir yanda buna karşı gelen kişiler casusluk suçuyla tutuklanmaya başlanmıştır. Bulgaristan Türkleri, asimilasyon politikaları kapsamında uygulanan baskılar sonucunda Türkiye'ye göç edebilmek amacıyla adeta yarışırcasına vize girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır. Ayrıca Bulgaristan Türkleri, içinde bulundukları durumun zorluklarını belirterek göç konusunda Türkiye'nin desteğinin sağlamak için İnönü'ye mektup yazmışlarsa da Türkiye tarafından açıklanan kararnamede göçlerin daha müsait bir zamanda yapılması, o tarihler için sadece serbest göçmen vizesi olanların ve mülteci olarak gelenlerin kabul edilmeleri ve işgal altındaki topraklarda bulunan Türklerin memlekete getirilmesine öncelik verildiği ifade edilmiştir.[418] Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin yanında Bulgaristan da vize ve pasaport işlemleri sırasında Bulgaristan Türkleri'ne zorluklar çıkarmıştır.

1949 yılında Bulgarisatan, tutumunu değiştirmiş olup Bulgaristan Türkleri'ne karşı daha hızlı pasaport vermeye başlamıştır. Bulgaristan'ın tavrının değişmesi ile birlilte Bulgaristan Türkleri konsolosluklara akın etmiş ve bu gelişmelerin sonucunda 10 Ağustos 1950 tarihinde Bulgaristan, verdiği nota ile 250.000 Bulgaristan Türkü'nün Türkiye'ye alınmasını istemiştir. Sınır kapılarının Bulgaristan Türkleri'nin arasına Romanlar'ın (Çingeneler'in) ve sahte pasaportu olan kişilerin sokulması ile iki kez kapatılmış olsa da Tablo 1'de görüleceği gibi 1950-1951 yılları arasında toplam 154.393 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Yaşanan göç hareketinden sonra Bulgaristan'da kalan Türk azınlığı zor şartlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu yıllarda Bulgaristan'da Türkiye'ye göçü yasaklamanın ötesinde göçten bahsedilmesi durumu bile suç olarak sayılmıştır. Ayrıca önceki yıllarda anayasa ve antlaşmalarla sağlanmış olan hak ve özgürlükler bu yıllardan itibaren daha çok göz ardı edilmiştir. Bu dönemde Bulgaristan Türkleri'nin askerlik görevlerini yaparken general veya subay olmalarına izin verilmemesi bir yana silah ile eğitim yapmaları kısıtlanmış sadece askeriyede tarım, inşaat işlerinden sorumlu

[416] "Bulgarların Şehid Ettiği Pilotumuz", *Yeni Sabah*, 20 Şubat 1948, p. 1. https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/7201 (e.t. 09.05. 2023)
[417] Tuğlacı, op.cit., p. 133.
[418] Türkiye tarafından açıklanan kararname ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Şimşir, op.cit., p. 216.

tutulmuşlardır.[419] Bulgaristan Türkleri'ni Türkiye'den soğutmak amacıyla Türkçe gazeteleri ve dergileri kullanarak Türkiye aleyhine propagandalarda bulunmuşlar ve bu propagandaya yönelik yeni Türkçe ders kitapları hazırlamışlardır. 1952 yılında Nüvvab Mektebi tamamen kapatılarak dini eğitim yasaklanmış ve camiler, ibadethaneler kullanımı dışında depo olarak kullanılmış veya çeşitli bahanelerle yıkılarak yenileri yapılmamıştır.[420] 1946 yılında verilmiş olan Türk okullarının kamulaştırılması kararı 1959-1960 yıllarına gelindiğinde sonuçlanmış olup tüm Türk okulları Bulgar okulları ile birleştirilmiştir. Özetle 1950-1951 yılları arasında gerçekleşen göç hareketinden sonra Bulgaristan Türkleri'nin durumu oldukça kötüye gitmiş ve özellikle bu göçte aydın ve iyi eğitimli kesimin Türkiye'ye gitmiş olması Şimşir'in ifade ettiği gibi Bulgaristan Türkleri'nin *"başsız bir gövde gibi"* hareket etmelerine neden olmuştur.[421]

Bulgaristan, 1950-1951 yıllarında gerçekleşen göç döneminde ve sonrasında Sovyetler Birliği ile uyumlu politikalar güderek ilişkileri güçlendirmiş olup 1955 yılında Varşova Paktı'na (VP) katılmıştır. Türkiye ise gerçekleşen göç hareketinden sonra 1952 yılında NATO'ya katılmış ve Balkanlar'da Bulgaristan'ın baskılarına karşı işbirliği ve ortak politikalar yürütebileceği ittifak arayışına girmiştir. Balkanlar'da Soğuk Savaş Dönemi'nin başında Türkiye ve Yunanistan Batı Bloğu içerisinde yer alırken; Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya Doğu Bloğu içerisinde yer almıştır. Ancak 1948 yılında Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasında çıkan anlaşmazlıktan sonra işbirliğine son verilmesi, Balkanlar'da işbirliği arayışına geçen Türkiye için fırsat olmuştur. Yapılan görüşmeler sonrasında Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında önce 28 Şubat 1953 tarihinde "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmış olup daha sonra 9 Ağustos 1954 tarihinde "Balkan Paktı" oluşturulmuş ve böylece üç ülkenin sağlamış olduğu işbirliği pakt altında devam ettirilmiştir.[422] Nitekim Balkan Paktı'nda üç ülke; ekonomik, kültürel ve ortak savunma konusunda işbirliği sağlayacaklarını kabul etmiştir. Balkan Paktı'nın kurulması ile Batı Bloğu'nun Balkanlar yönünü askeri açıdan sağlamlaştırmasına katkı sağlasa da 1953 yılında Stalin'in ölmesinden sonra Sovyetler Birliği ile Yugoslavya

[419] Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Belleten*, Vol. 57, 1993, p. 789.
[420] Eminov, "The Status of Islam and Muslims in Bulgaria", p. 297.
[421] Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, p. 110.
[422] Armaoğlu, op.cit., pp. 398-399.

arasındaki gerçekleşen yakınlaşma ile Türkiye ile Yunanistan'ın Kıbrıs sorunundan dolayı arasının açılması paktın etkisini yitirmesine neden olmuştur.[423]

1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye olan tutumunda da değişiklikler görülmüş olup Sovyet Birliği bu dönemde Türkiye'ye yönelik toprak talebinden vazgeçerek kültürel ve ekonomik olarak işbirliğine gitmek istediğini bildirmiştir. Bulgaristan da Sovyetler Birliği'nin değişen tutumuna paralel olarak Türkiye ile iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve devamlı işbirliğinin sağlanmasına yönelik bildiri yayınlamıştır.[424] 1960'lı yılların başına kadar Türkiye öncelikli sorunu Kıbrıs olması ve Bulgaristan'a karşı duyulan güvensizlik nedeniyle yapılan açıklamalara karşılık vermemiştir. Nitekim 1959-1962 yılları arasında Küba Füze Krizi (Ekim Füzeleri Buhranı) olarak bilinen ve iki süper güç olan ABD ile Sovyetler Birliği'nin nükleer savaş eşiğine geldiği olay yaşanmıştır. Bir ayağının ABD'nin Jüpiter füzelerini yerleştirerek Türkiye'yi üs olarak kullanmasını içeren olayda Türkiye hem Sovyetler Birliği hem de Bulgaristan'dan sert tepkiler almıştır. Ancak bu sert tepkilerin hedefinde Türkiye'nin kendisi olmaktan ziyade tarafı olduğu Batı Bloğu'na yönelik yürüttüğü politikalar yer almaktadır. Ayrıca ABD'nin Küba Füze Krizi sürecinde Türkiye'den Jüpiter füzelerini sökmesi Türkiye'nin ABD'ye karşı güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmuş ve Türkiye bu dönemden sonra Sovyetler Birliği ve dolayısıyla Bulgaristan ile ilişkilerini gözden geçirme kararı almıştır.[425]

2.3.2. Détente Dönemi (1962-1979)

1950'lerin sonu 1960'ların başında uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler, Soğuk Savaş döneminde başat güç olan ABD ile Sovyetler Birliği'ni nükleer savaş eşiğine getirerek *"dehşet dengesi" (MAD/ Mutually Assured Destruction)* durumunu ortaya çıkarmış ve bu durum iki başat gücün birbirlerine karşı yürüttükleri politikalarda değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Uluslararası ilişkiler literatüründe *"Détente Dönemi" (Yumuşama Dönemi)* olarak ifade edilen bu süreçte iki blok devletleri arasında silahsızlanma, silahların sınırlandırılması, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi gibi konularda çeşitli antlaşmalar yapılarak işbirliği yoluna gidilmiştir. Détente Dönemi'ne neden olan olaylar, Türk dış politikasını etkilemiş olup 1962 yılında

[423] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* pp. 17-18.
[424] Bıçaklı, op.cit., p. 167.
[425] Armaoğlu, op.cit., p. 618.

gerçekleşen Küba Füze Krizi'nde ve 1964 yılındaki Johnson Mektubu'nda ABD'nin izlediği politika, Türkiye'nin güvenlik konusundaki kaygılarının artmasına neden olarak Batı ile ilişkilerde anlaşmazlıklar yaratmıştır. ABD'ye ve NATO'ya olan bağlılığını sorguladığı bu dönemde Türkiye, dış politikasını "çok yönlülük" çerçevesinde geliştirme yoluna gitmiş ve bu kapsamda Doğu Bloğu ile iyi ilişkiler içerisine girmeye başlamıştır. Détente döneminin etkisi ve Türkiye'nin dış politikasında yaptığı "çok yönlülük" değişimi Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilere yansıyarak iki devletin bu dönemdeki politikalarını şekillendirmiştir. Bu dönemde dış politikasını Rusya'ya endeksleyen Bulgaristan ise Türkiye ile Rusya arasında yaşanan gelişmeler çerçevesinde hareket etmiştir.

26 Eylül 1964 tarihinde gerçekleşen 20. Uluslararası Filibe Fuarına, Bulgaristan Ticaret Bakanı Budinof'ın daveti üzerine giden Türkiye Ticaret Bakanı Fenni İslimyeli'nin Bulgaristan'a yapmış olduğu ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde başlangıç mahiyetinde ilk önemli olay olmuştur.[426] Nitekim bu ziyaretten sonra 10 Ekim 1964 tarihinde Sofya'da iki ülke arasında turizm konusunda işbirliği sağlanması amacıyla antlaşma imzalanmıştır.[427] 1965 yılında Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Işık'ın ikili ilişkileri gelişmesinin gelecek nesillerin iyi komşuluk ve saygı içinde yetişmesi için gerekli olduğunu açıklaması ve aynı yıl Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov'un Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin gelişmesini engelleyen bütün meselelerin görüşülmesine hazır olunduğunu açıklaması Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler hızlı şekilde gelişmesini sağlamıştır.[428] İkili ilişkilerin gelişmesinin başka bir göstergesi olarak Türkiye, 25 Nisan 1966 tarihinde Sofya'daki elçiliğin büyükelçilik düzeyine çıkarılmasına karar vermesi örnek olarak verilebilir.[429]

Bu dönemde Türkiye ile Bulgaristan arasında ilk düzey ziyaret 1966 yılında Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev'in Türkiye'ye gelmesi ile gerçekleşmiş olup Başev Türkiye Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil ile yaptığı görüşme sırasında ikili ilişkilerdeki en önemli konulardan biri olan Bulgaristan Türkleri'nin durumu üzerinde görüşmüştür. Yapılan görüşme sırasında 1950-1951 yılları arasında yaşanan göç hareketinden sonra ortaya çıkan "parçalanmış aileler" sorunu ele alınarak 24 Şubat 1968

[426] Bıçaklı, op.cit., p. 187.
[427] Tuğlacı, op.cit., p. 134.
[428] *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ed. by Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1986, p. 529.
[429] Bıçaklı, op.cit., p. 190.

tarihinde Jivkov'un yaptığı ziyaret sırasında konu ile ilgili "1968 Göç Anlaşması" imzalanmıştır. 1968 Göç Anlaşması kapsamında 1969 yılında başlayıp 1978 yılına kadar süren göç hareketi sırasında Türkiye'ye 130.000 Bulgaristan Türkü göç etmiştir.[430]

1970'li yıllarda iki ülke arasındaki diplomatik görüşmeler devam etmiştir. 5-9 Ekim 1970 tarihleri arasında Başbakan Süleyman Demirel, Bulgaristan'a ziyarette bulunmuş ve böylece iki ülke arasındaki işbirliği pekiştirilmiştir.[431] Ancak bu yıllarda Türkiye ile Bulgaristan arasında kısa süreli durgunluk yaşanmıştır. Bu durumun birinci nedeni Türkiye'de 12 Mart 1971 tarihinde verilen Askeri Muhtıra ve aynı yıl 27 Mayıs günü yaşanan askeri darbe ile dış politikayla alakalı ilişkilerin asgari düzeye indirilmesi olmuştur. İkinci nedeni ise 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik Barış Harekatları olmuştur. Bulgaristan, Türkiye ile Kıbrıs arasında yaşanan sorunun barışçıl yollarla çözülmesini istemiş olmakla birlikte Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin müdahalesine karşı çıkması üzerine paralel bir politika izlemiştir. Türkiye'nin Kıbrıs müdahale etmesinden sonra ABD'nin Türkiye'ye yönelik uyguladığı silah ve ekonomik ambargolarla birlikte Başbakan Bülent Ecevit, ABD'ye fazla bağımlı hale gelindiğini yönünde eleştiride bulunarak komşularla "karşılıklı güven esasına dayalı ilişkiler" kurulmasına yönelik politikalar yürütülmesi gerektiğini açıklayarak Doğu Bloğu ülkeleriyle ekonomi ağırlıklı ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Nitekim Türkiye ile Bulgaristan arasında ticari ve ekonomik işbirliği artmış olup iki ülke bu alanda çeşitli antlaşmalar imzalamıştır. Bu dönemde Bulgaristan'ın deniz ticareti kapsamında İstanbul ve Çanakkale Boğazı'nı kullanması, kara ticareti kapsamında ise tırlarını Türkiye üzerinden Arap coğrafyasına ulaşımı sağlanması; Türkiye'nin ise Bulgaristan'ın elektrik enerjisine ihtiyaç duyması ve Avrupa kara ile demiryoluna Bulgaristan üzerinden ulaşım sağlaması iki ülkeyi birbirine bağımlı hale getirmiştir.[432]

1975 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında "İyi Komşuluk Deklarasyonu" imzalanmıştır. Bu deklarasyonda iki ülkenin işbirliğini devam ettirmesi ve barışı koruması konuları kapsamında kararlar alınmıştır.[433] Ayrıca bu yıl Helsinki'de gerçekleşen Avrupa İnsan Hakları Konferansı'nda görüşme fırsatı bulan Demirel ile Jivkov, ikili ilişlerin hızlı bir şekilde geliştirilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu

[430] Şimşir., op.cit., p. 443
[431] *Olaylarla Türk Dış Politikası,* p. 530.
[432] Tuğlacı, op.cit., p. 135.
[433] Lütem, "The Past and Present State of the Turkish- Bulgarian Relations", p. 16.

önemli görüşme sonrasında aynı yıl düzenlenen *"Türkiye-Bulgaristan Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Komitesi"* kapsamında tarım, turizm, makine yapımı ve ecza sanayisine varan alanlarda işbirliği sağlanmıştır.[434] 1976 yılında Jivkov'un Türkiye'ye gelmesi ile Sofya-İstanbul arasında telefon hattı çekilmesi kararlaştırılmış olup iki ülke arasında *"Telekomünikasyon Anlaşması"* imzalanmıştır.[435]

Détente döneminde Türkiye ile Bulgaristan arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirilmiş olsa da Bulgaristan Türkleri'nin hak ve özgürlükleri konusunda olumlu bir gelişme yaşanmamıştır. 1947 Anayasası'na göre azınlıklara yönelik hak ve özgürlüklerin daha dar kapsamlı ele alındığı 1971 Anayasası ile birlikte Bulgaristan'ın azınlık politikasının sertleştiği ve asimilasyonun ana hedef haline getirdiği anlaşılmıştır. 1971 yılında Bulgaristan'da yapılan parti programında *"Birleştirilmiş Bulgar Sosyalist Milleti'nden"* söz edilmeye başlanmış ve yeni asimilasyon politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Yeni asimilasyon politikası kapsamında yürütülen "Bulgarlaştırma" faaliyeti Pomaklar üzerine uygulanmaya başlanmış olup bu dönemde Pomakların isimleri zorla Bulgar isimleri ile değiştirilmiştir.[436] Aslında Pomaklar, Bulgaristan Türkleri'ne yeni yönelik asimilasyon politikası uygulanmasında geçiş sürecini sağlanması için kullanılmış ve Pomaklara uygulanan bu politikanın sonucuna göre Türklere daha kapsamlı bir strateji izlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.[437] Bulgaristan ile yapılan görüşmelerde Türkiye tarafından bu konu ele alınmaya çalışılsa da sonuçsuz kalmış ve karşılıklı çıkarlar seyrinde ilerleyen ilişkiler nedeniyle Türkiye tarafından konu ile ilgili ısrarcı olunmamıştır.[438]

2.3.3. İlişkilerde Kriz Dönemi (1984-1989)

Literatürde kimi kaynaklara göre 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi kimi kaynaklara göre de 1980 yılında Ronald Reagon'ın ABD Başkanı seçilmesi ile iki bloğun askeri harcamalarında ve birbirlerine karşı düşmanca tutumun artması sonucunda *"2. Soğuk Savaş Dönemi"* olarak adlandırılan süreç başlamıştır. Türkiye Détente döneminde ABD'ye bağlılığını azaltma yoluna giderek dış politikasında çok yönlülüğe geçmiş ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir.

[434] Tuğlacı, op.cit., p. 138.
[435] Bıçaklı, op.cit., p. 202.
[436] Crampton, op.cit., pp. 183-184.
[437] Nuray, op.cit., p. 103.
[438] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* p. 81.

Türkiye'nin bu tutumu Bulgaristan ile ilişkilerine de yansımış ve bu dönem içerisinde Bulgaristan ile çok sayıda üst düzey görüşme yaparak antlaşmalar imzalamıştır. Ancak 2. Soğuk Savaş Dönemi'ne geçilmesi ile birlikte Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin Afganistan işgali sonrasında güvenlik endişesinin artması ikili ilişkileri olumsuz etkileyerek ABD ile yeniden yakınlaşılmasına neden olmuştur.

1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve 1980 yılında Türkiye'de yaşanan askeri darbeye Bulgaristan'ın silah yardımında bulunduğu iddiası ikili ilişkilerde gerileme dönemini başlatmış olsa da iki devlet arasında, diplomatik ziyaretler 1980-1983 yılları arasında da devam etmiştir.[439] Nitekim 1980 yılında Türkiye'de gerçekleşen askeri darbe sonrasında gelen Batı Avrupa ülkelerinin eleştirileri, Türkiye'yi Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmesi yoluna itmiştir.[440] Türkiye'nin ilişkiler geliştirme yoluna gittiği ülkelerden birisi Détente Dönemi'nde iyi ilişkiler kurduğu -Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler durulmasına rağmen- Bulgaristan olmuştur. Bu dönemde iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleşmiş olup 24 Şubat 1982 tarihinde Kenan Evren, Bulgaristan'a ziyarette bulunarak Türkiye'nin iki devlet arasında iyi ilişkiler sürdürme arzusunda olduğunu belirtirken; Jivkov 1983 yılında, Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sonucunda ikili ilişkilerin geliştirilmesi kararı alındığını ifade etmiştir.[441] Détente döneminden itibaren Türkiye ile Bulgaristan arasında 21 resmi ziyaret düzenlenmiş olup çeşitli alanlarda 13 antlaşma imzalanmıştır.[442] Ayrıca Türkiye, Bulgaristan'ın daveti üzerine komünizmin 40. yıldönümüne özel düzenlenen davete Türk Devlet Bakanı Abdullah Tenekeci ile katılım göstermiştir.[443] Tenekeci, hem davet sırasında hem de sonrasında Jivkov'la yaptığı görüşmede Türkiye'nin Bulgaristan ile ekonomik ilişkileri geliştirmek istediğini ve en kısa sürede buna yönelik girişimlerde bulunacağını ifade etmiştir.[444] Türkiye'nin bu tavrı olumlu karşılanmış olsa da aynı yılın sonunda Bulgaristan'da gerçekleşen olaylar neticesinde iki ülke arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.

Détente Dönemi'nin ardından başlayan 2. Soğuk Savaş Dönemi ile birlikte Bulgaristan'da, sözde *"The Process of Rebirth /Revival Process /Regeneration Process"*;

---

[439] Bıçaklı, loc.cit.
[440] Birgül Demirtaş Coşkun, op.cit., p. 23.
[441] Tuğlacı, loc.cit.
[442] Bıçaklı, op.cit., p. 203.
[443] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* p. 146.
[444] Ibid., p. 152.

Türkçe literatürde ifade edilen şekliyle sözde *"Yeniden Doğuş Süreci /Canlanma Süreci /Soya Dönüş Süreci"* başlatılmış ancak bu dönemde yapılan ikili ziyaretler nedeniyle süreç ilk başta sadece söylem olarak ele alınmıştır. Örneğin ilk olarak Türk terimini kullanmamak için Bulgaristan Türkleri'ne karşı ifade ettiği "Türk asıllı Bulgar yurttaşı" ifadesi yerine "Bulgar Müslümanı" ifadesini ele almaya başlamıştır.[445] Ayrıca Bulgaristan Türkleri'nin Osmanlı Devleti döneminde asimilasyon politikasına maruz bırakılarak zorla Türkleştirilip Müslümanlaştırılmış Bulgarlar olduğunu ifade ederek Bulgar kökenine tekrar dönülmesi gerektiği yönünde propagandalar yürütmüştür.[446] Ayrıca Bulgaristan Türkleri'nin uğramış olduğu politikaların kış ayında uygulanmaya başlaması, Türk köylerinin yabancı girişine kapatılması ve telefon bağlantılarının arıza olduğu gerekçesi ile kesilmesi yaşananların duyulmasını engellemiştir.

Bulgaristan Türkleri'ne karşı ilk olarak sözde Yeniden Doğuş Süreci altında isim değiştirme (ad kıyımı) kampanyası başlatılmış olup bu kampanyaya yönelik ilk tepkilerin gösterildiği 26 Aralık 1984 tarihinde, içlerinde 20 aylık Türkan bebeğin de bulunduğu birçok kişinin öldürülmesi ile sonuçlanan olaylar sonrasında Türklerin Bulgarlaştırılması ile ilgili şikâyetler duyulmaya başlanmıştır. İlk aşamada Türkiye, bölgeye yönelik kısıtlı haber almakla birlikte, şikâyetlerin yalnızca Kırcaali bölgesinden gelmesinden dolayı sistematik bir durumun olmadığını düşünmüş ve alınan haberlerin Bulgaristan ile ikili ilişkilerin bozulmasını amaçlayanlar tarafından çıkarıldığını ifade etmiştir.[447] Ancak daha sonraki süreçte Bulgaristan Türklerine yönelik asimilasyon haberlerinin artması ve Kırcaali dışındaki bölgelerden gelmesiyle birlikte Türkiye, *"Göçmen Dernekleri"* ile temasa geçmiş olup konu ile ilgili TBMM'de gizli oturum yapılması kararlaştırılmıştır.[448] Yapılan görüşmeler sonrasında asimilasyon politikasının doğruluğu anlaşılmış olup 15 Ocak 1985 tarihinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından, Jivkov'a mesaj yollayarak Bulgaristan Türkleri ile ilgili sorunun iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri çerçevesinde çözülme kavuşturulmasını istemiştir.[449] Ancak Evren'in yolladığı mesaj sonrasında asimilasyon politikasının durdurulması söz konusu olmamış tam tersine daha da

[445] Baskın Oran, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 01, 1993, p. 115.
[446] Mehmet Saray, "What is the Bulgarian Government Trying to Prove By Denying the Historical Facts?", *BELLETEN*, Cilt: 52, Sayı: 202, 1988, p. 185.
[447] Kuyucuklu, "Bulgaristan'da Türk Azınlığı ve Karşılaştığı Sorun", p. 392.
[448] Ibid.
[449] Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008),* Ankara: İmge Kitabevi, 2016, p. 228.

şiddetlenmiştir. Bulgaristan'ın katı tutumunun devam etmesi üzerine Türk basınında ve kamuoyunda tepkilerin ortaya çıkmış olup Ankara, İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde mitingler ve protesto yürüyüşleri yapılmıştır. Aynı zamanda üniversiteler, dernekler, sivil toplum kuruluşları gibi birçok kuruluş Bulgaristan Türkleri'nin uğradığı asimilasyon politikasına tepki olarak bildiriler yayınlamışlardır.[450]

14 Şubat 1985 tarihinde Başbakan Turgut Özal ile Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Bulgaristan Türkleri ile ilgili görüşme gerçekleştirmiş ve görüşme sonrasında konunun ilk günden beri yakından takip edildiğini belirterek Bulgaristan Türkleri'nin daha fazla zarar görmemesi adına fevri davranmak yerine akılcı çözümler getirmeye çalışıldığını ifade etmişlerdir.[451] Görüşme sonrası 18 Şubat 1985 tarihinde Bakanlar Kurulu konu ile ilgili toplantı düzenleyerek detaylı bilgi almak amacıyla Türkiye'nin Sofya Büyükelçisi Ömer Engin Lütem toplantıya davet edilmiştir. Türkiye'nin göstermiş olduğu tüm tepkilere rağmen asimilasyon politikasının devam etmesi üzerine Türkiye ile Bulgaristan arasında "Nota Savaşları" yaşanmış olup altı ay içinde Bulgaristan'a dört nota verilmiştir.

Türkiye, verdiği notalardan sonuç alamayacağını anlayınca 1985 yılından itibaren Bulgaristan Türkleri sorununu dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Nitekim bu tarih itibarıylaTürk yetkililer tarafından gerek uluslararası arenada gerek ülke içinde yapılan açıklamalarda Bulgaristan Türkleri vurgusu yapılmıştır. Ayrıca ilki 16 Şubat 1985 tarihinde Almanya'da düzenlenen protestolar zamanla dünyanın birçok ülkesine –Fransa, ABD, Hollanda, Belçika- yayılmıştır.[452] Ayrıca Türkiye, 20 Mart 1985 tarihinde dış temsilciliklerine talimat vererek Bulgaristan Türkleri sorununun duyulmasını ve bu sorunu çözmek amacıyla her ülkenin Bulgaristan'ı müzakereye ikna etmesi için baskıda bulunmasını istemiştir.[453] Bu kapsamda Türk temsilciler bulundukları ülke ile iletişime geçerek Bulgaristan Türkleri sorunu kapsamında destek arayışına geçmişlerdir. Almanya, Fransa, İtalya gibi Batı Avrupa ülkeleri sorunun ikili olarak gündeme getirilmesinden ziyade uluslararası kuruluşlara götürülerek çözümlenmesi gerektiğini savunmuş olup ABD ve İngiltere, Türkiye'yi destekleyerek Bulgaristan'a karşı doğrudan girişimde

[450] Yayınlanan tepiler ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Bilal N. Şimşir, *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri, Zorla Ad Değiştirme Sorunu Ocak-Nisan 1985*, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985.
[451] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri,* pp. 357-358.
[452] Yapılan protestolar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* pp. 271-275.
[453] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* p. 255.

bulunmuşlardır. Bu doğrultuda ABD, Bulgaristan ile yapılması planlanan ticaret görüşmelerini ertelediğini açıklarken[454] İngiltere, Bulgaristan'a düzenlenen ziyaret sırasında Türk azınlığın Bulgaristan'ın imzaladığı anlaşmalardan doğan haklarının verilmesi gerektiğini ve Batı basınının olayları yerinde incelemesine izin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[455] Yunanistan, Bulgaristan ile ikili ilişkilerinin gelişmesi ve 1986 yılında iki ülke arasında imzalanan İyi Komşuluk ve Dostluk Antlaşması'ndan dolayı Bulgaristan lehine tavır sergilemiştir.[456]

Polonya, Macaristan, Doğu Almanya, Romanya, Arnavutluk ve Yugoslavya gibi Doğu Avrupa ülkeleri ise Bulgaristan'ın yanında yer alsalar da açıkça bir destekleri olmayarak sessiz kalmışlardır.[457] Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan Türkleri sorununa karşı belirli bir tutumu olmamış ve konu ile ilgili sessiz kalmıştır. Sovyetler Birliği'nin sessiz tutumuna karşılık niyetini anlamak için Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri'nin cenaze törenine katılan Özal, Jivkov ile görüşme fırsatı bulmuştur. Ancak Jivkov, Bulgaristan'ın egemen bir devlet olduğunu ve bu konunun Bulgaristan'ın iç işleri ile ilgili olduğunu bunun yanında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerin korunmasına yönelik kararlı olduğunu belirterek son derece politik açıklamalarda bulunmuştur.[458]

Bulgaristan Türkleri'ne uygulanan asimilasyon politikaları zaman içinde uluslararası örgütlerden de tepkiler gelmiştir. İlk olarak Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) Temmuz 1985 tarihinde Bulgaristan Türkleri'ne yönelik uygulanan asimilasyon politikasına tepki göstermiş olup konu ile ilgili Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'ne (BMİHK) Bulgaristan'ın asimilasyon politikalarını kınayan bir rapor sunmuştur.[459] Ayrıca Uluslararası Af Örgütü, *"Imprisonment of Ethnic Turks" (Etnik Türklerin Hapsedilmesi)* başlıklı raporunda, Bulgaristan Türkleri'nin zorla asimile edilmesi ve bu sırada yaşanan insan hakları ihlallerini ele almıştır.[460] Türkiye, Bulgaristan Türkleri sorununu öncelikli olarak ele alarak katıldığı uluslararası forum ve toplantılarda gündeme getirmiştir. Nitekim Türkiye'nin bu girişimleri ile 1985 yılında Avrupa Konseyi'nin 846 sayılı kararında, Birleşmiş Milletlerin 40. yıldönümüne özel yapılan

[454] Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, p. 126.
[455] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* p. 503.
[456] Lütem, "The Past and Present State of the Turkish- Bulgarian Relations", p. 71
[457] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* pp. 497-499.
[458] Ibid., p. 490.
[459] Nuray, op.cit., p. 106.
[460] Lütem, "The Past and Present State of the Turkish- Bulgarian Relations", p. 72.

Genel Kurul'da ve 1987 yılında İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) tarafından yapılan toplantıda Bulgaristan Türkleri'ne uygulanan asimilasyon politikaları gündeme gelmiş, bu politikaların son verilmesi istenerek Bulgar hükümeti kınanmıştır.[461] Ayrıca 21-25 Mart 1988 tarihinde Amman'da düzenlenen 17. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nda, *"Bulgaristan'daki Müslüman Türk Azınlığının Çilesi"* başlıklı rapor Bulgaristan Türklerinin sorunlarının içeriği ve bu sorunların çözümü için tavsiyelerle birlikte sunulmuştur.[462]

Türkiye'nin inisiyatifiyle uluslararası baskıların artması ve Gorbaçov'un gelişi ile birlikte sosyalist ülkelerde insan hakları ve göç konularında yaşanan değişiklik Bulgaristan'ı uzun süren inkâr durumundan vazgeçirerek Türkiye ile görüşme yoluna itmiştir. Bu doğrultuda 23 Şubat 1988 tarihinde Belgrad'da görüşen Türkiye ile Bulgaristan arasında ikili ilişkilerin normalleştirilmesi ve Bulgaristan Türklerinin sorunlarının müzakere yolu ile çözülmesi amacıyla protokol imzalanmıştır.[463] Ancak yapılan müzakereler sırasında Bulgaristan, ülkesinde Türk azınlığın bulunduğunu inkâr eden tutumunu sürmesi ile birlikte müzakereler sonuçsuz kalmıştır. Bulgaristan'ın uzlaşmaz tavrı karşısında uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla Bulgaristan Türkleri mitingler ve yürüyüşler düzenlemişlerdir. Şubat ayında Şumnu'da yapılan protestolara 50.000 kişi katılmıştır.[464] Mayıs ayına gelindiğinde Bulgaristan Türkleri, *"Mayıs Barış Hareketleri"* adı altında protesto yürüyüşleri, açlık grevleri yapmış olup yürüyüşler sırasında *"Biz Türküz"*, *"Yaşasın Demokrasi"* gibi sloganlar atarak yapılan asimilasyon politikalarına karşı direnişin sembolü olmuşlardır.[465] Ayrıca Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konseyi (AGİK) tarafından 30 Mayıs 1989 tarihinde yapılacağı planlanan 1. İnsani Boyut Konferansı öncesinde Bulgaristan'ın birçok bölgesinde protesto yürüyüşü yapılarak uluslararası kamuoyunun dikkati çekilmek istenmiştir. Yapılan protesto yürüyüşünde polislerin müdahalesi sonucunda Bulgaristan Türklerinden hayatını kaybedenler olmuştur. Hem ülke içerisinde hem de uluslararası kamuoyunda artan tepkiler neticesinde 29 Mayıs 1989 tarihinde Jivkov, Bulgar radyo ve

---

[461] Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, pp. 128-131.
[462] *Dışişleri Bakanlığı 1988 Tarihçesi*, Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi Başkanlığı, Ocak 1989, p. 39.
[463] Ibid., p. 37.
[464] Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, p. 143.
[465] Seher Boykoy, "Asimilasyon ve Göç: Tarihsel Boyutuyla Bulgaristan'dan 1989 Göçü", *25. Yılında Bulgaristan'dan 1989 Göçü (Forum Kitabı) 8 Kasım 2014,* ed. by Seher Boykoy, Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları, 2015, p. 32.

televizyonlarından "Bulgar Müslümanlarının" istedikleri takdirde geçici veya kalıcı olarak Türkiye'ye göç edebileceklerini açıklamıştır.[466] Bu dönemde Tablo 2'de görüleceği üzere Türkiye'ye bir yıl içinde toplam 345.960 kişi göç etmiştir.[467] Göç hareketinin başlamasından sonra ilk dört ay içinde 312.475 Bulgaristan Türkü gelmesinden sonra Türkiye bu yoğun göç dalgası karşısında Ağustos 1989 tarihinde Bulgaristan'a sınırlarını kapatmıştır. Bununla birlikte Bulgaristan Türkleri'nin bir kısmı –134.000 kişi- parçalanmış aile, iş, konut gibi sorunlar nedeniyle Türkiye'ye adaptasyon sürecinde sıkıntılar yaşamış ve bir süre sonra Bulgaristan'a geri dönerek tersine göç hareketini başlatmışlardır.[468]

Bulgaristan'ın tek uluslu devlet yaratma hayali ile Bulgaristan Türkleri'ni yok etme amacıyla giriştiği bu politikalar olumsuz sonuçlanmıştır. Ayrıca bu politikalar tersine etki göstererek milli duyguların daha çok güçlenmesine neden olmuş ve dönemde Bulgaristan Türkleri, örgütlenme yoluna gitmiştir. Örneğin 1985 yılında Muhammed Hüseyinov önderliğinde "Uzun Kış Örgütü" (Dılga Zima); yine aynı yıl Necmettin Hak önderliğinde "Bulgaristan Türk Milli Kurtuluş Hareketi"; 1988 yılında Mustafa Ömerov, Sabri İskender ve Ali Ormanlı önderliğinde "İnsan Haklarının Savunulması Demokrasi Birliği Derneği"; 1990 yılında Ahmed Doğan önderliğinde Hak ve Özgürlük Hareketi (HÖH) kurulmuştur.[469] Ayrıca bu dönemde Bulgarlar tarafından Bulgaristan Türkleri'nin haklarının korunması amacıyla da bazı girişimlerde bulunmuş olup altı Bulgar tarafından *"Bağımsız İnsan Hakları Koruma Derneği" (Independent Association for Defence of Human Rights)* kurulmuştur.[470] Bunun yanında Bulgaristan Türkleri'ne uygulanan asimilasyon politikası Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un başa gelmesiyle birlikte "glasnost" ve "perestroyka" politikalarının uygulanmaya başlanması ile birlikte yaşanan değişim sürecine denk gelmesi Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği tarafından

[466] Crampton, op.cit., p. 194.
[467] 1989 göçü kapsamında Mayıs 1989 tarihinden başlayarak bir yıllık sürede Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türkleri'nin sayısı 345.960'tır. Bkz., Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, ed. by Kutlay Doğan, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990, p. 61.
[468] Özlem, op.cit., p. 145.
[469] İsim değiştirme kampanyası sürecinde Bulgaristan Türkleri'nin kurmuş olduğu derneklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri*, ed. by İbrahim Atalay, Kenan Mortan, Metin Ayışığı, Bursa: MKM Yayıncılık, Mayıs 2011, pp. 162-178.
[470] Hugh Poulton, *Balkanlar Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, trans. by Yavuz Alagon, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1991, p. 185.

desteklenmeyerek yalnızlaşmasına yol açmıştır.[471] Ayrıca Bulgaristan Türkleri'nin göç etmesiyle birlikte ortaya çıkan iş gücü ihtiyacı ile birlikte Soğuk Savaş Döneminin son zamanlarında Bulgaristan'ın hem iç siyasette hem de uluslararası konjonktürdeki itibar kaybı yapısal dönüşümü beraberinde getirmiştir.[472]

[471] Kader Özlem, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume ½, Winter 2008, p. 353.
[472] Ibid.

III. BÖLÜM
GÖÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE- BULGARİSTAN İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ (1923-1989)

Bu bölümde Türkiye-Bulgaristan arasında 1925, 1950-1951, 1968, 1989 yıllarında gerçekleşen göçler ayrı ayrı ele alınacak olup iki devlet arasındaki ilişkiler, göç diplomasisi kapsamında analiz edilecektir. Birinci bölümde ele alınan ve çalışmanın temel parametrelerini oluşturan göç diplomasisi kavramı, en geniş anlamda dış politika aracı olmasından ve dış politikanın da uluslararası konjonktürün koşullarına göre değişkenlik göstermesinden dolayı göçlerin gerçekleştiği dönemin uluslararası konjonktürel özelliği ile Türkiye ve Bulgaristan açısından dönemin konjonktürel özellikleri ele alınarak iki devletin dış politik olanak ve seçeneklerinin ortaya koyulacaktır. Daha sonra ele alınan dönemde meydana gelen göç olaylarına -varsa antlaşmalara- detaylı bir şekilde yer verilerek ikili ilişkiler, göç diplomasisi kapsamında analiz edilecektir.

1. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEM

Bu bölümde Türkiye ile Bulgaristan arasında 1925 yılında imzalanan Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü ve Oturma (İkamet) Sözleşmesi sonrasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen göç ile ikili ilişkiler, göç diplomasisi kapsamında analiz edilecektir. Yaşanan göç hareketi, dönemin konjonktürel özellikleri ele alınarak analiz edileceği için "1. Dünya Savaşı Sonrası Dönem" başlığı altında incelenecek olsa da dönemin özellikleri iki devlet arasında gerçekleşen antlaşmanın gerçekleştiği yıla -1925- kadar ele alınacaktır.

1.1. DÖNEMİN KONJONTÜREL ÖZELLİKLERİ

28 Temmuz 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a saldırması ile başlayan 1. Dünya Savaşı, 11 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri'nin zaferiyle sona ermiş olup savaş sonrasında barış antlaşmalarının görüşülmesi için 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı düzenlenmiştir. Altı ay süren konferans

sonucunda Margaret Macmillan'ın ifadesi ile dünyanın başkenti Paris olmuştur.[473] Ayrıca konferans her ne kadar altı ay sürmüş olsa da barış antlaşmaları yaklaşık beş yıl sonunda tamamlanmıştır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra 1919-1925 yıllarını kapsayan "Barış antlaşmalarının kurulmaya ve korunmaya çalışıldığı dönem veya ittifaklar dönemi" olarak adlandırılan bu süreçte İtilaf Devletleri, Almanya ile 28 Haziran 1919 tarihinde Versailles Barış Antlaşması; Avusturya ile 10 Eylül 1919 tarihinde Saint Germain Barış Antlaşması; Bulgaristan ile 27 Kasım 1919 Neuilly Barış Antlaşması; Macaristan ile 4 Haziran 1920 tarihinde Trianon Barış Antlaşması ve Türkiye ile 24 Temmuz 1923 tarihinde Lausanne Barış Antlaşması imzalamıştır.[474]

1. Dünya Savaşı sonunda 1815 yılında kurulan, Avrupa siyasi haritası ile güçler dengesini koruyan Viyana Sistemi çökmüş ve Avrupa'nın uluslararası sistemde üstün konumda olduğu dönem kapanmaya başlamıştır. Bu dönemde dört imparatorluğun -Rus Çarlığı, Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu- yıkılması, ABD'nin Monroe Doktrini'ne geri dönmesi ve 1917 yılında Bolşevik Devrimi'nden sonra kurulan SSCB'nin güçler dengesini ileride kendi lehine çevirmek için kabuğuna çekilmesi ile Batılı devletlerin SSCB'yi uluslararası sistemden dışlayarak uzun süre tanımaması gibi faktörler uluslararası sistemde güç boşluğunun oluşmasına neden olmuştur.[475] Meydana gelen güç boşluğunu kendi lehine çevirmek isteyen Fransa ve İngiltere, 10 Ocak 1920 tarihinde kurulan ve uluslararası sorunlarına karşı devamlı barışın sağlanmasının amaçlandığı Milletler Cemiyeti'nde (MC) ve yapılan barış antlaşmalarında kendi lehlerine karar almaya başlamış olup bu durum 1. Dünya Savaşı sonunda tesis edilen barışın geçici olmasının en önemli nedenlerinden birisini oluşturmuştur.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa, sadece galip devletler arasında yer almamış aynı zamanda 1870 yılında başlayan Fransa-Prusya Savaşı'nı kaybetmesi sonucu Almanya'nın dayatmasıyla Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda (The Hall of the Mirrors/ Galerie des Glaces) imzalamak zorunda kaldığı 1871 Versailles Antlaşması'na karşılık, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra aynı sarayın aynı salonunda Almanya'ya ağır

[473] Margaret Macmillan, *Paris 1919: Six Months That Changed The World*, New York, Random House, Oct 2002, p. xxv.
[474] Armaoğlu, op.cit., pp. 116-119.; Sina Akşin, Melek Fırat, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları (OBİV), 1993, p. 97.
[475] Armaoğlu, op.cit., p. 121.

hükümler içeren Versailles Barış Antlaşması'nı imzalatarak prestijini arttırmıştır.[476] 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması Fransa'yı Avrupa'nın en büyük gücü haline getirmiş olup Fransa'nın bu süreçten sonraki başlıca amacı yapılmış olan barış antlaşmalarını koruyarak statükonun devamlılığını sağlamak olmuştur. Statükonun devamlılığını sağlamada tehdit olarak görülen en önemli unsur ise hem Fransa'ya oranla nüfusunun fazla olması hem de ekonomik olarak daha hızlı gelişebilecek potansiyele sahip olmasından dolayı Almanya olmuştur. Bu doğrultuda Fransa, Almanya'ya karşı "fiziki garanti" ve "ittifaklar sistemi" olarak nitelendirilen iki farklı yol izlemiştir.[477] Fiziki garanti ile ilgili nitelenenler, Almanya'nın ekonomisinin ayağa kalkmasına engel olabilecek kadar ağır tamirat borçları dayatılması ve Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesi için geçmek zorunda olduğu Ren Bölgesi ve köprülerinin teminatı olmuştur.[478] Ancak Fransa'nın Ren Bölgesi'ni işgal ederek teminat altına alma isteği bölgede yaşayan 5 milyondan fazla Alman nüfusunun bulunması nedeniyle ABD ve İngiltere tarafından reddedilmiş olup bu durum Fransa'nın MC dışında askeri güvencesinin bulunmamasına yol açmıştır.[479] Nitekim Fransa tarafından MC'nin dış saldırılara karşı yetkileri yetersiz kabul edildiğinden Fransa yönünü ittifaklar sistemi olarak nitelenen politikasına çevirmiş olup bu aşamada statükonun korunmasını isteyen ve Almanya'yı çevreleyen devletlerle ittifak kurma yoluna gitmiştir.[480] Almanya'yı çevreleme politikası olarak da nitelendirilebilecek bu politika kapsamında 7 Eylül 1920 tarihinde Belçika'ya; 19 Şubat 1921 tarihinde Polonya'ya destek vermiştir. Bunun yanında Küçük Antantı oluşturan devletlerle (Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya) 25 Ocak 1924 tarihinde Çekoslovakya, 10 Haziran 1926 tarihinde Romanya ve 11 Kasım 1927 tarihinde Yugoslavya ile antlaşmalar imzalamıştır.[481] Böylece Küçük Antant Devletleri, Versailles Antlaşması'nın korunması ve Almanya'ya karşı Fransa'yı desteklemesi buna karşılık Fransa da -Küçük Antant devletlerinin kendilerine tehdit olarak gördüğü- revizyonist politikalar yürüten Macaristan ile İtalya'ya karşı Küçük Antant devletlerinin desteklenmesinin öngörüldüğü

[476] Macmillan, op.cit., p. 27, 474.
[477] E. H. Carr, *International Relations Between Two Word Wars 1919-1939,* London: Macmillan, 1947, p. 25-29.
[478] Ibid, p. 26; Jelavich, op.cit., p. 149.
[479] Carr, op.cit., p. 27.
[480] Ibid., p. 30.
[481] Armaoğlu, op.cit., pp. 122-123.; Jelavich, op.cit., p. 150.

ittifak sistemi kurmuşlardır. Bu ittifaklar sistemi, 1815 yılında Metternich tarafından kurulan Kutsal İttifak'a benzemekle birlikte Carr, tarafından bu sistem, "Modern Kutsal İttifak" olarak ifade edilmiştir.[482]

1. Dünya Savaşı'na Avrupa'daki güç dengesini sağlamak için katılan İngiltere, savaştan sonra Rusya'nın etkisini yitirmesi ve Almanya'nın yenilmesi ile hem kendisine hem de Ortadoğu'daki sömürgelerine yönelik tehlikelerden kurtularak savaştan en kazançlı çıkan devletlerden birisi olmuştur. Bundan dolayı 1919-1925 yılları arasında İngiltere'nin dış politikası, savaş sonrasında yapılan antlaşmaları sürdürerek statükoyu korumak veya revizyona gidilecekse de zorla değil müzakere yolu ile bunu sağlamak olmuştur.[483] Bununla birlikte İngiltere, Versailles Barış Antlaşması'nda düzenlemelerinde deniz gücü, sömürgeler ve tamirat borcu konularında Fransa'nın Almanya'ya yönelik baskılarında Fransa'yı desteklemiş olsa da Fransa'nın Almanya'nın Saar ve Ren Bölgesi'ni işgal etmesini -ABD gibi- reddederek Fransa'ya tam destek vermemiştir.[484] Bu durumun en önemli iki nedeni - Versailles Barış Antlaşması'ndan sonra Alman filolarının ortadan kaldırılması ve yapılan silah ile askeri sınırlandırmalar ile - Fransa'ya oranla İngiltere'nin Almanya'yı daha az tehdit olarak görmesi ve Fransa'nın ticareti arttırarak ekonomisini düzeltmek için Almanya'yı ticaret sistemine yeniden entegre etmeye çalışması olmuştur.[485] Bunun yanında İngiltere, Orta Avrupa'da Bolşevizm'in yayılmasını önlemek ve olası Fransa-Rusya ittifakının önüne geçmek için Fransa'nın isteklerine karşı tavizler vermiş olsa da ABD'nin Fransa'nın isteklerine karşı gelerek anlaşma yapılmamasını reddetmesi bu tavizleri geçersiz kılmıştır.[486] Özetle İngiltere, 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde -1925 yılına kadar- ittifaklar, güç dengesi, ekonomik sorunlar, ortak güvenlik konuları arasında kalarak tam bir geçiş dönemi yaşamış olup[487] bu durum İngiltere'nin savaş sonunda denge politikasını sağlayamamasına neden olmuş ve bunun sonucunda revizyonist devletlerin karşılarında bir dengeleyicinin olmamasına bu durum da Avrupa'da istikrarsızlığa neden olmuştur.

---

[482] Carr, op.cit., p. 43.
[483] Keith Neilson, *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order 1919-1939*, New York: Cambridge University Press, 2006, p. 1.
[484] David Reynolds, *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the Twentieth Century*, 2nd edition, New York: Taylor & Francis, 200, p. 109.
[485] Ibid., p. 110-11.
[486] Ibid., p. 110.
[487] Neilson, op.cit., p. 318.

İtalya, 1. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin tarafında katılmasına rağmen 1915 yılında taraf değiştirerek İtilaf Devletleri'nin arasına katılmış ve savaşın kazananları arasında yer almıştır. Ancak savaş sırasında İtilaf Devletleri tarafından vaat edilenler yerine getirilmemiş olup bu durum 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde İtalya'nın saldırgan bir politika sergilemesinde etkili olmuştur. İtalya ile İtilaf Devletleri arasında gizli olarak yapılan 1915 Londra Antlaşması'nda ve 1917 St. Jean Maurienne Antlaşması'nda İtalya'ya geniş toprak vaatlerinde bulunulmuş ve savaş sonrasında kuzey sınırında antlaşmada belirlenenden daha fazlası verilmiş olsa da Dalmaçya kıyılarının büyük bir bölümünün tahsis edilerek Adriyatik Denizi'ne hâkimiyet sağlanması bunun yanında Antalya ve İzmir-Kayseri-Mersin arasında güneybatı bölgesinin bırakılması vaatleri yerine getirilmemiştir.[488] İtalya'da savaş sona ermeden iç karışıklık yaşanması ve yaşanan karışıklık yüzünden Paris Barış Konferansı'nda İtalya'nın konumunun zayıflaması bu durumu etkileyen nedenlerinden birisi olmuştur.[489] Savaştan sonra vaat edilenlerin yapılmaması ve ekonomik yardımların durmasıyla yaşanan ekonomik kriz[490], devlet otoritesinin zayıflaması, milliyetçi grupların isyanları gibi nedenlerin etkisi ile İtalya 1922 yılında Benito Mussolini liderliğinde faşist yönetim altına girmiştir. Mussolini, Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma ve "Mare Nostrum" (Bizim Deniz) olarak ifade ettiği Akdeniz'e hakim olma amacı ile iç politikada merkezi hükümeti güçlendirerek İtalya'da birliğin sağlanması yoluna gitmiş, ticareti canlandırmak amacıyla reformlar yapmış ve hızla silahlanmaya çalışmıştır.[491] Bunun yanında dış politikada Akdeniz bölgesinde sömürge arayışına geçmiş ve Balkanlar'da statükoyu değiştirmek için emperyalist politikalar izlemiştir. Carr tarafından Mussoli'nin başa geçmesi uluslararası olarak iki şekilde sonuç göstermiş olup bunlardan ilki İtalya'nın dış politikasının daha

[488] Denis Mack Smith, *Italy: A Modern History*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1960, p. 316, 298.; Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 23. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Eylül 2012, pp. 356-358.

[489] Örneğin 1918 yılında İtalya içerisinde Dalmaçya kıyıları üzerinde hak iddia edenler ile etmeyenlerin sayısı eşit olmuş olup bu ikilikten yararlanan İngiltere ve Fransa, İtalya'ya Adriyatik'in hakimiyetini sağlayacak toprakların verilmesi konusunda geri adım atmıştır. Ibid., p. 314.

[490] İtalya'nın bu dönemdeki ekonomik zararını örneklendirecek olursak Sander'in verdiği verilere göre İtalya, 1. Dünya Savaşı sırasında, 1861-1915 yılları arasında harcamış olduğu paranın 2 katını harcamış; Smith'in verdiği verilere göre İtalya'nın bu dönemdeki yaptığı devlet harcamaları, gelirinin 3 katından fazla nitelikte olmuştur. Bkz., Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 23. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Kasım 2013, p. 24; Smith, op.cit., p. 332.

[491] Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994,* p. 25.

fazla saldırganlaşmış olması; ikincisi ise bazı Avrupa devletleri tarafından diktatörlüğe geçişin örnek alınması olmuştur.[492]

1. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri tarafında katılan Rusya, 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonucunda savaştan çekilmiştir. Rusya'da Vladimir Lenin önderliğinde Bolşevik Rejimi yaşanmış ve bu dönemde savaştan çekilmesine rağmen Almanya'nın saldırıya geçmesinden dolayı iki devlet arasında 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmış ve Rusya bu antlaşmayla birtakım tavizler –toprak ve kaynak(ham madde)- vermiştir.[493] Aynı zamanda Rusya içerisinde, Bolşevikler ile Çarlık yanlıları arasındaki iç karışıklıklar artmış olup karışıklıklar iç savaşa dönmüştür. Rusya'nın Almanya ile Brest-Litovsk Antlaşması'ndan rahatsız olan İtilaf Devletleri, iç savaşa müdahale ederek savaş sırasında Rusya'ya yollanan cephaneliğin Almanya'ya geçmesini ve Bolşevizmin yayılmasını önlemeye; Polonya, Japonya, İngiltere ve Fransa'nın Rus toprakları üzerindeki emperyalist beklentileri karşılamaya çalışmıştır.[494] Bu durum Rusya içerisinde İtilaf Devletleri'ne yönelik güvensizlik ve düşmanlık duygularının artmasına neden olmuştur. Bunun yanında 10 Nisan- 19 Mayıs 1922 tarihleri arasında yapılan Dünya Ekonomi Konferansı'nda Almanya ile Rusya arasında yakınlaşma başlamış ve 16 Nisan 1922 tarihinde iki devlet arasında Rapallo Antlaşması imzalanmıştır.[495] Bu antlaşma, Rusya'nın 1917 sonrası resmi olarak ilk defa büyük bir güç tarafından tanınması açısından önemli olmuştur.[496] Ancak 1925 yılında Almanya ile İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilerde düzelme sağlayan Locarno Antlaşması'nın yapılması üzerine Rusya, çevresindeki devletlerle saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşmaları yapma politikası izlemeye başlamıştır.[497] Böylece Rusya, iki savaş arasındaki dönemde dış politikada Batılı devletler karşısında güçsüzlüğünü giderme; iç politikada kendi iç gelişimini sağlayarak istikrar sağlama kapsamında özetlenebilecek bir politika izlemiştir.[498]

---

[492] Carr, op.cit., p. 68.
[493] Macmillan, op.cit., p. 64.
[494] Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994,* p. 26.
[495] Armaoğlu, op.cit., pp. 165-168.
[496] Carr, op.cit., p. 74.
[497] Bu doğrultuda Rusya, 1921 yılında Türkiye; 1926 yıllında Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya ve Afganistan; 1927 yılında İran ile tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları yapmıştır. Bkz., Ibid.; Armaoğlu, op.cit., p. 134.
[498] Sezgin Kaya, "İki Savaş Arası Dönemde Sovyet Diplomasisi ve Stalin", ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi II*, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, p. 131.

1. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri tarafında yer alan ABD'nin savaş sonrası politikaları, Şubat 1918 tarihinde ABD Kongresi'nde Woodrow Wilson tarafından yapılan konuşmada 14 Nokta'da belirtilmiştir. Belirtilen bu noktalarda, adil ve devamlı barış hedefi söz konusu olmuş ve bunun için artık güç dengesi ile gizli diplomasi yerine bütün ulusları kapsayan bir birlik kurulması (MC) ile açık diplomasi uygulanması ele alınmıştır.[499] Ayrıca Wilson, ABD öncülüğünce barışın korunmasını gerçekleştirmek istemiş olup ABD'nin Avrupa diplomasisinin ve böylece dünya meselelerinin içine girmesini amaçlamıştır. Ancak Wilson'ın düşüncelerinin aksine MC'ye katılarak Monroe Doktrini'nden uzaklaşılacağını; İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya karşı ağır hükümler içerdiği Versailles Barış Antlaşması'na taraf olunarak da iki devletin –İngiltere ve Fransa- konumunu garanti ederek dış politikada bağımsızlığını kaybedeceği düşüncesi ile ABD Senatosu'nda karşı görüşler çıkmıştır.[500] Nitekim Wilson'ın tüm çabalarına rağmen ABD Senatosu'nda yapılan oylama sonucunda MC'ye katılma ve Versailles Antlaşması'na taraf olma hususları reddedilmiştir. Ayrıca ABD, Almanya, Avusturya ve Macaristan ile ayrı ayrı barış antlaşmaları imzalamış olup Avrupa yükümlülükleri altına girmeden barışı sağlamaya çalışmıştır.[501] ABD'nin 1. Dünya Savaşı sonunda güç dengesinin tarafı haline gelmesine rağmen Monroe Doktrinini izlemeye devam edip MC'ye veya Avrupa sorunlarına dahil olmaması savaştan sonra Avrupa güç dengesinin dengeleyicisinin olmamasına ve bu durum da dengenin kolayca bozulmasına yol açmıştır.

1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, hem içsel hem de dışsal sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Savaş sonunda 28 Haziran 1919 tarihinde İtilaf Devletleri ile Versailles Barış Antlaşması'nı imzalamış olup bu antlaşma, İtilaf Devletleri'nin, Almanya'nın antlaşma ile ilgili müzakere etmesine,[502] Alman delegelerin imza töreninde masaya oturmasına izin dahi vermediği ağır şartlar içeren bir nitelikte olmuştur. Nitekim bu antlaşma E.H. Carr tarafından *"dikte edilmiş bir barış"*[503], Armaoğlu tarafından *"kin ve intikam belgesi"*[504] olarak adlandırılmıştır. 440 maddeden ve genel olarak sınırlar,

[499] Woodrow Wilson'ın ifade ettiği 14 Nokta ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Macmillan, op.cit., p. appendix; Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* p. 100.
[500] Armaoğlu, op.cit., p. 167.
[501] Carr, op.cit., p. 19.
[502] İtilaf Devletleri tarafından Alman Delegasyonuna Versailles Barış Antlaşması'nın taslağını sunulmuş ve yorumlanmasına izin verilmiş olmasına rağmen antlaşma metninin son revizesinin beş gün içinde imzalanmaması durumunda yeniden savaşın başlayacağı ifade edilerek açıkça tehdit edilmiştir. Bkz. Carr, op.cit., p. 4.
[503] Ibid.
[504] Armaoğlu, loc.cit.

siyasal hükümler, sömürgeler, silahsızlanma ve tamirat borçlarının ele alındığı bu antlaşmaya göre Almanya, Alsace-Lorraine'i Fransa'ya; Batı Prusya, Yukarı Silezya ve Poznan'ı Polonya'ya vermiş,[505] sömürgelerinden vazgeçmiş, zorunlu askerlik kaldırılarak Alman ordusu ile deniz kuvvetleri sınırlandırılmış ve tamirat borçları adı altında çok ağır hükümler altına girmiştir. Ayrıca daha savaş bitmeden iç sorunların baş gösterdiği Almanya'da 9 Kasım 1918 tarihinde Weimar Cumhuriyeti kurulmuş ve yaklaşık bir yıl sonra toplanan Kurucu Meclis seçimlerinden sonra 11 Ağustos 1919 tarihinde Weimar Anayasası kabul edilmiştir.[506] Ancak Versailles Barış Antlaşması'nda zorla kabul ettirilen ağır şartlar hem ekonomik hem de siyasal olarak Almanya'yı kaosa sürüklemiş olup bu duruma tepki olarak milliyetçilik ve militarizm yavaş yavaş yükselmeye başlamıştır. Adolf Hitler'in liderliğindeki Nazi Partisi'nin (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) başlangıcını teşkil eden ve 1918 yılında kurulan Alman İşçi Partisi, sağcı kesimi temsil ederek propaganda yapma ve örgütlenme girişimine başlayarak Versailles Barış Antlaşması'nın kaldırılmasını istemişlerdir.[507] Bu ortamda tamirat borçlarını ödeyemeyen Almanya, borçların ödenmesi için beş yıllık süre istemiş olup Fransa'dan olumlu bir cevap alamamıştır.[508] Bunun üzerine Fransa, Almanya'nın borcuna karşılık Ruhr bölgesini işgal etmişse de İngiltere ve ABD bu işgale tepki göstermiştir. Gösterilen tepki sonrasında Fransa, Ruhr bölgesinden çekilmiş olup Fransa ile Almanya arasında 1924 yılında Dawes Planı adı altında tamirat borçları indirilip takside bağlanarak yapılandırılmış ve bu doğrultuda anlaşma sağlanmıştır.[509] Fransa tarafından Ruhr bölgesinin işgal edilmesi, Almanya'da Versailles Barış Antlaşması'na ve hükümete karşı tepkileri arttırmış olup bu gelişmeler Almanya'da Nazi Partisi'nin günden güne güçlenmesini etkilemiştir.

Son olarak 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Balkanlara bakılacak olursa, 1. Dünya Savaşı, 1918 yılında bitse de Balkanlar'da bölgesel çatışmalar ve savaşlar bu yıldan sonra da devam etmiş ve 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lausanne Barış Antlaşması ile 1914 yılında Balkanlar'da başlayan 1. Dünya Savaşı son antlaşmalarını yine aynı bölgede yapılması ile son bulmuştur. 1. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan Balkan Savaşları da

[505] Ayrıntılı bilgi için bkz., Mary Fulbrook, Almanya'nın Kısa Tarihi, trans. by Sabri Gürses, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011, p. 159
[506] Uçarol, op.cit., p. 530.
[507] Ibid.
[508] Armaoğlu, op.cit., p. 125.
[509] Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, p. 22.

dikkate alınacak olursa yaklaşık 11 yıldır savaş halinde olan Balkan coğrafyasında yeni bir düzen ortaya çıkmış ve bu durum bölgenin siyasal haritasında değişikliğe sebep olmuştur. Bu değişikliğe sebep olan en önemli unsur ise 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Balkanlar'ın etki alanında bulunan dört imparatorluğun yıkılması olmuştur. Yıkılan imparatorluklar yerine küçük ulus-devletler - Avusturya, Macaristan, Yugoslavya, Romanya, Çekoslovakya ve Türkiye –kurulmuş ve ortaya çıkan devletler, savaşın sonundan itibaren Balkanlar'ın karışık yapısından faydalanarak Wilson'ın 14 Noktası'nda yer alan self determinasyon (kendi kaderini tayin hakkı) ilkesi kapsamında topraklarını korumaya veya genişletmeye çalışmışlardır.[510] Böylece Balkan Devletleri, 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Almanya'nın başı çektiği revizyonist grup (Avusturya, Macaristan, Bulgaristan) ve Fransa'nın başı çektiği statükocular (Yugoslavya, Romanya, Çekoslovakya) olarak iki gruba ayrılmışlardır.

1. Dünya Savaşı öncesinde zaten parçalanma sürecine girmiş olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu savaş sonrasında yıkılmış olup Avusturya ile Macaristan uluslararası sistemde ayrı birer devlet olarak ortaya çıkmıştır. Avusturya ile 10 Eylül 1919 tarihinde Saint Germain Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma Avusturya topraklarını savaş öncesi dönemine oranla ¼'inden biraz fazla bırakmıştır.[511] Ayrıca Barış Konferansı sırasında Slovenya sınırında Avusturya ile Yugoslavya arasında tartışmalı bölge sorunu ortaya çıkmış olup bu duruma "plebisit" yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılan plebisit sonucunda Avusturya lehine oy çıkmış olup Avusturya, 1. Dünya Savaşı'nda yenilmesine rağmen yeni toprak kazanan tek devlet olmuştur.[512] Bunun yanında daha çok tarım ile uğraşan Avusturya, endüstrinin Macaristan'da kalması ve Saint Germain Antlaşması'nın getirdiği ağır ekonomik hükümler ile ekonomik krize girmiştir. Bu duruma çözüm yaratmak için Almanya ile birleşme düşüncesini geliştirseler de Saint Germain Antlaşması'nda bu durumun yasaklanmış olması buna imkan vermemiştir. MC ise Avusturya'nın Almanya ile yakınlaşmasına engel olmak için ekonomik yardım yapmayı kabul etmiştir. Bu durum sonucunda 1925 yılından itibaren Avusturya ekonomisine düzelmeler meydana gelmişse de tam olarak ekonomik kalkınma sağlanamamıştır.[513]

---

[510] Macmillan, op.cit., p. 121.
[511] Avusturya'nın topraklarının bölünmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Stravrianos, *The Balkans Since 1453*, p. 576.
[512] Macmillan, op.cit., p. 256.
[513] Armaoğlu, op.cit., p. 138.

Macaristan, Paris Barış Konferansı'ndan sonra iç karışıklık yaşamış olup önce Bolşeviklerin kışkırtması ile 21 Mart 1919 tarihinde Macaristan Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmiş daha sonra sekiz ay sonra gerçekleşen askeri darbe ile sosyalist rejim tasfiye edilmiştir.[514] 4 Haziran 1920 tarihinde ise İtilaf Devletleri ile Trianon Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma sonrasında Macaristan, savaş öncesi topraklarının 2/3'sini; nüfusunun ise 3/5'ini kaybetmiş olup Macarlar, Avrupa'daki en büyük etnik azınlık haline gelmişlerdir.[515] 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Macaristan'da siyasi, ekonomik ve sosyal dalgalanmalar olsa da Trianon Antlaşması'ndan sonra üç milyondan fazla Macar'ın toprakların dışında kalması, askeri kısıtlamalar ve borçlar büyük bir öfke yaratarak Macaristan'ın, 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde revizyonizme yönelmesine neden olmuş ve bu süreçten sonra Macaristan, İtalya ve Almanya gibi revizyonist devletlerle aynı çizgide yer almıştır. Bu doğrultuda Macaristan, ülke içerisinde hakimiyetin sağlanmasını, revizyonist politikalara uygun bir dış politika izleyerek ve azınlıklar konularını öncelik haline getirmiştir.[516]

Yunanistan, 1. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri arasında katılmış ve galip devletler arasında yer almıştır. Savaştan sonra yakın ilişkiler kurduğu İngiltere'nin desteği ile "Megali İdea'ya" ulaşabilmek amacıyla İzmir'e çıkartma yapmışsa da 9 Eylül 1922 tarihinde bozguna uğramış, Türkiye ile önce 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütarekesi'ni daha sonra da 24 Temmuz 1923 tarihinde Lausanne Barış Antlaşması'nı imzalayarak, 10 Ağustos 1920 tarihinde Sévres Barış Antlaşması ile kazandığı toprakları kaybetmiş ve iç bunalıma düşmüştür. Ayrıca Yunanistan bu dönemde hem Türkiye hem de Bulgaristan ile nüfus mübadelesi yapmış olup bu durum savaş sonrası ekonomisinin daha da gerilemesine yol açmış ve 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde ülke içerisinde düzensizlik hakim olmuştur.[517]

1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Almanya'nın ve Macaristan'ın revizyonist politikalarına karşı Yugoslavya, Romanya ve Çekoslovakya bölgedeki ilk ittifak olan Küçük Antantı oluşturmuşlardır. Bu dönemde Balkanlarda oluşan revizyonist ve statükoculardan meydana gelen ikili yapı ve iktidar boşluğu Küçük Antant'ın

[514] Ibid., p. 140.
[515] Joseph Rothschild, *East Central Europe Between the Two World Wars*, ed. by Peter F. Sugar, Donald W. Treadgold, London: University of Washington Press, 1998, p. 155.
[516] Pal Pritz, "Hungarian Foreign Policy in the Interwar Period", *Hungarian Studies*, 17/1, 2003, p. 13.
[517] Yusuf Sarınay, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Münasebetleri (1919-1939)", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 2(1), 1987, pp. 233-235.

oluşmasında etkili olmuş olup Balkan Devletleri bu dönemde ittifak kurarak büyük güçlerin baskısını azaltarak bir nevi *"Orta Avrupa Örgütü"* kurmaya çalışmışlardır.[518] 1. Dünya Savaşı sonunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte imparatorluğun güney kısımları ile Sırbistan topraklarını içerecek şekilde 1 Aralık 1918 tarihinde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya)[519] kurulmuştur.[520] Paris Barış Konferansı'nda Yugoslavya'nın tanınması ve topraklarını genişletmesi sonucunda 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde statükocu politika izlemiştir. Revizyonist devletlere karşı Fransa ile ittifak kurarak ve Küçük Antant'ın üyelerinden biri olmuştur. Ayrıca kuruluşundan itibaren Yugoslavya içerisinde Macmillan'ın ifadesi ile *"sosyal iklimin"* farklı olmasından sonra ülkenin kurucu unsurları olan Sırp, Hırvat ve Slovenlerin dışında 467.000 Macar, 505.000 Alman, 439.000 Arnavut, 231.000 Romen ve 150.000 Türk-ülke içerisindeki en önemli mesele bütünleşmeyi sağlamak üzerine olmuştur.[521]

Romanya, 1. Dünya Savaşı sonunda Bulgaristan (Güney Dobruca), Avusturya (Bukovina), Rusya (Besarabya) ve Macaristan'dan (Transilvanya) toprak elde ederek savaş öncesindeki yüzölçümü ve nüfusunu iki katından fazla arttırarak büyük kazanımlar elde etmiştir.[522] İtilaf Devletleri açısından Bolşevizm ve Rusya için tampon bölge oluşturması açısından önemli bir konuma sahip olan Romanya'nın kazandığı toprakları elinde tutabilmek için statüko yanlısı politikaları desteklemiş ve 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Romanya, Macaristan ve Almanya revizyonizmine karşı Küçük Antant'ın üyelerinden birisi olmuştur. Ayrıca Besarabya topaklarını kendisine katmasıyla Rusya ile ilişkilerinde yaşanan gerginlik sonucunda Rusya karşıtı politika izleyerek 1921 yılında Rusya tehdidine karşı Polonya ile İttifak Antlaşması yapmıştır.[523]

Çekoslovakya, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılması ile imparatorluk içerisinde yaşayan Çekler, Slovaklar ve diğer azınlıkların -Alman, Macar, Polonyalı ve Yahudiler- bağımsızlık hareketleri sonucunda 29 Ekim 1918 tarihinde kurulmuştur.[524] Avusturya-Macaristan

[518] L. S. Stravrianos, *The Balkans Since 1453,* New York: Rinehart&Company, 1958, p. 732.
[519] Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, 3 Ekim 1929 tarihinden itibaren Yugoslavya adını almış olup çalışmanın bundan sonraki bölümünde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı yerine Yugoslavya adı kullanılacaktır. Bkz., Kader Özlem, "Balkanlar'da Faşizmin Gelişimi", ", *Diplomasi Tarihi II,* ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, p. 127.
[520] Macmillan op.cit., p. 117.
[521] Akşin, Fırat, op.cit., p. 102.; Özlem, "Balkanlar'da Faşizmin Gelişimi", loc.cit.
[522] Rothschild, op.cit., p. 281.
[523] Akşin, Fırat, op.cit., p. 107.
[524] Rothschild, op.cit., p. 79.

İmparatorluğu'nun harap edilmemiş endüstrisi gelişmiş toprakları üzerinde kurulması ve Almanya'nın endüstriyel olarak gelişmiş Südetler Bölgesi'ni topraklarına katması ile Çekoslovakya, ekonomik olarak kalkınmak ve hammadde arayışı için Batılı devletlerle ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir. Ancak 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Çekoslovakya; Çekler ve Slovaklar arasında yaşanan sorunlar, Südetler Bölgesi'nde yaşayan üç milyondan fazla nüfusa sahip Almanlar ile Çekler arasındaki rekabet ve Almanların Slovaklardan daha fazla nüfusa sahip olmasına rağmen azınlık olarak bahsedilmelerine karşı itirazları nedeniyle azınlık konusu en önemli mesele olmuştur. Nitekim bu dönemde Almanya ve Macaristan'ın revizyonist politikaları, Çekoslovakya'nın Küçük Antant'ın üyesi olmasının önünü açmıştır.

1.1.1. TÜRKİYE AÇISINDAN DÖNEMİN KONJONKTÜREL ÖZELLİKLERİ

1. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Sévres Barış Antlaşması imzalanmış olsa da TBMM hükümeti bu antlaşmayı tanımayarak Milli Mücadele hareketi başlatmıştır. 1922 yılında Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla Türkiye, Mustafa Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği şekilde, üç yıl boyunca sürdürdüğü "Bağımsızlık Savaşı"nın sonunda kendisine dayatılan barış antlaşmasını reddeden tek devlet olarak, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lausanne Barış Antlaşması imzalamıştır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan son barış antlaşması niteliğinde olan Lausanne Barış Antlaşması'ndan önce yapılan Lausanne Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri ile görüşmeler yapılmış olup diğer barış antlaşmalarından farklı olarak Türkiye, kazanmış olduğu Milli Mücadele sayesinde eşit şartlarda masaya oturmuştur.[525] Lausanne Barış Antlaşması ile Türkiye, Misak-ı Milli hedeflerini büyük oranda gerçekleştirmiş ve uluslararası alanda tanınmış olup bundan sonraki dönemde dış politikasının ana konusu Lausanne Barış Antlaşması'dan kalan sorunlar -Suriye sınırı sorunu (Sancak/Hatay), Osmanlı Devleti'nden kalan Borçlar-Irak sınırı sorunu (Musul), Etabli- olmuştur. Ayrıca Rusya; Irak'ta manda yönetimi ve Kıbrıs'ta dolayı, İngiltere; Suriye'de manda yönetiminden dolayı Fransa, On İki Ada'dan dolayı İtalya ile güçlü devletlerle komşu olan Türkiye, realist bir anlayışla, güvenlik politikası ile paralel yürüttüğü barış politikası –"Yurtta Barış, Cihanda Barış ilkesi"- kapsamında komşuları ile ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir.

[525] *Olaylarla Türk Dış Politikası,* p. 59.

Lausanne Barış Antlaşması'ndan önce -1921 yılında- Fransa ile Türkiye arasında, Ön Barış Anlaşması (Ankara Anlaşması) imzalanmış[526] ve ikili ilişkiler geliştirilmiş olsa da Lausanne Barış Konferansı'nda yapılan görüşmeler sırasında, Suriye sınırı ile Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar sorunu kapsamında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı ikili ilişkiler kötü yönde etkilenmiştir. Yapılan Ön Barış Anlaşması'nda Türkiye ile Suriye sınırı belirlenmiş ve Sancak (Hatay) bölgesine özel bir statü sağlanmıştır. Ancak sınırın bir ay sonra, oluşturulacak bir komisyon tarafından çizilmesi kararlaştırılmış olsa da komisyon 1925 yılına kadar toplanamamıştır.[527] Nihayetinde 1926 yılında anlaşma parafe edilerek sınırlar kesin olarak çizilmiş ve bu gelişmenin etkisi ile aynı yıl Türkiye ile Fransa arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi" imzalanmıştır.[528] 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Fransa ile Türkiye arasındaki bir diğer anlaşmazlık konusu Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar olmuştur. Lausanne Barış Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar, devletin yıkılması ile birlikte üzerinde kurulan devletlere pay edilmesi kararlaştırılmış ve Osmanlı Devleti'nin borçlarından Türkiye'nin payı %67 olarak belirlenmiş olup bu payın %60'ı Fransa'ya karşı olan borçlar oluşturmuştur.[529] Fransa, büyük paya sahip olmasından dolayı borçları konusuyla en çok ilgilenen devlet olmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda borç tutarı ve borçların ödenmesi ile ilgili uyuşmazlıklar oluşmuş ve 1933 yılında yapılan Paris Antlaşması'na kadar Fransa ile borçlar sorunu çözüme kavuşamamıştır.[530]

Lausanne Barış Antlaşması'ndan kalan bir diğer sorun olan Musul, 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Türkiye, Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan Musul'u kendi topraklarına katmak isterken, İngiltere işgal altında bulundurdukları Musul'un Irak sınırları içerisinde kalması gerektiğini savunmuştur. İki devletin anlaşamaması üzerine konu Lausanne Barış Antlaşması'ndan sonra çözümlenmek üzere ertelenmiş ve 1924 yılında konu ile ilgili Haliç Konferansı düzenlenmiştir. Ancak konferansta gelişme yaşanması bir yana İngiltere, Musul'un yanında Hakkâri ilinin yarısını istemiş ve bunun sonucunda ikili ilişkiler

[526] Yapılan anlaşma ile Fransa, TBMM'yi tanıyan ilk Batılı devlet olmuştur. Anlaşma ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Soysal, op.cit., pp. 48-60.
[527] *Olaylarla Türk Dış Politikası*, p. 85.
[528] Sözleşme ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Soysal, op.cit., pp. 281-284.
[529] İsmail Soysal, "Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)", B*elleten*, Cilt 47, Sayı 188, Ekim 1983, p. 974.
[530] Çalışmamızın bu bölümünde 1925 yılına gelişen konjonktürel etkilerin ele alınmasından dolayı bu yıldan sonra gelişen Fransa ile Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar sorunu detaylandırılmamıştır.

gerginleşmiştir.[531] Yaşanan anlaşmazlık sonucu sorun MC'ye götürülmüş, İngiltere'nin MC Konseyi'nde etkili olmasının avantajı ile 16 Aralık 1925 tarihinde Musul'un Irak'a bırakılması kararlaştırılmıştır.[532] Türkiye, bu dönemde üyesi olmasa da, MC tarafından verilen karara, uzun yıllar savaşım vermesi, MC'de İngiltere'nin nüfuzlu olması, dış politikada yalnız olması ve iç sorunları nedeniyle -itiraz etmiş olsa da- kabul etmek zorunda kalmış ve 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye, İngiltere ve Irak arasında "Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanmıştır.[533]

İtalya, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye sınırlarını işgal eden devletlerden biri olmuş olsa da hem iç sorunlarla uğraşması hem de müttefikleri ile problemleri nedeniyle geri çekilmiş ve bu durum Türkiye ile ilişkilerini iyi yönde etkilemiştir. Ancak bu durum, 1922 yılında yayılmacı politikalar izleyen Mussolini'nin İtalya'da faşist yönetimi başlatmasına kadar sürmüştür. Bu dönemde Mussolini, Akdeniz'i Mare Nostrum olarak ifade etmiş olup bölge üzerinde sömürge arayışlarına ve silahlanmaya başlayarak dış politikada saldırgan tutum izlemiştir. Bunlarla birlikte yukarıda ele alınan Fransa ve İngiltere arasında çıkan sınır sorunları karşısında Türkiye aleyhtarı tutum sergilemiş ve tüm bunlar Türkiye'de İtalya'ya karşı güvensizliğe yol açmıştır.

1. Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da Bolşevik Devrimi meydana gelmiş ve 25 Ocak 1918 tarihinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB/ Sovyetler Birliği) kurulmuştur. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1921 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması ile gelişen ilişkiler, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin, Lausanne Barış Antlaşması'ndan kalan sorunların çözümü sırasında çıkan uyuşmazlıklar; Rusya ise Almanya'nın Locarno Antlaşması'nı imzalayarak İtilaf Devletleri ile yakınlaşması durumları iki devleti birbirlerine çekmiştir. Böylece uluslararası konjonktürün etkisi sonucunda oluşan ortak tehdit algısı, iki devleti yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşma sonucunda iki devlet arasında 1925 yılında "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzalanmış olup bu antlaşma iki devlet arasındaki ilişkilerin yaklaşık yirmi yıl daha olumlu yönde seyretmesini sağlamıştır.[534]

---

[531] Uçarol, op.cit., p. 562.
[532] Ibid.
[533] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* p. 304.
[534] Antlaşma ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* pp. 264-270.

1. Dünya Savaşı'na farklı taraflarda katılsalar da Türkiye ile ABD, birbirlerine karşı savaş ilan etmemişlerdir.[535] Nitekim Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri 1918-1923 yılları arasında başlangıç dönemi; 1923-1939 yılları arasında ise ilişkilerin düzenlendiği, uzaktan dostça ilişkilerin geliştiği dönem olmuştur.[536]1918 yılında Wilson tarafından açıklanan 14 Nokta'nın 12. maddesi Osmanlı Devleti'nin çoğunluğunu Türklerden oluşturan bölgelerde güvenliği sağlamayı ve Osmanlı Devleti yönetimi altındaki diğer ulusların özerkliği için özgürlük tanınmasını ve Çanakkale Boğazı'nı uluslararası güvence altında alınacak gemilerin özgürce geçişini kapsamakta olduğu için Türkiye açısından önemli olmuştur.[537] Ayrıca Wilson, Batı Anadolu'nun Yunanistan tarafından işgaline ve Anadolu'da özerk bir Ermenistan kurulmasına yönelik tutum sergilemişse de Milli Mücadele'den sonra bu tutumunu değiştirmiştir.[538] 1918 yılında ABD Generali James Harbord ile Atatürk'ün Sivas'ta yaptığı görüşme ile başlayan ikili ilişkiler[539], 1923 yılından sonra dostça olarak ifade edilse de yeterince gelişmemiştir. Nitekim Lausanne Barış Antlaşması'nın imzalanmasına çok az bir süre kala Türkiye ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin öngören bir antlaşma yapılması için iki devlet arasında görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler sonucunda 6 Ağustos 1923 tarihinde *"Genel Antlaşma"* imzalanarak iki devlet arasında diplomatik ilişkiler başlamış olsa da antlaşmanın boyutu Ermenistan ve kapitülasyonlar sorunu gibi konuları içermemiş olup yalnızca suçluların iadesi ile sınırlandırılmıştır.[540]

1. Dünya Savaşı'ndan sonra revizyonist ve statükocu nitelikte ikiye ayrılan Balkan Devletleri içerisinde Türkiye, statükocu devletler arasında yer almış olup yukarıda ele alınan devletlerle olduğu gibi Balkan devletleri ile de Lausanne Barış Antlaşması'ndan kalan sorunları barışçıl yollarla çözme yoluna gitmiştir. Türkiye ile Yunanistan arasında Lausanne Barış Antlaşması'nda Etabli ve Patrikhaneler sorunu çözümlenememiştir. Aslında Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde, Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rum; Yunanistan'da yaşayan Türk nüfusa ilişkin "Mübadele Sözleşmesi ve Protokol" imzalanmış ve antlaşma kapsamında, 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul'a

[535] Fahir Armaoğlu, "Atatürk Dönemi'nde Türk-Amerikan İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S. 38, C. XII, Temmuz 1997, p. 632.
[536] İsmail Soysal, "Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri", *Belleten,* Cilt XLI, Sayı 162, Nisan 1977, p. 257.
[537] Ibid., p. 258.
[538] Ibid.
[539] Armaoğlu, "Atatürk Dönemi'nde Türk-Amerikan İlişkileri", p. 635.
[540] Ibid., pp. 638-639.

yerleşmiş olan Rumlar ile 1913 yılında yapılan Bükreş Antlaşması ile çizilen yeni sınırlar çerçevesinde Yunanistan'a yerleşmiş Türkler ele alınmış olsa da bu kapsamın farklı yorumlanması iki devlet arasında soruna yol açmıştır.[541] İki devlet arasında çıkan anlaşmazlık Adalet Divanı'na götürülüp görüş istenmiş olmasına rağmen çözülmemiş ve nihayetinde 1 Aralık 1926 tarihinde konu kapsamında Türkiye ile Yunanistan arasında antlaşma imzalanmıştır.[542] İki devlet arasındaki bir diğer sorun da Patrikhane sorunu olmuştur. Lausanne Barış Konferansı sırasında Türkiye, İstanbul'da bulunan Patrikhane'nin taşınmasını istemişse de Yunanistan da dahil Batılı devletlerden gelen tepkiler sonucunda siyasete karışmaması koşuluyla İstanbul'da kalması kararlaştırılmıştır.[543] İki devlet arasındaki ilişkilerin tam anlamıyla düzelmesi ise 1930 yılında İtalya'nın Akdeniz'de tehdit oluşturması sonucunda gerçekleşmiş olup Türkiye ile Yunanistan, 1930 yılında "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması" imzalamıştır.[544]

Türkiye, 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Misak-ı Milli dahilinde statüko yanlısı politika izlemiş olup Balkan Devletleri'nden toprak talep edilmemiştir. Bu politika statüko yanlısı Balkan Devletleri ile iyi ilişkiler kurulmasını sağlamış ve Türkiye iki savaş arası dönemde Yunanistan hariç Balkan Devletleri ile sorun yaşamamıştır. Nitekim 1924 yılında Romanya; 1925 yılında Arnavutluk; 1926 yılında Yugoslavya ile diplomatik ilişkiler kurulmuş ve aynı zamanda bu devletlerle dostluk antlaşmaları imzalanmıştır.[545]

1.1.2 BULGARİSTAN AÇISINDAN DÖNEMİN KONJONKTÜREL ÖZELLİKLERİ

Balkan Savaşları'ndan beri savaşım halinde olan Bulgaristan'da ortaya çıkan ağır şartlardan en çok etkilenen köylüler ve işçiler olmuş ve bu durum 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde iki sınıfın temsilindeki –sırasıyla- Çiftçi Partisi ile Komünist Parti'nin Bulgaristan siyasetinde etkili olmasına neden olmuştur.[546] 1919 yılında kurulacak olan koalisyon hükümetinin liderliğini üstlenen ve 1920 yılında Çiftçi Partisi öncülüğünde iktidara gelerek başkan seçilecek olan Stamboliyski, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan

[541] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* p. 177.
[542] Akşin, Fırat, op.cit., p. 119.
[543] Ibid.
[544] Soysal, op.cit., p. 391.
[545] Akşin, Fırat, op.cit., p. 120.
[546] Jelavich, op.cit., p. 176.

müzakerelere heyet üyesi olarak katılmıştır. Stamboliyski, yapılan müzakereler sırasında *"kötü bir barışın bile"* imzalanacağını ifade etmesiyle[547] daha o dönemde, kendi iktidarlığı döneminde Bulgaristan dış politika esasları arasında yer alan barışçılığı vurgulamış ve aslında iktidara gelmeden dış politikaya yön vermeye başlamıştır.

Bulgaristan, 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanan Neuilly Barış Antlaşması'ndan sonra topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmiş ve antlaşmadan sonra Tamirat borçları, Akdeniz'e çıkış, Makedonya konuları, sınır dışında kalan Bulgarlar Bulgaristan'ın en önemli sorunlarını oluşturmuşlardır. Stamboliyski tarafından savaş sonrasında çıkarlarını koruyacak büyük bir gücün kalmaması ile uluslararası alanda yalnızlaşan Bulgaristan'ın Avrupa devletleri ile iyi ilişkiler kurmak ve Bulgaristan'ın çıkarları kapsamında sorunlara çözüm aramak için 100 günlük bir Avrupa seyahati gerçekleştirmiştir.[548] Avrupalı Devletlerle yakın ilişkiler kurarak diplomatik manevra yakalamak ve çıkarlarını koruyarak Neuilly Barış Antlaşması'ndan kalan sorunlara çözüm aramak için yapılan turun en önemli başarısı Bulgaristan'ın MC'ye üyeliğini kabul ettirmek olmuştur.[549] Nitekim bu gezi sonucunda elde edilen teşviklerle Bulgaristan, 16 Aralık 1920 tarihinde MC'ye üye olarak 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan devletler arasında MC'ye üye olan ilk devlet olmuş[550] ve uluslararası alanda diplomatik izolasyondan çıkararak İtilaf Devletleri'nin Bulgaristan'a yönelik tutumunun yumuşaması sağlanmıştır.[551]

1. Dünya Savaşı sonrası dönemde Bulgaristan'ın dış politikası, Neuilly Barış Antlaşması kapsamında kabul edilen ağır hükümlerin hafifletilmesi olmuş ve bu kapsamda İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan ve değişen uluslararası konjonktürden yararlanmaya çalışmıştır. Örneğin 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın Almanya'nın Ren bölgesini işgal etmesine İngiltere'nin karşı çıkması ve 1924 yılında yapılan Dawes Planı ile 1925 yılında yapılan Locarno Antlaşması ile Almanya'ya karşı uygulanan politikaların hafifletilmesinden kendisinin de Tamirat borçları sorunu

[547] Macmillan, op.cit., p. 141.
[548] Rıdvan Tümenoğlu, *Bulgar Kaynaklarına Göre Mondros'tan Lozan'a Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, 2006, p. 25.
[549] Ibid.
[550] Crampton, op.cit., p. 135.
[551] Kamil, "Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya'da Milli Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri (1919-1922)", p. 98.

kapsamında yararlanabilmesi için İngiltere ve Fransa ile temaslarını yoğunlaştırmıştır.[552] Bulgaristan'ın Neuilly Barış Antlaşması'ndan kalan sorunlarından bir diğeri Akdeniz'e çıkış sorunu olmuştur. Bulgaristan, İngiltere yüzünden Akdeniz'e çıkış sağlanamadığını savunmuş ve bu doğrultuda İngiltere'ye karşı Fransa'yı yanlarına çekmeye çalışmıştır. Ancak tavizler vermeyi dahi kabul edilen Fransa'nın beklentilerinin yüksek olması, bu durumu sonuçsuz bırakmıştır.[553]

Makedonya ve VMRO konusu, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan dış politikasındaki en önemi sorun olmuştur.[554] 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Makedonya toprakları Yugoslavya'ya bırakılmış olup burada yaşan Bulgarlara uygulanan politikalar ve bölgedeki VMRO gibi Bulgar çetelerinin, Yugoslavya'ya karşı faaliyetleri iki devlet arasındaki ilişkilerde sorun teşkil etmiştir. Stamboliyski, iki sorun kapsamında Yugoslavya ile ilişkileri iyileştirmeye çalışmış olsa da Bulgar azınlığa karşı uygulanan asimilasyon politikaları sonucunda VMRO, hükümetin bölgeye yönelik politikalarını eleştirmiş ve Yugoslavya sınırına girerek mücadele etmeye başlamıştır. Bu durum iki devlet arasındaki ilişkileri kötü yönde etkilemiştir. Ancak Stamboliyski'nin barışçıl tavrı- Kardeş Yugozlav ve Sırp halkı olarak hitap ettiği Yugoslavya'ya karşı "her ne pahasına olursa olsun bu sorunun barışçıl yollarla çözülmesi" gerektiğini sık sık dile getirmesi- ve Yugoslavya'nın İtalya'nın revizyonist politikaları karşısında doğu sınırını güvenliğinin tehlikeye düşmesi iki devlet arasındaki ilişkilerin yumuşamasını sağlamış ve 23 Mart 1923 tarihinde iki devlet arasında Niş Antlaşması imzalanmıştır.[555]

Bulgaristan'ın bu dönemdeki en önemli sorunlarından biri sınırları dışında kalan Bulgarlar olmuştur. Nitekim Türkiye ile Yunanistan arasında olduğu gibi Bulgaristan ile Yunanistan arasında da 1. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış antlaşmasında öngörülen ve 1920 yılında imzalanan "Azınlıkların Gönüllü Değişimi Antlaşması" imzalanmış olup Bulgaristan'daki Yunan; Yunanistan'daki Bulgar nüfusun mübadele yapması kararlaştırılmıştır.[556] Bu kapsamda iki devlet, göçleri düzenlemeyi, göçmenlerin taşınır-taşınmaz mallarına yönelik her türlü kolaylığı sağlayacaklarını kabul etmiştirler.

---

[552] Tümenoğlu, *Bulgar Kaynaklarına Göre Mondros'tan Lozan'a Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri,* p. 32.
[553] Ibid., p. 33.
[554] Rothschild, op.cit., p. 326.
[555] Tümenoğlu, *Bulgar Kaynaklarına Göre Mondros'tan Lozan'a Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri,* pp. 41-42; Jelavich, op.cit., p. 178.
[556] İbrahim Kamil, "Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 60, Bahar 2017, p. 105.

1925 yılına gelindiğinde Bulgaristan'dan Yunanistan'a 46.000 Yunan; Yunanistan'dan Bulgaristan'a 123.000 bin Bulgar göç etmişse[557] de antlaşmada öngörülen ekonomik konular ilgili sorunlar çıkmıştır. Böylece sorunlara çözüm bulmak için 29 Eylül 1924 tarihinde Cenevre'de Kalfov-Politis Protokolü; 9 Aralık 1927 tarihinde MC Mali Komitesi yetkilileri gözetiminde Molov-Kofandiris Antlaşması imzalanmış olsa da nüfus mübadelesi ile ortaya çıkan sorun 1964 yılında iki devlet arasında yapılacak olan antlaşmaya kadar çözümsüz kalmıştır.[558]

Stamboliyski, barışçıl politika kapsamında kapitalist devletlerin "Beyaz Enternasyonel"; komünist devletlerin "Kırmızı Enternasyonel" ine karşı, Çekoslovakya, Polonya, Yunanistan ve Romanya'daki köylü partilerinden oluşan ve bu partilerin uluslararası işbirliğini sağlamak için "Yeşil Enternasyonel" kurmuş olup bu ittifağın kurulmasındaki ana amaç "Güney Slav Federasyonu" kurma hedefi olmuştur.[559] Ancak Yeşil Enternasyonel'e katılım gösteren devletlerin nerdeyse hiçbirinde köylü partilerinin iktidara gelememesi ittifağın etkinlik gösterememesine neden olmuştur.[560]

Stamboliyski'nin 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'ın dış politika hedeflerine ulaşmak amacıyla yapmış olduğu girişimlerin sonuçsuz kalması iç politikada tepkiyle karşılanmış olup 9 Haziran 1923 tarihinde gerçekleşen darbe ile Stamboliyski düşülerek yerine darbeyi planlayan kişiler arasında yer alan Aleksandır Tsankov getirilmiştir.[561] Faşist politikalar yürüten ve Mussolini hayranı[562] olan Tsankov'un başa geçmesiyle birlikte iç politikada bireysel hak ve özgürlükler kısıtlanmış olup VMRO'nun faaliyetleri artmıştır. Bu dönemde Tsankov tarafından, revizyonizmi canlı tutmak ve muhaliflerden kurtulmak için göz yumulmuş olan VMRO'nun faaliyetleri -ülke içerisindeki muhaliflere karşı suikast düzenlemek ve Yugoslavya ile Yunanistan'ın çeşitli yerlerine baskınlar düzenlemek- sonucunda Ekim 1925 tarihinde Yunanistan, Güney Bulgaristan'ı işgal etmiştir.[563] İki devlet arasındaki krize, Bulgaristan'ın başvurmasıyla MC müdahale ederek –MC'nin ender başarılarından birisi- Yunanistan geri çekilmiştir.[564] Tsankov dönemi, Stamboliyski dış politikasından oldukça farklı gelişmelere sahne

[557] Ibid., p. 91.
[558] Ibid., pp. 111-113.
[559] Stravdianos, *The Balkans Since 1453,* p. 648; Macmillan, op.cit., p. 141.
[560] Akşin, Fırat, op.cit., p. 113.
[561] Crampton, op.cit., p. 137.; Stravdianos, *The Balkans Since 1453,* p. 650.
[562] Özlem, *"Balkanlar'da Faşizmin Gelişimi",* p. 123.
[563] Stravdianos, *The Balkans Since 1453,* p. 651.
[564] Ibid., p. 652.

olmuştur. Başta yaşanan darbe ve Tsankov döneminde yaşanan siyasi suikastlar ve baskılar, VMRO'nun faaliyetlerine göz yumulması gibi faktörler diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanmış ve bundan dolayı Bulgaristan, bu dönemde diplomatik olarak yalnızlaşmıştır.[565]

1.2. 1925 TÜRKİYE- BULGARİSTAN DOSTLUK ANTLAŞMASI İLE EK PROTOKOLÜ VE OTURMA (İKAMET) SÖZLEŞMESİ

Türkiye ile Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925 tarihinde "Türkiye- Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü" ve antlaşmaya bağlı olmasa da aynı gün iki devlet arasında "Oturma (İkamet) Sözleşmesi" olmak üzere toplam üç diplomatik belge Türkiye temsilcisi dönemin Dışişleri Müsteşarı Tevfik Kamil Bey (Koperler) ile Bulgaristan Ortaelçisi Simeon Radeff tarafından imzalanmıştır.[566]

Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nın ilk maddesi, iki devlet arasında *"bozulmaz bir barış ve içten ve sonsuz bir dostluk"* kurulacağı ifade edilmiş olup antlaşma günümüzde hala geçerliliğini korumasından dolayı önemli bir nitelikte olmuştur.[567] Antlaşmanın ikinci maddesine Devletler Hukuku kuralları kapsamında iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması ifade edilmiştir.[568] Nitekim Türkiye'de antlaşmanın TBMM tarafından kabul edilmesi ile birlikte 14 Eylül 1926 tarihinde Hüsrev Bey (Gerede), Bulgaristan'a orta elçi olarak atanmıştır.[569] Bulgaristan'ın elçi ataması Parlamento'nun antlaşmayı geç onaylamasından dolayı yaklaşık sekiz ay sonra gerçekleşmiş olup 5 Mayıs 1927 tarihinde Teodore Pavloff, Türkiye'ye orta elçi olarak atanmıştır.[570]

Türkiye- Bulgaristan Dostluk Antlaşması'nda, Türkiye'nin 1923 yılından itibaren 40'a yakın devletle imzalamış olduğu dostluk antlaşmalarından farklı olarak Bulgaristan Türkleri düşünülerek ele alınmış ve bu kapsamda antlaşmanın ayrılmaz parçası olarak Ek Protokol imzalanmıştır.[571] Ek Protokolün A paragrafında Türkiye, Lausanne Barış Antlaşması'nda Müslüman olmayan azınlıkların korunması ile alakalı kabul etmiş olduğu

---

[565] Jelavich, op.cit., p. 181.
[566] Antlaşma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* pp. 253-263.
[567] Bilal N. Şimşir, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler*, Terazi Yayıncılık, 2010, p. 5.
[568] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* loc.cit.
[569] Şimşir, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler*, p. 6.
[570] Ibid.,
[571] Ibid., p. 7.

hükümleri Türkiye'de yaşayan Bulgarların; Bulgaristan da Neuilly Barış Antlaşması ile Bulgaristan'da yaşayan azınlıklar için kabul ettiği hükümleri Bulgaristan'da yaşayan Türkler'in yararlanması öngörülmüştür.[572] Neuilly Barış Antlaşması'nda azınlıklara verilen fiilen ve hukuken Bulgar vatandaşlarının sahip olduğu haklardan -din, dil, ırk ve milliyet ayrımının gözetilmemesi, tam eşitlikten yararlanma, dini vecibeleri özgürce yerine getirme, medeni ve siyasal bütün haklara sahip olma, devlet memuru dahil istedikleri mesleği seçebilme, her alanda kendi dilini kullanabilme vb.- yararlanmaları teminat altına alınmıştır.[573] Ayrıca sağlanan haklar, MC'nin güvencesi altında olmasını Bulgaristan'ın tek taraflı olarak hakları değiştiremeyeceğini içeren Neuilly Barış Antlaşması'nın 57. maddesi de Bulgaristan Türkleri kapsamında olmuştur.[574]

Aynı tarihte yapılan ve Şimşir'in *"Göç anlaşması gibi sözleşme"* olarak ifade ettiği Oturma (İkamet) Sözleşmesi kapsamında Türkiye'de bulunan Bulgarlar'ın; Bulgaristan'da bulunan Türkler'in oturma ve yerleşme hakkı üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu kapsamda iki azınlık grubu da öteki taraf ülkesinde oturma ve yerleşme hakkına sahip olmuş ve dolaşım serbestliği kazanmıştır.[575] Oturma Sözleşmesi, göç ve göç hükümlerini içermesi bakımından Bulgaristan Türkleri'nin durumunu doğrudan etkilemiş ve bundan dolayı önemli bir niteliğe sahip olmuştur.[576] Sözleşmede, iki devletinde anlaşmada belirtilen azınlıklarının göç etmesi konusunda, taşınır mallarını ve hayvanlarını yanlarında götürüp taşınmaz mallarını serbestçe tasfiye etmesi vb. konularda zorluk çıkarmaması öngörülmüştür.[577] Ayrıca sözleşme yapılırken süre olarak dört yıl belirtilmiş olsa da daha sonra feshedilmemiş ve yürürlükte kalmıştır.

1.3. GÖÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA ANALİZ

Göç diplomasisi, tıpkı diplomasi gibi genelde devletlerin ortak dış politika hedeflerine ulaşmak veya ortak dış politika tehditleri kapsamında güvenliğini sağlamak veya farklı dış politika hedeflerine ve tehditlere sahip olsalar da birbirlerinin desteğine ihtiyaç duymaları halinde müzakere, sözleşme, antlaşma gibi diplomatik yollara

[572] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* p. 256.
[573] Neuilly Barış Antlaşması kapsamında azınlıklara verilen haklar ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, p. 378.
[574] Şimşir., *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler*, p. 10.
[575] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* p. 260.
[576] Şimşir, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler*, p. 11.
[577] Ibid.

başvurulan bir dış politika aracı olmuştur. Bir devletin dış politikasını şekillendiren unsurun içinde bulunduğu uluslararası konjonktürün koşulları ve verileri olmasından dolayı çalışmada göç diplomasisi kapsamında yapılacak olan analizde devletlerin uluslararası konjonktürün koşullarına bağlı olarak dış politika hedefleri açıklanarak Türkiye ile Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925 tarihinde "Türkiye- Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü" sonrasında yaşanan göç hareketi dönem itibari ile Bulgaristan Devleti'nin Başbakanı Tsankov olsa da ikili ilişkilerinin kurulmasında zemin hazırlayan Stamboliyski dönemi de ele alınarak analiz yapılacaktır.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan Osmanlı Devleti birçok devlet tarafından işgal edilmiş ve kendisine Sévres Barış Antlaşması imzalatılmıştır. Ancak ağır hükümler içeren Sévres Barış Antlaşması, Atatürk öncülüğünde başlatılan Milli Mücadele hareketi ile Osmanlı Devleti'nden sonra kurulan Türkiye, kendisine dayatılan bu antlaşmayı kabul etmediğini göstererek 1. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan barış antlaşmasını reddeden ve buna karşı çıkan tek devlet olmuştur. Türkiye, başlattığı Milli Mücadele hareketinde başarılı olmasıyla 24 Temmuz 1923 tarihinde İtilaf Devletleri ile Lausanne Barış Antlaşması imzalamış olup bu dönemdeki dış politika hedeflerinden biri olan uluslararası alanda tanınmayı gerçekleştirmiştir. Bu dönemden sonra Türkiye, Lausanne Barış Antlaşması'ndan kalan sorunlar, – Fransa ile dış borçlar ve Suriye sınırı, İngiltere ile Musul sınırı, Yunanistan ile Etabli sorunu- sınırları dışında kalan Türk azınlıklığın durumu ve dış politikada etkisini arttırmak amacıyla diğer devletlerle dostluk antlaşması imzalayarak resmi olarak diplomatik ilişkileri başlatmaya çalışmıştır. Ayrıca Türkiye'nin sınırları dışında kalan ve baskıya uğrayan Türk azınlığa yönelik politikası genellikle Türk azınlığın Türkiye'ye göçünü teşvik etmek şeklinde olmuştur. Sonuç olarak 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politika hedefleri;

a) Ülkenin uluslararası alanda tanınması,
b) Ülkenin toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin garanti altına alınması,
c) Lausanne Barış Antlaşması'ndan kalan sorunların çözümlenmesi,
d) Türkiye sınırları dışında kalan Türklerin korunması olarak sıralanabilir.

1. Balkan Savaşı'ndan itibaren savaş halinde olan Bulgaristan, 2. Balkan Savaşı ve 1. Dünya Savaşı'nda yenilerek ağır şartlar altında kalmıştır. Büyük Bulgaristan'ı kurma

hedefi doğrultusunda çıktığı mücadelede topraklarının %16'sını kaybetmiş[578] ve savaş sonunda İtilaf Devletleri ile Neuilly Barış Antlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Bulgaristan Başbakanı olan Stamboliyski, içinde bulunulan durumdan barışçıl politikalar izleyerek çıkılabileceğini ileri sürmüş olup bu politikasını daha başbakan olarak seçilmediği dönemde Neuilly Barış Antlaşması için yapılan görüşmeler sırasında "kötü bir barışın" bile imzalanacağını ifade etmesi ile ortaya koymuştur.[579] 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan dış politikasındaki sorunları tamirat borçları, Akdeniz'e çıkışın kapatılması, Makedonya ve sınırları dışında kalan Bulgarlar oluşturmuştur. Bulgaristan hem bu sorunların çözümlemek hem de diğer devletlerle işbirliği yoluna giderek uluslararası alanda tanınmak için 100 günlük Avrupa seyahatine çıkma, İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak ilişkiler geliştirme ve ortak tehdit algısına karşı ittifaklar kurma yoluna gitme gibi çeşitli yollara başvurmuştur. Bu kapsamda Stamboliyski'nin dış politika hedefleri;

a) Ülkenin uluslararası alanda tanınması,
b) Ülkenin toprak bütünlüğünün ve güvenliğinin garanti altına alınması,
c) Uluslararası alanda izolasyondan çıkış ve komşularla iyi ilişkiler kurma,
d) Neuilly Barış Antlaşması'nın revizyonu,
e) Bulgaristan sınırları dışında kalan Bulgarların korunması olarak sıralanabilir.

9 Eylül 1923 tarihinde Bulgaristan'da yaşanan darbe sonucunda Stamboliyski düşürülerek yerine Tsankov getirilmiştir. Mussolini hayranı olan ve Stamboliyski'nin barışçıl politikasını başarısız bulan Tsankov, güçlü bir devlet gücü oluşturmak ve Neuilly Barış Antlaşması'nın revizyonunu sağlamak için VMRO'nun faaliyetlerine göz yummuştur. Bu durum diğer devletlerle ilişkilerin gerilemesine yol açmış olup Bulgaristan'ın içinde bulunduğu durum başta darbe, siyasi suikastlar, baskılar, VMRO'nun diğer ülkelere saldırıları ve bu saldırılara göz yumulması gibi nedenlerin etkisi ile düzelmemiş ve bu dönemde Bulgaristan diplomatik olarak yalnızlık yaşamıştır. Sonuç olarak Tsankov dönemi Bulgaristan dış politikasının hedefleri;

a) Güçlü devlet gücü,
b) Neuilly Barış Antlaşması'nın revizyonu,

[578] Crampton, op.cit., p. 130.
[579] Macmillan, op.cit., p. 141.

c) Doğu Trakya bölgesinde bulunan Bulgarların durumu olarak sıralanabilir.

İki devlet ilişkileri ise 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politika hedefleri ile Stamboliyski'nin Bulgaristan'da Başbakan olduğu dönemde Bulgaristan'ın dış politika hedefleri birbirine daha yakın olsa da iki devletin 1. Dünya Savaşı'nda sonra imzalamış oldukları barış antlaşmalarında ikili ilişkilerin kesilmesinin söz konusu olması bu dönemde resmi olarak diplomatik ilişkilerin geliştirilememesine yol açmıştır. Ancak yine de Türkiye'nin Milli Mücadele sırasında Bulgaristan'ın desteğinin sağlanması; Bulgaristan'ın, Türkiye'nin Milli Mücadeleyi kazanması ile Sévres Barış Antlaşması'na gelen düzenlemelerin Neuilly Barış Antlaşması'nın revizyonunu sağlayacağını düşünmesi ve Türkiye'nin Milli Mücadeleyi kazanacağını düşünerek komşuluk ilişkilerini geliştirmek istemesi -kısaca ortak çıkarlar- iki devlet arasındaki ilişkilerin yasaklanmış bile olsa gelişmesinde etkili olmuştur. Nitekim Atatürk, Bulgaristan'ın coğrafi, politik ve ekonomik olarak Türkiye'nin en yakınında bulunduğunu ifade ederek kurulacak olan dostluğun iki devleti karşılıklı olarak daha güçlü ve bağımsız yapacağını açıklamıştır.[580] Stamboliyski döneminde ikili ilişkiler artmış ve dostluk antlaşması yapılması için hazırlıklar yapılmış olsa da iki devlet arasında resmi olarak diplomatik ilişkiler kurulamadan 9 Haziran 1923 tarihinde Bulgaristan'da gerçekleşen darbe sonucunda Stamboliyski düşürülerek yerine Tsankov başbakan olmuştur.

Türkiye'nin Atatürk dönemindeki dış politika hedeflerine ulaşmak amacıyla uyguladığı politika, sorun yaşamış olduğu ilgili devlet/devletlerle önce müzakere masasına oturma sonrasında ise anlaşmaya varılması halinde Dostluk Antlaşması imzalayarak ikili ilişkileri resmi ve hukuki bir zeminde başlatma şeklinde olmuştur.[581] Nitekim Laussaune Barış Antlaşması'ndan sonra kalan sorunlar kapsamında İngiltere ile Musul sorununun çözümlenmesinden sonra 1926 yılında Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması; Fransa ile Hatay sorununu çözümlenmesinden sonra 1926 yılında Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi yapılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye tıpkı Musul ve Hatay sorununda olduğu gibi "Türkiye sınırları dışında kalan Türklerin korunması" kapsamıında da Türk nüfusunun en fazla olduğu devlet olan Bulgaristan ile de müzakere yoluna girmiştir. Nitekim Stamboliyski hükümeti döneminde başlanan dostluk antlaşması

[580] Tatarlı, op.cit., p. 916.
[581] Şimşir, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler*, p. 4.

görüşmeleri, Tsankov'un başa geçmesiyle 1924 yılında devam etmiş olsa da görüşmeler sırasında iki devlet arasında yaşanan en büyük anlaşmazlık Türkiye'nin iki devlet arasında yapılacak dostluk antlaşmasının yanında Bulgaristan Türkleri'nin azınlık haklarını ve göçlerini güvence altına alacak olan bir ek antlaşma yapmak istemesi olmuştur.[582] Bulgaristan ise 1. Dünya Savaşı'nda aynı cephede yer alınması ve sonrasında yapılan antlaşmalara rağmen diplomatik ilişkilerin gizli de olsa sürdürülmesi nedeniyle iki devlet arasındaki ilişkilerin zaten dostluk çerçevesinde ilerlediğini, Bulgaristan'ın komşularıyla yaşadığı sorunlardan dolayı Türkiye ile ilişkilerini korumak istediğini ve bu kapsamda Türkiye'ye yönelik herhangi bir hak talebinin olmadığını belirterek iki devlet arasında Dostluk Antlaşması'nın yapılmasına gerek olmadığını savunmuştur. Ayrıca Bulgaristan içerisinde iki devlet arasında yapılan görüşmelerde özellikle azınlık ve göçmenlerle ilgili konularda anlaşma sağlanamamasından dolayı yapılması istenilen antlaşmanın Bulgaristan'ın çıkarlarına uymadığını savunan görüşler de hâkim olmuştur.[583] Konu kapsamında iki yıl boyunca görüşmeler sürdürülmüşse de 1925 yılına gelindiğinde Bulgaristan'ın göç konusundaki kararsız tutumu üzerine Atatürk, iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını sağlayacak antlaşmanın imzalanmasının verimsiz bir şekilde uzatıldığını, iki devletin kamuoyunun etkilendiğini ve bundan dolayı görüşmelerin artık bir sonuca vardırılması gerektiğini ifade etmiştir.[584] Bu dönemde 5-16 Ekim 1925 tarihinde İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve Almanya arasında imzalanan Locarno Antlaşması'nda Almanya'nın Batı sınırının kesinleşmesine rağmen Doğu sınırı ile ilgili bir düzenlemenin yapılmamış olması Sovyetler Birliği, Bulgaristan gibi Doğu'daki devletleri tedirgin etmiş olmasından ve Bulgaristan iyi ilişkiler sürdürdüğü tek komşusunu Locarno Antlaşması sonrası ortamda kendisinden uzaklaştırmak istememesinden dolayı Atatürk'ün yaptığı açıklamadan sonra 18 Ekim 1925 tarihinde "Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü ve Oturma (İkamet) Sözleşmesi" imzalanmıştır.

Göç diplomasisi kapsamında yapılacak olan analizde Atatürk'ün yukarıda ele alınan ifadesi önemlidir. Atatürk'ün ifadesi Türkiye kapsamında ele alınacak olursa, Türkiye'nin bu dönemdeki azınlık ve göç konularındaki politikasının ana hedefi ulus devlet yaratma sürecinden dolayı sınır dışında kalan Türklerin Türkiye'ye gelmelerini

[582] Ibid.
[583] Tatarlı, op.cit., pp. 926-929.
[584] Hakov, op.cit., p. 1375.

kolaylaştırmak ve sınır dışında kalan ve baskı altında olan Türk azınlıkların haklarını korumak şeklinde olmuştur. Bu amaçlar kapsamında Türkiye ilk aşamada göç politikası kapsamında görüşmelere devam etmiş olsa da Bulgaristan'ın kararsız tutumu nedeniyle Locarno Antlaşması'ndan sonra uluslararası sistemde Almanya'nın doğu sınırına yönelik belirsizliğin Bulgaristan'da tehdit algısı yaratmasını ve komşularıyla kötü ilişkileri olmasından dolayı Türkiye ile ilişkilerini kesmek istemeyeceğini öngörmüş olup bu durumu iki devlet arasındaki diplomatik sürecin gelişmesi için pazarlık stratejisi haline getirmiştir. Sonuç olarak Türkiye, ikili ilişkilerin devletler hukuku çerçevesinde geliştirilmesini amaç edindiği noktada iki devlet arasındaki en önemli sorun olan Bulgaristan Türkleri meselesini ilk aşamada göç politikası kapsamında ulus devlet inşası ve sınır dışında kalan Türk azınlığın haklarını korumak amacıyla ele almış olsa da Bulgaristan'ın sergilemiş olduğu anlaşmaz tavır nedeniyle uluslararası konjonktürden yararlanarak ilişkileri sonlandırma kararı alınabileceğini açıklamış ve Bulgaristan'ı "güvenlik" kapsamında stratejik pazarlık içerisinde bırakarak göç diplomasisi uygulamıştır. Bulgaristan ise ikili ilişkilerin korunmasında stratejik bir unsur haline gelen Bulgaristan Türkleri hususunu, uluslararası konjonktürdeki tehditler nedeniyle kabul etmiş olup göçü güvenlik kapsamında araçsallaştırmıştır. Nitekim Bulgaristan'ın Türkiye ile antlaşma yapmasından kısa bir süre sonra VMRO'nun Yunanistan'a karşı yapmış olduğu saldırılar sonucunda Yunanistan, Ekim 1925 tarihinde Güney Bulgaristan'ı işgal etmiştir. Bu durum Bulgaristan'ın MC'ye başvurması ile Yunanistan geri çekilmesiyle sonuçlanmasından dolayı büyük bir soruna yol açmış olmasa da Bulgaristan'ın iyi geçindiği tek komşusu olan Türkiye ile ilişilerini kesmemesi yolunda doğru bir karar alındığını göstermesi açısından önemlidir. Sonuç olarak 1925 yılında imzalanan "Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü ve Oturma (İkamet) Sözleşmesi" çerçevesinde iki devlet arasında güvenlik kapsamında –Türkiye açısından- amaç ve -Bulgaristan açısından- araç olarak göç hareketleri ikili ilişkilerin gelişmesinde kullanılarak göç diplomasisine başvurulmuştur.

2. İLİŞKİLERDE GÜVENSİZLİK DÖNEMİ

Bu bölümde Türkiye ile Bulgaristan arasında 1950-1951 yılları arasında gerçekleşen Bulgaristan Türkleri'nin zorunlu göçü, göç diplomasisi kapsamında analiz edilecektir. Yaşanan göç hareketi, dönemin konjonktürel özellikleri ele alınarak analiz

edileceği için "Soğuk Savaş Döneminde Soğuk ve Durgun Dönem" başlığı altında incelenecek olsa da dönemin özellikleri iki devlet arasında gerçekleşen antlaşmanın gerçekleştiği yıllar arasına -1950-1951- kadar ele alınacaktır.

2.1 DÖNEMİN KONJONKTÜREL ÖZELLİKLERİ

2. Dünya Savaşı, Mihver Devletleri olarak adlandırılan Almanya, İtalya, Japonya ve Bulgaristan; Müttefik Devletler olarak adlandırılan İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği ve ABD katılımıyla 1 Eylül 1939 ile 2 Eylül 1945 yılları arasında yaşanmış olup müttefik devletlerinin kazanması ile sonuçlanmıştır. Yaklaşık 6 yıl süren savaşta, sıcak çatışmalar her ne kadar Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Afrika'da olmuşsa da dünyadaki bütün devletler savaştan etkilenmiş ve bu durum uluslararası sistemde önemli değişikliklere neden olmuştur.[585] 2. Dünya Savaşı'nın yarattığı en önemli sonuçlardan biri olan güçler dengesinde yaşanan gelişmeler, iki kutuplu sistemin ortaya çıkmasında etkili olmuş ve uluslararası sistemdeki devletlerin iki kutup çevresinde kümelenmesi anlaşmazlıkların ve çatışmaların çıkmasına neden olarak bu durum "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan dönemi başlatmıştır.

2. Dünya Savaşı daha sonlanmadan Müttefik Devletler, hem savaşın seyri hem de savaş sonrası kurulacak düzenin nasıl tesis edileceği gibi çeşitli konuların çözüme kavuşturulması için çeşitli konferanslar düzenleyerek "Diplomasi Savaşları" vermişlerdir.[586] Verilen Diplomasi Savaşları'nda ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere "playmaker" olarak görev üstlenmiş olup yapılan görüşmeler sonucunda devletler arasında ortaya çıkan farklı tutum ve davranışlar savaş sonrasında ortaya çıkacak olan Soğuk Savaş döneminin habercisi olmuştur. Nitekim savaş sırasında ortak düşmana karşı hareket eden Franklin Roosevelt, Josef Stalin, Winston Churchill savaşın sonuna doğru 4-11 Şubat 1945 tarihinde yapılan Yalta Konferansı'na kendi çıkarları doğrultusunda katılarak birbirlerinden farklı isteklerde bulunmuş ve Soğuk Savaş dönemini başlatmış olsalar da ileride Müttefik Devletler arasındaki birliğin tamamen bozulacak olması henüz

[585] 2. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemin yapısı değişmiş olup bu değişiklikler: Sistemde daha önce ana aktör olarak yer almamış olan ABD ve Sovyetler Birliği ön plana çıkarak iki kutuplu sistemi oluşturması, uluslararası sisteme ilk defa ideoloji unsurunun dahil olması, sömürgeciliğin kaldırılması, uluslararası politikanın sınırlarının genişlemesi, kara ve denizin yanında uzayın da uluslararası sitemin alanının içerisine girmesi ve artık savaş, siyaset gibi ekonominin de uluslararası sistemdeki önemli konular arasında yer alması şeklinde sıralanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, pp. 319-321.

[586] Özdal, Karaca, op.cit., p. 204.

büyük ölçüde anlaşılmamıştır.[587] Yalta Konferansı sırasında ABD Başkanı Roosevelt'in önceliği barışın korunması için milletler arası bir örgütün kurulması –BM-, kurulacak olan örgüt tarafından sağlanacak güvenli ortam sayesinde Amerikan askerinin Avrupa'dan çekilmesi ve Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş ilan etmesi iken; Sovyetler Birliği lideri Stalin'in önceliği Almanya'nın saldırısına karşı güvenli ortamın tesis edilmesi ile savaş tazminatı alınması, ABD'nin yardımlarının devamlılığı, Asya'daki çıkarları; İngiltere Başbakanı Churchill'in önceliği Almanya ve Polonya sorunlarının çözümlenmesi ve İngiliz nüfuzunun Balkanlar'da ile İran'da görüşülmesi olmuştur.[588] Her devletin kendi önceliklerinin olmasından dolayı anlaşmazlıklar çıkmış olsa da 11 Şubat 1945 tarihinde Yalta Kararları kabul edilmiştir. Bu kapsamda Almanya'nın Fransa'da dahil edilerek dört devlet tarafından işgal edilmesi, bir daha barışı bozacak veya tehdit edemeyecek hale getirilmesi ve savaş tazminatı ödemesi gibi kararların yanında BM'nin kurulması için konferans yapılması kabul edilmiştir.

Her ne kadar Yalta Konferansı'nda, 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da BM'nin kurulması için konferans düzenlenmesi kararlaştırılmış olsa da BM'nin temelleri 1944 yılında yapılan Dumbarton Oaks Konferansı'nda şekillendirilmiştir. Nitekim bu konferansta BM'nin yapısı üzerine tartışmalar yapılmış ve BM'nin görevleri ve yetkileri taslak halinde de olsa belirlenmiştir. Resmi adı "Uluslararası Örgüt Oluşturmaya Mahsus Birleşmiş Milletler Konferansı" olan San Francisco Konferansı'nda ise BM'nin yapısı, temsil şekilleri ve etkileri üzerine kararlar alınmıştır.[589] Böylece amacı uluslararası birliği korumak ve bozulan barışı yeniden tesis etmek olan BM kurulmuştur. Konferansta BM kurulmasına dair ortak karar alınmış olsa da hem küçük devletler ile büyük devletler (ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Çin, Fransa) arasında hem de Sovyetler Birliği ile ABD arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Küçük devletler, büyük devletlerin BM içerisinde üstünlük kurmak istemelerine karşı çıkmış olup bu durumun çözümü kapsamında Genel Kurul'da devletlerin eşitliği söz konusu iken Güvenlik Konseyi'nde büyük devletlere veto hakkı verilmiştir. Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki anlaşmazlığı konferansın başkanlığı, Polonya'nın temsil şekli, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın konferansa katılması gibi konular oluşturmuş olup ABD Başkanı Roosevelt'in ölmesi üzerine yerine geçen

[587] Henry Kissinger, *Diplomasi*, trans. by İbrahim H. Kurt, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 1998, p. 387.
[588] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, p. 304.
[589] Uçarol, op.cit., p. 623.

Harry Truman, konferansta Roosevelt döneminde Sovyetler Birliği'ne uygulanan yatıştırma politikasının son verildiğini ve ikili ilişkilerin karşılıklılık esasına dayandırılacağını ifade etmiştir.[590]

Mayıs 1945'te Almanya'nın teslim olmasından sonra Almanya'nın geleceği ile tazminat, Mihver Devletleri'nin (İtalya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya, Finlandiya) statüsü gibi Avrupa'daki sorunları görüşmek amacıyla 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında "Üç Büyükler Konferansı" olarak da bilinen "Postdam Konferansı" düzenlenmiştir.[591] Postdam Konferansı'nda anlaşmazlıklardan kaçınmak için daha çok genel ilkeler kapsamında barışın nasıl sağlanacağı konu alınmış nitekim Müttefik Devletleri ile Mihver Devletleri arasında yapılacak olan barış antlaşmalarının detaylarına daha sonra düzenlenecek olan konferanslarda -11 Eylül 1945 Londra Barış Konferansı, 16 Aralık 1945 Moskova Konferansı, 29 Temmuz 1946 Paris Barış Konferansı- belirlenmiştir.[592] Ancak yine de üç devletin kendi çıkarları için öne sürdüğü istekler konferansı Kissinger'ın ifadesi ile "sağırlar diyaloğuna" dönüştürmüştür.[593] Böylece Müttefik Devletler arasındaki anlaşmazlıklar, daha çok şiddetlenip açığa çıkarak Postdam Konferansı ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin yaptığı son büyük konferans olmuş ve bundan sonra uluslararası sistem iki bloğa ayrılarak yeni döneme geçilmiştir.

2. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği, Almanya'nın işgalinden koruma amacı altında Doğu Avrupa'da -Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan- sosyalist rejimlerin kurulmasını sağlamıştır. Bunun yanında nüfuz alanını genişletmek amacıyla Türkiye, İran ve Yunanistan üzerine baskılar uygulayarak Doğu Akdeniz'e inmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin bu emperyalist politikaları ABD'yi ve Avrupa devletlerini endişeye düşürerek bu duruma karşı hareket edilmiştir. Nitekim 5 Nisan 1946 tarihinde ABD eyaletlerinden Missouri'nin Fulton şehrinde Churchill tarafından, *"Baltık'taki Sttetin'den (Szczecin) Adriyatik'teki Trieste'ye kadar "demir perde" (iron curtain) indiğini"* ifade edilmiştir.[594] Churchill'in yaptığı bu konuşmadan sonra Soğuk Savaş'ın başladığı büyük ölçüde kabul edilmişve Avrupa Demir Perde'nin önünde ve arkasında bulunan devletler olarak ikiye ayrılmıştır. Ayrıca bu dönemde İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile Yunanistan üzerinde baskısını arttırmasıyla ve bu

[590] Ibid., p. 624.
[591] Ibid., p. 626; Kissinger, op.cit., p. 404.
[592] Yapılan barış konferansları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Uçarol, op.cit., pp. 660-663.
[593] Kissinger, loc.cit.
[594] Ibid., p. 411.

bölgelerde çıkar sahibi olmasına rağmen savaştan sonra gücünü geri toplayamadığından dolayı 1947 yılında ABD'ye iki nota vererek iki devlete askeri ve ekonomik yardımda bulunulması gerektiğini bildirmiştir. Bu kapsamda İngiltere, "birinci devlet" olma niteliğinden vazgeçmiş olup sorumluluğu ABD'ye bırakmıştır.[595]

Avrupa'daki çıkarlarına hizmet eden, bu çıkarlara engel olanlara ise karşı çıkan yeni bir Avrupa politikası geliştirilmesi –güç dengesi- gerektiğini savunan ABD ise İngiltere'nin bu bildirisini kabul ederek Türkiye ve Yunanistan'a yardımın öngörüldüğü Truman Doktrini'ni ilan etmiştir. Truman Doktrini, ABD'nin uluslararası alanda sosyalist saldırganlık ve yıkıma karşı koyma, engelleme ve durdurma taahhüdü olarak formüle edilmiştir.[596] Hava ve atom gücü üstünlüğüne sahip olan ABD'de diğer devletlerin davranışlarını kolayca etki etme düşüncesi ortaya çıkarken Avrupa devletleri tarafından ABD, özgürlükler ve güvenlik için garantör devlet olarak görülmüştür.[597] Sovyetler Birliği'ne karşı ilk ciddi girişim olan Truman Doktrini'nde, Soğuk Savaş'ın ilk adımları somut bir şekilde atılmıştır.[598]

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki diğer devletlerin de çökmüş olan ekonomileri karşısında ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, iki taraflı askeri ve ekonomik yardımlardan ziyade daha geniş bir kapsamlı olarak Avrupalı devletlerin kendi içerisindeki ekonomik işbirliğine dayanan Marshall Planı'nı gündeme getirmiştir. Batı Avrupa'nın ekonomik restorasyonu olarak da ifade edilen Marshall Planı kapsamında 1947 yılında "Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı" adıyla başlatılan çalışmalar sonucunda ABD tarafından 3 Nisan 1948 tarihinde çıkarılan "Ekonomik İşbirliği Kanunu" ile Avrupa'ya ekonomik yardımlar başlamıştır.[599] Ayrıca 17 Mart 1948 tarihinde Sovyetler Birliği'nin emperyalist politikalarına karşı ilk savunma ve işbirliği örgütü olan "Batı Avrupa Birliği" (Western European Union-WEU)[600]; 16 Nisan 1948 tarihinde ise Avrupa devletleri tarafından ekonomik planlama ve işbirliği sağlamak amacıyla "Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü" (Organisation for European Economic

---

595 Uçarol, op.cit., p. 666.
596 Hans J. Morgenthau, *A New Foreign Policy for the United States*, New York: Frederick A. Praeger, 1969, p. 9.; Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, 2. Cilt, trans. by Baskın Oran, Ünsal Oskay, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970, p. 778.
597 Ali Arsın, "Soğuk Savaş'ın Kaynakları ve NATO'nun Kuruluşuna Yol Açan Gelişmeler", *NATO Savunma ve Eğitim Yönleri Sempozyumu (5-6 Ocak 1984)*, ed. by Cahit Kavcar, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1984, pp. 6-7.
598 Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, p. 57.
599 Uçarol, op.cit., p. 668.
600 Ibid.

Cooperation- OEEC) kurulmuştur.[601] WEU'nun kurulmasından kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği tarafından Batı Berlin'in ablukaya alınması, ABD Senatörü Arthur Vandenberg tarafından zaten 1941 yılında *"Washington'ın veda konuşmasını çöpe atıp, kendimizi güç politikalarına ve Avrupa, Asya ve Afrika'daki savaşa dahil ederek artık geri dönemeyeceğimiz bir yolun ilk adımı attık"*[602] diyerek Monroe Doktrini'nden vazgeçileceğini ifade etmişse de bu ifadeyi 11 Haziran 1948 tarihinde ABD Kongresi'nde öneri olarak sunmasıyla ve kongre tarafından onaylanmasıyla "Vandenberg Kararları" olarak adlandırılan öneri sonucunda Monroe Doktrini bırakılmıştır.[603] Monroe Doktrini'nin bırakılmasıyla ABD tarafından Avrupa'daki devletlerin, ekonomik desteğin yanında Sovyetler Birliği baskısından kurtulmaları amacıyla askeri savunma olarak da desteklenmesinin gerekliliğinin düşünülmesi kapsamında 4 Nisan 1949 tarihinde NATO (North Atlantic Treaty Organization) kurulmuştur. Katılan devletlerin askeri savunmasına sağlanan desteğin yanında Sovyetler Birliği'ni askeri olarak çevreleme politikası olarak da ifade edilebilecek NATO kapsamında yapılan antlaşmanın beşinci maddesi ortaklaşa savunma ilkesine dayanmakla birlikte üye devletlerden birisine yapılan saldırı hepsine sayılacağı ve bu saldırı karşısında hep birlikte hareket edileceği ifade edilmiştir.[604] NATO'nun kurulması Sovyetler Birliği emperyalizmine karşı ilk defa set koyarak Batı güvenlik sisteminin kurulmasını sağlamış böylece "Batı Bloku" ortaya çıkmıştır.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra hem Avrupa kıtasında hem de Asya kıtasında güç boşlukları oluşmuş olup Sovyetler Birliği, bu boşluğu fırsat olarak görerek emperyalist politikalar yürütmüştür. Nitekim savaş sırasında 1945 yılında düzenlenen Yalta Konferansı'nda demokratik seçimlerin yapılma ortamı oluşturuluncaya kadar Sovyetler Birliği tarafından işgal altında kalmasına karar verilen devletlerde savaştan sonra koalisyon hükümetleri kurulmuşsa da önemli bakanlıklara sosyalistlerin getirilmeleriyle Polonya, Çekoslovakya[605], Macaristan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletler Sovyetler

---

[601] Avrupa Devletleri tarafından kurulmuş olan OEEC'ye 1960 yılında ABD ve Kanada katılmış olup yapılan yeni antlaşmada örgütün adı "Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü" (Organisation for Economic Co-operation and Development- OECD) olarak değiştirilmiştir. Böylece Marshall Planı, başlangıcında temelleri Batı Avrupa ile sınırlı olarak atılmış olsa da zamanla küresel bir işbirliğine dönüşmüştür. Bkz., Morgenthau, *A New Foreign Policy for the United States,* p. 10.;

[602] Kissinger, op.cit., p. 358.

[603] Uçarol, loc.cit.

[604] Morgenthau, *Uluslararası Politika*, 2. Cilt, p. 670.

[605] Çekoslovakya, Sovyetler Birliği nüfuzu altında yer almasına rağmen demokratik yapı korunmaya çalışılmışsa da 1948 yılında yapılan "Prag Darbesi" ile demokratik yapıya son verilmiştir. Sovyetler

Birliği nüfuzu altına alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde baskı kurarak Hint Okyanusu'na ve Akdeniz'e inmeye çalışmıştır ki bu durum ABD ile ilişkilerinde krizlere sebebiyet vererek iki kutuplu sistemin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Sovyetler Birliği, tarihi emellerinden biri olan sıcak denizlere inme arzusuyla Avrupa'da işgal ettiği devletleri nüfuzu altına alarak sistemli bir bloklaşma sürecine girmiş olup Churchill, 1947 yılında bu bloklaşma karşısında Sovyetler Birliği nüfuzu altında olan devletlere karşı "Demir Perde" ifadesini kullanmıştır. Bundan sonraki süreçte Sovyetler Birliği, hem Doğu Bloku'nda yer alan devletleri nüfuzu altında tutabilmek hem de Batı Bloku'nda yaşanan gelişmelere karşılık Doğu Bloku'nu güçlendirmek için çeşitli antlaşmalar yapmıştır. Nitekim Batı Bloku'nda Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında yaşanan gelişmelere karşılık -Komünist Parti'nin dünya devrimini sağlaması amacıyla kurulmuş ve 1943 yılında Stalin tarafından dağılmış olan Komintern yerine- Eylül 1947 tarihinde Kominform ilan edilmiştir.[606] Kominform kapsamında yapılan bildiride, uluslararası sistemin iki bloka ayrıldığı ve asıl amacın faşizmi yenmek olduğu açıkça ifade edilmiştir.[607] Bunun yanında 1948 yılında Batı Bloku'nda kurulan OEEC'ye karşılık Doğu Bloku, 5-8 Ocak 1949 tarihinde Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (Council for Mutual Economic Assistance-COMECON) kurulmuştur.[608] Böylece Kominform ile ideolojik; COMECON ile ekonomik birliğini sağlayan Doğu Bloku askeri birlik hariç -NATO'ya karşılık Varşova Paktı (VP) 1955 yılında kurulmuştur- tüm boyutlarıyla ortaya çıkmıştır.

NATO'nun kurulması ile birlikte somut olarak Batı ve Doğu Bloku olarak ikiye ayrılan uluslararası sistemde, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD tarafından güneyi, Sovyetler Birliği tarafından kuzeyi işgal edilmesi ve 38. enleminin ara sınır olarak kararlaştırılan Kore'de, 25 Haziran 1950 tarihinde Sovyetler Birliği güdümünde olan tarafın Güney Kore'yi işgale başlamasıyla iki blok, savaş ile karşı karşıya kalmıştır.[609] Kuzey Kore'ye yollanan Sovyetler Birliği yardımlarına karşılık, ABD de Güney Kore'ye

---

Birliği'nin Prag Darbesi ile Çekoslovakya'ya olan müdahalesi Batı Bloğu içerisinde Sovyetler Birliğine yönelik tedbirlerin artmasına sebep olmuş ve NATO'nun kurulma süreci hız kazanmıştır.

[606] Kissinger, op.cit., p. 383; p. 413.

[607] *Olaylarla Türk Dış Politikası*, p. 223.; Funda Keskin, "Komitern ve Kominform", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* ed. by Baskın Oran, Cilt I: 1919-1980, 23. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, p. 500.

[608] Keskin, op.cit., p. 501.

[609] Uçarol, op.cit., p. 671.

yardım göndermeye başlamış olup BM'ye durumu taşıyarak ABD'nin işgale karşı müdahalesinin BM Güvenlik Konseyi'nin gerekliliği olduğunu ve Sovyetler Birliği işgalini tüm dünyaya karşı yapılmış bir saldırı olarak ifade etmiştir.[610] BM tarafından Kuzey Kore, barışı bozmakla suçlu olarak ilan edilmişse de Kuzey Kore'nin ilerlemeye devam etmesi üzerine BM'ye üye 17 devlet Güney Kore'ye yardımda bulunmuşlardır.[611] Yardımlar sonucunda Kuzey Kore, 38. enlemlerin gerisine itilmiş ve 10 Temmuz 1951 tarihinde BM ile Kuzey Kore arasında yapılan mütareke görüşmeleri yapılmıştır. Kore Savaşı, iki bloku karşı karşıya getirerek iki blok arasında güç denemesi yaşanmasına neden olmuş ve ABD tarafından komünizm ile mücadele kapsamında Sovyetler Birliği'ne karşı daha fazla ittifak girişiminde bulunma yolunu açmıştır.

2.1.1. TÜRKİYE AÇISINDAN DÖNEMİN KONJONKTÜREL ÖZELLİKLERİ

2. Dünya Savaşı sırasında etkin tarafsızlık politikası izleyerek savaşa katılmayan Türkiye, savaşın sonlarına doğru -sonucun da artık belli olduğu dönemde- yapılan Yalta Konferansı'nda BM'nin kurulması için düzenlenecek olan San Francisco Konferansı'na katılmak için 1 Mart 1945 tarihine kadar savaş ilan etme şartı getirilmesi üzerine 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya karşı savaş ilan etmiştir. Ayrıca izlenilmiş olan etkin tarafsızlık politikası, savaş sonrasında Türkiye'yi yalnızlığa itmiş olup bunun somut örnekleri 19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verildiği notada, Postdam Konferansı sırasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik istekleri karşısında görülmüştür. 19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye verilen notada 1925 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan *"Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"nın* yenilenmeyeceğini bildirilmiş ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini istemiştir.[612] Bunun üzerine Türkiye tarafından Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan gelişmelerin etkisiyle iki devletin çıkarlarına daha uygun olarak değiştirilmesi uygun görülmüştür. Ancak 7 Haziran 1945 tarihinde Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov arasında yapılan görüşmede; Sovyetler Birliği tarafından Türkiye- Sovyetler Birliği sınırının Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi,

[610] Kissinger, op.cit., p. 445.
[611] Yardımda bulunan devletler ile ilgili ve detaylı bilgi için bkz., Uçarol, op.cit., p. 672.
[612] Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, p. 41.

Boğazlardaki savunmayı iki devletin ortaklaşa sağlaması ile Sovyetler Birliği'ne Boğazlar'da deniz ve kara üslerinin verilmesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin bu koşullar dahilinde iki devlet arasında değiştirilmesinin istenmesi üzerine Sarper, ilk iki isteğin asla kabul edilemeyeceği, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin ise taraf olan bütün devletleri ilgilendirdiği için onların görüşlerinin de dikkate alınması gerektiğini belirterek[613] Sovyetler Birliği'nin isteklerine karşı çıkmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yönelik bu isteklerini 17 Temmuz- 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan Postdam Konferansı'nda da dile getirmiş olup ABD tarafından Sovyetler Birliği'nin istekleri iki devlet arasında çözümlenmesi gereken bir konu olarak ele alınmışsa da İngiltere'nin çekinceleri sonucunda anlaşmaya varılamamıştır.[614]

ABD'nin 2. Dünya Savaşı sonrasında sorunların işbirliği yoluyla çözüleceği düşüncesi ile Boğazlar konusundaki tarafsız duruşu, Sovyetler Birliği'nin savaş sonunda İran'dan çekilmemesi, Yunanistan İç Savaşı'nın çıkması ve Kars, Ardahan ve Artvin'in istenmesi dışında Sovyetler Birliği içerisinde Bayburt, Gümüşhane ve Giresun illerinin Gürcistan topraklarına dahil edilmesi yönünde başlatılan propagandalar[615] sonucunda değişmeye başlamıştır.[616] Ayrıca ABD'nin politikasını değiştirmesinde büyük etki sahibi olan İngiltere, Sovyetler Birliği'nin baskıları karşısında hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardımlarda bulunulması gerektiğini savunmuştur. Bu kapsamda 12 Temmuz 1947 tarihinde Truman Doktrini ilan edilmiş olup Yunanistan'a 300 milyon dolar; Türkiye'ye ise 100 milyon dolarlık yardım yapılması kabul edilmiştir.[617] ABD'nin Truman Doktrini'ni ilan etmesinin altında yatan kısa vadeli amaç Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve Yunanistan üzerindeki baskıları sonucunda Ortadoğu'ya girebileceği tehdidine karşılık iki devletin askeri ve ekonomik durumunu güçlendirmek iken uzun vadeli amacı kapitalizmin yayılmasını sağlamak olmuştur.[618] Türkiye'nin

---

[613] *Olaylarla Türk Dış Politikası,* p. 193

[614] Postdam Konferansı sonunda ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusundaki kararlarını Türkiye'ye bildirmeleri kararlaştırılmıştır. Üç devletin Boğazlar konusundaki görüşleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Rıfkı Salim Burçak, "İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 1947, pp. 200-201.

[615] Ibid., p. 202.

[616] ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikalarının değiştiğini gösteren ilk tepki, dönemin Türkiye Washtington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün vefat etmesi ile naaşının 2. Dünya Savaşı'nda Japonya'nın teslim olmasıyla Uzakdoğu'da yapılan görüşmelerin yürütüldüğü Missouri zırhlı gemisiyle getirilmesi olmuştur. Her ne kadar devletler tarafından vefat eden diplomatların naaşlarını savaş gemileriyle götürmeyi gelenek haline getirmişse de ABD'nin davranışının Sovyetler Birliği'ne karşı bir gösteri ve Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişiminde sembolik bir öneme sahip olmuştur. Olaylarla Türk Dış Politikası, pp. 201-202.

[617] Ibid., p. 216.

[618] Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* p. 531.

Truman Doktrini'ni kabul etmesinde etkili olan faktörler, Sovyetler Birliği'nin baskılarına karşılık Batı Bloku'nun desteğini alma, ekonomik koşullarını iyileştirme ve askeri modernizasyonu sağlama şeklinde sıralanabilir.[619] Siyasi, ekonomik ve askeri olarak iyileşme olarak görülen ve Türkiye tarafından *"yakın dostluğun bir örneği"* olarak adlandırılan Truman Doktrini, 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı Bloku'na yönelmesinin somut örneği olurken Türkiye'nin bu politikasını belirleyen unsurlardan biri Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikaları olmuştur.

Truman Doktrini'nden sonra, önce İngiltere, Fransa ve Batı Almanya içinde daha sonra Avrupa devletlerin katılmasıyla ekonomik işbirliği sağlamak ve ekonomik açıdan "bütünleşmiş Avrupa" oluşturarak Sovyetler Birliği'nin karşısında güçlü bir Avrupa yaratmak amacıyla Marshall Planı'nı ilan edilmiştir.[620] Böylece Marshall Planı, ulusal düzeyde olan ve daha çok askeri alanda yardımın söz konusu olduğu Truman Doktrini'ne oranla daha geniş çerçevede ve temel olarak açlık ve yoksullukla mücadeleyi içermiştir. Marshall Planı kapsamında 12 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te toplanan 16 Avrupa devletinin katılmasıyla "16'lar Konferansı" olarak da adlandırılan İktisadi İşbirliği Konferansı düzenlenmiş olup Türkiye'ye, 615 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur.[621] Ancak Türkiye'nin bu isteği, Marshall Planı'nın 2. Dünya Savaşı'nda büyük zarar görmüş devletlere verileceği ve Türkiye'nin ticaret dengesinin diğer devletlere oranla daha iyi olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Bunun üzerine Türkiye, siyasi olarak kuvvetli olmasının ekonomik kalkınmayla mümkün olduğunu ve sahip olduğu coğrafyanın etkisiyle ekonomik güçlükler yaşadığını ifade ederek yardım konusundaki isteğini yinelemiştir.[622] Türkiye'nin ileri sürdüğü argümanlardan sonra ABD, Türkiye'nin Marshall Planı kapsamında yer almasını kabul etmiştir. Bu kapsamda 4 Temmuz 1948 tarihinde antlaşma imzalanmış olup Türkiye'ye 1948-1952 yılları arasında toplamda 352 milyon dolarlık yardımda bulunulmuşsa da Türkiye'nin almış olduğu yardım, Marshall Planı kapsamında yapılan yardımların binde 36'sına denk gelmesi açısından oldukça az bir miktara karşılık gelmiştir.[623] Marshall Planı kapsamında verilen yardımlardan yararlanılması Türkiye'nin coğrafi konumu ve yapmış olduğu açıklamalar büyük rol oynamıştır. Nitekim Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Marshall Planı'nın basit

[619] Ibid., pp. 532-533.
[620] Ibid., p. 538.
[621] Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi *(1914-1995)*, p. 338.
[622] *Olaylarla Türk Dış Politikası*, op.cit., p. 221.
[623] Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* p. 542.

bir iktisadi düzenlemeden ziyade siyasal nitelik kapsamında daha ağır basan bir yardım olduğunu belirtmiştir.[624]

Türkiye, sağladığı ekonomik yardımların yanında 1949 yılında kurulan NATO'ya da katılarak Batı Bloku'nun savunma gücünden de yararlanmak istemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin NATO'ya girmesinde iki unsur etkili olmuştur. Bunlardan birincisi Kore Savaşı'nın patlak vermesiyken diğeri Türkiye'de 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimler sonucunda Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesi olmuştur. Birinci unsur olarak Kore Savaşına bakılacak olursa, 25 Haziran 1950 tarihinde Sovyetler Birliği, işgali altında bulunan Güney Kore'nin 2. Dünya Savaşı sonrasında ara sınır olarak ilan edilen 38. enlemi aşarak Kuzey Kore'yi işgal etmiştir. Daha önce de ele alındığı gibi ABD konuyu BM'ye götürmüş ve BM tarafından Kuzey Kore barışı bozmakla suçlu bulunmuş ve Güney Kore'ye askeri yardımda bulunulması için bildiri yayınlamıştır. İkinci unsur olarak bu dönemde Türkiye'de DP liderliğinde Başbakanlığa gelen Adnan Menderes'in dış politikada Batı yanlısı tutumu ve Sovyetler Birliği yayılmacılığının önlenmesi düşüncesi kapsamında iki bloğu karşı karşıya getiren Kore Savaşı'na yapılacak olan yardımlar NATO'ya giden yolu açacağı düşünülmüştür. Nitekim bu amaç doğrultusunda –TBMM onayına sunulmadan- 4500 kişilik asker göndererek ABD'den sonra bölgeye asker gönderen ilk devlet olmuştur.[625] Nitekim Kore Savaşı'na Türkiye tarafından asker yollanılması, 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinde etkili olmuştur. NATO'ya kabul edilmesinden sonra Türkiye, bir "güvenlik şemsiyesi altına girme" arzusunu gerçekleştirmiş olup bu dönemden sonra ABD ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır.[626]

2.1.2. BULGARİSTAN AÇISINDAN DÖNEMİN KONJONKTÜREL ÖZELLİKLERİ

1930'lu yıllardan itibaren Bulgaristan dış politikasının durumunu yaklaşan savaş, Almanya'nın Balkanlar'daki ekonomik ve siyasi nüfuzu ve diğer büyük güçlerin bölgedeki nüfuz mücadelesi belirlemiştir. Bulgaristan'ın 2. Dünya Savaşı'na giden süreçteki ana amacı Neuilly Barış Anlaşması'nın barışçıl revizyonunu sağlamak ve

[624] Oral Sander, *Türkiye-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979, p. 48.
[625] Uçarol, op.cit., p. 729.
[626] Oral Sander, Türkiye'nin Dış Politikası, ed. by. Melek Fırat, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2013, p. 93

olabildiğinde savaştan kaçınmak olsa da jeopolitik konumu ve Almanya'nın teklifleri karşısında 2. Dünya Savaşı başında ilan etmiş olduğu tarafsızlığı bozarak Almanya'nın 1 Mart 1941 tarihinde Mihver Devletleri arasında savaşa katılmış ve böylece savaş sonunda yenilen devletler arasında yer almıştır. Bulgaristan'ın savaşın başlarında iyi olan durumu, 1943 yılının ikinci yarısı itibarıyla bozulmaya başlamıştır. İç politikada Kral III. Boris'in ölmesiyle tek veliaht olan oğlu II. Simeon'un henüz altı yaşında olması sonucunda kralın kardeşlerinin dahil olduğu heyetin oluşturulması beraberinde iç karışıklıkları getirmiştir.[627] Dış politikada ise Mihver Devletleri'ne baskı artmış olup İtalya teslim olmak üzereyken, Almanya'nın baskısı azalmış ve Bulgaristan içerisinde ağır hava bombardımanları başlamıştır. Ayrıca bu dönemde komşusu Türkiye, Müttefik Devletleri'nin cephesine yaklaşmıştır. Almanya'nın yenileceğini anlayan Bulgaristan, Sovyetler Birliği tarafından işgale uğramamak için 2 Eylül 1944 tarihinde tarafsızlık ilan etmişse de Sovyetler Birliği aynı tarihte Bulgaristan'a girerek Rusçuk, Silistre ve Varna'yı işgal etmiştir.[628] Bu tarihten itibaren -şeklen müttefik işgalinde gibi görünse de- mutlak bir Sovyetler Birliği hâkimiyetine girmiştir.[629] Bu dönemden sonra koşulların kötüye gitmesiyle Bulgaristan'da halk ayaklanmaları yaşanmış olup 9 Eylül 1944 tarihinde sosyalistler, çiftçiler, sosyal demokratlar ve Zvenocular'dan oluşan *"Vatan Cephesi" (Oteçestven Front/ Fatherland Front)* kurulmuştur.[630] Vatan Cephesi'nin kurulmasıyla birlikte önemli bakanlıklara sosyalistler yerleştirilmiş olup bu durum Bulgaristan'ın sosyalizme geçişinin başlangıcı olmuştur.

4-11 Şubat 1945 tarihinde yapılan Yalta Konferansı'nda serbest olarak yapılacak olan bir seçimle, Bulgaristan'da demokratik bir idare kurulması kararlaştırılmıştır.[631] Alınan kararın ardından Vatan Cephesi'nin kurulması ile başbakan olan Kimon Georgiev, serbest seçimin yapılmasına karşı çıkmışsa da ABD ile İngiltere'nin itirazları sonucunda 10 Aralık 1946 tarihinde referandum yapılmıştır. Yapılan referandum sonucunda krallık kaldırılarak yerine Bulgaristan Halk Cumhuriyeti (Narodna Republika Bılgaria) ilan edilmiş ve Bulgar Komünist Partisi (BKP) iktidara gelmiştir. Bulgar Komünist Partisi'nin

[627] Crampton, op.cit., p. 158.
[628] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, p. 167.
[629] Bıçaklı, op.cit., p. 137.; Nitekim 1944 yılında İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında yapılmış olan "Yüzdeler Antlaşması" (Percentage Agreement) ile Bulgaristan'ın %75'i Sovyetler Birliği nüfuzuna bırakılmıştır. Bkz., Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, p. 209.
[630] Özlem, "Balkanlarda Üstünlük Mücadelesi", p. 285.; Lütem, "The Past and Present State of the Turkish-Bulgarian Relations", p. 68.
[631] Bıçaklı, op.cit., p. 137.

lideri olan ve 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği'ne giderek Komitern'in Sekreterliği görevini yapan Georgi Dimitrov, bu dönemde Bulgaristan'a gelmiş olup BKP iktidarlığında Başbakan olmuştur.[632] Böylece Crampton'ın ifadesi ile Bulgaristan, kendisini iki kez yanına Almanya'nın yanında savaşa sokan ve ağır yenilgiler yaşamasına sebep veren krallıktan kurtulmuş[633] ve savaş sonunda 10 Şubat 1947 tarihinde imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Güney Dobruca hariç savaşta kazanmış olduğu toprakları geri vermesi ile Yugoslavya'ya 45 milyon dolar; Yunanistan'a 25 milyon dolar tazminat ödemesi kararlaştırılmıştır.[634]

1947 yılında ABD ile İngiltere tarafından da tanınan Bulgaristan içerisinde Mart ayından itibaren komünizme muhalif olan bütün unsurlara karşı hızlıca bir tasfiyeler yapılmış ve Aralık ayında Sovyet tipi Dimitrov Anayasası ilan edilmiştir.[635] Bu durumun en önemli nedeni Paris Barış Antlaşması'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin 90 gün içinde Bulgaristan'dan çekilmesinin kararlaştırılmış olması ve Batı Bloku tarafından komünizmin yayılmasını önlemek amacıyla Temmuz 1947 tarihinde Truman Doktrini'nin ilan edilmiş olmasıdır. Yapılan tasfiyeler sonucunda rejim ve beraberinde Sovyetler Birliği nüfuzu Bulgaristan'a yerleşmiştir. Bu durumun etkili olmasında iki temel unsur ele alınabilir. Bunlardan birincisi devlet içerisindeki sosyalist nüfuz ile Sovyetler Birliği'nin başarısı olmuştur. Nitekim Bulgaristan, içerisindeki sosyalist nüfuzun tepkisine yol açmamak için 2. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'ne karşı savaş ilanında bulunmamış; Sovyetler Birliği de uzun vadeli çıkarları doğrultusunda Bulgaristan'ı işgal ettiğinde ciddi zararlarda bulunmamış ve Paris Barış Antlaşması sırasında sert kararlar alınmasını önlemeye çalışmıştır.[636] İkinci unsur ABD ile İngiltere'nin Bulgaristan'a karşı ilgisiz kalmaları olmuştur. Bu dönemde ABD ile İngiltere'nin önceliği Yunanistan ve Türkiye olması sebebiyle Bulgaristan içerisinde yaşananlar konusunda ilk aşamada tepkisiz kalmaları söz konusu olmuştur. Nitekim

[632] Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, p. 29.
[633] Crampton, op.cit., p. 168.
[634] Uçarol, op.cit., p. 663.; Ayrıca 1949 yılında Romanya ile Güney Dobruca ile ilgili Craiova Antlaşması yaparak Mihver Devletleri arasında toprak kazanan tek devlet olmuştur. bkz., p. Özlem, "Balkanlarda Üstünlük Mücadelesi", p. 286.
[635] Crampton tarafından Dimitrov Anayasası'nın Sovyet tipi olarak adlandırılmasının nedeni görünüşte tüm hak ve özgürlüklerin tanındığı ama pratikte tüm hakların sosyalist partilerde toplanılmasından dolayı olarak açıklanmıştır. Bkz. Crampton, op.cit., p. 170.
[636] Bıçaklı, op.cit., p. 140.

bunların etkisi ile Bulgaristan, Sovyetler Birliği güdümünde veya "uydusu" olan bir Cumhuriyet haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin uydusu haline gelen Bulgaristan, Soğuk Savaş döneminin başında uluslararası ilişkiler ve dış politika alanında Sovyetler Birliği paralelinde hareket etmek zorunda kalmıştır. Nitekim 1944 yılında Yugoslavya ile ele aldıkları "Balkan Federasyonu" fikrini canlandırmak amacıyla 1947 yılında Yugoslavya lideri Josip Broz Tito ile bir araya gelmişse de bu girişim Sovyetler Birliği tarafından engellenmiştir.[637] 2 Ağustos 1947 yılında yapılan görüşmede iki devlet arasında "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalanmış olup bu antlaşmaya göre ekonomik anlamda işbirliği, uluslararası sorunlara karşı ortak siyaset gibi konularda anlaşılmış ve Yugoslavya, Bulgaristan'ın 1947 Paris Barış Antlaşması'nda belirlenen 45 milyon dolar tazminattan vazgeçtiğini belirtmiştir.[638] Ayrıca bu görüşme sırasında Dimitrov, "Büyük Bulgaristan" hedefi doğrultusunda Bulgaristan ile Yugoslavya'nın Balkan Federasyonu çatısında birleşmesini önererek iki devletin kurucu üye olmasını istemiştir.[639] Tito ise Yugoslavya içerisindeki her Cumhuriyet ile Bulgaristan'ın eşit sayılmasını ve Balkan devletlerine etki edecek bir Balkan Federasyonu kurulmasını istemiştir.[640] Ancak Stalin, Balkan Federasyonu kurularak bölgeye etki edecek büyük bir oluşum yaratılmasını Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına aykırı olduğu ve Yugoslavya'nın Doğu Avrupa'da güç odağı haline gelmesini tehdit olarak gördüğünden dolayı bu girişime karşı çıkmıştır. Bunun yanında 1948 yılında Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edilmesi sonrasında -daha önce Balkan Federasyonu ile ilgili yapılan görüşmelerin duyulması ile Sovyetler Birliği tarafından ciddi tepkilerle karşı karşıya kalan- Dimitrov, Yugoslavya'ya karşı tutum değiştirerek Eylül 1949 tarihinde, 1947 yılında Yugoslavya ile yapılmış olan "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması" feshedilmiştir[641]. Aynı zamanda Bulgaristan içerisinde Yugoslavya ile işbirliğine yakın olan isimlerin tasfiyesi gerçekleştirilmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda Bulgaristan, "Havuç-Sopa Yaklaşımı"

[637] Tanıl Bora, *Bölgeler Sorunlar Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995, p. 62.
[638] Bıçaklı, op.cit., p. 150.
[639] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkiler (1983-1989),* p. 27.
[640] Bora, loc.cit.
[641] Bıçaklı, op.cit., p. 153.

(Carrot and Stick Approach) kapsamında Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına çatışmamayı referans olarak belirlemiştir.[642]

Batı Bloku içerisinde oluşturulan ittifaklara karşılık Sovyetler Birliği liderliğindeki Doğu Bloku da hem sosyal hem de ekonomik alanlarda ittifak girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu kapsamda 1947 yılında "İki Yıllık Acil Ekonomik Plan" ile 1949 yılında "Beş Yıllık Kalkınma Planı" uygulamaya konularak Bulgaristan'ın ekonomisinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir.[643] Daha geniş kapsamda ise 5-9 Ocak 1949 tarihinde Mokovo'da yapılan görüşmeler sonucunda Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Romanya, Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan'ın dahil olduğu COMECON (The Council for Mutual Economic Asistance) imzalanmıştır.[644] Böylece Bulgaristan'da kamu hayatının birçok bölümü Sovyetler Birliği modeline göre yeniden biçimlendirilmiş ve yenilik faaliyetlerinin başlıca noktasının ekonomi olmasından dolayı Bulgaristan ekonomisi Sovyetler Birliği'ne gittikçe daha fazla bağlanmıştır.

1949 yılında Dimitrov'un yerine "Küçük Stalin" olarak adlandırılan Vılko Çervenkov'un geçmesinden sonra rejim karşıtı, ABD ile bağlantısı olan kesimlerin tasfiyelerin artması, Sofya'daki ABD Büyükelçiliği'nde çalışan tercümana casusluk iddiası atılması gibi olayların etkisi[645] ile 2 Nisan 1949 tarihinde İngiltere, Bulgaristan'ı 1947 yılında imzalanan Paris Barış Antlaşması'nın koşullarına –din, dil ve ırk gözetilmeden herkesin hak ve özgürlüklerinin eşit kabul edilmesi-[646] uymadığı gerekçesi ile BM'ye götürülmüş ve bunun sonucunda 21 Şubat 1950 tarihinde ABD, Bulgaristan ile diplomatik ilişkileri kesmiştir.[647] Böylece Bulgaristan, Soğuk Savaş döneminin başında uluslararası sistemde bağımsız bir devlet olmaktan çok Sovyetler Birliği'nin uydusu olarak hareket etmiştir. Bu kapsamda dış politik ilişkileri Sovyetler Birliği'nin çıkarları ile paralel olarak gelişmiştir.

2.2. 1950-1951 GÖÇÜ

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler, hem farklı bloklarda yer almaları hem de Bulgaristan Türkleri'nin durumu nedeniyle Soğuk Savaş döneminin başında gergin

[642] Nuray, op.cit., p. 77.
[643] Crampton, op.cit., p. 172.
[644] Uçarol, op.cit., p. 663.
[645] Crampton, op.cit., p. 174.
[646] Şimşir, op.cit., p. 407.
[647] Tuğlacı. op.cit., p. 110.

olmuştur. Bu dönemde Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği'nin uydusu olarak hareket etmesi ve sosyalist rejime muhalif her kesime karşı baskı ve tasfiyelerde bulunmasından Bulgaristan Türkleri de etkilenmiştir. Başlangıçta sosyalist rejimin benimsenmesi için Bulgaristan Türkleri'ne karşı Türk dilinin ve kültürünü gelişmesine yönelik teşviklerde bulunulmuş ve bu duruma yönelik propagandalar yapılmışsa da Bulgaristan amacına ulamamış tam tersine Bulgaristan Türkleri'nin kimlikleri güçlenmiştir. Bundan sonraki süreçte pratikte 1947 Paris Barış Antlaşması ve aynı yıl kabul edilen Dimitrov Anayasası'nda hak ve özgürlükler güvence altına alınmış olsa da pratikte bunların zıttı uygulamalar söz konusu olmuştur. Yaşanan baskılar sonucunda Bulgaristan Türkleri, Türkiye'ye göç etmek isteseler de 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ihtiyaç duyulan iş gücü sebebiyle göçlere engel çıkarılmıştır.

1949 yılında Bulgaristan, tutumunu değiştirmiş olup bu yıldan itibaren Bulgaristan Türkleri'ne karşı pasaport vermeye başlamıştır. Bu durumun etkisiyle pasaport ve vize başvuruları dalgalar halinde artmış olup 1949 yılının Eylül ayında Bulgaristan'daki Türk Konsoloslukları'nda toplamda 495 kişiye vize verilirken bu sayı 1950 yılının Temmuz ayında 5.728'e ulaşmıştır.[648] Vize alanların dışında 1950 yılının Ağustos ayında 46.000 kişinin kuyrukta beklemesi üzerine Türkiye, gelişen göç dalgasını yönetebilmek amacıyla yıllık 25.000-30.000 kişilik kontenjanlar halinde yavaş yavaş Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye'ye alınması kararlaştırmıştır.[649] Ancak Bulgaristan, 10 Ağustos 1950 tarihinde nota vererek 250.000 Bulgaristan Türkünün üç ay içerisinde Türkiye'ye alınmasını istemiştir. Bu tarihe kadar Türkiye ile Bulgaristan arasındaki yaşanan göçlerde 1925 yılında yapılan antlaşmaya uygun hareket edilmesi ve yaşanan göçlerin sistematik bir şekilde gerçekleşmesi göç konusunda anlaşmazlık çıkmasını engellemiştir. Ancak Bulgaristan'ın vermiş olduğu nota ile birlikte üç ay gibi kısa bir sürede bu kadar çok insanın Türkiye'ye yerleşmesi hem ekonomik hem de sosyal anlamda ülkeyi kötü etkileyeceğinden Türkiye durumu kabul etmeyerek Bulgaristan'a karşı nota vermiştir. Bulgaristan'da bu dönemde iktidara gelen ve Crampton'ın "Küçük Stalin" olarak ifade ettiği Çervenkov'un, Bulgaristan Türkleri'nin bu kadar kısa sürede ellerinden zorla mal ve mülklerini alarak göçe zorlaması Türkiye tarafından "Sürgün Operasyonu" olarak adlandırılmıştır. Türkiye mağdur durumda olan Bulgaristan Türkleri'nin ülkeye

[648] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, p. 218.
[649] Ibid., p. 220.

girişlerini kabul etmeye başlamış olsa da göçmenler arasında Romanların (Çingenelerin) gönderilmeye başlanması ve sahte pasaport olaylarının artması sonucunda 7 Ekim 1950 tarihinde Türkiye sınır kapılarını kapattığını duyurmuştur.[650] Bulgaristan'ın bu kişileri geri almasıyla Türkiye sınır kapılarını geri açmışsa da aynı olayların tekrar yaşanmasıyla birlikte 8 Kasım 1951 tarihinde Türkiye sınır kapılarını ikinci kez kapatmıştır.[651] Buna karşılık 30 Kasım 1951 tarihinde Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri'ne yönelik politikasında değişikliğe giderek hem ülke içerisinde göçün neden olduğu huzursuzluk ile Bulgaristan Türkleri tarafından itaatsizliklerin artması hem de Sovyetler Birliği tarafından ileride Türkiye'ye yönelik yapılması planlanan sosyalist devrimin öncüllerini oluşturulması amacıyla göçleri durdurduğunu açıklamıştır.[652]

Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen Bulgaristan Türkleri'nin sayısı Tablo 1'de görüldüğü gibi 1923-1949 yılları arasında toplamda 220.122 olmuşken 1950 yılında 52.185; 1951 yılında 102.208 olmak üzere toplamda 154.393 kişi göç etmiştir.[653] 1952-1960 yılları arasında ise göçün durdurulmasının ilan edilmesi ve getirilen yasaklarla birlikte göç eden kişi sayısı 93'e düşmüştür. 1923-1960 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam göç eden kişi sayısı 374.527 olmuş ve bu sayının %41.22'sini 1950-1951 yılları arasında -toplam 154.393- yaşanan göçler oluşturması göçün büyüklüğünü ortaya koymaktadır.[654]

Tablo 1. 1923-1960 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yönelik Gerçekleşen Göçler[655]

YIL	TOPLAM (KİŞİ)
1923-1933	101.507
1934	8.682
1935	24.968
1936	11.730

[650] Tuğlacı, op.cit., p. 134.
[651] Ibid.
[652] Coşkun, op.cit., p. 76.
[653] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, p. 227.
[654] Konukman, op.cit., p. 45.; Ayrıca 1946 yılındaki verilere göre 7.029.349 olan Bulgaristan nüfusu içerisinde 675.500 Bulgaristan Türkü bulunmaktadır. Bu veriler dikkate alındığında 1950-1951 yılları arasında göç eden Bulgaristan Türkleri'nin Bulgaristan'ın nüfusuna oranı %2.20 iken; bu dönemde Bulgaristan'da yaşayan Bulgaristan Türkleri'ne oranı %22.86'dır. 1946 yılındaki Bulgaristan nüfus istatistikleri ile ilgili bkz. Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria*, New York: Routledge, 1997, p. 81.
[655] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, p. 227.

1937	13.490
1938	20.542
1939	17.769
1940	6.960
1941	3.803
1942	2.672
1943	1.145
1944	489
1945	631
1946	706
1947	1.763
1948	1.514
1949	1.670
TOPLAM	**220.041**
1950	52.185
1951	102.208
1952-1960	93
TOPLAM	**374.527**

2.3. GÖÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA ANALİZ

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu sistemde Türkiye ile Bulgaristan ayrı kutuplarda yer almış olup bu dönemdeki ilişkilerinde bu husus belirleyici olmuştur. Türkiye, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin tehdidi karşısında Batı Bloku'na yönelmiştir. Bu kapsamda Batı Bloku içerisinde ulusal güvenliği koruma hedefi güden Türkiye aynı zamanda Batı Bloku'nun sunmuş olduğu Truman Doktrini, Marshall Yardımları, OEEC Yardımları gibi yardımlardan faydalanarak ekonomik ve askeri alanlarda işbirliği geliştirme yoluna gitmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyetler Birliği'nin nüfuzuna bırakılan Bulgaristan'da savaş öncesi sahip olunan sosyalist yapı ve Batı Bloku'nun önceliğinin farklı olmasının getirdiği etkiyle birlikte iç politikaya sosyalist unsurlar hakim olmuştur. Karşı düşüncelerin tasfiyesi ile Küçük Stalin olarak adlandırılan Çervenkov'un

Başbakanlığında Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ilan edilmiş ve bundan sonraki süreçte Doğu Bloku içerisinde yer alan Bulgaristan, Sovyetler Birliği'nin uydusu haline gelmiştir. Böylece Bulgaristan dış politikası Sovyetler Birliği'ne endeksli bir şekilde gelişmiştir.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Bulgaristan'ın dış politika hedefleri
   a) Devletin toprak bütünlüğünü korumak,
   b) Ulusal güvenliği garanti altına almak,
   c) Ekonomik güvenlik yaratmak,
   d) Yeni dünya düzeninde kendisine yer bulma olarak ortak şekilde sıralanabilse de Türkiye bu hedeflerini ulaşmak için Batı Bloku; Bulgaristan ise Doğu Bloku içinde yer almıştır.

1950 yılında başlayan Kore Savaşı'nda karşı karşıya gelen Doğu ve Batı Bloku arasında gerilen ilişkiler iki devlet arsındaki ilişkilere de yansımıştır. Türkiye'de DP öncülüğünde Başbakan olan Menderes döneminde Batı Bloku'na daha çok yaklaşılmış olup 1949 yılında kurulmuş olan NATO'ya katılabilmek amacıyla Doğu ve Batı Bloku'nun karşı karşıya geldiği Kore Savaşı'na askeri yardım göndermeye başlanmıştır. Türkiye'nin hem Kore Savaşı'na yardım göndermesi hem de muhtemel NATO üyeliğinin önünün açılması Sovyetler Birliği uydusu olarak hareket eden Bulgaristan'ı rahatsız etmiştir. Bunun sonucunda Bulgaristan, Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinden kısa bir süre sonra Ağustos 1950 tarihinde 250 bin Bulgaristan Türkünü göçe zorlamıştır. Nitekim bu durum Türk kamuoyu tarafından Sovyetler Birliği güdümünde hareket eden Bulgaristan'ın, Türkiye'nin dikkatini başka yöne çekmek ve ekonomik olarak zor durumda bırakmak amacıyla uyguladığı "cezalandırma politikası" olarak yorumlanmıştır.[656] Ayrıca 28 Temmuz 1949 tarihinde aralarında Bulgaristan Başbakan yardımcısı Çervenkov'un da olduğu bir heyetin, Sovyetler Birliği'nde Stalin ile yapılan bir ziyarette Bulgaristan'ın güney sınırında bulunan Türk azınlığının "güvenilir bir unsur olmadığı" gerekçesi Türkiye'ye göçün gerçekleştirilerek Bulgaristan'ın Türk azınlıktan arındırılmasının kararlaştırıldığını da ifade edilmiştir.[657] Bunun yanında Slav Bilim ve Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan Rus Arşivleri'nde Türk azınlığın zorunlu göçünün arkasında Stalin'in olduğu ve bu kapsamda göçün gerçekleşmesi için Stalin'in

[656] Lütem, "The Past and Present State of the Turkish- Bulgarian Relations", p. 69.
[657] Hayriye Süleymanoğlu Yenisoy, *Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitim Davası (1877-2007)*, Bursa: BGF Yayınları, 2007, p. 31.

Bulgaristan'a emir verdiği ifade edilmiştir.[658] Gerçekleşen tüm bu hususlar dikkate alındığında, 1950-1951 Zorunlu Göçü, Bulgaristan açısından iki şekilde analiz edilebilir. İlk olarak -Türk kamuoyunda yazılanları dikkate almadan bakılacak olursa- Bulgaristan'ın çeşitli amaçlarla –güvenlik, ekonomik- bağlı bulunduğu bloğun amaçları dışında, bireysel olarak kendi devletinin çıkarları doğrultusunda zorunlu göçe başvurması yaşanan göç hareketinin göç politikasına dahil etmektedir. İkinci olarak, göç, Türkiye'nin Kore Savaşı'na yardım göndermesine karşılık cezalandırma olarak ve 1949 yılında Stalin ile yapılan görüşmede alınan kararlar sonucunda –yapılan diplomatik görüşme sonucunda- göçün gerçekleşmesi şeklinde ele alınırsa, devletler arasındaki dış politika amaçları dahilinde kullanıldığı için güvenlik kapsamında kullanılan göç diplomasisi içine girmektedir. Türkiye açısından 1950-1951 Zorunlu Göç hareketini analiz edilecek olursa, yaşanan göç hareketinden sonra ekonomik olarak güç duruma düşülmesinden dolayı Marshall Yardımları kapsamında Türkiye'nin sahip olduğu jeostratejik konum ekonominin kötüye gitmesi ile korunamayacağı Türkiye tarafından dile getirilmiş ve dış politika hedefleri çerçevesinde Bulgaristan Türkleri'ne yardım konusu araçsallaştırılarak göç diplomasisi kullanılmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye Marshall Yardımları kapsamında ek olarak 30 milyon TL yardımda bulunulmuş bunun yanında Amerika Ekonomik İşbirliği İdaresi (The U.S. Economic Cooperation Administration) 4 milyon TL; Uluslararası Göçmenler Örgütü (International Refugee Organization) ise teknik yardımda bulunmuştur.[659] Sonuç olarak Bulgaristan ve Türkiye 1950-1951 Zorunlu Göç hareketinde göçü araçsallaştırmış olup Bulgaristan güvenlik; Türkiye ekonomik kapsamda göç diplomasisi kullanmıştır.

3. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE DÉTENTE DÖNEMİ

Bu bölümde Türkiye ile Bulgaristan arasında 1968 yılında imzalanan resmi adı "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Göç Etmeleri Hakkında Anlaşma", diğer adı ile "1968 Göç Anlaşması" sonrasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen göç ile ikili ilişkiler, göç diplomasisi kapsamında analiz edilecektir. Yaşanan

[658] Birgül Demirtaş Coşkun, op.cit., p. 16.
[659] Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye*, p. 80.

göç hareketi, dönemin konjonktürel özellikleri ele alınarak analiz edileceği için "Soğuk Savaş Döneminde Détente Dönemi" başlığı altında incelenecek olsa da dönemin özellikleri iki devlet arasında gerçekleşen antlaşmanın gerçekleştiği yıla -1968- kadar ele alınacaktır.

3.1. DÖNEMİN KONJONKTÜREL ÖZELLİKLERİ

2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Doğu ve Batı Bloku arasında yaşanan gelişmeler, uluslararası sisteme yön vermiş ve bu nedenle iki blok uluslararası ilişkilerin merkezi haline gelmiştir. Ayrıca iki blok arasında mevcut olan güvensizlik ve gerginlik ortamı blok içlerinde askeri, ekonomik ve ideolojik ittifaklar kurulmasına neden olmuştur. Yaşanan gelişmeler sonucunda Soğuk Savaş'ın hız kazanmasıyla "İstikrarsız Karşıtlık Dönemi" olarak adlandırılan 1955-1962 yılları arasında yaşanan olaylar, (Bağlantısızlar Hareketi'nin ortaya çıkması, İki blok arasındaki nükleer silah dengesinin sağlanması, Berlin Krizi'nin çıkması, U-2 Krizi, Küba Krizi sonrası nükleer savaş eşiğine gelinmesi vb.) uluslararası sistemde Détente (Yumuşama) Dönemi'nin başlamasında etkili olmuştur.

18-24 Nisan 1955 tarihinde Endonezya'da gerçekleştirilen Bandung Konferansı'nda ortaya atılan Bağlantısızlar (Non-Alignment) Hareketi kapsamında iki blok dışında bir güç oluşturulmaya çalışılmıştır.[660] 1-6 Eylül 1961 tarihinde Yugoslavya'da düzenlenen Zirve Konferansı'nda üyelik kriterlerini ve amaçlarını belirlemiş olup herhangi bir askeri pakta girmemek, yabancı üslerin kaldırılması, silahsızlanma, iki bloğun askeri hedeflerinden uzak durmak gibi konular temel ilke olarak kabul edilmiştir.[661] 1960'lı yıllardan itibaren Yugoslavya Devlet Başkanı Tito, Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru ve Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır'ın önderliğinde olan Bağlantısızlar Hareketi "barış içinde bir arada yaşama" ve "tarafsızlık" ilkeleri kapsamındaki düşüncelerin Asya ve Afrika devletlerinin çoğunluğu tarafından benimsenmesini sağlama ve –kendi içerisinde mutlak bir örgütlenmeye gidilmese de- BM içinde yeni ve etkili bir blok olarak ortaya çıkması konuları uluslararası sistem açısından önemlilik arz etmiştir.[662]

---

[660] Eren Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, No: 26, Aralık 2000, p. 38.
[661] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, p. 477.
[662] Ibid., p. 483.; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, p. 276.

ABD'nin 1945-1949 yılları arasında elinde tuttuğu nükleer silah tekeli, Sovyetler Birliği'nin 1949 yılında ilk atom bombası denemesini başarı ile gerçekleştirmesiyle kırılmıştır.[663] Bu tarihten kısa bir süre sonra iki süper gücün Kore Savaşı'nda karşı karşıya gelmelerinden sonra nükleer silahların yapımı hızlanmış olup Ekim 1952 tarihinde ABD'nin atom bombasına oranla daha etkili olan hidrojen bombasına sahip olmasına karşılık Sovyetler Birliği de Ağustos 1953 tarihinde hidrojen bombasına sahip olmuştur.[664] Böylece nükleer silahlar kapsamında denge sağlanmış olsa da Sovyetler Birliği'nin 1957 yılında iki Sputnik uydusunu uzaya yollamasıyla denge bozulmuş ve bu durum ABD topraklarının tehdit edilebileceği kıtalararası nükleer silah tehlikesi yaratarak Sovyetler Birliği'nin stratejik üstünlük kazanmasını sağlamıştır. ABD, Sovyetler Birliği'nin hamlesine karşılık, oluşan boşluğu 31 Ocak 1958 tarihinde yolladığı Explorer 1; 17 Mart 1958 tarihinde yolladığı Vanguard 1 isimli uydular[665] ve 18 Aralık 1958 tarihinde Atlas Füzesi ile doldurabilmiştir.[666]

Berlin, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmış olup 1948 yılında yaşanan Berlin ablukasının etkileriyle birlikte Ağustos 1949 tarihinde Batı bölgesinde Federal Alman Cumhuriyeti; Ekim 1949 tarihinde Doğu bölgesinde Demokratik Alman Cumhuriyeti kurulmuştur.[667] 10 Kasım 1958 tarihinde Kruşçev'in yaptığı açıklamada Federal Alman Cumhuriyeti'nin Batılı Devletler tarafından silahlandırılması nedeniyle Sovyetler Birliği sahip olduğu yükümlülüklerini Demokratik Alman Cumhuriyeti'ne devredeceğini açıklamış ve 27 Kasım 1958 tarihinde Batılı Devletlere nota vermesi ile - Doğu Almanya Komünist Partisi Birinci Sekreteri Walter Ulbricht tarafından *"Soğuk Savaş Adası"* olarak tanımlanan- Berlin'de kriz meydana gelmiştir.[668] Ayrıca Sovyetler Birliği, iki Almanya'nın konfederasyon şeklinde birleştirilerek birlik oluşturulmasını istemiştir. Ancak Sovyetler Birliği'ne karşı verilen notada Batılı Devletler, Federal Alman Cumhuriyeti'nin barışı tehdit etmediğini ve bu yüzden görüşlerini devam ettireceklerini belirtmiş olup iki tarafın birleştirilmesi ile ilgili ise serbest seçimlerin yapılmasını ifade etmişlerdir.[669] Krizin çözümü için Batılı Devletler

[663] Ali Karaosmanoğlu, "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, Sayı 01, 1996, p. 334.
[664] Ibid., p. 335.
[665] Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964,* p. 82.
[666] Sander, *Siyasi Tarih (1914-1994),* p. 312.
[667] Ibid., p. 252.; Kissinger,op.cit., p. 630.
[668] Sander, *Siyasi Tarih (1914-1994),* p. 313.
[669] Ibid., p. 314.

(ABD, İngiltere, Fransa) ve Sovyetler Birliği arasında 11 Mayıs 1959 tarihinde Cenevre'de Dışişleri Bakanları Zirvesi yapılmış ve her iki taraf da nasıl olacağı üzerinde uzlaşmaya varılamasa da Almanya'nın birleştirilmesiyle ilgili uzlaşıya varmış olup nihai bir sonuç elde edilebilmesi için 16 Mayıs 1960 tarihinde Paris'te Zirve toplantısı yapılması kararlaştırılmıştır.[670] Yaşanan gelişmelerin etkisi ile iki taraf arasında ilişkiler yumuşamaya başlamışsa da 1 Mayıs 1960 tarihinde İncirlik üssünden kalkan Amerikan casus uçağı U-2'nin Sovyetler Birliği hava sahası içinde düşürülmesiyle yeniden bozulmuştur. Uçağın düşürülmesinden sonra yaşanan gerginliğe rağmen 16 Mayıs 1960 tarihinde Paris'te Zirve toplantısı gerçekleştirilmişse de Kruşçev'in ABD Başkanı Eisenhower'ın yaşanan olayla ilgili özür dilemesini, suçluların cezalandırılmasını, U-2 uçuşlarının durdurulmasını istemesi üzerine Eisenhower'ın –ilk önce kabullenmemiş olsa da- uçağın kendi sorumluluklarında olduğunu ifade ederek U-2 uçuşlarının durdurulacağını ifade etse de açık bir özür dilememesi üzerine Kruşçev toplantıyı terk etmiş ve Zirve gerçekleştirilememiştir.[671] İkili ilişkilerin gerginleştiği bu dönemde, ABD'de seçimler yapılmış ve Eisenhower yerine John Fitzgerald Kennedy Başkan seçilmiştir. 3-4 Haziran 1961 tarihinde Viyana'da yapılan Kruşçev-Kennedy Zirvesi, sert geçmiş olup 13 Ağustos 1961 tarihinde Demokratik Alman Cumhuriyeti, Doğu-Batı Alman sınırına *"Utanç Duvarı/ Berlin Duvarı"* olarak da adlandırılan duvarı örerek geçişleri yasaklamıştır. Böylece Berlin Krizi'nin sonucunda inşa edilen Berlin Duvarı, Sovyetler Birliği'nin Almanya konusunda isteklerini kabul ettirememiş olsa da Doğu Almanya'yı fiili olarak kontrol altına alması ile sonuçlanmıştır.[672]

1898 yılında ABD ile İspanya arasında yaşanan savaş sonucunda Küba bağımsızlığını elde etmişse de ABD kontrolü altına girmiştir. Nitekim tarım ülkesi olan Küba, ihraç ettiği başlıca ürünleri olan şeker kamışı ile tütünü ABD'ye satarak ekonomik anlamda bağımlı hale gelmiştir. ABD ile Küba arasında anlaşmazlık yaratan en önemli konulardan biri Küba'da ABD kontrolü altında diktatörlük idaresinin sürdürülmesi olmuştur. Nitekim Küba içerisinde diktatörlük karşıtı ayaklanmalar sık sık yaşanmış olsa da ABD desteği ile sert bir şekilde bastırılmıştır. Fidel Castro önderliğinde "26 Temmuz Hareketi" olarak da adlandırılan direkt silahlı mücadele girişimi olarak köyden kente

[670] Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964,* pp. 159-160.
[671] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* pp. 455-456
[672] Ibid., p. 457.

doğru yayılan uzun bir mücadele sonucunda 8 Ocak 1959 tarihinde yeni hükümet kurulmuş olup Castro Başbakan olmuştur.[673] Castro Başbakan olmasından sonra hem komünizme hem de diktatörlüğe karşı olduğunu belirtmiş olup 17 Mayıs 1959 tarihinde Tarım Reformu Kanunu çıkararak, çoğu Amerikan vatandaşlarının elinde bulunduğu şeker kamışı topraklarını kamulaştırmıştır. Bu tarihten itibaren ABD ile ilişkilerinde gerginlik hakim olan Küba, Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirerek yeni bir pazar arayışına geçmiştir. Küba'nın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesini kendisine yönelik tehdit olarak gören ABD, Castro rejimine karşı çıkan Kübalıları, ayaklanma çıkarması için eğiterek Castro'yu devirme amacı kapsamında Domuzlar Körfezi Çıkarması (Bay of Pigs) planı geliştirmiş olsa da başarısız olmuştur. Bu olay Sovyetler Birliği tarafından tepkilere yol açmış ve Küba ile sıkı ilişkiler kurularak daha önce sosyalist olmadığını ifade eden Castro, 1 Mayıs 1961 tarihinde Küba'nın sosyalist bir devlet olduğunu ve kendisinin sosyalist olduğunu açıklamıştır.[674] Böylece Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altına giren Küba ile ekonomik ve askeri işbirliği yapılmış olup 1962 yılında Sovyetler Birliği tarafından Sovyet Füzeleri yerleştirilmiştir. Bu durum sonucunda ABD, 3 Şubat 1962 tarihinde Küba ile bütün ekonomik ilişkilerini kesmiş olup 22 Ekim 1962 tarihinde ise televizyon konuşması sırasında Kennedy tarafından Amerika kıtasına tehdit oluşturduğu için Sovyetler Birliği'nin Küba'ya yerleştirdiği Sovyet Füzeleri'ni sökülmesi istenmiş olup 24 Ekim'de Küba kıyıları ablukaya alınarak gemiler kontrolden geçirilmiştir.[675] Sovyetler Birliği, ABD'nin tavrına karşılık Türkiye'de ABD'ye ait olan Jüpiter Füzeleri'nin sökülmesinin karşılığında Jüpiter Füzeleri'nin sökülebileceğini ifade etmiş ve Jüpiter Füzeleri'nin demode olmasının da etkisi ile ABD tarafından Sovyetler Birliği'nin isteği kabul edilmiştir. Böylece 28 Ekim 1962 tarihinde Sovyetler Birliği, Küba'dan Sovyet Füzeleri'ni sökerken; Mart 1963 tarihinde ABD, Türkiye'den Jüpiter Füzeleri'ni sökmüştür.[676] Kıtalararası nükleer silaha sahip iki devletin karşı karşıya gelerek literatürde *"dehşet dengesi" (MAD/ Mutually Assured Destruction)* oluşturduğu Küba Krizi sonucunda Armaoğlu'nun ifadesi ile *"barışın pamuk ipliğine bağlı"* olduğu görülmüş ve bundan sonraki süreçte Doğu ve Batı Bloku arasında détente dönemi başlamasında etkili olmuştur. Nitekim Küba Krizi'nden sonra

[673] Ibid., pp. 461-462.
[674] Uçarol, op.cit., p. 705.
[675] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, pp. 465-466.
[676] Uçarol, op.cit., p. 706.

ABD ile Sovyetler Birliği'nin olası gerginlik durumunda direkt iletişim sağlayabilmeleri için 20 Haziran 1963 tarihinde "Kırmızı Telefon Hattı" kurulmuş[677] ve ABD, Sovyetler Birliği ve Fransa arasında 5 Ağustos 1963 tarihinde "Nükleer Denemelerin Kısmen Yasaklanması Antlaşması" imzalanmıştır.[678]

Bu dönemde Doğu ve Batı Bloku arasında yumuşama dönemine geçilmesine rağmen blok içlerinde sorunlar meydana gelmiştir. Bu kapsamda ilk olarak Batı Bloku'na bakılacak olursa, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa Devletleri'nin ekonomik büyümede hız kazanılması ile birlikte "toplumsal serbestleşme atmosferi" içerisine girmeleri uluslararası sisteme etki emiş olup kriz dönemi içerisinde bir nevi mecbur kaldıkları kolektif anlayışın dışına çıkmaya başlamışlardır. Bu anlayışın başladığı dönemde ABD'nin halk tabanının desteklemediği liderleri sadece Batı yanlısı olmaları nedeniyle desteklemesi[679] ve sorunlar kapsamında veya yaptığı girişimlerde blok içindeki devletlere danışmadan tek başına hareket etmesi Batı Bloku içerisinde görüş ayrılıklarına ve ABD'nin eleştirilmesine neden olmuştur. Bu kapsamda ABD'ye karşı tepkiler - Armaoğlu'nun ifadesi ile "bayrağı açan"- De Gaulle Fransa'sı ile başlamış olup Batı Bloku'nun ABD tarafından maceraya sürüklenmesi şeklinde eleştirilen Vietnam Savaşı eleştirilerin doruk noktasını oluşturmuştur.[680]

Fransa'nın 1945 yılından itibaren sürdürdüğü dış politikasının ana çizgileri General Charles De Gaulle tarafından belirlenmiş olup De Gaulle 1958 yılında kabul edilen anayasa ile 5. Fransız Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olmuştur.[681] De Gaulle, ABD ve Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu nükleer güç sayesinde uluslararası sistemdeki çatışmaları ve orta ile küçük güçler arasındaki dengeyi kendi küresel çıkarları kapsamında belirleyebildiklerini ileri sürmüştür.[682] Bu doğrultuda Avrupa'daki güvenlik ilişkilerinin, ABD ve Sovyetler Birliği çatışma ve işbirliği duruma bağlı olarak görmüş olup Avrupa'nın küresel bir strateji ve bunun yanında kendi kimliğini geliştirmesi gerektiğini savunmuştur.[683] Nitekim Fransa, bu dönemde revizyonist bir politika anlayışıyla hareket

[677] Armaoğlu, op.cit., p. 467.
[678] Uçarol, op.cit., p. 707.
[679] R. Kutay Karaca, "Dönemin Temel Özellikleri", *Diplomasi Tarihi II*, ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, p. 423.
[680] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, p. 451.
[681] Melek Fırat, "Soğuk Savaş Sonrasında Fransa'nın Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), p. 117.
[682] Wilfred L. Kohl, *French Nuclear Diplomacy*, New Jersey: Princeton University Press, 1971, p. 124.
[683] Ibid.

etmiş olup yeni bir Avrupa ve dünya dengesi yaratarak uluslararası sistemi yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda ABD ve Sovyetler Birliği'nin askeri ve siyasi varlığının Avrupa'dan çekilmesi ile "Devletler Avrupası" içinde konfederasyon kurarak tam anlamda "Avrupalı" bir Avrupa güç sisteminin sağlanması hedeflenmiştir.[684] Ayrıca iki kutuplu sistemin değiştirilmesi için De Gaulle tarafından anahtar olarak görülen nükleer silahlar, Fransa'nın küresel bir güç olarak uluslararası statüye uygun hale getirilerek prestij kazanarak bağımsız konumda olması; gerektiğinde hem Doğu hem de Batı ile işbirliği yapabilmesi için gerekli görülmüştür. Böylece Fransa'nın nükleer güce sahip olması sadece Fransa'nın bağımsız dış politikasının temeli olarak değil Avrupa'da yeni bir stratejinin, siyasi dengenin kurulması ve böylece çok kutuplu dünyaya geçilerek istikrarın sağlanması için araç olarak görülmüştür. Bu amaçları doğrultusunda Fransa, ABD'ye bağımlılığın azaltılması ve Avrupa sorunlarının konuşulması için 1958 yılında Avrupa Topluluğu'na (AT) üye devletlerin Dışişleri Bakanları'nın katılımıyla oluşturulacak bir görüşme yapılmasını teklif etmişse de üye devletler tarafından NATO kapsamında ilişkilerin olumsuz etkilenebileceği endişesi ile görüşmeyi reddetmişlerdir.[685] Nihayetinde 10 Şubat 1961 tarihinde AT üyesi devletlerin katılımıyla -Hollanda hariç- siyasi ve güvenlik konularıyla ilgili işbirliğine yönelik Paris Zirvesi düzenlenmiş olup zirve sonucunda Fransa'nın Kopenhag Büyükelçisi Christian Fouchet başkanlığında komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Fouchet tarafından -Fouchet Planı olarak da adlandırılan- ABD'ye olan bağımlılığın kırılması için NATO'dan bağımsız ortak savunma politikası oluşturulması istenmişse de bu durum AT tarafından kabul edilmemiştir.[686] Böylece Fransa, salt kendi ulusal çıkarları için değil Avrupa'nın güvenliğini sağlamak için ele aldığı politikaların AT içerisindeki uyuşmazlık nedeniyle henüz bir sonuca varamayacağını görmüş ve yavaş yavaş NATO'dan uzaklaşmaya başlayarak 1962 yılında ilk atom bombasını üretmesiyle nükleer güç haline gelmiş olmanın verdiği etkiyle 1966 yılında NATO'nun askeri kanadından çekilmiştir. Bu durum sonucunda Batı Bloku içerisindeki bütünlük çatlamasına ve NATO'nun savunma planlarının değiştirmesine neden olmuştur.

[684] Ibid., p. 126.
[685] Barış Özdal, *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2013, p. 80.
[686] Ibid., pp. 83-84.

1954 yılında yapılan Cenevre Antlaşmaları sonucunda Vietnam, Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmış olup Kuzey Vietnam'ın sosyalist rejimine karşılık ABD, Güney Vietnam'a yardım göndermeye başlamıştır. ABD, Güney Vietnam'a önce ekonomik, askeri ekip göndermiş daha sonra -1965 yılından itibaren- asker sevk etmeye başlamış ve böylece 1973 yılına kadar sürecek olan Vietnam Savaşı'nın başlamasına neden olarak Kissinger'ın ifadesi ile Vietnam Bataklığı saplanmıştır. ABD'nin Vietnam Savaşı'na daha büyük ölçüde katılması hem ekonomik hem de toplumsal alanda olumsuzluklara yol açmıştır. Ayrıca 8 yıl süren savaş sonucunda hem ABD kamuoyu bölünmüş hem de Sovyetler Birliği'nin Vietnam'ı ele geçirmesine engel olunamayarak Vietnam Savaşı ABD'nin birçok açıdan yıpranmasına sebep olmuştur. Vietnam Savaşı sonucunda ABD, Batı Bloku'nun sembolü olsa da blok içerisinde destek görmeyerek yalnız kalmıştır. Bu durumun en önemli nedeni ABD'nin tek taraflı hareket ederek blok içerisindeki devletlere danışmaması olmuş nitekim bu süreçten sonra bu durum Batı Bloku içerisinde önemli bir sorun haline gelmiştir.

Détente Dönemi içerisinde Sovyetler Birliği, ABD'nin tersine önemli girişimler yapmış olup ABD tekelinde bulunan azgelişmiş devletlere dış yardımı ele alarak etkisini arttırmıştır.[687] Doğu Bloku içerisinde yaşanan Sovyetler Birliği Komünist Parti (SBKP) 20. Kongresi'nde yaşanan gelişmeler, Sovyetler Birliği ile Çin arasındaki anlaşmazlıklar, Romanya'nın bağımsızlık politikası ve Çekoslovakya'nın işgali önemli sorunlar arasında yer almıştır. Sovyetler Birliği'nde Stalin'in ölmesinden sonra göreve gelen Kruşçev, 1956 yılında gerçekleşen SBKP 20. Kongresi'nde dış politikada stratejik ve doktrinel değişiklikler yapma kararı almıştır. Bu kapsamda yaptığı gizli konuşmasında, Stalin yönetimine karşı eleştirilerde bulunarak "kişilik kültü" kavramını ortaya atmış ve buna son vermek için "de-Stalinizasyon" döneminin başlayacağını açıklamıştır. Ayrıca kongrede, Batı'ya karşı stratejik bir değişime gidilerek *"barış içinde bir arada yaşama" (Peaceful co-existence)* ilkesinin benimseneceğini ve kendi denetimi dışındaki sosyalist devletleri de kendi nüfuzu altında toplayabilmek için *"sosyalizme giden ulusal yollar" (national roads to socialism)* doktrininin uygulanacağını açıklamıştır.[688] Sosyalizme giden ulusal yollar doktrini, farklı ulusal bağlamlarda sosyalist partiler için farklı strateji ve yolların kabul edilmesini ifade etmiştir. Ancak bu doktrin sosyalist partilere esneklik

[687] Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* p. 659.
[688] Bernand Morris, "Soviet Policy Toward National Communism: The Limits of Diversity", *American Political Science Review*, 53(01), p. 133.

sağlamış olup sosyalist partiler içerisinde bu doktrinin özerkliğin öngörülmesi olarak yorumlanmış ve Sovyet ve Doğu Avrupa'daki komünizm modellerinin sorgulanmasına yol açmıştır SBKP 20. Kongresi'nde Kruşçev'in "yumuşak" olarak adlandırabileceğimiz tutumları Doğu Bloku içerisinde bağımsızlık mücadelelerinin başlamasına sebebiyet vermiştir. Nitekim bu dönemde Polonya ve Macaristan ayaklanmaları meydana gelmiş olup bu olaylar Kruşçev'in prestijinin azalmasına neden olmuştur.[689]

Çin'de 1 Ekim 1949 tarihinde Halk Cumhuriyeti ilan edilmesi ile komünizm yaklaşık 800 milyon insanı içinde barındıran bir "dünya sistemi" haline bürünmüştür.[690] Bu dönemden sonra Sovyetler Birliği, Doğu Bloku içerisinde nüfuzunu arttırmak amacıyla Çin ile iyi ilişkiler kurarak denetim altına almaya çalışmıştır. Çin ise sağladığı ekonomik yardımlardan faydalanmak ve uluslararası alanda tanınarak diğer devletlerle diplomatik ilişkiler kurmak için Sovyetler Birliği'ne ihtiyaç duymuştur. Çıkar ilişkisine dayanan ikili ilişkilerde anlaşmazlıklar, SBKP 20. Kongresi ile başlamış olup dönemin Çin Devlet Başkanı Mao Zedung, Kruşçev'in barış içinde bir arada yaşama ilkesine ve de-Stalinizasyon dönemine karşı çıkmıştır.[691] Ayrıca 1962 yılında yaşanan Çin-Hindistan Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin tarafsız kalması ve aynı yıl ABD ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan Küba Krizi'nden sonra iki devlet arasında yumuşama dönemine girilmesini ikili ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Çin kapitalizmin "kâğıttan kaplanı" olarak adlandırdığı ABD'ye karşı sert politikalar izlenmesi gerektiğini ileri sürmüş olup Sovyetler Birliği'ni komünizme ihanetle suçlamıştır.[692] Nitekim gelişen tüm bu olaylar neticesinde kendisine karşı yapılan baskılar sonucunda Kruşçev istifa etmiş ve yerine Leonid Brejnev geçmiştir.[693] Bu dönem içerisinde Arnavutluk, 1961 yılında VP ve COMECON'dan ayrılmış; Romanya, 1964 yılında hem VP hem de COMECON karşısında geniş hareket serbestisi elde ederek esnek politika izlemeye başlamış; Çin

---

[689] Paul Marantz, "International Politics and Soviet Foreign Policy: A Case Study", *The Western Political Quarterly,* Vol. 28, No. 1, Mar. 1975, p. 140.
[690] Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964,* p. 54.
[691] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* p. 417.
[692] Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964,* p. 109, 166.
[693] Sovyetler Birliği'nin Brejnev göreve başladıktan sonraki dış politikası genel itibarıyla şöyle açıklanabilir: Sovyet ve sosyalist nüfuzunu Avrupa dışında –özellikle ulusal kurtuluş hareketlerini destekleyerek- genişletmek, ABD ile iyi ilişkiler kurmak ve dehşet dengesi kurulduğu için silah kontrol müzakereleri başlatmak, Doğu Bloku içerisinde disiplini yeniden tesis etmek ve Maoizm'in olası etkilerine karşı koymak. Bkz., Maud Bracke, *Which Socialism, Whose Detente*?, New York: Central European University Press, 2007, p. 93.

Sovyetler Birliği'nin engellemelerine rağmen nükleer deneme gerçekleştirmiştir.[694] Tüm bunlar sonucunda dünya sosyalist bloğu içerisinde sarsıntılar yaşanmakta olup Sovyetler Birliği'nin blok içerisindeki otoritesi zayıflamaya başlamıştır.

Brejnev, göreve geldikten sonra Doğu Bloku'nun prestijini tekrar sağlamak için içerisindeki muhalif sesleri bastırarak blok içerisinde disiplini sağlama yoluna gitmiştir. Bu amaçla Sovyetler Birliği, 1960'lı yıllarda ekonomik sıkıntılarının artması sonucunda canlanma yaşanması için sosyalizm ile kapitalizm arasında "üçüncü bir yol" arayışına gidilmesini ve Yugoslavya ile Romanya arasında gelişen ilişkileri tehdit olarak görüp "sosyalizmin revizyonu" olarak adlandırmıştır.[695] Ayrıca Sovyetler Birliği, kapitalizme geçiş yaşandığı düşüncesiyle Çekoslovakya'ya karşı sert politikalar izlemeye başlamış olup Varşova Beşlisi (SSCB, Macaristan, Polonya, Bulgaristan, Doğu Almanya) olarak adlandırılan devletler ile birlikte 20 Haziran 1968 tarihi gecesinde *"Tuna Operasyonu"* kod adıyla Çekoslovakya'ya müdahale etmiştir.[696] Müdahalenin ardından 29 Ağustos 1968 tarihinde "Moskova Bildirisi" yayınlayarak VP birliklerinin Çekoslovakya'da geçici olarak kalışlarını sürdüreceğini ve Çekoslovakya'da durumun normalleşmesi ile birlikte ancak birliklerin geri çekileceği vurgulanmıştır.[697] Ayrıca geri çekilmenin aşamalı olarak gerçekleşeceğini 29 Ağustos 1968 tarihinde belirlenen bazı bölgelerden askerlerin çekilmeye başlayacağı açıklanmıştır.[698] Çekoslovakya müdahalesinden sonra gelen bu tepkiler neticesinde Brejnev, müdahaleyi bir doktrin nezdinde hukuki bir düzleme aktararak meşrulaştırmak istemiş olup bu bağlamda 12 Kasım 1968 tarihinde *"Sınırlı Egemenlik Teorisi"* veya *"Brejnev Doktrini"* olarak bilinen bir açıklama yapmıştır.[699] Brejnev, *"Sosyalist sistemin belirli bir şekli vardır ve bu sisteme dahil olan hiçbir ülke sosyalizmin ortak kurallarından ayrılamaz; ortak kanunların ne olduğunun takdiri SSCB'ye aittir; Sosyalist sistemin belirli şeklinden ayrılış kapitalizme dönüş niteliğindedir; Bu dönüşü durdurmak bütün sosyalist ülkelerin görevidir ve yapılan bu durdurma hareketi müdahale sayılamaz; egemenlik ve bağımsızlık ancak komünist*

---

[694] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, p. 425.; Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, p. 167.
[695] Kieran Williams, *The Prague Spring and its Aftermath: Czechoslovak Politics 1968-1970*, New York: Cambridge University Press, 1997, p. 21.
[696] Ibid.
[697] Khalida Qureshi, "The Czechoslovak Crisis 1968", *Pakistan Horizon*, Vol. 22, No. 1, 1969, p. 43
[698] Qureshi, loc. cit.
[699] Aslında bu bildirinin temelleri 29 Eylül 1968 tarihinde Pravda dergisinde S. Kovalev tarafından verilmiş olan makale ile atılmış ve sonrasında açıklanan Brejnev Doktrini ile bu hususlar doğrulanmıştır. Bkz. Bracke, op. cit., p. 200.

düzende mevcuttur."[700] şeklinde yaptığı açıklama, Sovyetler Birliği'nin önceki 20 yılda Doğu Avrupa'ya yönelik tutumlarının kodlanmış hali olmuştur.[701] Brejnev Doktrini, Doğu Bloku içerisinde komünizmin pekiştirilmesi için ortaya atılmış olsa da aksi sonuç vererek sonraki dönemlerde Sovyetler Birliği'nden bağımsız olarak "Avrupa Komünizmi" (Eurocommunism) hareketi ortaya çıkmıştır.

3.1.1. Türkiye Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri

Détente Dönemi ve bu sürece geçerken yaşananlar, Türkiye'nin hem iç politikası hem de dış politikası kapsamında hareketli bir dönem geçirmesine neden olmuştur. Uluslararası alanda Berlin Krizi'nin yaşandığı, Soğuk Savaş'ın hızlandığı dönemde 1 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'nin Adana İncirlik üssünden kalkan U-2 casus uçağının Sovyetler Birliği hava sahası içerisinde düşürülmesi yeni bir kriz meydana getirmiştir. Sovyetler Birliği, durumu sert şekilde kınarken bu tür faaliyetler için üslerini kullandıran devletlere karşı da uyarıda bulunulacağını ifade etmiştir.[702] Bunun üzerine Türkiye, uçağın Türkiye üzerinden havalansa bile Pakistan toprakları üzerinden Sovyetler Birliği hava sahasına girmesinden dolayı Türkiye'nin sorumlu tutulamayacağını belirtmiş olsa da U-2 Krizi sonucunda ABD tarafından çekinilmeden, kendi sınırları içerisindeki askeri üslerin Türkiye'yi tehlikeye sokabileceği görülmüştür.

27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de gerçekleşen darbe ile Menderes hükümeti devrilmiş olup yerine -1965 yılındaki seçimlere kadar- İnönü yönetimindeki koalisyon hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet, NATO ve CENTO'ya olan bağlılığın devam ettiğini vurgulayarak öncelikle dış politikadaki konumunu pekiştirmiştir.[703] Türkiye'nin dış politikasını ortaya koyması ile birlikte ABD, olası Sovyet tehdidine karşı kendi gözetimi altında olmak kaydıyla İzmir yakınlarına 1961 yılında Jüpiter Füzeleri yerleştirmiştir.[704] Bu durum Sovyetler Birliği'nin tepkisine yol açmış olup Kruşçev, Mayıs 1962 tarihinde Bulgaristan'a yaptığı ziyaret sırasında Jüpiter Füzeleri'nin Türkiye'ye yerleştirilmesini kınamıştır. Nitekim yukarıda da ele alındığı gibi Jüpiter

---

[700] Fahir Armaoğlu, "Barış İçinde Bir Arada Yaşamanın Sovyet Yorumu", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 03, 1972, pp. 312-313.
[701] Komintern ve Kominform dönemlerinde SBKP'nin sosyalist partilerin ve devletlerin içişlerine karışması kural olarak uygulanmıştır. Bkz.,Bracke, op. cit., p. 202.
[702] Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, p. 320.
[703] William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000,* trans. by Petek Demir, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, p. 135.
[704] Ibid., p. 136.

Füzeleri'ne karşılık Sovyetler Birliği, Küba'ya Sovyet Füzeleri yerleştirmiş olup bu durum iki süper güç arasında nükleer savaş eşiğine gelinmesine yol açmıştır. Kruşçev, ABD'nin uyguladığı ablukayı kaldırarak Küba'ya saldırmama konusunda taahhütte bulunması ve Türkiye'den Jüpiter Füzeleri'nin çekilmesi halinde Sovyet Füzeleri'nin çekeceğini bildirmiştir. ABD, -sözde- Türkiye'den Jüpiter Füzeleri'nin çekilmesi konusu haricindeki isteklerini kabul etmiş olup Sovyetler Birliği'nin 28 Ekim 1962 tarihinde Sovyet Füzeleri'ni çekmesi ile kriz sona ermiştir. Türkiye, Küba Krizi'nin sonucunda ilk aşamada ABD'ye olan desteğini devam ettirmiş ve Jüpiter Füzeleri'nin pazarlık konusu yapılmamasından dolayı takdir toplanmış[705] olsa da 1968 yılında ABD Adalet Bakanı Robert Kennedy'nin vefatından sonra yayınlanan hatıralarından, 27 Ekim 1962 tarihinde Sovyetler Birliği'nin Washington Büyükelçisi Anatoli Dobrynin ile yapılan görüşmede ABD, Sovyet Füzeleri'ne karşılık Türkiye'deki Jüpiter Füzeleri'nin çekilmesini kabul ettiği anlaşılmıştır.[706] Böylece Türkiye, Mart 1963 tarihinde Jüpiter Füzeleri'nin demode olduğu gerekçesi sökülmesinin altında başka bir nedenin de olduğunu öğrenmiş olup hayati çıkarlarının söz konusu olduğu bir konuda ABD'nin kendisinden habersiz hareket ettiğini görmüştür. Ayrıca bu durum Türkiye'nin Kıbrıs Sorunu ile yoğun olarak ilgilendiği dönemde ortaya çıkması, zaten gergin olan ikili ilişkileri daha da etkileyerek önemli sonuçlar doğurmuş ve Türkiye'de ABD'nin sadık bir müttefik olduğu inancı zarar görerek ABD karşıtı hareketlerin artmasına neden olmuştur.

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan Kıbrıs Sorunu kapsamında iki devlet 5 Ağustos 1959 tarihinde Zürih Antlaşması; 19 Şubat 1959 tarihinde ise Londra Antlaşması imzalayarak Kıbrıs Adası'nda iki toplumun da hak ve özgürlüklerinin tanındığı bir anayasa yapılması kararlaştırılmıştır. Nitekim bu süreçten sonra Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası kabul edilmiş olup 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur.[707] Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ilan edilen anayasa ile Türklerin sorunlarına çözüm bulunacağını düşünmüş olsa da Kıbrıs Rumlar, Enosis'ten (Yunanistan ile birleşme) vazgeçmemeleri ve anayasa ile Türklere tanınan haklardan rahatsız olarak *EOKA (Ethniki Organosis Kiprion Agoniston/ Kıbrıslı Savaşçıların Milli Örgütü)* önderliğinde Türklere saldırmaya devam etmişlerdir. 1963

[705] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, p. 684.
[706] Hale, op.cit., p. 137.
[707] Melek Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu,* Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, pp. 59-62.

yılında saldırılar hız kazanmış olup 21 Aralık 1963 tarihinde Kanlı Noel olarak adlandırılan olaylar sonucunda Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından ABD'ye Kıbrıs Rumları'na baskıda bulunulması amacıyla mektup yollanmıştır.[708] ABD açısından, Kıbrıs Sorunu, taraflarının NATO üyesi olan devletler olması ve iki devletin jeopolitik konumları etkisiyle NATO'nun Balkanlar, Akdeniz ve Ortadoğu'daki çıkarlarına zarar verebilme ihtimali kapsamında ele alınmış olup Türkiye'nin mektubuna karşılık Kıbrıs Adası'nda barışın hakim olmasının ümit edildiği belirtilerek sorun karşısında tarafsız kalmıştır.[709] Türkiye'nin ABD'nin tarafsızlığı ve Kıbrıs'ta devam eden Türk baskısı sonucunda Türk savaş gemilerini Kıbrıs sahillerine göndererek ihtarda bulunması üzerine Kıbrıs Rumları durumu BM Güvenlik Konseyi'ne taşımak istemişse de ABD ve İngiltere bu sorunun NATO içerisinde çözülmesini istemiştir.[710] 1964 yılına gelindiğinde Kıbrıs Türkleri'ne yönelik şiddetin artması sonucunda Türkiye, 7 Haziran 1964 tarihinde Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunma kararı almıştır.[711] Ancak 5 Haziran 1964 tarihinde ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un, İnönü'ye yollamış olduğu mektup müdahalenin uzun bir süre yapılamamasına neden olmuştur. Ağır bir dil kullanılan Johnson Mektubu'nda Türkiye tarafından planlanan Kıbrıs müdahalesine karşı çıkılarak Türkiye'nin ABD'nin onayı olmadan ABD tarafından Türkiye'ye sağlanan silahları kullanamayacağı ifade edilmiştir.[712] İnönü, Johnson Mektubu'na karşılık 13 Haziran 1964 tarihinde ABD'ye mektup göndermiş ve 22-23 Haziran 1964 tarihinde ABD'yi ziyaret ederek Kıbrıs Sorunu ile ilgili görüşmeler sağlamış olsa da Johnson Mektubu Türkiye-ABD ilişkileri için bir dönüm noktasını oluşturmuştur.[713] ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesine karşı çıkmasından sonra Türk kamuoyunda Anti-Amerikan tepkiler meydana gelmiş ve tüm bu durumların sonucunda Türkiye, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini gözden geçirmeye başlamıştır.

1953 yılında Stalin'in ölmesinin ardından Sovyetler Birliği, Stalin'in Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçildiğini ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak için teklif sunmuş olsa da Türkiye 1952 yılında şemsiyesi altına girdiği NATO'ya katılarak Batı Bloku'ndaki yerini desteklemesi kapsamında Sovyetler Birliği ile temkinli ilişkiler

[708] Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* p. 685.
[709] Ibid.,
[710] Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu,* p. 128.
[711] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, p. 593.
[712] Mektup ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Ibid., pp. 593-594.
[713] Fırat, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu,* p. 131.

kurmuştur.[714] Ancak Küba Krizi, U-2 Krizi ve Kıbrıs Sorunu sırasında ABD'nin aldığı tavır sonucunda Türkiye, Batı Bloku'na karşı bağımlılığını sorgulayarak bu durumu azaltmak için dış politik girişimlerde bulunmuş ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gözden geçirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Nitekim 30 Ekim- 6 Kasım 1964 tarihleri arasında Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiş olup bu ziyaret Soğuk Savaş'ın başlamasından sonra Türkiye'den Dışişleri Bakanlığı nezdinde Sovyetler Birliği'ne gerçekleşen ilk ziyaret olması açısından önemli olmuş ve ikili ilişkiler kapsamında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.[715] Gerçekleşen ziyarette Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında "Kültürel ve Bilimsel İşbirliği Antlaşması" imzalanmış olup antlaşmanın yanı sıra Sovyetler Birliği'nden Kıbrıs Rumları'na silah yardımında bulunmaması konusunda güvence alınmıştır. Böylece gezide, Kıbrıs Sorunu karşısında Sovyetler Birliği'nden destek alınması, kültürel ve bilimsel işbirliğini öngören antlaşmanın yapılması ve bundan sonra gerçekleşecek olan üst düzey ziyaretlerin önünü açması bakımından önemli olarak ikili ilişkilerin normalleşmesinin başlangıcı olmuştur.

1965 yılında Türkiye'de iktidar değişikliği olmuş İnönü yerine Süleyman Demirel Başbakan olmuş ve bu dönemden itibaren Türkiye, uluslararası alanda çok yönlü politikaya geçerek ABD ile Sovyetler Birliği arasında denge politikası izlemeye başlamıştır. Nitekim bu dönemde Sovyetler Birliği ile 1979 yılına kadar sürecek olan üst düzey görüşmeler başlamıştır. Türkiye'nin politika değişiminde uluslararası alanda détente döneminin başlamış olmasından dolayı Sovyetler Birliği'nden gelecek tehdit beklentisinin azalması, ABD ile ilişkilerinin gerginleşmesi ile birlikte farklı devletlerden ekonomik yardım alınması yolunun sağlanması ve Kıbrıs konusunda ABD ve İngiltere tarafından desteklenen Yunanistan'a karşı Sovyetler Birliği'nin desteğini alınmaya çalışılması hususları etkili olmuştur. Sovyetler Birliği ise bu dönemde Türkiye'ye ekonomik destek sağlayarak ABD'nin bölgedeki nüfuzunu kırmaya çalışmıştır. Çıkar

[714] 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de gerçekleşen darbe sonrasında Sovyetler Birliği, yeni kurulan hükümeti tanıdığını bildirmiş ve 28 Haziran 1960 tarihinde Kruşçev tarafından, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e Türkiye'nin bağımsız bir dış politika yürütmesini ve bununla birlikte Türkiye ile iyi ilişkiler kurulmasının istendiği belirten mektup yollamıştır. Gürsel'in 8 Temmuz'da Kruşçev'e cevaben yolladığı mektupta ikili ilişkilerin gelişmesinin Sovyetler Birliği'nin göstereceği iyi niyete bağlı olduğunu belirtmiş olsa da New York'ta gerçekleşen Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile Kruşçev görüşmesinde ekonomik yardımda dahil birçok öneride bulunan Kruşçev'in istekleri, Sarper tarafından reddedilmiştir. Görüşme olumlu sonuçlanmamış olsa da Türkiye'nin artık Sovyetler Birliği ile ikili görüşmelerden kaçınan tutumunun değişmesi açısından önemli olmuştur. Ancak yine de kısa vadede ikili ilişkilerde önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Bkz., Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* pp. 773-774.

[715] Ibid., p. 775; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, p. 598.

ilişkisine dayalı iki devlet arasında gelişen ziyaretlerin en somut örneği 4-13 Ocak 1965 tarihinde Sovyetler Birliği heyetinin Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret ile gösterilebilir. Bu ziyaret sırasında Türkiye, NATO'nun Avrupa'nın daha etkili savunulabilmesi için kurmasını amaçladığı *"Çok Taraflı Güç"e (Multilateral Force/ MLF)* katılmayı reddetmiş olup Sovyetler Birliği, Kıbrıs konusunda Türkiye'yi desteklediklerini açıklamıştır.[716] 1966 yılında ise Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksey Kosigin, Türkiye'ye gelerek Demirel ile görüşmüş olup bu durum Sovyetler Birliği'nden, Başbakanlık nezdinde Türkiye'ye ilk ziyaret olması,[717] ikili ilişkilerin iyi komşuluk çerçevesinde ilerletilmesi, Kıbrıs sorunu ve ekonomik bağlantıların geliştirilmesi açısından önemli olmuştur.[718] Ayrıca aynı yıl Türkiye'nin Kore'den askerlerini çekmesi Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin sembolik de olsa geliştirme niyetinde olduğunu göstermiştir.[719] Gelişen ilişkilerle birlikte Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ticari ilişkiler de gelişmiş olup ABD'nin Türkiye'ye tarım odaklı yardımlarına karşı ağır sanayi de dahil olmak üzere sanayileşme konusunda önemli adımlar atılmış 1967 yılında iki devlet arasında "Ekonomik-Teknik İşbirliği" Antlaşması imzalanarak ekonomik birlikteliğin temelleri atılmıştır.[720] Bundan sonraki süreçte yıllık rutin olarak Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiş -1967 yılında Demirel, 1968 yılında Dışişleri Bakanı Çağlayangil- olup ziyaretlere 1968 yılında gerçekleşen Çekoslovakya müdahalesi veya Türkiye'nin MLF'ye katılması gibi hususlar engel olmamıştır. Nitekim 1969 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Sovyetler Birliği'ne ziyaret gerçekleştirilmiş olup bu durum ikili ilişkilerin gelişmeye devam ettiğinin önemli bir göstergesi olmuştur.[721]

Türkiye, Détente Dönemi'nde Doğu Bloku dışında Bağlantısızlar Hareketi ile ilişkiler geliştirme yoluna gitmiş olsa da bu dönemde Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde gerginlik olmasına rağmen hala Batı Bloku içerisinde yer alması ve Kıbrıs Sorunu konusunda Türkiye'ye ilişkin Bağlantısızlar Hareketi içerisinde farklı görüşlerin olması ilişkilerin geliştirilmesine engel olmuştur.

---

[716] Ibid.
[717] Ibid., p. 777.
[718] Aysel İ. Aziz, "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları 1965-1970", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 24, Sayı 04, Nisan 1969, p. 223.
[719] Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, p. 276.
[720] Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* p. 778.
[721] Ibid.

3.1.2. Bulgaristan Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin uydusu haline gelen Bulgaristan, Détente Dönemi'nde Sovyetler Birliği'nin ikili ilişkileri geliştirdiği devletlerle ilişkiler kurarak Sovyetler Birliği ile aynı çizgide politika izlemeye devam etmiştir. Bulgaristan'da Çervenkov Dönemi'nde büyük bir zorlukla karşılaşılmamış olsa da, 1953 yılında Stalin'in öldükten sonra ülke içerisinde ayaklanmalar ve isyanlar başlamıştır.[722] Stalin'den sonra başa gelen Kruşçev'in "barış içinde bir arada yaşama", "sosyalizme giden farklı yollar" ve "kişilik kültü" ile Stalinciliğe karşı çıkması Küçük Stalin olarak adlandırılan Çervenkov'un etkisini kaybetmesine yol açmış olup 1954 yılında Başbakanlığın yanında yürütmüş olduğu BKP Sekreterliği'nden istifa etmiş ve yerine Todor Jivkov geçmiştir.[723] Çervenkov, Kruşçev'in hem Stalinciliğe karşı çıkması hem de Yugoslavya'ya iyi ilişkiler kurulmaya başlamasını –Makedonya sorunundan dolayı- hoş karşılamamış bunun sonucunda 1956 yılında Başbakanlık görevinden istifa etmiş ve yerine Anton Yugon geçmiştir.

1962 yılında Kruşçev, Bulgaristan'ı ziyaret etmiş olup Bulgaristan'da Stalinciliğin hakim olduğu dönemde sivrilip öne çıkan Jivkov ile Stalinciliğe tepki veren Kruşçev arasında iyi ilişkiler kurulmuştur.[724] Ayrıca ziyaret sırasında Yugoslavya'ya karşı dostça söylemlerde bulunan Kruşçev'in tavrı karşısında Bulgaristan, Yugoslavya ile ilişkiler geliştirme yoluna girmiştir.[725] Böylece Sovyetler Birliği'nden destek sağlayan Jivkov, 1962 yılında BKP 8. Kongresi'nde Yugon'u tasfiye ederek Başbakanlık görevini de üstlenmiştir.[726] Sovyetler Birliği'nin desteği ile Başbakanlık görevini sağlayan Jivkov, hem iç politika hem de dış politika kararlarında Sovyetler Birliği ile beraber hareket etmiştir. Nitekim Détente Dönemi'ne giden uluslararası ortamda yaşanan Vietnam Savaşı, Küba Krizi, Bağlantısızlar Hareketi gibi konularda Sovyetler Birliği'nin yanında yer almış olup Jivkov Dönemi'nde Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği'nin parçası haline gelinmesi teklif edilmiş ve iki devleti *"aynı akciğerden nefes alan tek bir vücut"* olarak

---

[722] Crampton, op.cit., p. 175.
[723] Ibid., p. 176.
[724] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, p. 29.
[725] Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, p. 163.; Bu dönemde Bulgaristan, Sovyetler Birliği paralelinde Yugoslavya ile ilişkilerini geliştirmiş ve 1960'lı yıllarda iki devlet arasında ziyaretler gerçekleştirilmiş olsa da Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'nın arasında gelişen bir olumsuzluk karşısında Bulgaristan, Yugoslavya'ya karşı hemen cephe almayı bırakmamıştır. Glenn E. Curtis, "Historical Setting", *Bulgaria: A Country Study*, ed. by Glenn E. Curtis, Washington: Federal Research Division Library of Congress, 1993, p. 52.
[726] Crampton, op.cit., p. 177.

tanımlamıştır.[727] 1965 yılında Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği'ne bağlılığa karşı çıkan, Romanya ve Yugoslavya gibi dış politikada bağımsız olunmasını isteyen askerler tarafından darbe girişimi gerçekleştirilmişse de Jivkov hükümetinin bastırması sonucu darbe başarısız olmuş ve darbe sonrasında iki devlet arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşmıştır.

1965-1981 yılları arasını kapsayan "Jivkovştina" olarak adlandırılan bu dönemde Détente Dönemi kapsamında Sovyetler Birliği'nin Batı Bloku ile ilişkiler geliştirmesiyle Bulgaristan da aynı paralellikte politika izlemiştir. Bu kapsamda Jivkov Başbakanlığı döneminde, Batı Bloku'na yönelik ilk ziyaretini Détente Dönemi'nde ABD'ye karşı politikalar yürüten Fransa'ya gerçekleştirmiş olup iki devlet arasında ekonomik ilişkiler geliştirilmiştir. Böylece Batı Bloku içerisinde yer alsa da bir devletle ilişkiler geliştirilebileceğini göstermiştir. Nitekim bu dönemde -Jivkov dış politika hedeflerinden biri olan ekonomik canlanma sağlanması amacıyla- Federal Alman Cumhuriyeti ve Yunanistan ile de ilişkiler geliştirilerek ticari bağlantılar kurulmuştur.[728] Böylece iki devletin NATO üyeliğinden ikili ilişkilerde yaşanan donma süreci sona ermiş olup Yunanistan ile ayrıca kültür ve iletişim alanlarında antlaşmalar yapılarak ilişkiler normalleştirilmiştir.[729] Aynı zamanda Bağlantısızlar Hareketi ile ilişkiler kurulmuş olup bu dönemde hem Afrika'dan üniversite öğrencileri Bulgaristan'a gelerek eğitim desteği sağlanmış hem de Bulgar kalifiye işgücü Bağlantısız Devletlere giderek ilişkileri geliştirme yoluna gidilmiştir.[730]

Détente Dönemi'nde ABD ile Bulgaristan ilişkilerinin yeniden başlamasını da mümkün kılmış olup iki devlet arasında karşılıklı güvensizlik sona ermese de ilişkiler geliştirilme yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda ABD Bulgaristan Büyükelçisi Eugenie Anderson, 28 Kasım 1962 tarihinde Jivkov ile görüşme yapmış olup iki devlet arasındaki sorunun Bulgaristan'ın küçük ve fakir ülke olarak yok sayılmasından ve kaynaklandığını ve ABD ile ekonomik ve siyasi alanlarda ilişkilerin geliştirilmek istendiğini vurgulamıştır.[731] Böylece Bulgaristan, Détente Dönemi'nde ortaya çıkan ABD-Sovyetler

[727] Jivkov bu ifadeyi 1973 yılında kullanmışsa da burada iki devlet arasındaki ilişkilerin bağlılığının hangi düzeyde olduğunu vurgulaması açısından ele alınmıştır. Ibid., p. 179.
[728] Nuray, op.cit., p. 98.
[729] Curtis, op.cit., p. 51.
[730] Crampton, op.cit., p. 180.
[731] "Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey", https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v16/d16 (e.t. 31.07.2023).

Birliği yakınlaşmasını ve "barış içinde bir arada yaşama" ilkesini yalnızca Sovyetler Birliği girişimi olarak ele almayıp ekonomik canlanma için araç olarak kullanmıştır.

3.2. 1968 GÖÇ ANLAŞMASI

Uluslararası sistemde Détente Dönemi'ne geçilirken yaşanan olaylar (Küba Krizi, U-2 Krizi, Kıbrıs Sorunu) Türkiye'yi ABD'nin güvenilirliği konusunda sorgulamaya yöneltmiş olup bu dönemde Türkiye, çok yönlü dış politikaya geçiş yaparak Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirme yoluna girmiştir. Türkiye'nin bu politika değişikliği, Sovyetler Birliği'nin uydusu halinde hareket eden Bulgaristan ile ilişkilerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilk üst düzey ziyaret, 16 Ağustos 1966 tarihinde Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev'in Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretle gerçekleşmiştir.[732] Başev yaptığı ziyaret sırasında Türkiye Dışişleri Bakanı Sabri Çağlayangil ile görüşmüş olup yapılan görüşmede iki ülke arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye'ye yönelik göç isteği konularında uzlaşıya varılmıştır. 1950-1951 yılları arasında yaşanan göç hareketinden sonra Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye'ye göçlerinin durdurulması "parçalanmış aileler" sorununu yaratmıştır.[733] Bu yüzden Çağlayangil, Başev ile yaptığı görüşmede Bulgaristan Türkleri'nin hem hak ve özgürlüklerden eşit olarak yararlanabilmesi hem de isteyenlerin Türkiye'ye göç etmelerine müsaade edilmesi hususlarının üzerinde durmuştur.[734] Türk ve Bulgar uzmanlar, Aralık 1966- Ocak 1967 tarihleri arasında Dışişleri Bakanları tarafından uzlaşıya varılan göç konusunda detaylı olarak görüşülmek üzere toplantılar yapmış olsa da taşınmaz mallar ve göçmenlerin yanlarında getirecekleri mallar konusunda yaşanan anlaşmazlıklar yapılan toplantıların sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.[735] Ancak göç konusunda ikili müzakereler devam etmiş olup 24 Şubat 1968 tarihinde Jivkov ile Başev'in Türkiye'ye gelmesi ile yapılan görüşmede iki devlet arasında göç anlaşması yapılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda resmi adı "Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Göç Etmeleri Hakkında Anlaşma", diğer adı ile "1968 Göç

[732] Birgül Demirtaş Coşkun, op.cit., p. 18.
[733] Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, p. 96.
[734] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* p. 79.
[735] Şimşir, op.cit., p. 321.

Anlaşması" imzalanmıştır. Yapılan görüşme sonrası Demirel, *"...memleketlerimiz arasında bağlayıcı, birleştirici bir unsur olduğuna inandığımız Bulgaristan'daki soydaşlarımızın bir kısmının parçalanmış aileleri birleştirmek gibi insani bir gaye ile Türkiye'ye göçüne imkan verecek olan bir anlaşma…"* ; Jivkov ise *"bu ziyaret, iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliğine yeni ve daha büyük hız vermek arzusunun bir ifadesidir. Bu müşterek isteğin ifadesi, 1952 yılına kadar akrabaları Türkiye'ye göç etmiş olan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının Türkiye'ye göçü hakkında anlaşmanın…"* açıklamalarıyla yapılan 1968 Göç Anlaşması'na verilen değer ifade edilmiştir.[736] Ayrıca Çağlayangil, anlaşmanın ve göçmenlerin iki devlet arasında "dostluk köprüsü" kuracağını ifade etmiş olup Bulgaristan Türkleri ikili ilişkilerin merkezinde yer almıştır.[737]

14 maddeden oluşan ve haftada 300 kişiyi aşmamak koşuluyla 1 Nisan-30 Kasım tarihleri arasında uygulanmasının öngörüldüğü 1968 Göç Anlaşması'nda, 1952 yılına kadar Türkiye'ye gelmiş olan Bulgaristan Türkleri'nin birinci dereceden akrabalarının (karı-koca, anne-baba, büyükanne-büyükbaba, çocuklar-torunlar ve bunların eşleri ile çocukları, evli olmayan kız kardeş ve erkek kardeş, vefat eden kardeşlerin çocukları), taşınmaz mallarını tasfiye edip taşınır mallarını yanlarında getirebilmesini ve serbest göçmen statüsünde değerlendirilmesini kapsamıştır.[738] 1968 Göç Anlaşması, yalnızca birinci dereceden akrabaları kapsamasından dolayı sınırlı bir anlaşma olmasına rağmen ilk kafilesinin 8 Ekim 1969 tarihinde geldiği ve yaklaşık 10 yıl sonra 30 Kasım 1978 tarihinde göçün durdurulmasına kadar Türkiye'ye 130.000 Bulgaristan Türkü göç etmiştir.[739]

3.3. GÖÇ DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA ANALİZ

1960'lı yılların başında uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin etkisiyle ABD ile Sovyetler Birliği arasında askeri ve ekonomik alanlarda güç dengesi sağlanmış olup 1962 yılında yaşanan Küba Krizi ile nükleer güce sahip iki devletin karşı karşıya gelmesi dehşet dengesini ortaya çıkarmış olup uluslararası sistemde Détente Dönemi'ne geçilmiştir. Bu dönemde iki farklı blok devletleri arasındaki ilişkiler artmış olmasına

[736] Şimşir, op.cit., p. 384.
[737] Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, p. 96.
[738] Antlaşma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d02/c035/mm__02035065ss0822.pdf (e.t. 01.08.2023).
[739] Şimşir, op.cit., p. 338.

rağmen blok liderlerine bağlılığın sorgulanmasıyla blok içlerinde anlaşmazlıklar artarak kopmalar yaşanmıştır. Bu kapsamda blok içlerindeki devletler, kendi çıkarlarını izlemek ve kendilerine hareket alanı yaratmak amacıyla çeşitli alanlarda karşı bloktaki veya blok dışı devletlerle diplomatik ilişkiler kurma yoluna başvurmuş olup bu durum uluslararası politikada çok yönlülüğün hakim olmasında etkili olmuştur.

Türkiye ve Bulgaristan da Détente Dönemi'nde gelişen "çok yönlülük"ten etkilenmiş olup bu durum ikili ilişkilerin gelişmesinde kendisini göstermiştir. 1952 yılında NATO'ya girerek Batı Bloku'ndaki konumu güçlendiren Türkiye, 1960'lı yıllarda yaşanan U-2 Krizi sırasında kendi üslerinin ABD tarafından Türkiye'yi tehlikeye düşürecek şekilde kullanılabileceğini; Küba Krizi sonrasında Sovyetler Birliği tehdidine karşılık Türkiye için önemli bir konumda olan Jüpiter Füzeleri'nin Türkiye'ye danışılmadan Sovyetler Birliği ile pazarlık konusu yapılabileceğini ve Kıbrıs Sorunu sırasında yollanan diplomatik dilden uzak Johnson Mektubu ile ABD'nin gerekirse silahlarının kullanılmasına izin vermeyeceğinin görülmesi iki devlet arasındaki müttefik ilişkilerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Böylece ABD'ye bağımlılığını sorgulamaya başlayan Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye'nin dış politika hedefleri:

a) ABD'ye olan bağımlılıktan kurtulma,
b) Çok yönlü politika anlayışı geliştirme,
c) Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkileri geliştirme,
d) ABD ile Sovyetler Birliği arasında denge kurma olarak sıralanabilir.

Bulgaristan, Détente Dönemi'nde Sovyetler Birliği'nin uydusu halinde hareket etmeye devam etmiş olup 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde başa geçen Kruşçev'e karşılık Bulgaristan'da Küçük Stalin olarak adlandırılan Çervenkov'un etkisi zamanla kırılarak yerine Kruşçev ile paralel görüşe sahip Jivkov geçmiştir. Jivkov, başa geldikten sonra Sovyetler Birliği ile ilişkileri sıkı tutarak yakın ilişkilerden ekonomik ve siyasi anlamda yararlanmaya çalışmıştır. Aynı zamanda hem Kruşçev'in "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi hem de Détente Dönemi'nin etkileri kapsamında Sovyetler Birliği'nin Batı Bloku devletleri ile ilişkilerindeki gelişmeden yararlanarak bu dönemde ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliği sağlayarak ABD,

Fransa, Yunanistan, Türkiye gibi devletlerle ilişkiler geliştirme yoluna gitmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda Bulgaristan'ın dış politika hedefleri;

a) Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler,
b) Sovyetler Birliği paralelinde Batı Bloku devletleri ile iyi ilişkiler,
c) Ekonomik alanda işbirliği olarak sıralanabilir.

Détente Dönemi, dış politika hedefleri doğrultusunda Türkiye ile Bulgaristan arasında iyi komşuluk ilişkileri yeniden tesis edilmiş olup iki devlet arasındaki en önemli sorunlardan biri olan Bulgaristan Türkleri'nin durumu konusu yapılan görüşmelerde ele alınmış ve 1968 yılında iki devlet arasında Göç Anlaşması imzalanmıştır. Bulgaristan tarafından yapılan göç anlaşması, hem iki devlet arasındaki dostluk ve işbirliğinin bir ifadesi olarak görülmesinden dolayı hem de Bulgaristan'da 1965 yılında yapılan nüfus sayımına göre toplam nüfusun %9.5'ine denk gelen 780.923 olan Türklerin sayısı,[740] 1950-1951 yıllarında gerçekleşen göç hareketinden sonra parçalanmış aileler meselesinden dolayı artan huzursuzlukları artmasından dolayı sıcak bakılmıştır. Türkiye ise hem Bulgaristan Türkleri'nin sorununa çözüm bulunması hem de çok yönlülük politikasını geliştirmek amacıyla göç anlaşmasına sıcak bakmıştır. Çağlayangil'in 1968 Göç Anlaşması'ndan sonra yaptığı açıklamada anlaşmanın ve göçmenlerin iki devlet arasında "dostluk köprüsü" kuracağı ifadesinden de anlaşılacağı gibi yapılan anlaşmada göç iki devlet arasındaki ilişkilerin geliştirilebilmesi için amaç olarak kullanılmıştır. Böylece 1968 Göç Anlaşması kapsamında Türkiye, yarım kalan aileler meselesinin çözümü için göçü amaç; çok yönlü dış politika hedefine ulaşmak için Bulgaristan ile ekonomik ve kültürel ilişkiler ilişkiler kurmak amacıyla ise göçü araç olarak kullanarak ekonomik ve sosyo-kültürel kapsamında göç diplomasisine başvurmuştur. Bulgaristan ise Sovyetler Birliği paralelinde Batı Bloku devletlerle iyi ilişkiler kurarak ekonomik ve kültürel işbirliği sağlama yoluna gitmeyi amaçlamasıyla göçü ekonomik ve sosyo-kültürel kapsamda araç olarak kullandığını ve böylece iki devletin de göç diplomasisini aktif olarak kullandığını söylemek mümkündür.

[740] Şimşir, op.cit., p. 314.

4. İLİŞKİLERDE KRİZ DÖNEMİ (1984-1989)

Bu bölümde 1989 yılında Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru gerçekleşen zorunlu göç hareketi göç diplomasisi kapsamında analiz edilecektir. Yaşanan göç hareketi, dönemin konjonktürel özellikleri ele alınarak analiz edileceği için "Soğuk Savaş Döneminde Kriz Dönemi" başlığı altında incelenecek olsa da dönemin özellikleri iki devlet arasında gerçekleşen antlaşmanın gerçekleştiği yıla -1989- kadar ele alınacaktır.

4.1. DÖNEMİN KONJONKTÜREL ÖZELLİKLERİ

Uluslararası sistemde Soğuk Savaş içinde 1962-1979 yılları arasında meydana gelen Détente Dönemi'nin yaklaşık son 10 yılında bloklar arası ilişkiler tam anlamıyla yumuşamaya başladığını gösteren gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim bu dönemde ABD ile Sovyetler Birliği arasında yapılan SALT-I *(Strategic Arms Limitation Talks)* Antlaşması, bu döneme kadar nükleer silahlar ile ilgili yapılan antlaşmalardan farklı olarak silahsızlanma ve silahların sınırlandırılması üzerine yapılmıştır.[741] SALT-I Antlaşması, İki buçuk yıl süren görüşmeler sonucunda 26 Mayıs 1972 tarihinde Moskova'da ABD Başkanı Richard Nixon ile Sovyetler Birliği lideri Leonid Brejnev tarafından imzalanmış olup *"füzesavar füzeler"* olarak adlandırılan savunma füzelerinin sınırlandırılması konusunda kesin olarak anlaşmaya varılmış olsa da *"stratejik füzeler"* (Kıtalararası Balistik Füzeler, Denizaltılarından Atılan Balistik Füzeler) konusunda geçici anlaşmaya varılmıştır.[742]

Avrupa'da güvenlik ve işbirliğinin sağlanması amacıyla bir sistemin kurulması ve "karşılıklı ve dengeli kuvvet indirimi" (Mutual and Balanced Force Reduction) için görüşmeler yapılmış olup yapılan görüşmeler sonucunda 1 Ağustos 1975 tarihinde ABD, Kanada ve İzlanda ile Andorra ve Arnavutluk hariç Avrupalı Devletlerin taraf olduğu Helsinki Nihai Senedi (Helsinki Deklarasyonu) imzalanmıştır.[743] Görüşmeler, Sepet (Basket) olarak adlandırılan dört ana konu başlığı altında ele alınmış olup birinci sepet, katılımcı devletler arasındaki ilişkilerin yönetilmesini sağlayan ilkeleri ve güven arttırıcı önlemleri; ikinci sepet, ekonomi, bilim, teknoloji ve çevre alanlarındaki işbirliğini; üçüncü sepet, insancıl ve diğer alanlarda işbirliğini; dördüncü sepet, konferansın

---

[741] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* p. 488.
[742] Ibid., p. 489.
[743] Sezai Orkunt, "Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi Türkiye ve NATO", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 03, 1972, p. 338.

takibinden oluşmuş ve Helsinki Nihai Senedi bu dört sepet kapsamında ele alınan kararlardan meydana gelmiştir.[744] Helsinki Nihai Senedi, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin tam anlamıyla yumuşadığını göstermiş olup Sovyetler Birliği açısından, sınırların dokunulmazlığı ilkesinin kabul edilmesi ile Avrupa'da yapmış olduğu toprak düzenlemelerinin taraf olan diğer devletler tarafından kabul edilmesi ve doğusunda yükselişe geçen Çin'e karşı batıda işbirliği sağlaması açısından önemli olmuştur.[745] Avrupalı Devletler açısından ise Sovyetler Birliği'ne insan hak ve özgürlüklerine ve iç işlerine saygı hususlarının –her ne kadar pratikte uygulanmamış olsa da- kabul ettirilmiş olması açısından önemlidir.[746] Ayrıca bu dönemde Helsinki Nihai Senedi görüşmeleri ile aynı sürede SALT-I Antlaşması'ndaki eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla yapılan görüşmeler sonucunda 18 Haziran 1979 tarihinde ABD Başkanı Jimmy Carter ile Sovyetler Birliği lideri Brejnev arasında SALT-II Antlaşması imzalanmıştır. Böylece iki devlet arasındaki kuvvetlerde eşitsizlik giderilerek ABD ile Sovyetler Birliği denk pozisyona gelmiştir.[747]

ABD ile Sovyetler Birliği arasında nükleer silahların sınırlandırılması kapsamında 1972 yılında imzalanan SALT-I ile başlayan gelişmeler, ikili ilişkilerde bir dönüm noktası oluşturmuş olup bundan sonra iki devlet arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış olsa da durumu şiddetlendirmek yerine çözümlemek üzerine hareket edilmiştir. Ancak bu dönem SALT-II'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve ABD'de Ronald Reagan'ın Başkan olması ile birlikte ikili ilişkilerde gerilim başlaması ile son bulmuştur. Ortaya çıkan yeni dönem literatürde "İkinci Soğuk Savaş Dönemi" ve "Yeni Soğuk Savaş Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Bu dönemle birlikte uluslararası sistemde başlayan yeni yapılanma ile dünyanın çeşitli yerlerinde yerel savaşlar, çeşitli sorunlar ve gelişmeler meydana gelmiş olup bu gelişmelerin ağırlık noktası Orta Doğu ile Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi oluşturmuştur.[748]

---

[744] Angela Romano, "Detente, Entente or Linkage? The Helsinki Conference on Security and Cooperation in Europe in U.S. Relations with the Soviet Union", Diplomatic History, Vol. 33, No. 4, 2009, p. 705.
[745] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, pp. 499-500.
[746] Ibid., p. 500.
[747] ABD ve Sovyetler Birliği'nin stratejik taarruz ve savunma kuvvetleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Orkunt, op.cit., pp. 332-333.
[748] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, p. 671.; Bu dönemde -1989 yılına kadar- Orta Doğu bölgesinde Arap-İsrail Savaşı, Lübnan Sorunu ve İran-Irak Savaşı yaşanmış olup yaşanan gelişmeler çalışmanın kapsamı dışında yer aldığı için Doğu ve Batı Bloku içerisindeki etkileri dışında detaylı olarak ele alınmamıştır.

Afganistan'da 1973 yılında Cumhuriyet ilan edilmesinden sonra Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurulmaya başlanmış olup 1978 yılında Sovyetler Birliği yanlısı subaylar tarafından "Nisan Devrimi" olarak adlandırılan darbe gerçekleştirilmiştir.[749] Darbe sonucunda Afganistan Cumhuriyeti'nin ilk Başkanı olan Muhammed Davud öldürülerek Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmuş ve buna bağlı olarak Afganistan'da Sovyetler Birliği etkisi artmıştır. Nitekim 5 Aralık 1978 tarihinde Sovyetler Birliği ile Afganistan arasında Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.[750] Ancak Sovyetler Birliği yanlısı iktidara karşı Afgan direniş örgütleri (Afgan mücahitleri) ayaklanmalar başlatmıştır. Yaşanan iç karışıklık sonrasında Sovyetler Birliği 27 Aralık 1979 tarihinde Afganistan'ı işgal ederek Sovyet yanlısı Babrak Kamal'ın başkan olmasını sağlamıştır.[751] Sovyetler Birliği, Afganistan'ın kontrolünü sağlamak için başlattığı bu savaşta Afganistan direnişçilerinin tepkisi ile karşılaşınca –ABD'nin Vietnam Savaşı'nda olduğu gibi- "bataklığa saplanmış" ve bu durum Sovyetler Birliği'nin dağılmasına giden süreci etkilemiştir.[752]

Afganistan'ın işgali büyük tepki toplamış olup Pakistan ile Çin, Sovyetler Birliği askerilerinin çekilmesi ve işgalin durdurulması için BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuşlardır.[753] Sovyetler Birliği'nin işgali, yerel olarak Afganistan'ın işgalinin ötesinde batıdan Çin'e, Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na ve İran üzerinden Basra Körfezi'ne yaklaşması açısından büyük bir tehdit olarak görüşmüş olup ABD, Çin, Pakistan ve Suudi Arabistan Sovyetler Birliği işgaline karşılık Afganistan direniş örgütlerine yardımda bulunmuşlardır.[754] ABD Başkanı Carter, işgali *"kaba müdahale"* ve *"...karşıdan bakıp Sovyetler Birliği'nin cezasız kalmasının izlenemeyecek"* olmasını ifade ederek[755] yedi yıl boyunca görüşmelerinin yapıldığı ve altı ay önce Sovyetler Birliği ile imzalamış olduğu SALT-II Antlaşması'nın Amerikan Kongresi'nde onaylanmasını durdurmuştur. Ayrıca bu dönemde ABD'de yapılan seçim sonucunda Carter'ın pasif dış politikasını eleştiren ve "Şeytan İmparatorluğu" olarak adlandırdığı Sovyetler Birliği'ne

[749] Barnett R. Rubin, "The Fragmentation of Afghanistan", *Foreign Affairs*, Vol. 68, No. 5, Winter 1989, p. 152.
[750] Uçarol, op.cit., p. 795.
[751] Rubin, loc.cit.
[752] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, p. 672.
[753] Uçarol, op.cit., p. 796.
[754] Rubin, loc.cit.
[755] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, p. 673.

karşı daha sert tepkiler verilmesini isteyen Ronald Reagan'ın Başkan olmasıyla[756] birlikte iki devlet arasındaki ilişkiler tamamen bozulmuş ve bunun etkisiyle détente döneminde Doğu ve Bloku arasında sağlanan yakınlaşma sarsıntıya uğramıştır.

ABD Başkanı Reagan, bu dönemde İran-Irak arasında yaşanan gerilimden ve İran ile ilişkilerinde kriz durumunu söz konusu olduğundan dolayı -Sovyetler Birliği'nin İran'ı kolaylıkla aşabileceğini düşündüğünden- Sovyetler Birliği tehlikesine karşı 1981 yılında Pakistan ile askeri ve gıda yardımı antlaşması yaparak Basra Körfezi'ne olası tehdit durumunda müdahale edebilmek için "Acil Müdahale Kuvveti" (Rapid Deployment Force) kurmuştur.[757] Ayrıca hem Sovyetler Birliği'ne karşı rekabeti arttırmak hem de ABD karşıtı rejimlere karşı önlemler almak amacıyla 1982 yılında Ulusal Uzay Programı'nı; 1983 yılında -literatürde "Yıldız Savaşları Projesi" (Star Wars Project/ SWP) olarak da adlandırılan- Stratejik Savunma Girişimi'ni (Strategic Defense Intiative/ SDI) başlatmıştır.[758] Füzelerin daha havadayken konuşlandırılmış uydular sayesinde lazer ışınları ile imha edilmesinin tasarlandığı proje, zaten ekonomisi kötüye giden Sovyetler Birliği'nin askeri harcamalarını arttırarak dağılmasını hızlandırmıştır.[759] Reagan, Vietnam Savaşı sırasında Bağlantısız Devletler ile Sovyetler Birliği arasında oluşmuş olan ilişkileri bozarak Sovyetler Birliği yayılmacılığına son vermek amacıyla bu Bağlantısız Devletlere karşı etkin bir politika izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda 1985 yılında Amerikan Kongresi'nde yaptığı ve Reagan Doktrini'ni olarak adlandırılan politikalar kapsamında Bağlantısız Devletler içerisinde sosyalist rejimlere karşı yapılanmalara destek vererek Sovyetler Birliği ile aralarındaki bağları zayıflatma yoluna gitmiştir.[760] Böylece komünizm karşıtlığı dış politika amaçlarına yansımış olan ABD, Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasına ek olarak "roll back" (geri püskürtme) stratejisi ile Sovyetler Birliği'nin Vietnam Savaşı sırasında elde ettiği kazanımları tersine çevirmeyi amaçlamıştır.[761]

---

[756] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt II: 1980-2001, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, p. 35.
[757] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* loc.cit.
[758] İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt II: 1980-2001, ed. by Baskın Oran, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, p. 36.
[759] A. Burak Darıcılı, "Yıldız Savaşları Projesi", *Diplomasi Tarihi II,* ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, pp. 532-533.
[760] Michael McFaul, "Rethinking the "Reagan Doctrine" in Angola", *International Security,* Vol. 14, No. 3, Winter 1989, p. 102.
[761] Ibid.

Sovyetler Birliği'nde 1979 Afganistan işgali sonrasında yönetim sorunları ortaya çıkmış olup 1982 yılında Brejnev'in ölmesinden sonra başa geldikten kısa süre sonra vefat eden Yuri Andropov ve Konstantin Çernenko'dan sonra 11 Mart 1985 tarihinde başa geçen Mihail Gorbaçov ile birlikte hem iç hem de dış politikada birçok değişime gidildiği yeni bir dönem başlamıştır. ABD'nin 1983 yılında başlatmış olduğu Yıldız Savaşları Projesi'nden sonra maliyeti yüksek askeri harcamaların yapılması hem de Afganistan'da savaşılması Sovyetler Birliği'ni ekonomik ve sosyal olarak zor duruma düşürmüş olup Gorbaçov, bu dönemde "uskorenie" (acceleration/ hızlanma), "glasnost" (openness/ açıklık) ve "perestroyka" (restructurnig/ yeniden yapılanma) olarak adlandırılan reformlar yapmıştır. Gorbaçov, 1984 yılında zamanın en önemli görevi olarak sosyal ve ekonomik ilerlemenin hızlanması olduğunu ifade ederek "uskorenie" reformunu açıklamıştır. 1985 yılında Sovyet toplumunun gelişmesi için en yüksek önceliğin ekonomik reformlara verilmesi gerektiğini ve ekonomik ilerlemenin güvenilir bir temel üzerinde kurulacağını bundan dolayı ifade ve basın özgürlüğünün temel alındığı –ülke içerisindeki krizin daha derin olarak ahlaki sosyal ve kültürel durumla alakalı olduğunu ele alan- "glasnost" ve son olarak hem ekonomik hem de kamusal alanda gerçekleşecek reformların yeniden yapılanma ile başarılı olacağının düşüncesi ile "perestroyka" reformu ele alınmıştır.[762] Gorbaçov'un hızlı bir ekonomik ve sosyal gelişim için ele aldığı glasnost, Sovyetler Birliği'ne karşı propagandaya dönüşerek; perestroyka içerisinde alınan genel seçim kararı ile ise Komünist Parti'nin hegemonyasını sarsması ile sonuçlanarak başarısız olmuştur. Ayrıca ele alınan reformlara ek olarak "dış politikada yeni düşünce", "diyaloğa dayalı dürüst ve açık diplomasi" ve "topyekün silahsızlanma" huşuları ele alınmıştır.[763] Bu kapsamda ABD ile 1985 yılında Cenevre; 1986 yılında Rejkjavik; 1987 yılında Washington ve 1988 yılında Moskova'da Gorbaçov ile Reagan arasında zirveler yapılmıştır.[764] İlk iki zirvede, iki devletin bir araya gelmesinden doğan yakınlaşma haricinde bir sonuç alınamamış olsa da 1987 yılında İzlanda'da yapılan Washington Zirvesi'nden sonra Orta Menzilli Nükleer Füzeler (Intermediate Range Nuclear Forces/ INF) konusunda antlaşma imzalanmıştır.[765]

[762] John M. Battle, "Uskorenie, Glasnost' and Perestroika: The Pattern of Reform Under Gorbachev", *Soviet Studies*, Vol. 40, No. 3, 1988, pp. 368-370, 375.
[763] Fırat Purtaş, "Gorbaçov İktidarı ve SSCB'nin Dağılması", *Diplomasi Tarihi II*, ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, p. 574.
[764] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, p. 685.
[765] Ibid., p. 686.

Moskova Zirvesi'nden önce ise Mart 1988 tarihinde Afganistan'dan çekilme kararı almış ve 14 Nisan 1988 tarihinde Cenevre'de konu ile ilgili antlaşmalar imzalanmıştır. ABD ile rekabet çerçevesinde reformlar ve politikalar yapan Gorbaçov, bu reform ve politikaların blok içerisindeki yansımalarını tam olarak hesaplayamamıştır. Böylece Sovyetler Birliği'ne güç ve dinamizm için yürüttüğü politikalar, Doğu Bloku içerisinde sarsıntılara yol açarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açmıştır. Nitekim 1987 yılında Letonya'da; 1988 yılında Estonya'da bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri başlamış ve Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci hızlanmıştır.[766]

4.1.1. Türkiye Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Bloku içerisinde yer alan Türkiye, 1962 yılında meydana gelen Küba Krizi ve Kıbrıs Sorunu kapsamında 1964 yılında yollanan Johnson Mektubu'ndan sonra ABD ile ilişkilerini sorgulamaya başlamış olup 1974 yılında Haşhaş Krizi (Afyon Sorunu) ve Kıbrıs Barış Harekâtları'ndan sonra ABD'nin Türkiye'ye yönelik ambargosundan sonra ikili ilişkiler bozulmuştur. Türkiye, bu gelişmelerin ve 1962-1979 yılları arasında uluslararası sistemde meydana gelen Détente Dönemi'nin de etkisi ile ABD'ye bağımlılığını azaltmak amacıyla çok yönlü politikaya geçiş yaparak Doğu Bloku Devletleri ile diplomatik ziyaretler gerçekleştirmiş ve ekonomik ve kültürel alanlarda antlaşmalar imzalamış ve Bağlantısız Devletler ile ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin –hala en fazla ticaret hacmi AT ile yapılmış olsa da- ticaret yaptığı devletlerde çeşitlenmiş ve böylece dış politikasında ekonomik ilişkilerle gelişen küreselleşme söz konusu olmuştur.[767]

ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerdeki bozulma, 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden sonra başlayan 2. Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra etkisini yitimiştir. İki devlet arasında çıkar esası çerçevesinde ilişkiler yürütülmüş olup ABD, Orta Doğu'da yaşanan sorunlar ve 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinden sonra Türkiye'nin jeostratik önemini artmasıyla Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır.[768] Türkiye açısından hem Afganistan işgalinden sonra güvenlik

[766] Uçarol, op.cit., p. 798.
[767] Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt II: 1980-2001, p. 25.
[768] Ayrıca ABD, hem "Yeşil Kuşak Projesi" kapsamında komünizmi İslam ile durdurmak hem de Orta Doğu'daki radikal islamın yayılmasını engellemek amacıyla Türkiye ile yakın ilişkiler kurmuştur. Ibid., p. 34, 36-37.

nedeniyle hem de 12 Eylül 1980 yılında Türkiye'de yaşanan darbe sonucunda Avrupalı Devletler ile ilişkilerin bozulması ABD'ye yakınlaşmasının itici gücü olmuştur. İkili ilişkilerin gelişmesi ile birlikte Türiye, 1979 öncesi haşhaş krizi, ABD Yardımları ve SEİA, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri alınması (Rogers Planı) konularındaki olumsuz tavrını değiştirerek ABD'nin isteklerine uyum sağlamıştır.

1970'li yıllarda Johnson mektubuyla birlikte hahaş krizi de ABD ile ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. ABD, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra artan uyuşturucu kullanımı ile ilgili önlemler almaya başamış olup Nixon Dönemi'nde konu ile ilgili çeşitli önlemler alınmıştır.[769] ABD'ye kaçak uyuşturucu girişini önlemeye çalışan Nixon, haşhaş üreticisi olan Türkiye'nin haşhaş üretiminin durdurulmasını istediyse 12 Mart 1971 Akseri Muhtırası'na kadar üretime yasak getirilmemiştir. Muhtıra sonrası Başbakan olan Nihat Erim döneminde ABD ile haşhaş üretiminin yasaklanmasından sonra dpğacak ekonomik zararın karşılanması koşulu ile antlaşmaya varılmış ve haşhaş üretimi yasaklanmıştır.[770] Ancak ABD'nin yardımın sadece 1/3'ini sağlamasıyla 1973 seçiminde Başbakanlığa geçen Ecevit, haşhaş üretimini tekrar sebest bırakmıştır. Bu durum ikili ilişkilerde gerginlik yaratmış olup ABD bu karar sonrası Türkiye'ye verilen borçalrın durdurulmasını bunun yanında ekonomik ve askeri yardımların askıya alınmasını kararlaştırmıştır. ABD, Türkiye'nin NATO üyesi olmasından dolayı haşhaş üretiminin yasaklanması konusunda kolayca anlaşma sağlanacağını düşünmüş olsa da yanılmış ve sağladığı ekonomik ve askeri yardımları koz olarak kullanamamıştır. Ancak 1980 yılında gerçekleşen darbe ile Evren, Türkiye'nin bu tutumundan geri adım atarak haşhaş üretimini yasaklamıştır.[771]

Türkiye'nin 1974 yılında başlatmış olduğu Kıbrıs Barış Harkatları'ndan sonra ABD, askeri ambargo uygulamaya başlamış olup Türkiye buna karşılık ABD ile 1969 yılında imzalmış olduğu Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması'ndan (OSİA) çekilmiştir. ABD, Türkiye'nin çekildiği OSİA yerine Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması

---

[769] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980,* ed. by Baskın Oran, 23. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, p. 701.

[770] Ibid., p. 703.

[771] Baskın Oran, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt II: 1980-2001, ed. by Baskın Oran, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, p. 32.; Bu dönemde Türkiye ile ABD arasında iki konuda anlaşmaya varılamamış olup bunlardan birisi Orta Menzilli Pershing ve Cruise Füzeleri'nin Türkiye'ye yerleştirilmesi diğeri ise Ermeni Sorunu olmuştur.

(SEİA) imzalanması için 1976 yılında Türkiye ile görüşmelere başlamıştır. Yapılan görüşmeler sırasında yapılan silah ve malzeme miktarı konusunda ve antlaşmanın süresi ile ilgili anlaşmazlık çıkmasından dolayı sonuçsuz kalmıştır.[772] Ancak 1980 sonrası ABD ile gelişen ikili ilişkiler sonrasında 29 Mart 1980 tarihinde Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) imzalanmıştır.[773] Beş yıllığına imzalanan antlaşma kapsamında Türkiye'ye yapılan yardımların 7/10 oranında[774] Yunanistan'a da yardım yapılması ve ABD'nin antlaşmanın kapsamı dışında olmasına rağmen Kıbrıs konusunu yapılacak yardımlara bağlaması Türkiye açısından sorun teşkil etmiştir.[775]

Yunanistan, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtları'ndan sonra, bu harekâtları önleyemediği gerekçesi ile NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır. Bunun sonucunda Türkiye, Kıbrıs Barış Harekatları'ndan sonra -1952 yılında ICAO (International Civil Aeronotical Organization) kapsamında sivil uçuşların güvenliğinin sağlanması amacıyla Yunanistan'ın sorumluluğuna bırakılan Ege Denizi'nin FIR (Flight Information Regin) Hattı'nın güvenliğini sağlamak amacıyla 4 Ağustos 1974 tarihinde 714 sayılı NOTAM (Notice to Airmen/ Havacılara İlan) yayınlamış olup 50 millik alanda uçuşların Türkiye'nin iznine tabi olduğunu açıklamıştır.[776] Ayrıca Yunanistan, Türkiye'nin bu kararından sonra NATO'nun skeri kanadına tekrar dönmek istediyse de Türkiye, kontrol alanlarının yeniden düzenlenmesini isteyerek Yunanistan'ın isteğine karşı çıkmıştır. Bunun sonucunda NATO Avrupa Kuvvetler Komutanı Bernand Rogers tarafından Yunanistan'da yapılacak seçim sonucunda Komünistlerin iktidara gelmesi durumunda Ege Denizi'nin tehlikeye düşebileceği konusunda literatürde Roger Planı olarak da adlandırılan Türkiye'yi ikna girişimleri sonuç bulmuş ve 1980 yılında Türkiye, hem yayınlanan NOTAM sonucunda Ege Denizi'nin ortasına kadar kaydırılmış olan Türkiye ile Yunanistan sınırını ele alan 714 sayılı kararı tek taraflı olarak kaldırmış[777] hem de 20

[772] Erhan, op.cit., p. 711.
[773] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, p. 726.
[774] ABD, SEİA için Yunanistan ile de ayrı olarak gürüşmüş olup Türkiye'te sağlanacağı öngörülen 1 milyar dolarlık yardıma karşılık Yunanistan'a 200 milyon dolarlık yardım kabul etmesi Yunanistan'ın görüşmeden çekilmesine neden olmuştur. Daha sonra Yunanistan Başbakanı Kostas Karamanlis, Türkiye'ye yapılan yardımın -1947 yılından itibaren ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımların oranlaması ile bulunan- %70'inin Yunanistan'a yapılması ferektiğini ortaya atmış olup bu oran ABD taafından kabul edilmiştir. Bkz., Erhan, op.cit., p. 709.
[775] Ibid., p. 727.
[776] Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980,* ed. by Baskın Oran, 23. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, p. 760.
[777] Ibid.

Ekim 1980 tarihinde Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesini onaylamıştır.[778]

1979 yılından sonra her ne kadar 2. Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan dönem başlamış olsa da 1. Soğuk Savaş Dönemi'nden farklı olarak Türkiye, uygulamış olduğu çok yönlü politikanın ekonomik ve kültürel antlaşmalar ile gelilmesi ve küreselleşmenin etkisiyle Doğu Bloku ile ilişkilerinde köklü bir değişime gitmemiştir. Bu kapsamda siyasi açıdan ikiliilişkilerde durgunluk yaşansa da ekonomik ilişkiler kesintiye uğramamıştır. Nitekim 1981 yılında Türkiye'nin Sovyeler Birliği ihracatı 1924 yılından sonra en üst seviyeye çıkmıştır.[779] Ayrıca bu dönemde Dışişleri Bakanlığı Düzeyi'nde görüşmeler sağlanmış olup iki devlet uluslararası sorunlar hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bu gelişmelerin yanında iki devlet arasında sorunlar da yaşanmış olup 1986 yılında Sobyetler Birliği'ni ziyaret eden Başbakan Özal'ın Bulgaristan ile yaşanan sorunlar nedeniyle Gorbaçov'un kabul etmemesi gibi krizler yaşanmış olsa da iki devlet krizleri aşarak işbirliğini arttırmıştır. Bu durumun en büyük etkilerinden birisi Özal'ın ekonomik işbirliği sağlanarak devletler arasındaki ilişkilerin sorunların giderileceği anlayışı olmuştur. Devam eden ikili ilişkiler çerçevesinde 24 Mart 1988 tarihinde Karadeniz'de 20 yıllık geçmişe sahip olan FIR Hattı sorunu konusunda anlaşmaya varılmıştır.[780] Böylece Türkiye'nin 1979 yılında başlayan 2. Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ile ilişkilerini güçlendirirken, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini devam ettirdiğini söylemek mümkündür.

4.1.2. Bulgaristan Açısından Dönemin Konjonktürel Özellikleri

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Bloku içerisinde ayrılıklar ve anlaşmazlıklar yaşanmış olsa da Bulgaristan bunların hiçbirinden etkilenmemiş olup Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun en sadık müttefiki olmuştur. Bu durumu sağlayan en önemli unsur Armaoğlu'nun ifadesi ile 1954 yılında BKP Sekreterliği'ne getirilen Jivkov'un Bulgaristan'ı "demir yumruk"la yönetmesi olmuştur.[781] Nitekim daha önce de ele alındığı gibi Jivkov, dış politikasında Sovyetler Birliği politikaları paralelinde hareket etmiştir.

---

[778] Uzgel, op.cit., p. 41.
[779] Eren Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt II: 1980-2001, ed. by Baskın Oran, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, p. 163.
[780] Ibid., p. 165.
[781] Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* p. 692.

1979 yılında gerçekleşen Afganistan işgalinde Sovyetler Birliği'ni desteklemiş olup NATO kapsamında alınan kararla Orta Menzilli Pershig ve Cruise Füzeleri'nin Avrupa'ya yerleştirilmesine karşı çıkarak bu durum ile ilgili basın kampanyası, yürüyüş, toplantı, konferans gibi propaganda faaliyetlerine girişmiştir.[782] Ayrıca 1981 yılında "Balkanlar'ın Nükleer Silahlardan Arındırılması" (BANSA) ve "Balkanlar'ın Kimyasal Silahlardan Arındırılması" (BAKSA) önerilerini ortaya atmıştır.[783] Bulgaristan, önerilerini hayata geçirebilmek amacıyla ikili ve çok taraflı görüşmeler sürdürmüş olup Romanya ve Yugoslavya'dan olumlu yanıt almış olmasına rağmen Arnavutluk, Sovyetler Birliği'nin güvensizliği nedeniyle; Türkiye, öneriler kapsamında yapılan görüşemlere katılsa da bölgesel düzeyde olan önlemlerin Balkanlar'ın güvenliğini sağlayamacağı düşüncesi ile taraf olmamıştır. Ayrıca bu dönemde NATO'nun Pershing ve Curise Füzeleri'ne karşılık Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'a füze yerleştirmesi kararı Bulgaristan'ı güç duruma düşürerek önerilerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.[784]

Bulgaristan, Détente Dönemi'nde Batılı Devletlerle geliştirdiği ekonomik ilişkilere devam etmiş olup ABD'ye karşı sert politikalar ve eleştirilerde bulunurken bu ilişkilerin zarar görmemesine dikkat etmiştir. Ayrıca Bulgaristan, ekonomik gelişmenin sağlanması için Sovyetler Birliği'nden aldığı ucuz petrolü Avrupalı Devletlere satıp kar etmeye çalışmış ve 1979 yılında Plenum (Bulgar Komünist Partisi Genel Kurulu) kapsamında geliştirilen "Yeni Ekonomik Mekanizma" (YEM) ile ekonomik sıkıntılar aşılmaya çalışılmıştır.[785] Ancak sahte içki ve uyuşturucu satışı, kaçakçılık ve buralardan elde edilen gelirle terör faaliyetlerine destek olunması ile prestijinin azalması ve ekonomik alanda teknolojik gelişmelerin uzağında olmasından dolayı ekonomik bir büyüme sağlayamamıştır.

1970'li yıllarda Bulgaristan'da başlayan milliyetçilik düşüncesi, Jivkov'un kızı Lyudmila Jivkova'nın 1980 yılında Politbüro'nun bilim, sanat ve kültür ile ilgili komisyonunun başına geçmesiyle birlikte Bulgaristan'ın geleneklerine ve bu geleneklerin orijinalliğine vurgu yapan faaliyetler yürütmesi ile gelişme göstermiştir.[786] Jivkova, 1981 yılında vefat etmiş olsa da Bulgaristan için sembolik bir kırılma noktası olmuştur.

[782] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* p. 125.
[783] Ibid., p. 45.
[784] Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'a füze yerleştirmesi kararı ortaya çıkmış olsa da bu durumun gerçeklip gerçekleşmediği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz., Ibid., p. 125.
[785] Crampton, op.cit., p. 187.
[786] Ibid., p. 185.

Nitekim 1985 yılında Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nde başa gelmesiyle birlikte iki devlet arasındaki ilişkilerde bozulma belirtileri kendisini göstermiştir. Jivkov'un Gorbaçov'u ziyaret etmek için Sovyetler Birliği'ne gittiği sırada Gorbaçov'un Jivkov'u ancak ziyaretin ikinci gününde kabul etmesi ikili ilişkilerdeki bozulmayı gösteren en somut örneklerden birisi olurken bu durum Sovyetler Birliği'nin yapılmış olan reformlarla Bulgaristan'ı kendi kaderine terk ettiği şeklinde ele alınmıştır.[787] Yaşanan gelişmeler sonucunda hem ekonomik açıdan bir gelişme yaşanmaması hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerin bozulmasından dolayı BKP'ye yönelik eleştiriler ortaya çıkmış ve Jivkov prestij kaybına uğramıştır. Bu durumu ortaya çıkaran dört önemli neden Jivkov'a karşı olan Georgi Markov'un ve Vladimir Kostov'a karşı yapılan suikastların arkasından Bulgar Gizli Servisi "Dırjaven Sigurnost" (DS) olduğunun öğrenilmesi; Mehmet Ali Ağca tarafından Papa 2. Jean Paul'e yönelik suikast girişiminde Bulgar bağlantıların olması; Jivkov rejimi eleştiren Bulgar aydınlarının Belen Adası'na sürgüne gönderilerek insanlık dışı muamelede bulunulması ve en önemli darbe olarak 1984-1989 yılları arasında Bulgaristan Türkleri'ne uygulanan asimilasyon politikası olmuştur.[788] Yaşanan gelişmelerin etkisi ile uluslararası alanda yaşanan prestij kaybıyla birlikte 1989 yılında gerçekleşen Bulgaristan Türkleri'nin zorunlu göç hareketinden sonra Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'ın ulusal meselelerine karışmak istemediğini belirtmesi sonucunda Bulgaristan uluslararası alanda yalnızlaşmış ve bu durum Jivkov'un istifa etmesinin önünü açmıştır.[789]

4.2. 1989 ZORUNLU GÖÇÜ

Bulgaristan, sözde "Yeniden Doğuş Süreci" olarak adlandırılan dönemde tek uluslu/homojen bir ülke yaratma amacı içerisine girmiş ve bu doğrultuda Türk azınlığa yönelik asimilasyon politikası yürütmüştür. Bulgaristan'ın sözde Yeniden Doğuş Süreci adı altında asimilasyon politikalarının 1980'li yıllarda başladığı kabul edilse de bu politikaların çok daha önce başladığını söylemek mümkündür. Ancak Bulgaristan, 1980'li yıllardan önce yürütmüş olduğu asimilasyon politikalarını, tedrici bir anlayışla ve

[787] Ibid., p. 192.
[788] Kader Özlem, "Balkanlar'daki Gelişmeler", *Diplomasi Tarihi II*, ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, p. 548.
[789] Crampton, op.cit., p. 195.

örtülü şekilde gerek kültürel ihtilal –Türk okullarının kamulaştırılması, Türk okullarındaki kitapların içeriğinin değiştirilmesi vb.- gerek ekonomik nedenler –Türk okullarının kapatılması, camilerin onarımının yapılmaması vb.- adı altında gerçekleştirdiği için uluslararası alanda çok fazla tepki çekmemiştir. 1980 yılından sonra ise daha açık bir şekilde yürütülmeye başladığı ve Yeniden Doğuş Süreci olarak adlandırdığı bu politikalar daha görünür olmuştur. Nitekim 1980 yılında Bulgaristan Türkleri'ne karşı uygulayacağı asimilasyon politikalarından önce dahi, olası tepkileri analiz etmek ve "yumuşak geçiş süreci" sağlamak adına ilk olarak Bulgaristan Pomakları bu politikalara tabi tutulmuştur.[790] Bu durum karşısında Bulgaristan Pomakları adeta ileride Bulgaristan Türkleri'ne yönelik yapılması planlanan asimilasyon politikası için laboratuvar görevi görmüşlerdir. Bu dönemde Bulgaristan Pomaklar'ı zorla isim ve din değiştirmek zorunda kalmış olup[791] Türkiye'nin, Détente Dönemi'ne bağlı olarak gelişen ikili ilişkilere zarar vermemek adına Bulgaristan'ın politikalarına tepkisiz kalması ileride Bulgaristan Türkleri'ne karşı yürütülecek olan asimilasyon politikasına cesaret sağlamıştır.

1984 yılının sonuna doğru Bulgaristan, nüfusunun yaklaşık %10'unu oluşturan Bulgaristan Türkleri'nin nüfus artış hızının Bulgarlara oranla daha fazla olması, 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesine benzer olarak Bulgaristan Türkleri'ni bahane etmiş ve kaçakçılık, uyuşturucu ve suikast iddialarından dolayı uluslararası alanda imajının sarsılması ile yaşanan ekonomik durgunluk gibi nedenlerin etkisiyle "milliyetçilik" söylemini iç politikada çıkış yolu olarak kullanmak amacıyla Türk azınlığa karşı *"yok etme savaşı"* başlatmıştır. Bu kapsamda sözde Yeniden Doğuş Süreci adı altında isim değiştirme kampanyası (ad kıyımı) başlatmıştır.[792] İlk olarak Türk köylerinde, isim değiştirme kampanyasına karşı geleceği ve karışıklık çıkaracağı düşünülen Türk gençleri, seferberlik adı altında askere çağırılmış ve Türk azınlığın elinde bulunan silahları toplatılarak kampanyaya uygun ortam sağlanmaya çalışılmıştır.[793] Kasım 1984 tarihiyle birlikte isim değiştirme politikalarına Bulgaristan'ın Güney

[790] Ivo Kirilov Ivanov, Murat Önsoy, "From Integration to Assimilation and Forced Migration: An Evaluation of the Bulgarian Communist Party's Turkish Minority Policy", *Bilig,* No. 103, 2022, p. 34.
[791] Bulgaristan Pomaklarına yapılan uygulamalar ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Kader Özlem, "Bulgaristan Pomaklarının Kimliğinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü ve Bulgaristan'ın Pomak Politikaları", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Cilt: 125, Sayı: 246, Mayıs 2020, pp. 167-192.
[792] Şimşir, op.cit., p. 339.
[793] Hasan Demirhan, "Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, 2019, p. 259.

bölgesindeki kırsal kesimlerde yaşayanlardan –Rodoplar'dan- uygulanmaya başlanmış ve Türk köyleri polisler ve askeri tanklarla baskına uğratılmıştır.[794] Bulgaristan Türklerinden asker veya polislerin elinde yer alan Bulgar isimlerinden birini seçmeleri ve Bulgar isimlerini isteyerek kabul ettiklerine dair belgeler imzalamak zorunda bırakmışlardır. Kırsal kesim dışında yaşayan Bulgaristan Türkleri ise işleriyle tehdit edilmiş ve Bulgar ismi dışında kimlik kartına sahip olanların kamu dairelerine, bankalara ve hastanelere girişleri yasaklanarak isim değişikliği yapmaları zorunlu hale getirilmiştir.[795] Bu durumu kabul etmeyen, protesto edip yürüyüşler düzenleyen Bulgaristan Türkleri'ne karşı şiddete başvurulmuş ve Mart 1985 tarihinde gelindiğinde toplam 800-2500 kişi isim değiştirme kampanyası nedeniyle öldürülürken birçok kişi tutuklanmış ve Belene Kampı'na sürülmüştür.[796] Kampanya, 1985 yılında ülkenin kuzey bölgelerine de yayılarak üç ay içerisinde 1 milyondan fazla Bulgaristan Türkün zorla isim değiştirmesi ile sonuçlanmıştır.[797] Ayrıca Bulgaristan'ın sözde Yeniden Doğuş Süreci kapsamındaki politikaları zorla isim değiştirme ile sınırlı kalmamış bu dönemde umumi alanlarda şalvar giyilmesi; Türkçe konuşulması, Türkçe radyo yayını yapılması, Türkçe dergi basılması ile dini gerekliliklerin yerine getirilmesi –oruç tutulması, kurban kesilmesi, sünnet olunması- yasaklanmış olup bu yasaklara uymayanlar tutuklanmıştır.[798]

Bulgaristan Türkleri'nin yaşamış olduğu baskıların Türkiye'de duyulması ile birlikte 1985 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından Jivkov'a mesaj yollanarak konunun çözümü istenmişse de mesaj sonrasında Bulgaristan Türkleri'ne karşı tutum daha da sertleşmiştir. Bunun sonucunda Türkiye, 22 Şubat 1985 tarihinde Bulgaristan'a nota vererek sorunun gerekirse göç anlaşması yapılarak müzakere yoluyla çözülmesi gerektiğini bildirmiştir.[799] Buna karşılık Bulgaristan'ın resmi ajansı olan Sofia Press tarafından yapılan açıklamada Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye ile bir ilgisinin

[794] Bulgar ordusunun isim değiştirme kampanyası kapsamında Türk köylerine gerçekleştirmiş olduğu bu askeri hareket, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra düzenlenen en büyük operasyon niteliğinde olmuştur. Bkz., Crampton, op.cit., p. 190.
[795] Lütem, "The Past and Present State of the Turkish- Bulgarian Relations", 69.
[796] Şimşir, op.cit., p. 341. Nazif Kuyucuklu, isim değiştirme sırasında 900-4000 arasında Bulgaristan Türkü'nün öldürüldüğünü ele alınmıştır. Bkz., Nazif Kuyucuklu, "Bulgaristan'da Türk Azınlığı ve Karşılaştığı Sorun", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 45, Sayı: 1-4, 1987, p. 395.
[797] Lütem, loc.cit.
[798] Bu dönemde getirilen yasakların Türkçe ve orijinal halleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Korkud, op.cit., pp. 14-15.
[799] Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989,* pp. 239-240.

bulunmadığını ve ad değişimlerinin gönüllü olarak yapıldığını belirtilmiştir.[800] Bulgaristan'ın yapmış olduğu açıklamalardan sonra 28 Şubat 1985 tarihinde Özal, *"Değil 500 bin gerekirse daha fazla soydaşımıza kucak açarız"* diyerek tepkisini ortaya koymuştur.[801] Özal'ın açıklamasından kısa bir süre sonra 4 Mart 1985 tarihinde Bulgaristan'a ikinci nota verilerek TBMM tarafından oluşturulacak bir heyetin olayları incelemek amacıyla Bulgaristan'a gönderilmesi konusunda çağrıda bulunulmuştur. Ayrıca Özal, 12 Mart 1985 tarihinde verdiği röportajda Bulgaristan Türkleri'nin haklarının uluslararası hukuk ve çok yönlü anlaşmaların öngördüğü şekilde elde edebilmeleri için her türlü çabanın sarf edileceğini, aradaki sorunların sağduyulu şekilde çözülmesi gerektiğini ve gerekirse tüm soydaşlara kapıların açılabileceğini tekrar vurgulamıştır.[802] Ancak Bulgaristan, 22 Mart 1985 tarihinde *"Bulgaristan'da sadece Bulgar vatandaşlarının yaşadığı, Bulgaristan içerisinde ırklara ve dinlere saygı gösterildiği"* ve TBMM tarafından gönderilmesi istenen heyete yönelik olarak *"Bulgaristan'ı teftişe gelinmesine izin verilmeyeceği"* bu durumun içişlerine müdahale olduğunu ifade ederek notaya olumsuz cevap vermiştir.[803] Özal, 31 Mart 1985 tarihinde ABD'ye yapmış olduğu ziyaret sırasında Bulgaristan'ın açıkça ve zorla Bulgaristan Türkleri'nin isimlerini değiştirdiğini, bu durumun sona ermemesi halinde protesto amacıyla tüm dünyada gösteriler yapılacağını ifade etmiştir.[804] Özal'ın açıklamalarından sonra Bulgaristan Meclis Başkanı Stanko Todorov, isim değiştirme kampanyasının tamamlandığını, Bulgaristan'da Türk kalmadığını ve Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin Bulgaristan'ın başka bölgelerine birkaç saat içinde göç etmelerine izin verileceğini açıklayarak adeta Bulgaristan Türkleri'ni sürgün etmekle tehdit etmiştir.[805] Türkiye Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz tarafından Bulgaristan'ın bu tutumu şovenizm hatta ırkçılık olarak yorumlanırken, 10 Nisan 1985 tarihinde Bulgaristan'a üçüncü nota; 24 Ağustos 1985 tarihinde dördüncü nota verilerek önceki istekler yeniden vurgulanmıştır.[806]

---

[800] "Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye ile İlgisi Yok", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1985, p. 7. https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1985-02-28/0 (e.t. 21.05.2023)
[801] Ibid.
[802] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, pp. 360-361.
[803] "Sofya Yine 'Hayır' Dedi", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1985, p. 1. https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1985-03-27/0 (e.t. 21.05.2023)
[804] Bıçaklı, op.cit., p. 245.
[805] "Todorov: Türkiye'ye Göç Etmek İsteyen Sürgüne Gider", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1985, p. 8, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1985-04-03/0 (e.t. 21.05.2023)
[806] Şimşir. *Bulgaristan Türkleri*, pp. 362-364

Türkiye verdiği notalardan sonra bir karşılık alamayınca konuyu uluslararası platformlara taşımaya ve dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Türkiye bu dönemde yalnızca diplomatik görüşmeler sağlamamış bunun yanında basın yayın organlarının yardımıyla ve Bulgaristan'ın yapmış olduğu mezalimler nedeniyle 1986 yılında Melbourne Dünya Halter Şampiyonası'ndan sonra ortadan kaybolarak Türkiye'ye iltica talebinde bulunan ve 13 Aralık 1986 tarihinde Türkiye'ye getirilen Naim Süleymanoğlu'nun Bulgaristan'da yaşanan olayları anlatması ile spor diplomasisi çatısında yaşananları duyurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda dünyada daha çok duyulmaya başlayan Bulgaristan Türkleri'nin durumu konusunda Doğu Avrupa devletleri hariç destek sağlanmış ve çeşitli bölgelerde konu ile ilgili yürüyüşler ve protestolar yapılmıştır. Ayrıca Gorbaçov'un Bulgaristan Türkleri konusunu ulusal mesele olarak adlandırıp Bulgaristan'ı yalnız bırakmasından sonra ve Bulgaristan Türkleri 30 Mayıs 1989 tarihinde AGİK bünyesinde yapılması planlanan 1. İnsani Boyut Konferansı sırasında Bulgaristan'ın birçok yerinde yapılması planlanan protestoların Bulgaristan'ı uluslararası alanda daha fazla yalnızlaştırmasının önüne geçmek amacıyla Jivkov, 29 Mayıs 1989 tarihinde Jivkov, Bulgar radyo ve televizyonlarından "Bulgar Müslümanlarının" istedikleri takdirde geçici veya kalıcı olarak Türkiye'ye göç edebileceklerini açıklamıştır.[807] Ayrıca Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri'nin kendi istekleri ile gittiklerini iddia etmek amacıyla "turist vizesi" vermiş ve bu olay Bulgaristan medyasında *"Büyük Turistik Seyahat/ Büyük Gezi" (Golyamata Ekskurziya/ Big Excursion)* olarak adlandırılmıştır.[808]

Tablo 2. Bulgaristan'dan Türkiye'ye Zorunlu Göçün Başladığı Tarihten İtibaren Aylık Veriler[809]

TARİH	TOPLAM (KİŞİ)
MAYIS 1989	1.630
HAZİRAN 1989	87.621
TEMMUZ 1989	135.316
AĞUSTOS 1989	87.908
EYLÜL 1989	1.859

[807] Crampton, op.cit., p. 194.
[808] Boykoy, loc.cit.
[809] Toplam kişi sayısı kapsamında ele alınan sayılar vizeli ve vizesiz girişleri kapsamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Konukman, op.cit., p. 61.

EKİM 1989	3.619
KASIM 1989	4.531
ARALIK 1989	4.843
OCAK 1990	2.779
ŞUBAT 1990	3.645
MART 1990	4.595
NİSAN 1990	4.360
MAYIS 1990	3.254
TOPLAM	**345.960**

Tablo 2'de görüleceği gibi Jivkov'un açıklamasından sonra Haziran ayı itibari ile Bulgaristan Türkleri, kitleler halinde Türkiye'ye göçe hareketi başlamıştır. Türkiye'ye dört ay içerisinde "Utanç Treni" ile 312.475 Bulgaristan Türkü gelmiş olup Türkiye yoğun göç dalgası karşısında Ağustos 1989 tarihinde Bulgaristan'a sınırlarını kapatmıştır.[810] Yaşanılan göç olayı sonrasında Türkiye, Bulgaristan ile müzakare yoluna gitmek istediyse de bu durum reddedilmiş ve bu süreçten sonra uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla çok yönlü diplomatik faaliyetlerde bulunmuştur. Örneğin BM, NATO, İKÖ, AT, Uluslararası Af Örgütü gibi uluslararası kuruluşları konu ile ilgili toplantıya çağırma, Bulgaristan'a karşı baskı ve ambargo uygulama gibi girişimlerde bulunmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Turgut Özal dönemi dış politika hedefleri içerisinde yer alan "İslam dünyasına açılma" politikalarına paralel olarak dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Bulgaristan Türkleri'ne uygulanan mezalimi "İslam çatısı" altında ele almıştır.[811] Bu doğrultuda Suudi Arabistan ve İKÖ Genel Sekreteri ile görüşme sağlayarak Bulgaristan'a karşı baskı oluşturma yoluna gitmiş olup Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Somali, Fas ve Ürdün gibü Müslüman ülkelerin

[810] 1989 göçü kapsamında Mayıs 1989 tarihinden başlayarak bir yıllık sürede Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türkleri'nin sayısı 345.960'tır. Bkz., Ercüment Konukman, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, ed. by Kutlay Doğan, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990, p. 61.; Ancak gelen Bulgaristan Türkleri'nin bir kısmı –133.272 kişi- parçalanmış aile, iş, konut gibi sorunlar nedeniyle Türkiye'ye adaptasyon sürecinde sıkıntılar yaşamış ve bir süre sonra Bulgaristan'a geri dönerek tersine göç hareketini başlatmışlardır. Özlem, op.cit., s. 145.

[811] Ayşegül İnginar Kemaloğlu, "Türkiye'nin 1989 Göçünü Uluslararası Kamuoyunun Gündemine Taşıma Girişimleri", *1989 Yılında Bulgaristan'da Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı*, ed. by Ayşe Kayapınar vd., İstanbul: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020, p. 415.

desteğini sağlamıştır.[812] Bunun yanında Yılmaz, İKÖ Genel Sekreteri ile Edirne'de Türk azınlık için oluşturulan çadır kente ziyarette bulunmuş ve yapılan ziyaret sonucunda İKÖ Genel Sekreteri Bulgaristan'ın insan haklarına aykırı olarak hareket ettiğini ve yapılan eylemin islam dünyasına bir meydan okuma olduğunu dile getirmiştir.[813] Ancak tüm bu gelişmelere rağmen Bulgaristan'a karşı verilen tepkiler kınamanın ötesinde ciddi bir yaptırıma dönüşemediği için sorunun çözümüne katkı sağlayamamıştır.[814] Batı Bloku içerisinde ise ABD ve kısmen İngiltere haricinde blok içerisinde Bulgaristan'a karşı ciddi bir baskı söz konusu olmamıştır. ABD bu dönemde Doğu Bloku'nun ekonomik ve siyasi anlamda güçsüzleşerek dağılmaya başlamasının belli olmasıyla SSCB'ye karşı insan hakları konusunda taviz vermemek adına Türkiye'ye açık destek vermiştir. Ancak ABD'nin de yapmış olduğu faaliyetler Bulgaristan Türkleri'nin sorununun çözümünde yetersiz kalmıştır.

Türkiye, Tablo 2'de görüldüğü gibi üç ay içerisinde –Haziran, Temmuz, Ağustos- toplam 310.845 Türk azınlığın göç etmesiyle ciddi ekonomik yük altına girmiştir. Bu kapsamda da dahil olduğu toplantı ve müzakereler gibi diplomatik süreçlerde Türk azınlığın durumunu dile getirerek yaşanan göç için ekonomik yardım elde etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Edirne'de bulunun çadırkentlerin durumunu göstermek amacıyla bu bölgeye diplomatik temsilcilerin ziyarette bulunmasını ve rapor hazırlanmasını sağlamıştır. Türkiye yürütmüş olduğu bu faaliyetleri sonucunda İngiltere'den 300 bin poundluk; İslam Kalkınma Bankası'ndan 5 milyon dolay hibe 10 milyon dolar kredi; Avrupa İslam Konseyi'nden 200 milyon liralık yardım elde etmiştir.[815]

4.3. GÖÇ DİPLOMASİSİ KAPSAMINDA ANALİZ

1979 yılında 2. Soğuk Savaş Dönemi başlamasına rağmen, Détente Dönemi'nde oluşturulan işbirlikleri ve yapılan antlaşmalar beraberinde uluslararası alanda gelişen küreselleşmenin etkisiyle 1. Soğuk Savaş Dönemi'nde olduğu gibi iki kutuplu bir sisteme geçilmemiştir. Böylece 2. Soğuk Savaş Dönemi'nde dünyanın çeşitli bölgelerinde yerel savaşlar, anlaşmazlıklar oluşmuş olsa da aynı zamanda farklı bloklara sahip devletler

[812] Ayrıntılı bilgi için bkz., Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri (1983-1989)*, pp. 509-513.
[813] Kemaloğlu, op.cit., p. 401.
[814] Ibid.
[815] Erhan Vatansever, "Edirne Yerel Basında 1989 Göçü", *1989 Yılında Bulgaristan'da Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı*, ed. by Ayşe Kayapınar vd., İstanbul: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020, p. 449.

tarafından da anlaşmalar yapılmıştır. Nitekim Türkiye'de de uluslararası alanda yaşanan bu gelişmelerin etkisi görülmüştür. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen darbe sonucunda ABD ile yakın ilişkiler kurmasına rağmen Doğu Bloku devletleri ile ilişkilerini devam ettirmiştir.

Türkiye'nin dış politika hedefleri,

a) Çok yönlülük,
b) Liberal ekonomi çerçevesinde devletler arası ilişkiler,
c) Barışçılık,
d) Komşularla iyi ilişkiler olarak sıralanabilir.

Bulgaristan, 2. Dünya Savaşı'ndan beri sürdürdüğü Sovyetler Birliği uydusu kapsamındaki dış politikalarını bu dönemde de sürdürmüş olup Afganistan işgalinde Sovyetler Birliği'ni desteklemiştir. Ancak Türkiye gibi Bulgaristan da karşı blok devletleri ile ilişkilerini kesmemiş ve yaşadığı ekonomik sıkıntıları bu devletlerle yaptığı antlaşmalarla aşmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Bulgaristan'ın bu dönemdeki dış politika hedefleri,

a) Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler,
b) Sovyetler Birliği paralelinde Batılı Devletler ile işbirliği,
c) Ekonomik büyüme olarak sıralanabilir.

Ancak Bulgaristan'ın bu dış politika hedefleri Soğuk Savaş'ın sonuna doğru Gorbaçov'un başa geçerek uyguladığı reform politikaları kapsamında iki devlet arasında çıkan uyuşmazlıklar sonucunda sarsıntıya uğramıştır. Nitekim Gorbaçov, 1989 Göç Hareketi'nde uluslararası tepkilere rağmen göç hareketinin iç mesele olduğunu açıklayarak uluslararası alanda Bulgaristan'ı yalnız bırakmıştır.

1989 Göç Hareketi kapsamında ise Bulgaristan, Bulgaristan Türkleri'nin nüfusunun toplam nüfusa oranının %10'a ulaşmasını ve Kıbrıs müdahalesi sonrasında Türkiye'nin ileride bu girişimin benzerini Bulgaristan'a karşı yapacağı düşüncelerini bahane ederek 1980'li yılların başında sözde Yeniden Doğuş Süreci başlatmıştır. Bulgaristan Türkleri'ne karşı proje kapsamında isim değiştirme ve asimilasyon politikaları uygulayarak insanlık dışı uygulamalara girişilmiştir. Türkiye'nin durumdan haberdar olması ile birlikte "notalar savaşı"nın gerçekleştiği iki devlet arasındaki ilişkiler kriz dönemine girmiş olup

29 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan, Türkler'in göç etmesi için sınır kapılarını açmış ve bir yıl içinde toplam 345.960 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Türkiye yaşanan göç hareketinden sonra çok yönlü diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Göç öncesi basın yayın organları ve Naim Süleymanoğlu sayesinde yürütmüş olduğu kamu ve spor diplomasisine ek olarak göçe ilişkin açıklamalarında İslam dünyasına yönelik atıflarda bulunarak hem ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan Bulgaristan'a baskı uygulanmasına ve sorunun çözümü için destek aramıştır. Bunun yanında insan hakları bağlamında içerisinde yer aldığı NATO, BM, Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşlarda konu ile ilgili toplantılar düzenlenmesi veya yapılan görüşmelerde konuya yer vererek uluslararası kamuoyuna göç hareketini duyurmaya çalışmıştır. Özetle Türkiye, göç hareketini basın yayın organları, İslam dünyası söylemleri ile sosyo-kültürel, uluslararası kuruluşları insan hakları bağlamında göç etmek zorunda kalan Bulgaristan Türkleri'nin durumunu anlatarak ekonomik kapsamda göç diplomasisine başvurmuştur. Bulgaristan ise 1989 Göçü'nü Türkiye veya diğer ülkelerle görüşme yolunu kapatarak göç diplomasisine de kapılarını kapatmış olmuş ve göçü yalnızca politik amaçları için kullanmıştır. Bunun yanında Türkiye, etkin ve çok yönlü olarak yürütmüş olduğu göç diplomasisinin sonucunu uluslararası sistemde iki kutuplu sistemin çözülmeye başlaması ve Türkiye'nin jeostratejik konumunun Sovyetler Birliği'nin politika değişikliğine gitmesi ile Batı Bloku için artık büyük bir tehlike oluşturmamasından dolayı kısıtlı olarak görmüştür.

SONUÇ

Çalışma kapsamında ortaya çıkan bulgulara bakılacak olursa 1925 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan "Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü ve Oturma (İkamet) Sözleşmesi", iki devletin de İttifak Devletleri'nin yanında yer aldığı ve yenik olarak çıktığı 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde imzalanmıştır. 1. Dünya Savaşı sonrası iki devlet ağır şartlar içeren barış antlaşmaları imzalamak zorunda kalmışsa da Türkiye'nin bu duruma karşı gelerek Milli Mücadele hareketini başlatması, Bulgaristan açısından kendisine imzalatılan barış antlaşmasının –Neuilly Barış Antlaşması- revizyonunu sağlayabileceği düşüncesini doğurmuş ve iki devlet arasındaki ilişkiler barış antlaşmalarında yer alan yasaklamalara rağmen sürdürülmüştür. Nitekim 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde -Atatürk ile Stamboliyski döneminde- Türkiye ile Bulgaristan arasında dış politika hedefleri ülkenin uluslararası alanda tanınması, toprak bütünlüğünün ve güvenliğin garanti altına alınması ve azınlık sorunları kapsamında paralellik göstermiştir. Bu kapsamda ikili ilişkilerin gelişmesinde dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından karşılıklı çıkar büyük rol oynamıştır. Atatürk dönemi dış politika uygulamasında bir devlet ile resmi olarak diplomatik ilişkiler başlatmadan önce masaya oturup iki devlet arasındaki sorunların çözümlenmesi yoluna gidilmesi söz konusu olduğu için Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra Stamboliyski ile görüşmeler yapılarak ikili ilişkiler geliştirilse de iki devlet arasında Dostluk Antlaşması imzalanamadan Stamboliyski 1923 yılında darbe ile düşürülmüştür. Stamboliyski'den sonra iktidar olan Tsankov yönetimi ile yapılan görüşmelerde ikili ilişkiler kurulmasında Türk azınlık ve göçmen konularında anlaşmazlığın ortaya çıkmış olup görüşmelerin uzamasından dolayı Atatürk, iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını sağlayacak antlaşmanın imzalanmasının verimsiz bir şekilde uzatıldığını, iki devletin kamuoyunun etkilendiğini ve bundan dolayı görüşmelerin artık bir sonuca vardırılması yoksa da sonlandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Atatürk'ün açıklamasından kısa süre önce yapılan Locarno Antlaşması'nda Almanya'nın Batı sınırının belirlenmesine rağmen Doğu sınırı ile ilgili bir ifadenin yer almaması Doğu Avrupa Devletleri gibi Bulgaristan'ı da endişeye sevk etmiştir. Bu nedenle de Bulgaristan, iyi ilişkilere sahip tek komşusu Türkiye'yi karşısına almaya cesaret edemeyerek Türkiye ile "Türkiye-Bulgaristan Dostluk Antlaşması ile Ek Protokolü ve Oturma (İkamet) Sözleşmesi" imzalamayı kabul

etmiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki azınlık politikası genel olarak sınırlar dışında kalan Türk azınlığın ulus devlet inşası için Türkiye'ye göçünü sağlamak ve Türk azınlığın bulundukları devletlerde haklarının garanti altına alarak demografik güç olarak korumak olmuştur. Bu kapsamda Türkiye ile Bulgaristan arasındaki görüşmeler de ikili ilişkilerin devletler hukuku temelinde inşası ve göç politikası bağlamında başlatmış olsa da Bulgaristan'ın kararsız tavrı Türkiye'yi dönemin konjonktürel etkileri doğrultusunda tehdit algısından yararlanarak Bulgaristan'a karşı göç diplomasisi kullanmaya itmiştir. Bu hususta Türkiye göç diplomasisi kullanırken göçü amaç olarak kullanırken, Bulgaristan göç hareketini araç olarak güvenlik kapsamında göç diplomasisi dahilinde kullanmıştır.

Çalışma kapsamında ortaya çıkan bir diğer bulgu, 1950-1951 Zorunlu Göçü'ne bakılacak olursa, yaşanan göç hareketi 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu sistemde Türkiye ile Bulgaristan ayrı bloklarda yer aldığı dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye Sovyetler Birliği tehdidine karşılık Batı Bloku'na yaklaşmış; Bulgaristan ise ABD ve İngiltere'nin önceliği Türkiye ile Yunanistan'a vermesi ile Sovyetler Birliği nüfuzuna girerek yaşanan gelişmelerin etkisiyle Doğu Bloku içerisinde yer almış ve mevcut uluslararası konjonktür ikili ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur. Ayrıca bu dönemde iki devletin de dış politika hedefleri, devletin toprak bütünlüğünü korumak, ulusal güvenliği garanti altına almak, ekonomik güvenlik yaratmak ve yeni dünya düzeninde kendisine yer bulmak olarak ortak şekilde sıralanabilse de bu politika hedeflerine ulaşmak için iki devlet farklı blok içerisinde yer almışlardır. İki kutuplu dönem içerisinde farklı bloklar içerisinde yer alan iki devlet arasındaki ilişkiler, 1950 yılında başlayan ve Doğu ve Batı Bloku'nun nükleer savaş tehdidiyle karşı karşıya geldiği Kore Savaşı'ndan etkilenmiştir. Bulgaristan ve blok lideri Sovyetler Birliği Türkiye'nin 1949 yılında kurulan NATO'ya katılmak amacıyla asker göndermesinden rahatsız olmuş ve Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinden kısa bir süre sonra 250 bin Bulgaristan Türkü'nü göçe zorlamıştır. Bu göç hareketinde iki devlet arasında bir göç diplomasisi söz konusu olmamışsa da –Türk kamuoyunda yazılanlar dikkate alınarak bakılacak olursa- Bulgaristan'ın 1949 yılında Sovyetler Birliği'ne yapmış olduğu görüşme sonucunda alınan karar ile Türkiye'nin dikkatini başka yöne çekmek ve ekonomik olarak zor durumda bırakmak amacıyla zorunlu göç yoluna başvurmuştur. Bundan dolayı Bulgaristan göçü amaç olarak kullanarak bulunduğu bloğun dış politika amaçlarına

ulaşmak için güvenlik kapsamında göç diplomasisine başvurmuştur. Türkiye de yaşanan kitlesel göç hareketiyle ekonomisinin kötüleşmesi sonucunda dönemin konjonktürü gereği yer aldığı Batı Bloğu içerisindeki jeostratejik konumundan faydalanarak, Marshall Planı kapsamında ele alınan yardımlardan faydalanmak istemiş ve bu doğrultuda Türkiye'ye Bulgaristan Türkleri kapsamında ek olarak 30 milyon TL'lik yardımda bulunulmuştur. Böylece Türkiye, göçü araç olarak kullanarak ekonomik kapsamda göç diplomasisi yürütmüştür.

Bir diğer bulgu kapsamında 1968 Göç Anlaşması bakılacak olursa, yaşanan göç hareketi 1962 yılında gerçekleşen Küba Krizi sırasında meydana gelen "dehşet dengesi" sonrasında uluslararası sistemde başlayan Détente Dönemi içerisinde gerçekleşmiştir. Türkiye, bu dönemde U-2 Uçak Krizi, Küba Krizi ve Kıbrıs Sorunu kapsamında aldığı Jonhson Mektubu sonucunda ABD olan bağımlılığını ve ikili ilişkileri sorgulamaya başlamıştır. Bu kapsamda Détente Dönemi içerisinde olunmasının verdiği -tehdit algısının daha az olmasının- etkiyle çok yönlü politikasına geçmiş ve Sovyetler Birliği başta olmak üzere Doğu Bloku Devletleri ile ikili ilişkiler geliştirilmeye başlamıştır. Bulgaristan ise Sovyetler Birliği'nin uydusu olarak hareket etmeye devam etmiş olup hem Kruşçev'in temel ilkelerinden biri olan "barış içinde bir arada yaşama" hem de dönemin Détente Dönemi etkileri kapsamında geliştirilen ikili ilişkilerden yararlanarak –Sovyetler Birliği paralelinde- Batı Bloku Devletleri ile özellikle ekonomi ve kültürel alanlarda anlaşmalar yapmıştır. Böylece Türkiye ile Bulgaristan, Détente Dönemi'ndeki dış politika hedefleri kapsamında iyi komşuluk ilişkileri kurmuş olup iki devlet arasındaki 1950-1951 Göçü'nden kalan sorunlar kapsamında 1968 Göç Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma iki devlet için dostluk ve işbirliğinin ifadesi ve "dostluk köprüsü" olarak tanımlanmış olup yapılan antlaşma iki devlet arasında sorunların çözümü ile kültürel ve ekonomik ilişkilerin sağlanması için vasıta olarak görülmüştür. Böylece Türkiye, hem parçalanmış ailelerin birleşmesi için göçü amaç hem de ikili ilişkilerin tesisi ile ekonomik ve kültürel ilişkilerin güçlenmesi için araç olarak göç diplomasisini kullanırken; Bulgaristan, Sovyetler Birliği paralelinde dış politik ilişkilerini geliştirme yoluna giderek ekonomik ve kültürel kapsamda göç diplomasisini araç olarak kullanmıştır.

Diğer bir bulgu olarak 1989 Zorunlu Göçü'ne bakılacak olursa, bu göç hareketinde uluslararası konjonktürde etkili olan hususlar, 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sonrasında başlayan 2. Soğuk Savaş Dönemi ve 1985 yılında Sovyetler

Birliği'nde başlayan Gorbaçov dönemi kapsamında uygulanan reform politikaları olmuştur. Türkiye, 1962 Küba Krizi'nden sonra 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekatları'ndan sonra vermiş olduğu tepkiler sonucunda ABD ile kötü ilişkiler sürdürmüşse de 1979 yılında Afganistan'ın işgal edilmesi, 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de gerçekleşen darbe ile Avrupa Devletleri'nin Türkiye ile ilişkilerine mesafe koyması sonucunda tekrar yakınlaşma sürecine gidilmiştir. Détente Dönemi'nde sağlanan antlaşmalar, küreselleşmenin artması ve Başbakan Özal'ın liberal ekonomi temelli politikaları ile 2. Soğuk Savaş Dönemi'nde birincisinden farklı olarak karşı blok devletleri ile ilişkilerde durgunluk yaşanmış olsa da kesintiye uğramamıştır. Bulgaristan ise 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Jivkov'un BKP Genel Sekreterliği gelmesinden itibaren sürdürdüğü Sovyetler Birliği uyduluğu kapsamındaki dış politika ilişkilerini devam ettirmiş olmakla birlikte 1985 yılında Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov Dönemi'nin başlaması ile birlikte ikili ilişkilerde yaşanan uyuşmazlık ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle Batı Bloku'ndaki Devletler ile ilişkiler geliştirme arayışında olmuştur. 1989 Zorunlu Göçü diğer göç hareketlerinden farklı olarak uluslararası konjonktürden bağımsız olarak Bulgaristan içerisinde başlayan milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle sözde "Yeniden Doğuş Süreci" ile oluşmuş olup Bulgaristan bu durumu Bulgaristan Türkleri'nin nüfusunun ülke nüfusuna oranla %10'a ulaşması ve Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesi sonrası ileride kendisine karşı bu tarz girişimde bulunabileceği bahanesiyle başlatmıştır. Bulgaristan Türkleri'ne karşı zorla isim değiştirme ve asimilasyon politikalarının sürdürüldüğü bu dönemde iki devlet arasında "nota savaşları" gerçekleşmiş olup Türkiye'nin Bulgaristan Türkleri'nin durumunu uluslararası platforma taşıması ve Bulgaristan'ın Gorbaçov tarafından yalnız bırakılması sonucunda –bu dönemde isim değiştirme kampanyasının bitmesi de etkili olmuştur- 29 Mayıs 1989 tarihinde sınır kapılarının açıklamış ve bir yıl içinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye 345. 960 kişi göç etmiştir. Türkiye, uluslararası kamuoyunda yaşanan göç olayını duyurmak, Bulgaristan'a karşı baskı uygulamak ve kendisine karşı destek sağlamak amacıyla çok yönlü diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda basın yayın organları, İslam dünyası söylemi gibi unsurlar çerçevesinde sosyo-kültürel; hem devletler hem de uluslararası kuruluşlar aracılığıyla ise göç etmek zorunda bırakılan Türklerin durumunu anlatarak yardım sağlamak amacıyla ekonomik kapsamda göç diplomasisi yoluna gitmiştir. Türkiye uygulamış olduğu göç diplomasisi sayesinde sorunun uluslararası

alanda duyurulmasını sağlamış olsa da kıta Avrupası'nda gerçekleşen en büyük göç hareketi olan 1989 zorunlu Göçü kapsamında devletlerden veya uluslararası kuruluşlardan söylem bazlı yaptırımın ilerisine gidememiştir. Bu durumun en büyük nedeni Soğuk Savaş'ın sonuna doğru gerçekleşen 1989 Zorunlu Göçü sırasında Gorbaçov'un yürüttüğü reformlar ve bunların sonuçları nedeniyle Sovyetler Birliği'nin etkisini kaybetmesi ve uluslararası alanda artık tehlike oluşturmayacak konumda olmasından dolayı jeostratejik konumundan faydalanamamış olmasıdır. Bu kapsamda Türkiye'nin, Bulgaristan'ı uluslararası alanda yalnızlaştırma, baskı sağlama ve Türk azınlığın sorunlarının çözümü için yürütmüş olduğu göç diplomasisine yönelik kısıtlı bir başarı elde ettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve Kitap Bölümleri

ABADAN-UNAT Nermin, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Uluslararası Yurttaşlığa*, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Şubat 2017.

AKŞİN Sina, Melek FIRAT, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları (OBİV), 1993, pp. 97-124.

ALP İlker, *Milli Mücadele Sürecinde Türk- Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları*, İstanbul: Balkan Araştırma Enstitüsü Yayını, Mayıs 2019.

ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 9. Baskı, Bursa: Aktüel Yayınları, 2018.

ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* İstanbul: Alkım Yayınevi, Ocak 2010.

ARSIN Ali, "Soğuk Savaş'ın Kaynakları ve NATO'nun Kuruluşuna Yol Açan Gelişmeler", *NATO Savunma ve Eğitim Yönleri Sempozyumu (5-6 Ocak 1984* ed. by Cahit Kavcar, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1984.

ATASOY Emin, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskacında Bulgaristan Türkleri,* ed. by İbrahim Atalay, Kenan Mortan, Metin Ayışığı, Bursa: MKM Yayıncılık, Mayıs 2011.

BARTRAM David, Maristsa V. Poros, Pierre Monforte, *Göç Meselesinde Temel Kavramlar,* trans. by Itır Ağabeyoğlu Tuncay, Ankara: Hece Yayınları, Ocak 2017.

BARKAN Ömer Lütfi, "Kolonizatör Türk Dervişleri", w. place, Hamle Yayınları, w. date.

BELL Simon et.al., *Migration and Land Use Change in Europe: A Review*, Müncheberg: Living Reviews in Landcape Research, January 2010.

BOYKOY Seher, "Asimilasyon ve Göç: Tarihsel Boyutuyla Bulgaristan'dan 1989 Göçü", *25. Yılında Bulgaristan'dan 1989 Göçü (Forum Kitabı) 8 Kasım 2014,* ed. by Seher Boykoy, Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları, 2015, pp. 29-37.

BIÇAKLI Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008),* Ankara: İmge Kitabevi, 2016.

BIYIKLIOĞLU Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, I. Cilt, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

BORA Tanıl, *Bölgeler Sorunlar Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995.

BRACKE Maud, *Which Socialism, Whose Detente*?, New York: Central European University Press, 2007.

CARR E. H., *International Relations Between Two Word Wars 1919-1939*, London: Macmillan, 1947.

CASTLES Stephen, Mark J. MILLER, *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Şubat 2008.

Cemal Paşa, *Hatıralar*, ed. by Behçet Cemal, w.place, Selek Yayınları, 1959.

COŞKUN Bezen Balamir, "Kopenhag Okulu ve Güvenlikleştirme Teorisi", *Uluslararası İlişkiler Kuramları II*, ed. by Tayyar Arı, Elif Toprak, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, Ocak 2019, pp. 134-147.

COŞKUN Birgül Demirtaş, *Bulgaristan'la Yeni Dönem: Soğuk Savaş Sonrası Ankara- Sofya İlişkileri*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.

CRAMPTON R. J., *Bulgaristan Tarihi*, trans. by Nuray Ekici, İstanbul: Jeopolitika Yayınları, 2007.

CURTIS Glenn E., "Historical Setting", *Bulgaria: A Country Study*, ed. by Glenn E. Curtis, Washington: Federal Research Division Library of Congress, 1993, p. 4-58.

ÇALHAN Özden, Alev KESKİN, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Zaman Dizini*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2004.

DANİŞMEND İsmail Hami, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: 1, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1961.

DARICILI A. Burak, "Yıldız Savaşları Projesi", *Diplomasi Tarihi II*, ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, pp. 532-536.

DEĞERLİ Esra SARIKOYUNCU, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya Askeri Ataşeliği'nin Türk-Bulgar İlişkilerine Yansımaları (11913-1938)*, Ankara: Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, 2006.

Dışişleri Bakanlığı 1988 Tarihçesi, Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi Başkanlığı, Ocak 1989, p. 39.

EKİCİ Nuray, "Bulgar Devletinin Gelişmesi (1878-1908)", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006, pp. 528-541.

EMİNOV Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities of Bulgaria*, New York: Routledge, 1997.

ERENDİL Muzaffer, *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1976.

ERHAN Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980,* ed. by Baskın Oran, 23. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, pp. 681-715.

EVANS Graham, Jeffrey NEWNHAM, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, trans. by H. Ahsen Uslu, 1. Baskı, İstanbul: Gökkbbe Yayınları, Ocak 2007.

FÉHER Géza, *Bulgar Türkleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

FIRAT Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980,* ed. by Baskın Oran, 23. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, pp. 716-768.

FIRAT Melek, *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu,* Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.

FULBROOK Mary, Almanya'nın Kısa Tarihi, trans. by Sabri Gürses, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2011.

FRANKEL Joseph, *The Making of Foreign Policy: An Analysis of Decision Making*, London: Oxford University, 1963.

GEZGİN Mehmet Fikret, *İşgücü Göçü ve Avusturya'daki Türk İşçileri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3743, 1994.

GIDDENS Anthony, *Sosyoloji*, ed. by Cemal Güzel, 1. Baskı, İstanbul: Kırmızı Yayınları, Eylül 2012.

GÖNLÜBOL Mehmet, *Uluslararası Politika: İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.

GÜNDOĞDU Serkan, Handan BOYALI, "Göç ve Kamu Diplomasisi", ed. by Ahmet Yatkın, *11. Kamu Yönetimi Sempozyumu (Kaysem 11): Uluslararası Göç ve*

Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü, Elazığ, 28-30 Eylül 2017, pp. 529-545.

HALE William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, trans. by Petek Demir, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.

HAMMER J. Von, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, ed. by Mustafa Güçlükol, Bilge Bozkurt, İrfan Bülbül, 5. Baskı, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, Eylül 2011.

HAYTER Teresa, *Open Borders: The Case Against Immigration Controls*, Second Edition, London: Pluto Press, 2004.

HEYWOOD Andrew, *Küresel Siyaset*, trans. by Nasuh Uslu, Haluk Özdemir, 5. Baskı, Ankara: BB101 Yayınları, Eylül 2018.

HOLLIFIELD James F., Tom K. WONG, "The Politics of International Migration How Can We "Bring The State Back In"?", Caroline B. Bretell, James F. Hollifield ed. by, *Migration Theory: Talking Across Disciplines*, Third Edition, New York: Routledge, 2015, pp. 227-288.

HUNTINGTON Samuel P., *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*, New York: Sımon&Schuster Paperback, 2004.

İÇDUYGU Ahmet, "Türkiye'de Uluslararası Göçün Siyasal Arka Planı: Küreselleşen Dünyada Ulus- Devleti İnşa Etmek ve Korumak", *Türkiye'ye Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar, Bireysel Yaşamlar*, ed. Barbara Pusch, Tomas Wilkoszewski, trans. by Mutlu Çomak- Özbatır, 1. Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi, Ocak 2010, pp. 17-40.

İÇDUYGU Ahmet, İbrahim SİRKECİ, İsmail AYDINGÜN, "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi", *Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı 6-8 Haziran 1997 Bolu-Gerede*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, pp. 207-244.

İÇDUYGU Ahmet, Sema ERDER, Faruk GENÇKAYA, *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere MiReKoç Proje Raporları 1/2014 TÜBİTAK 1001_106K291,Eylül 2009*, İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, Ocak 2014.

İNALCIK Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992.

İNALCIK Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları (OBİV), 1993, pp. 9-40.

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

İPEK Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

İSKİT Temel, *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

JELAVICH Barbara, *Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl*, trans. by Zehra Savan, Hatice Uğur, İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

JELAVICH Barbara, *Balkan Tarihi 1: 18. ve 19. Yüzyıllar*, trans. by İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, İstanbul: Küre Yayınları, 2013.

JENNISEN Roel Peter Wilhelmina, *Macro-Economic Determinants of International Migration in Europe,* Amsterdam: Dutch University Press, 13 September 2004.

JÖNSSON Christer, Martin HALL, *The Essence of Diplomacy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005.

KAMİL İbrahim, *(Kurtuluş Savaşı İle İlgili) Bulgaristan Diplomatik Belgeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

KAMİL İbrahim, *Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*, Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası, 1989.

KAMİL İbrahim, "Bulgaristan Komünist Partisi Belgelerine Göre "Zorla İsim Değiştirme" Operasyonu", *1989 Yılında Bulgaristan'da Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı*, ed. by Ayşe Kayapınar vd., İstanbul: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020, pp. 209-241.

KARACA R. Kutay, "Dönemin Temel Özellikleri", *Diplomasi Tarihi II,* ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, pp. 423-424.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 7. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, 9. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

KARPAT Kemal H., *Türk Dış Politikası Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

KAYA Sezgin, "İki Savaş Arası Dönemde Sovyet Diplomasisi ve Stalin", ed by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi II*, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, pp. 129-132.

KAYAPINAR Ayşe, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", *Balkanlar El Kitabı,* ed. by Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006, pp. 105-128.

KEELEY Brian, *International Migration: The Human Face of Globalization*, Paris: OECD Insights, September 2009.

KEMALOĞLU Ayşegül İnginar, "Türkiye'nin 1989 Göçünü Uluslararası Kamuoyunun Gündemine Taşıma Girişimleri", *1989 Yılında Bulgaristan'da Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı*, ed. by Ayşe Kayapınar vd., İstanbul: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020, pp. 397-417.

KESKİN Funda, "Komitern ve Kominform", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* ed. by Baskın Oran, Cilt I: 1919-1980, 23. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, p. 500.

KESKİOĞLU Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Aralık 1985.

KILCULLEN David, *Out Of Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla*, New York: Oxford University Press, 2013.

KISSINGER Henry, *Diplomasi,* trans. by İbrahim H. Kurt, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 1998.

KOCABAŞ Süleyman, *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm,* 1. Baskı, İstanbul: Vatan Yayınları, Ağustos 1986.

KOHL Wilfred L., *French Nuclear Diplomacy,* New Jersey: Princeton University Press, 1971.

KONUKMAN Ercüment, *Tarihi Belgeler Işığında Büyük Göç ve Anavatan (Nedenleri, Boyutları, Sonuçları)*, ed. by Kutlay Doğan, Ankara: Türk Basın Birliği, 1990.

KOSTANTİYÜS J. Hammer-, Albert GABRIEL, *Fatih Sultan Mehmet: İstanbul'un Alınışı-Eski Hali ve Türkler İstanbul'a Neler Getirdiler?*, Rado Yayınları, 1981.

KORKUD Refik, *Bulgar Yönetimi ve Tarihi Yalan*, Ankara: Türkiye Fikir Ajansı, 1986.

KUYUCUKLU Nazif, *Balkan Ülkeleri İktisadı 2: Bulgaristan*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1987.

LÜTEM Ömer E., *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2000.

MACMILLAN Margaret, *Paris 1919: Six Months That Changed The World*, New York, Random House, Oct 2002.

MASSEY Douglas S., "Why Does Immigration Occur? A Theoretical Synthesis", Charles Hirschman, Philip Kasinitz, Josh Dewind, *The Handbook of International Migration: The American Experience*, New York: Russel Sage Foundation, 1999, pp. 34-52.

MASSEY Douglas S., Joaquin ARANGO, Graeme HUGO, Ali KOUAOUCI, Adela PELLEGRINO, J. Edward TAYLOR, *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*, 1st Edition, Oxford: Clarendon Press, April 1999.

MEMİŞOĞLU Hüseyin, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

MERRIMAN John, *A History of Modern Europe: From the Renaissance to the Present*, Third Edition, New York: W.W. Norton & Company, 2009.

MCAULIFFE M., A. TRİANDAFYLLIDOU, *World Migration Report 2022*, Geneva: Internetional Organization for Migration (IOM), 2021.

MCNEILL William H., "Human Migration: A Historical Overview", *Human Migration Patterns And Policies*, ed. by William H. McNeill and Ruth S. Adams, Indiana University Press, Bloomington: 1978, pp. 3-19.

MORGENTHAU Hans J., *Uluslararası Politika*, 1. Cilt, trans. by Baskın Oran, Ünsal Oskay, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970.

MORGENTHAU Hans J., *Uluslararası Politika*, 2. Cilt, trans. by Baskın Oran, Ünsal Oskay, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970.

MORGENTHAU Hans J., *A New Foreign Policy for the United States*, New York: Frederick A. Praeger, 1969.

MORİN Frederic, Jonathan PAQUİN, *Foreign Policy Analysis: A Toolbox*, London: Macmillan, 2018.

NEILSON Keith, *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order 1919-1939*, New York: Cambridge University Press, 2006.

NICOLSON Harold, *Diplomacy*, London: Oxford University Press, 1942.

Olaylarla Türk Dış Politikası, ed. by Mehmet Gönlübol, Ömer Kürkçüoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1986.

ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt I: 1919-1980, 23. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt II: 1980-2001, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

ORAN Baskın, "Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt II: 1980-2001, ed. by Baskın Oran, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, pp. 9-33.

ORTAYLI İlber, *Yakın Tarihin Gerçekleri*, 3. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap, Mayıs 2021.

ORTAYLI İlber, "Genel Göç Olgusu", *Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler,* İstanbul: Sistem Matbaacılık, 2006.

OYEN Meredith, *The Diplomacy of Migration: Transnational Lives and the Making of U.S.-Chinese Relations in the Cold War*, New York: Cornell University Press, 2015.

ÖKSÜZ Hikmet, Mehmet OKUR, "Birinci Dünya Savaşı'nda Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006.

ÖNER N. Aslı Şirin, "Göç Çalışmalarında Temel Kavramlar", *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar,* ed. by Gülfer Ihlamur Öner, N. Aslı Şirin Öner, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, pp. 13-27.

ÖZDAL Barış, *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye,* 2. Baskı, Bursa: Dora Yayınevi, 2021.

ÖZDAL Barış, Kutay KARACA, *Diplomasi Tarihi- I*, 4. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2020.

ÖZDAL Barış, *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2013.

ÖZLEM Kader, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık*, Bursa: Dora Yayıncılık, 2019.

ÖZLEM Kader, "Balkanlar'da Faşizmin Gelişimi", ", ed by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, *Diplomasi Tarihi II*, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, pp. 122-128.

ÖZLEM Kader, "Balkanlar'daki Gelişmeler", *Diplomasi Tarihi II*, ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, pp. 546-558.

PERRUCHOUD Richard, Jillyanne Redpath CROSS, *Göç Terimleri Sözlüğü*, trans. by Bülent Çiçekli, İsviçre: Uluslararası Göç Örgütü, 2. Baskı, No: 31, 2011.

POULTON Hugh, *Balkanlar Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, trans. by Yavuz Alagon, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1991.

PRITZ Pal, "Hungarian Foreign Policy in the Interwar Period", *Hungarian Studies*, 17/1, 2003, p. 13-32.

PURTAŞ Fırat, "Gorbaçov İktidarı ve SSCB'nin Dağılması", *Diplomasi Tarihi II*, ed. by Barış Özdal, R. Kutay Karaca, 3. Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2021, pp. 571-578.

RACİ Hüseyin, *Zağra Müftüsünün Hatıraları: Tarihçe-i Vak'a,i Zağra*, ed. by Ertuğrul Düzdağ, Tercüman Gazetesi, 1979.

REYNOLDS David, *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the Twentieth Century*, 2nd edition, New York: Taylor & Francis, 200.

ROTHSCHILD Joseph, *East Central Europe Between the Two World Wars*, ed. by Peter F. Sugar, Donald W. Treadgold, London: University of Washington Press, 1998.

SANDER Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968.

SANDER Oral, *Türkiye-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979.

SANDER Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

SANDER Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 16. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Ekim 2007.

SANDER Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 23. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, Eylül 2012.

SANDER Oral, Türkiye'nin Dış Politikası, der. Melek Fırat, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2013.

SCHELLING Thomas C., *Arms and Influence: With A New Preface and Afterword*, London: Yale University Press, 2008.

SHAW Stanford J - Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, trans. by Mehmet Harmancı, Cilt 2, İstanbul: E yayınları, 2010.

SMITH Denis Mack, *Italy: A Modern History*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1960.

SOYSAL İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I. Cilt, 2. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

STALKER Peter, *The Works of Strangers: A Survey of International Labour Migration*, Geneva: International Labour Office, 1994.

STALKER Peter, *The No-Nonsense Guide to International Migration*, Second Edition, Oxford: New Internationalist, 2008.

STRAVRIANOS L. S., *The Balkans Since 1453*, New York: Rinehart&Company, 1958.

STRAVRIANOS L. S., *Balkan Federation: A History of the Movement Toward Balkan Unity in Modern Times*, ed. by William Dodge Gray, Hans Kohn, Ray Allen Billington, Northampton: Department of History Smith College, 1944.

ŞİMŞİR Bilal N., *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler*, Terazi Yayıncılık, 2010.

ŞİMŞİR Bilal N., *Bulgaristan Türkleri (1848-1935)*, 1. Basım, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.

ŞİMŞİR Bilal N., *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri, Zorla Ad Değiştirme Sorunu Ocak-Nisan 1985*, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985.

TELLAL Eren, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt II: 1980-2001, ed. by Baskın Oran, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, pp. 158-166.

TELLAL Eren, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, No: 26, Aralık 2000.

TEPEDELENLİOĞLU Nizamettin Nazif, *Sultan Abdulhamit ve Osmanlı İmparatorluğunda Komitacılar*, İstanbul: Toker Yayınları, 1989.

TODOROV Nikolay, *Bulgaristan Tarihi*, trans. by Veysel Atayman, 1. Baskı, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1979.

TODOROV Nikolai, *The Balkan City (1400-1900)*, London: University of Washington Press, 1983.

TOKSÖZ Gülay, *Uluslararası Emek Göçü*, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mart 2006.

TUĞLACI Pars, *Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.

TUNCER Hüner, *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye...*, İstanbul: Kaynak Yayınları, Nisan 2009.

UÇAROL Rıfat, *Siyasi Tarih 1789-1994*, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.

UZGEL İlhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II: 1980-2001, ed. by Baskın Oran, 12. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, pp. 32-82.

VATANSEVER Erhan, "Edirne Yerel Basında 1989 Göçü", *1989 Yılında Bulgaristan'da Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı*, ed. by Ayşe Kayapınar vd., İstanbul: Çorlu Belediyesi Yayınları, 2020, pp. 433-456.

VELİKOV Stefan, *Kemalist İhtilal ve Bulgaristan*, trans. by Naime Yılmaer, İstanbul: Kitaş Yayınları, Nisan 1969.

WILLIAMS Kieran, *The Prague Spring and its Aftermath: Czechoslovak Politics 1968-1970*, New York: Cambridge University Press, 1997.

YALÇINKAYA M. Alaaddin, "Osmanlılar Döneminde Balkanlar", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006, pp. 320-330.

YENİSOY Hayriye Süleymanoğlu, *Bulgaristan Türklerinin Türkçe Eğitim Davası (1877-2007)*, Bursa: BGF Yayınları, 2007.

YÜCEL Mualla Uydu, "Balkanlarda Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar", *Balkanlar El Kitabı*, der. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, Ankara: KaraM & Vadi Yayınları, 2006, pp. 185-214.

Makaleler

ADAMSON Fiona B., "Globalisation, Transnational Political Mobilisation, and Networks of Violence", *Cambridge Review of International Affairs*, 18:1 (2005), pp. 31-49.

ADAMSON Fiona B., "Crossing Borders: International Migration and National Security", *International Security*, Vol. 31, No. 1, Summer 2006, pp. 165-199.

ADAMSON Fioana B., TSOURAPAS Gerasimos, "Migration Diplomacy in World Politics", *International Studies Perspectives,* 2018, pp. 1-16.

ARMAOĞLU Fahir, "Atatürk Dönemi'nde Türk-Amerikan İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* S. 38, C. XII, Temmuz 1997, pp. 631-643.

ARMAOĞLU Fahir, "Barış İçinde Bir Arada Yaşamanın Sovyet Yorumu", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı:03, 1972, pp. 283-314.

AKTEPE M. Münir, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Journal of Turkology*, Cilt: 10 (1953), pp. 299-312.

AYDIN Mithat, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, Sayı 15, Ocak 2004, pp. 73-82.

AZİZ Aysel İ., "Sovyetlerin Kıbrıs Tutumları 1965-1970", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 24, Sayı 04, Nisan 1969, pp. 201-244.

BATTLE John M., "Uskorenie, Glasnost' and Perestroika: The Pattern of Reform Under Gorbachev", *Soviet Studies*, Vol. 40, No. 3, 1988, pp. 367-384.

BURÇAK Rıfkı Salim, "İkinci Cihan Savaşında Boğazlar Meselesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 1947, pp. 191-204.

CARLING Jorgen, "Migration in the Age of Involuntary Immobility: Theoretical Reflections and Cape Verdean Experiences", *Journal of Ethnic and Migration Studies,* Vol. 28, No. 1, 2002, pp. 5-42.

CASTLES Stephen, "International Migration at the Beginning of the Twenty-First Century: Global Trends And Issues", *International Social Science Journal,* Vol.52 (2000), pp. 269-281.

CHOUCRI Nazlı, "Migration and Security: Some Key Linkages", *Journal of International Affairs,* Vol. 56, No. 1, Fall 2002, pp. 97-122.

DEĞERLİ Esra Sarıkoyuncu, Hasan KARAKUZU, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye ile Bulgaristan Arasındaki Sosyal ve Ekonomik İlişkiler", *Belgi Dergisi*, Sayı: 23, 2002, pp. 197-226.

DEĞERLİ Esra Sarıkoyuncu, Hasan KARAKUZU, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Etkisi", *History Studies,* Volume: 14, Issue: 2, May 2022, pp. 425-451.

DEMİRHAN Hasan, "Bulgaristan Türklerine Uygulanan Zorla İsim Değiştirme Kampanyası ve Türk Basını", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 17, 2019, pp. 252-272.

DÜVELL Frank, "The EU's International Relations and Migration Diplomacy at Times of Crisis: Key Challenges and Priorities", *Perceptions*, Volume XXII, Number 4, Winter 2017, pp. 35-54.

EMİNOV Ali, "The Turks in Bulgaria: Post-1989 Developments", *Nationalities Papers*, Volume 27, Issue 1, March 1999, pp. 31-55.

EMİNOV Ali, "The Status of Islam and Muslims in Bulgaria", *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, 8:2, 1987, pp. 278-301.

FIRAT Melek, "Soğuk Savaş Sonrasında Fransa'nın Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(1), pp. 115-163.

GREENHILL Kelly M., "Strategic Engineered Migration as a Weapon of War", *Civil Wars*, 10:1, 2008, pp. 6-21.

GREENHILL Kelly M., "Weaponf of Mass Migration: Forced Displacement as an Instrument of Coercion", *Strategic Insights*, V. 9, Issue 1, Spring-Summer 2010, pp. 116-159.

HAAS Hein De, "International Migration, Remittance and Development: Myths and Facts", *Third World Quarterly*, Vol. 26, No. 8, 2005, pp. 1269-1284.

HACIOĞLU Sevim, "1876 İstanbul Konferansı'na Sunulan Doğu ve Batı Bulgaristan Vilayetlerinin Önerisi", *Troyacademy*, 5(2), 2020, pp. 187-217.

HAKOV Cengiz, "1925 Bulgar-Türk Dostluk Antlaşması ve İki Ülke Arasında "Askıda Kalmış" Sorunların Çözümü", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. IV, pp. 1371-1376.

HAKOV Cengiz, "Sofya Başmüftülüğü ve Bulgaristan'daki Türk Okullarında Yeni Türk Alfabesinin Uygulamaya Konuluşu", *Kültür Evreni*, Sayı: 5, 2010, pp. 133-139.

HOFFMAN Hans-Joachim Nowotny, "A Sociological Approach Toward A General Theory of Migration", *International Migration Review*, Vol. 15, Issue 1_suppl, January 1981, pp. 64-83.

İMAMOĞLU Nergis, "Mustafa Kemal Atatürk ve Aleksandır Stamboliyski: Kader Birliğinden Siyasi İşbirliğine" *Balkanlar'da Türk Kültürü*, Sayı: 77, Eylül-Ekim 2009, pp. 6-9.

IVANOV Ivo Kirilov, ÖNSOY Murat, "From Integration to Assimilation and Forced Migration: An Evaluation of the Bulgarian Communist Party's Turkish Minority Policy", *Bilig*, No. 103, 2022, pp. 31-58.

JACOBSEN Karen, "Factors Influencing yhe Policy Responses of Host Governments to Mass Refugee Influxes", *International Migration Review*, Vol. 30, No. 3, Autumn 1996, pp. 655-678.

KAFESOĞLU İbrahim, "Türk-Bulgar'ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları*, Sayı: 10-11, 1982, pp. 91-122.

KAMİL İbrahim, "Bulgaristan Diplomatik Belgelerine Göre Trakya'da Milli Mücadele ve Türk-Bulgar İlişkileri (1919-1922)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 35, 2017, pp. 85- 119.

KAMİL İbrahim, "Neuilly Barış Antlaşması ve Bulgaristan-Yunanistan Nüfus Mübadelesi (1919-1927)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 60, Bahar 2017, pp. 91-118.

KARABULUT Bilal, "Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Göç Olgusunun Analizi: Suriyeli Göçmenler Örneği", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi,* 5 (1), Mayıs 2021, pp. 236-268.

KARAOSMANOĞLU Ali, "Nükleer Stratejinin İlk On Yılı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 01, 1996, pp. 323-346.

KAYGUSUZ Deniz, "Uluslararası İlişkilerde Göç Olgusu ve Göçün Güvenlikleştirilmesi", *Akademik Düşünce Dergisi*, Sayı: 3, Bahar 2021, pp. 60-76.

KOK Pieter, "The Definition of Migration and Its Application: Making Sense of Recent South African Census And Survey Data", *Southern African Journal of Demography*, Vol.7, No.1, 1997-1999, pp. 19-30.

KRISHNAKUMAR P., T. INDUMATHI, "Pull and Push Factors of Migration", *Sona Global Management Review*, Volume 8, Issue 4, August 2014, pp. 8-12.

KUYUCUKLU Nazif, "Bulgaristan'da Türk Azınlığı ve Karşılaştığı Sorun", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 45, Sayı: 1-4, 1987, pp. 391-404.

LEE Everett, "A Theory of Migration", *Demography*, 3(1), 1966, pp. 47-57.

LÜTEM Ömer E., "The Past and Present State of the Turkish- Bulgarian Relations", *Foreign Policy*, 1(4), 1999, pp. 64-77.

MARANTZ Paul, "International Politics and Soviet Foreign Policy: A Case Study", *The Western Political Quarterly*, Vol. 28, No. 1, Mar. 1975, p. 130-146.

MASSEY Douglas S., et.al., "Theories of Internetional Migration: A Review and Appraisal", *Population and Development Review*, Vol. 19, No.3, Sep. 1993, pp. 431-466.

MCFAUL Michael, "Rethinking the "Reagan Doctrine" in Angola", *International Security*, Vol. 14, No. 3, Winter 1989, pp. 99-135.

MEMİŞOĞLU Hüseyin, "Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Belleten*, Vol. 57, 1993, pp. 781-794.

MITCHELL Cristopher, "International Migration, International Relations and Foreign Policy", *International Migration Review*, Vol. 23, No. 3, Autumn 1989, pp. 681-708.

MITCHELL Matthew I., "The Perils of Population Movements in International Relations: New Directions For Rerhinking The Migration-Conflict Nexus", *Canadian Political Science Association Annual Meeting*, 12-15 June 2012, pp. 1-26.

MORRIS Bernand, "Soviet Policy Toward National Communism: The Limits of Diversity", *American Political Science Review*, 53(01), p. 128-137.

NORMAN Kelsey P., "Migration Diplomacy and Policy Liberalization in Morocco and Turkey", *International Migration Review*, 2020, pp. 1-26.

ORAL Belgin, Fevziye ÇETİNKAYA, "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları", *Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics*, 3(1), 2017, pp. 1-8.

ORAN Baskın, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 01, 1993, pp. 109-120.

ORKUNT Sezai, "Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi Türkiye ve NATO", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 03, 1972, pp. 315-352.

ÖZDAL Barış, Medihanur ARGALI, "Bir Modern Diplomasi Türü Olarak Göç Diplomasisi", *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 2022, pp. 18-38.

ÖZLEM Kader, "Bulgaristan Pomaklarının Kimliğinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü ve Bulgaristan'ın Pomak Politikaları", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Cilt: 125, Sayı: 246, Mayıs 2020, pp. 167-192.

ÖZLEM Kader, "İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye'nin Balkanlar Politikası (1939-1950)", *Ulusal Kahraman, Devlet Adamı: İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri*, ed. by Engin Berber, İzmir, 2019, pp. 235-244.

ÖZLEM Kader, "Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü, AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume ½, Winter 2008, pp. 341-371.

PETERSEN William, "A General Typology of Migration", *American Sociological Review*, Vol. 23, No. 3, Jun. 1958, pp. 256- 266.

PIRAGES Dennis, "Demographic Change and Ecological Security", *ESCP*, 1997, pp. 37-46. https://www.files.ethz.ch/isn/136132/ECSP%20report_3.pdf#page=37 (e.t. 23.03.2022)

QURESHI Khalida, "The Czechoslovak Crisis 1968", *Pakistan Horizon*, Vol. 22, No. 1, 1969, p. 39-48.

RAVENSTEIN E. G., "The Laws of Migration", *Journal of the Statistical Society of London*, Vol. 48, No. 2, Jun 1885, pp. 167-225.

ROMANO Angela, "Detente, Entente or Linkage? The Helsinki Conference on Security and Cooperation in Europe in U.S. Relations with the Soviet Union", Diplomatic History, Vol. 33, No. 4, 2009, pp. 703-722.

RUBIN Barnett R., "The Fragmentation of Afghanistan", *Foreign Affairs*, Vol. 68, No. 5, Winter 1989, pp. 150-168.

RUDOLPH Christopher, "Security and the Political Economy of International Migration", *American Political Science Review*, 97(04), 2003, pp. 603-620.

RUNCIMAN Hon S., "Ortaçağ Başlarında Avrupa ve Türkler", *Belleten Dergisi*, Cilt VII, Sayı 25, 1943, Türk Tarih Kurumu, Ankara, pp. 45-57.

SARAY Mehmet, "What is the Bulgarian Government Trying to Prove by Denying the Historical Facts?", *BELLETEN*, Cilt: 52, Sayı: 202, 1988, pp. 183-194.

SARINAY Yusuf, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Balkan Ülkeleri ile Münasebetleri (1919-1939)", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 2(1), 1987, pp. 232-259.

SAYIN Yusuf, Ahmet USANMAZ, Fırat ASLANGİRİ, "Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (31), 2016, pp. 1-13.

SHRESTHA Nanda R., "Institutional Policies and Migraiton Behavior: A Selective Review", *World Development,* Vol. 15, No. 3, 1987, pp. 329-345.

SOYSAL İsmail, "Türk-Fransız İlişkileri (1921-1984)", B*elleten,* Cilt 47, Sayı 188, Ekim 1983, pp. 959-1044.

SOYSAL İsmail, "Türk-Amerikan Siyasal İlişkilerinin Ana Çizgileri", *Belleten,* Cilt XLI, Sayı 162, Nisan 1977, pp. 257-276.

TATARLI İbrahim, "Atatürk ve Modern Türkiye'nin Bulgaristan Parlamentosu'nda Değerlendirilmesi (1919-1945)", *Erdem Dergisi*, 33. Sayı, 1999, pp. 911-938.

TEITELBAUM Michael S., "Immigration, Refugees and Foreign Policy", *International Organization,* Volume 38, Issua 03, June 1984, pp. 429-450.

TELLAL Eren, "Göçmen İşçiler, Yaşam Koşulları ve Son Uluslararası Sözleşme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 49, Sayı 3, Mart 1994, pp. 415-427.

THIOLLET Helene, "Migration as Diplomacy: Labor Migrants Refugees and Regional Politics in the Oil-Rich Countries", *International Labour and Working-Class History,* No. 79, Spring 2011, pp. 103-121.

TÜMENOĞLU Rıdvan, "Atatürk Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türkleri", *Balkanlar'da Türk Kültürü*, Sayı 63, pp. 4-13.

ULUTAŞ Ahmet, "Türk Geri Verme Hukukunda Terminoloji Birliği İhtiyacı ve Bu Açıdan Türkiye-Tunus Sözleşmesi'nin Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* Cilt XVI, Sayı 3, 2012, pp. 267-296.

YÜCE Kemal, "Saltuk-name'nin Türk Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Cilt 40, Sayı 1992 (1995), pp. 61-66.

WAEWER Ole, "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi", trans. by Birgül Demirtaş Coşkun, *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* Cilt 5, Sayı 18, Yaz 2008, pp. 151-178.

WEINER Myron, "Security, Stability and International Migration", *International Security,* Vol. 17, No. 3, Winter 1992-1993, pp. 91-126.

WEINER Myron, "Bad Neighbors, Bad Neighborhoods: An Inquiry Into The Causes of Refugee Flows", *International Security,* 21(1), 1996, pp. 5-41.

ZAFER Zeynep, "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi", *Akademik Bakış Dergisi,* Cilt: 3, Sayı: 6, Yaz 2010, pp. 27-44.

ZELINSKY Wilbur, "The Hypothesis of the Mobility Transition", *Geograpical Review*, Vol. 61, No. 2, Apr. 1971, pp. 219-249.

Tezler

AHLBORN Filip, *The Role(s) of Migration Diplomacy: The Concept of Migration Diplomacy From A Role Theory Perspective And The Case of Morocco's "Migration Roles"*, (Master's Thesis), Uppsala: Uppsala University Department of Government, Fall 2019.

BIÇAKLI Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1919-1988)*, (Doktora Tezi), Ankara: A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

NURAY Sezgin, *Soğuk Savaş Sonrası Değişen Uluslararası Sistemde Türkiye-Bulgaristan İlişkileri,* (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

TÜMENOĞLU Rıdvan, *Bulgar Kaynaklarına Göre Mondros'tan Lozan'a Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, 2006.

Diğer Kaynaklar

"18 Mart 2016 Türkiye-AB Zirvesi", *T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı*, 21.03.2016, https://www.ab.gov.tr/50241.html (e.t. 08.04.2022)

"Bulgaristan Türkleri'nin Türkiye ile İlgisi Yok", *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1985, p. 7. https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1985-02-28/0 (e.t. 21.05.2023)

"Bulgarların Şehid Ettiği Pilotumuz", *Yeni Sabah*, 20 Şubat 1948, p. 1. https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/7201 (e.t. 09.05. 2023)

"EU and Jordan", *Council of the EU*, 20 December 2016, https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/12/20/eu-jordan-partnership-priorities-and-compact/ (e.t. 07.04.2021)

"Erdoğan'dan AB'ye: 'Mültecileri Otobüsle Göndeririz", *BBC News*, 8 Şubat 2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160208_erdogan_juncker_tusk (e.t. 07.04.2022)

"Foreign Relations of the United States, 1961-1963, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey", https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v16/d16 (e.t. 31.07.2023).

"Garbi Trakyada Kaç Türk Var?", *Vakit*, 17 Şubat 1932, https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1932-02-17/4 (e.t. 02.04.2023)

"History of UNHCR", *UNHCR*, https://www.unhcr.org/history-of-unhcr.html (e.t. 20.03.2022)

"Immigrants by Reason for Immigration", *Statistisk Sentralbyrå*, 25 May 2021, https://www.ssb.no/en/befolkning/innvandrere/statistikk/innvandrere-etter-innvandringsgrunn (e.t. 08.04.2022)

"Iran Sending Thousands of Afghans yo Fight in Syria", *Human Rights Watch*, 29 January 2016, https://www.hrw.org/news/2016/01/29/iran-sending-thousands-afghans-fight-syria (e.t. 10.04.2022)

"Ürdün, Yardım Almazsa Artık Daha Fazla Mülteci Kabul Etmeyecek", *BBC News*, 2 Şubat 2016, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160202_urdun_krali_roportaj (e.t. 07.04.2022)

"Sofya Yine 'Hayır' Dedi", *Cumhuriyet*, 27 Mart 1985, p. 1. https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1985-03-27/0 (e.t. 21.05.2023).

"Türk-Bulgar Kardeşliği", *Vakit*, 10 Mayıs 1932, p. 2. https://www.gastearsivi.com/gazete/vakit/1932-05-10/2 (e.t. 02.04.2023)

"Todorov: Türkiye'ye Göç Etmek İsteyen Sürgüne Gider", *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1985, p. 8, https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1985-04-03/0 (e.t. 21.05.2023)

https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf (e.t. 07.04.2022)

https://www.goc.gov.tr/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler (e.t. 07.04.2022)

https://help.unhcr.org/turkiye/tr/information-for-syrians/temporary-protection-in-turkey/ (e.t. 07.04.2022)

AHMET Niyazı, "Edirne Düşman Elinden Kurtuldu", *Akşam Postası*, 25 Kasım 1936,http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/haber(aksam%20postasi)/haber(aksam%20postasi)_1936/haber_1936_ikincitesrin_/haber_1936_ikincitesrin_25_.pdf , p. 5. (e.t. 10.09.2022).

KRIDIS Bouthaina Ben, “The Jordan Compact: A Model for Burden-Sharing in the Refugee Crisis”, *School of Advanced Study University of London,* 17 May 2021, https://rli.blogs.sas.ac.uk/2021/05/17/the-jordan-compact-a-model-for-burden-sharing-in-the-refugee-crisis/ (e.t. 07.04.2021)

RADNER Karen, “Mass Deportation: The Assyrian Resettlement Policy”, *Assyrian Empire Builders*, 2012, https://www.ucl.ac.uk/sargon/essentials/governors/massdeportation/ (e.t. 10.04.2022)

TDK Sözlükleri, https://sozluk.gov.tr/ , (e.t. 23.02.2022) https://sozluk.gov.tr/ (e.t. 12.08.2022)

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 11 Nisan 2013, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm#:~:text=MADDE%2061%20%E2%80%93%20(1)%20Avrupa,ya%20da%20s%C3%B6z%20konusu%20korku (e.t. 29.03.2022)